

BOLYAI KÖNYVEK
SZERKESZTŐ KOVÁCH ALADÁR

MIKECSLÁSZLÓ
CSÁNGÓK

MIKECS LÁSZLÓ

CSÁNGÓK

B O L Y A I A K A D É M I A

A TURUL SZÖVETSÉG KÖNYV- ÉS LAPTERJESZTŐ KFT
KIADÁSA. – KÉSZÜLT A „JÖVŐ” NYOMDASZÖVET-
KEZET MŰHELYÉBEN.

SEGÉDSZERKESZTŐ; SZAMOSI JÓZSEF.

FELELŐS KIADÓ: HARTYÁNY István

„JÖVŐ” NYOMDASZÖVETKEZET, BUDAPEST, IX., ERKEL-UTCA 17. F. V.: BÁRÁNYI József

E L Ő S Z Ó

Az idegek pezsdülése, ami néhány éve a keleti, erejét vesztett, legyöngült magyarság meglátogatására és kutatására vitte az embert, újból és újból felhevítette az agyát s megfeszítette akaraterejét, tennivágyását a széleken elszóródott, elomlott magyarok érdekében. Az újabb világháború kitörése csak növelte lelki feszültségét: teszünk-e valamit népünk erejének, sorainak megsűritésére, szegényeinek megörvendeztetésére, elnagyoltatnak, elárvult, elhangolódott, messzekerült tagjainak a megkötésére, hozzánk kapcsolására a nagy tülekedésben, melyben minden életrevaló, feltörő, ruganyoslelkű nép, fokozott igyekezettel kell, hogy keresse, erőszakolja, kényszerítse maga számára a jobb életet.

Az ember, sajnos, nem származtathatja át mindenkire azt a fiatalságot, energiát, optimizmust, melyet a lelkében a fajtája tulajdonságaként, várakozásaként érez. Hogy tegyen hát a fajtája érdekében, hogy segítsen a keleti határainknál látott, elkallódó népünkön, hogy járuljon hozzá egy súlyos magyar kérdés megoldásához?

Mai szokásunk és lehetőségeink szerint aligha tehetne másképen, minthogy a sűrűn burjánzó

»nemzetpolitikai szemlék« valamelyikében egy-két lapon, röviden és »nagy körvonalakban« elmondaná felfogását a csángó-kérdést illetőleg. Az ember azonban, ha teheti, lehetőleg óvakodik e módtól. Nagy körvonalakban mindenki tudja már, hogy mi felé kell haladnia a magyarságnak. Számptalan részletekérdésünk sok alapos megmunkálójának kell még megváltoztatnia szemléletmódunkat életünk minden dolga, múltunk minden cselekedete, jelenünk minden terve, szándéka elbirálásában s előkészítenie minden területen, érthetővé, megokolttá, szükségessé, követelendővé tennie eszünk, tudásunk gyarapításával, akaratumk, kitartásunk nevelésével a magyarság eljövő népi életét.

Minden történeti kor elvégezte az effajta terjedelmes előkészítő munkát, amint ezt mi, az utódok, már könnyen megállapíthatjuk. A magyar reformáció életfelfogása, szemlélete, modora vándorprédikátoraink mozgó nyomdáin, büneinket s lelkiismeretünket szétboncoló, Istenhez szólító könyvein, a legősibb, legeredetibb forrásokig visszakutató bibliafordításain, kemény erkölcsi tanításain, mérges vitairatain, zsoltárain, vallásos kiadványain keresztül – a kéziratost, kikristályosodott közepkorhoz képest lázas igyekezetű, tág méretű munkával – lett életünk formálójává. A felvilágosodás tudásanyaga, ízlése, nacionalizmusa heves fiatal íróink nagy sorának szinte végnélküli levelezésében, bölcselkedésében, röpirataiban tisztázódott, terjedt, váll részévé művelődésünknek, az ellassuló barokk-kor után. S ha ma, a megfüllelt, kivénhedt liberalizmus kipusztításában s a népiség gondolatának elterjesztésében és gyakorlati keresztülvitelében egy reformációhoz és felvilágosodáshoz mérhető nagyjelentőségű korváltást latunk és változásban élünk, nem véthetjük el a múltból oly könnyen és logikusan adódó példát: egy új szemlélet, modor, ízlés, tudás elterjesztésével, azaz népünk

múltjának és jelenének a lélek legmélyébe hatoló részletes megvizsgálásával s az ebből adódó ösztönzéssel, ismeretekkel, tisztánlátással szerezhetjük csak meg azt a tudást és akaratot, amely képessé tesz bennünket az új élet, új műveltség megépítésére a magyarság népi életének a megvalósítására.

E bővebben is kifejtteni kész okból akar ez a könyv néhány lapos, rövid tájékoztató helyett kimerítően a közönség elé vinni egy magyar kérdést. Igyekszik minden lényegest közölni róla, hogy az olvasót részletes tudással lássa el s megpróbál rávonatkozólag egy olyan szemléletet leírni, melyet a tárgy tisztánlátása, ösztönzése diktált s melynek szempontjait még sok kérdésben haszonnal érvényesíthetjük.

Szerettük volna helyszíni kutatással, szemlével kiegészíteni a kérdésről való ismereteinket, a mai viszonyok között azonban ez lehetetlen volt. Megelégedtünk azért a meglévő anyag rendbeszedésével, a bele fészkelődött hibák, tévedések kiküszöbölésével, hiányzó részeinek kipótlásával, egységbefoglalásával, melyet minden kérdésnél el kell végeznünk, ha tájékozódni akarunk róla, különösképen el kell végeznünk pedig a csángó-kérdésnél.

Tárgyunkhoz előítélet nélkül közeledtünk. Mindenben a tárgyi hűség vezérelt, szempontjaink a tárgyból születtek, örömünk és szomorúságunk, bizalmunk és lehangolódásunk a tárgyon fakadt. E hűségből s még sok más megfontolt okból az olvasó közelségébe visszük, kezeügyébe adjuk tárgyunkat. Anyagunk egészét, végigvaló alakulását, fejlődését szándékozunk bemutatni olvasókönyvféle művünkben, amelyben ezért szinte anthológia szerűen írók szövegeit sorakoztatjuk egymás mellé, régiek és újak leírásait, megállapításait, véleményeit közöljük, szemelvényekben a csángó kérdés egész irodalmát összehozzuk. Rendkívüli őszin-

teséggel a forrásainkat tárjuk fel az olvasó előtt s a műhelyitkainkat áruljuk el, amikor a szeme előtt, részletről részletre, sorról sorra építjük, alakítjuk a kérdés irodalmából tárgyunkat, hogy ő maga is lássa, ellenőrizze: jók-e a következtetéseink, megállapításaink, megfelelnek-e a feltétlen tárgyi hűség követelményeinek.

Ez a szemelvényes tárgyaló forma feltétlenül előnyös sokféle tekintetben. Régi és nehezen hozzáférhető szövegeket, írásokat hoz napvilágra, e kérdésben sokszor emlegetett felfogásokkal, kutatásokkal, adatokkal ismertet meg, ami által nem egy érdeklődő munkáját megkönnyíti s a könyv hitelét emelve, amolyan kisebbfajta forráspublikációt is végez. Konok tudákosokat, akik különösképpen megrögzött tévedéseket és előítéleteket forgatnak a közvéleményben e kérdéssel kapcsolatban meggyőz és rendet teremt köztük. Néhol szükségyszerűen folyamodtunk e formákhoz: az adatgyűjtésben a csatolt térképekhez és az eredetkérdés konklúziójához, a csángók életének utazók leírásain keresztül való bemutatásában és a róluk való gondolkodásunk évszázados alakulásának a végigkövetésében.

Jól tudjuk azonban, hogy néha nehézkessé, hosszadalmassá is teszi könyvünket ez az »olvasókönyv« forma. Sokszor magunk is haboztunk, hogy megmaradjunk-e következetesen mellette. Néhol elhagyhattuk volna egy-két régi író kínlódo, hibás sorait s rövidíthettük, áthidalhattak volna a terjengőseket, hosszúbeszédűeket a magunk szavaival. Mégis, miképpen egy anthológia sem rostálhatja ki a kevésbé értékes anyagot, ha már az a köztudatban elterjedt, ismertté lett, mi sem hagyhattuk el az olyan írókat – ha már anyagunk teljességének a bemutatására törekszünk –, akinek állításai töményebben, körültekintőbben volnának megfogalmazhatók, vagy már elavultak, tévesek lettek, de

akire folyton hivatkoznak a régebbiek, szóval bele-
ékelődött láncszemekké váltak a csángó iro-
dalomban.

Különben is egyik legfőbb szándékunk az volt, hogy szerteágazó, soktulajdonságú tárgyunknak lehető teljes egybefogásával, összehordásával bemutassuk, mint forr, erjed, érik lassanként, kutatók és évek gyarapodásával, egy közérdekű anyag. Korántsem hisszük, hogy ezzel az összefoglalással a csángó anyagnak ezt a forrását, erjedését megállítottuk, sőt inkább, – bár nem kis lelkiismeretfurdalások közepett – amellet határoztunk, hogy könyvünk fermentum legyen, az anyag nyers felvázolása, a problematika elétárása, a munkaterület kijelölése. Önzön várhattunk volna még a kiadásával egy fél-évet vagy egy évet is, míg a kezünk alatt teljesebbé, töményebbé ért volna s még két megkezdett dolgozatunk, a csángók 1666-iki névsorának és Sacueni megye magyar nyomainak a végső eredményét is beleszőhettük volna. A csángó kérdéssel, azaz az elszóródott magyarság kérdésével való megismeretés sürgős szükségessége, meg a kutatókedv felkeltésének a vágya a szakemberekben, nem tűrt azonban további halasztást e könyv kiadásában, mely a megírása idejéhez képest így is jelentősen késik.

E könyv ugyanis a hatalmas publicisztikai anyag mellett még nagyobb tudományosat is felölel s ezért nemcsak a közönség, hanem a szakemberek is haszonnal forgathatják. Teljesen ő miattuk történt e munka pontos bibliográfiai ellátása is. Nem egy helyen az elvégzendő feladatot is igyekeztünk megjelölni számukra. Tekintve azonban, hogy elsősorban tájékozódni, tanulni akaró közönségnek írtuk e művet, kutatókkal szemben csak a néholi segítség igényével lépünk fel s annak örülnénk a legjobban, ha a munkálatok nagyfokú gyarapodása s a részletek pontosabb, bővebb ismerete miatt

könyvünk mihamarőbb feleslegessé válnék az 6 számukra.

A kritikával felénk közelítőket arra kérjük, vegyék figyelembe e könyv kísérlet-voltát egy szer-teágazó, elhanyagolt magyar kérdés gyakorlati hasz-nú, kézikönyv jellegű egybeszedésére, ismereteink, szemléletmódunk és köztudatunk formálásának a szándékával.

A könyv használatáról még valamit.

A Tartalommutató tájékoztatja az olvasót a a mű beosztásáról, felépítéséről. Részletesebb útba-igazítást az utolsó lapokon lévő Név- és Tárgymu-tató ad. A szövegben kétféle betűtípus látható. A nagyobb betűvel szedett sorok a mi fogalmazásunk, a kisebbekkel szedettek pedig szemelvények a csán-gó irodalomból. (A lehetőséghez képest igyekez-tünk különösen a régi szövegeket betűhíven közölni. A sorok között lévő három pont ... az idézet megsza-kítását jelenti, a szögletes zárójelben [] lévő részek pedig a mi betoldásainkat, rövidítéseinket, áthida-lásainkat az idézett szövegben.) A mondanivalónk alapjául szolgált forrásokot minduntalan megjelöl-tük, de a könnyebb olvashatóság kedvéért nem a lap alján, hanem két számmal jeleztük, pl. (36:62. o.). Az első, folyamatos szövegben, zárójel közti szám jelenti a bibliográfiai részben e szám alatt közölt művet, cikket stb. (jelen esetben Ürmössy könyvét), a második szám pedig az illető munka ama olda-lának a számát, melyen az idézeti adat, gondolat áll. E számok nem zavarják azt, aki források után nem érdeklődik, a kutatók pedig úgy sem kimélik a fáradtságot, ha valaminek a végire akarnak járni.

Diószegi szőlőhegy, 194-1 nyárelő.

MIKECS LÁSZLÓ.

KIK A CSÁNGÓK ÉS HOL LAKNAK?

1. Első feladatunk, hogy pontosan körülhatároljuk: kikről lesz szó e könyvben.

Célszerű ehhez abból kiindulni, ami a köztudatban a csángókról él. Általában hétfalusi, gyimesi, moldvai és bukovinai csángókról szoktunk beszélni.* Erdélyben azonban még több falu lakóit is csángóknak nevezik. Ezeket s a fentebbi négy csoportot, a csángó néven nevezett magyarságot térképre vetítettük (1. sz. térkép), amelyről mindenki láthatja, hogy a csángók azok a falvakban lakó magyarok, akik az összefüggő székely népsziget szomszédságában, vagy közelében, népünk legkeletibb szélein, határainkon belül és kívül, idegenek, szászok, de főleg románok között élnek. Jó irányban tapogatódzunk, ha a csángókat, ami már a térképről is szemünkbe ötlük, a székelységtől elszakadottnak tartjuk. Ez, a moldvai csángóság északi részének (mint ahogy ezt látni fogjuk) és a szászság közé ékelt barcasági csángók törzsét alkotó, középkori Fehér megye magyarság-töredékének a kivételével a többi csángókra nézve igaz is. Ez az elszakadás ragasztotta a csángó nevet a Bukovinába került s onnan több, a térképen feltüntetett erdélyi faluba visszatelepített székelyekre is, akik pedig ezért igen dohognak, mert azt is érzik a csángóban, az »elszakadóban«, hogy (amit általában

*) Könyvünket még a bukovinaiak visszatelepítése előtt írtuk. Róluk mindvégig is mint „bukovinaiakról” fogunk szólni.

az jelent is) az idegenek között szokásban s nyelvben lassan elmagyartalanodó. S őket ez a vád valóban nem illetheti.

Ha a köztudatban a leírt módon él is a »csángó« jelentése, nem biztos, hogy ez az aránylag újabb keletű szó, mely az irodalomban csak a XVIII. század végén tűnt fel (62), eredetileg is ugyanazt jelentette. Összegyűjtöttük egy jegyzetben (136) a csángó szó eredetére és jelentésére vonatkozó véleményeket. Máig sincs megnyugtatóan megmagyarázva, hogy honnan ered s mit jelent a csángó. Azt-e, amit a köztudatban, az elszakadást, vagy amit valószínűbbnek tarthatni, a szokatlanul s ezért kellemetlenül hangzó, hibásnak vélt beszédet, ami szintén velejárhoja az elszakadásnak, az összefüggő magyarságtól való elszigetelődésnek.

Tekintve, hogy e kérdés nincs eldöntve, maradjunk a köztudat használatára értelemnél, mely különben jól a csángók lényegére tapint. Jelen könyv nem akarja a határainkon belül élő csángókat tárgyalni, bár azoknak a többiekkel, különösen keletkezésükben való szoros összefüggése miatt szinte teljesen megismertet velük is. Hogy egykori országunkon belül élnek, némi biztosíték magyarnak maradhatásukra. Elsősorban azokkal a csángókkal foglalkozik e könyv, akik történelmi keleti határainkon, a Kárpátokon túl, nagyobb veszélyben élnek, Bukovinában, Moldvában. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a többi hasonlósorsú magyarokat másutt sem a Kárpátokon kívül, a románok országában, akiket sohasem neveztünk és nem is fogunk nevezni csángóknak. Mivel azonban ezek maguk nevével nevezése és a többiektől való állandó megkülönböztetése hosszadalmas és bonyolult volna, őket is a »Csángók« cím alá foglaltuk. A csángó szó köztudatban élő értelmét, az elszakadást úgy is fedik! s különben is a csángó név napjainkra a Kárpátokon túli magyarság összefoglaló neve lett.

(Egyébként, ha a címben a közönségnek s köztudatnak csángókat mondtunk is, a szövegben a leg-

ritkábban fogunk élni vele. Nem egy gúnynévvel illetett néprészünk megható és szívhezszóló – mint ahogy általában szokásos – tárgyalása e könyv lényege, hanem, amibe az beletartozik, a magyar nép legszélső, keleti, pusztuló szélének kutatása, a Kárpátok gerincén túlra jutott, mára nagyobbára már elkallódott, elvesztett magyarság adatainak, nyomainak az összeszedése. S ebben a messzejutott magyarságban csak a moldvai magyarságnak a kisebbik, nem székely része, a Románvásár és a Bakó vidéki magyarság nevezi magát csángónak. Ha mondjuk, leginkább csak róla mondjuk, hogy csángó, mert ezzel pontos és éles különbséget tehetünk (emlékezzünk rá később, hogy milyen fontos ez) a moldvai magyarság kétféle származású csoportja: a székely és a nem székely (csángó) között.)

2. Ha az előbbieken elintéztük volna azt, hogy kikerül lesz szó, mondjunk el még néhány közismert tényt a később következők könnyebb megértése és bevezetése kedvéért arról a területről, melyen a tőlünk elszakadt magyarok, a Kárpátok keleti gerincén túl éltek s élnek. Ezen a területen mintegy 600 éve a románok uralkodnak. Természetesen nem elég csak ezt a hatszáz évet átfutnunk gondolatban, hogy tárgyunkat, a Kárpátokon kívüli magyarokat, egy nagyobb történeti keretbe illeszthessük bele. Mikor a románok állami életének első nyomainak feltűntek, a magyarok már elhelyezkedtek a Kárpátokon kívül. Távolabbra kell tehát visszamenünk a románoknál a szóbanforgó terület történetében, Legalább addig, amikor a meginduló népvándorlás, a mozgásnak indult barbár népek nyomása alatt a római impérium, Európában legkeletibb tartományából, Dáciából lehátrált a Duna alá. E III-IV. századi római lehúzóadás után germán és szláv népek kezdték meg Európa nyugati és középső részén az elhelyezkedésüket. Közben keletről, törökös szervezetű, félelmetes hírű” népek törtek előre nyugat felé. Első volt közöttük a hun, s ott volt a sorban utána később a magyar.

Népünk főleg szláv népeket talált útjában a finn-ugor és törökös népek gyűrűjének elhagyása után, az oroszoktól kezdve mostani hazája területéig. A szelíd s az európaiak között legkevesebb politikai tehetséggel megáldott gyér szlávtság fölött nem is volt nehéz a fegyelmezett, Árpádok vasakarata s politikai okossága által vezetett, két etnikumból összekovácsolt magyarságnak egy hatalmas birodalmat kiépítenie. Ez a birodalom, a magyar királyság volt az első tartós, szervezett uralom mai területünkön.

Velünk még nem ért véget a keleti törökös népek nyugat felé tolulása. Utánunk a XI-XII. században a besenyők és kunok következtek. S amiképpen mi is fennakadtunk a nyugat felé támadásban az első szervezett népen, a germányságon, úgy akadtak fenn rajtunk is az akkor – kelet felől nézve – első szervezett népen a besenyők és az ő kiszorításuk, felmorzsolásuk után a kunok. A Kárpátokon ők már csak be-betörni tudtak', de nem átkélni s hont foglalni. Nekik csak a Kárpátok külső lejtője s síksága maradt, a minket érdeklő terület: Moldva és Havaselve, ahogy később nevezték. Ezen a területen is szláv népek éltek elszóródva, lényegesebb politikai hatalom nélkül, mint a miénken. Az oláhságnak még nem volt nyoma ekkor a Duna fölött.

Ez az a legrégebbi helyzet, melyet a mai európai tájunkon megrögzíteni kívánunk. A kevésszámú, politikai hatalom nélküli, de a földrajzi nevekben általánosan nyomot hagyó szlávtság után és fölött a Dunamedencében a magyar, a Keleti Kárpátokon túl pedig a rokon kun az úr. Körülbelül ettől az időtől kezdve beszélhetünk már magyarokról a Kárpátokon kívül.

Nem kétséges, hogy a kunok, ha az idő engedte volna, a miénkhez hasonló hatalmat építettek volna mellettünk' s most ők lennének a keleti szomszédaink. De ez a rokon nép csakhamar két tűz közé került. Nyugat felől a magyar király épített mind erősebb hadi és emberi övet a keleti népek s az ellene való védekezésre, de energikus természetéből kifolyólag méginkább a meg-

hódítására. A trónörökösnek szervezett magyar törzset, a székelységet, keletre rendelte s talán még a régi török politikai iskola hagyományaként, idegeneket is felhasznált a széleken való hódításra: az 121 i-ben megfogadott német lovagrend. Segítségére jött a pápaság és egy friss szerzetesrend, a domonkosok rendje is, mely missziót hirdetett a pogány és schizmatikus népek ellen s kezdett is a magyar király, a legkeletibb római keresztyén hatalmasság segítségével, a legközelebbi pogány nép, a kunok körében. E nyugati felkészülődés mellett kelet felől a népvándorlás utolsó népe, a tatár indult Európát megtamadni s mi ezzel járt, az útjában levő népeket pusztítani. Ellene nem sokáig tudtak védekezni a kunok. Több csatavesztés után, mentve, mi menthető volt, meghódoltak a magyar királynak. Felvették a keresztyénséget s mintegy 40.000-en, Kötöny királyuk vezetésével az Alföldre költöztek. Itt lassan megmagyarosodtak, belőlük származnak a Kis- és Nagy-Kunság magyarjai.

A magyar király nagy hadi és egyházi apparátust mozgathatott meg a kunok ellen. A hadi elrendezés nyomait még nyomon kísérjük a Kárpátokon kívül s szó kerül majd az 1227-ben alapított kun missziós püspökségről is. IV. Béla már a Kúnország királya címet is viselte s amint Györffy István a legutolsó királykoronázás idején, 1916-ban írta (146: 479. o.): »Királyunk névleg ma is Kúnország királya s koronázáskor Kúnország zászlós ura most is hordja Kúnország zászlaját«. Bizonyos, hogy ha meg tudott volna maradni az a lendület, mellyel a magyar figyelem a Kárpátok külseje felé fordult, hatalommal és népi terjeszkedéssel magyar területté szerveztük volna Havaselvét és Moldvát. Az Alduna vidékéért, Vidin, vagy régi magyar nevén Bődön tájékán már 1230 körül harcba keveredett II. Endre a bolgár cárral. A magyar király győzött és az Oltig tartó földet szörényi bánság néven formailag is a magyar koronához kapcsolta. 1233-ban már magyar bán, Lukács állt e terület élén, melynek főhelye Szörény

(torony) volt. Ezt a területet, mely némi különállását mindmáig megőrizte, ma a románok Olteniának nevezik, régebben az irodalomban Kis-Oláhország néven emlegették. Fővárosa, Craiova, vagy ahogy Weigand, még sokszor előkerülő német tudós megfigyelése szerint (183: 168. o.) a nyelvjárásban él, Craieva, szláv szó s annyit jelent, hogy a királyé, a királyhoz tartozó város. Ez a király pedig csak! a magyar király lehetett.

A Kárpátokon túl rendezkedő magyar királyságot azonban megakasztotta munkájában a tatárjárás, de talán méginkább a király belső hatalmának csökkenése a XIII. és XIV. századfordulón születő nagybirtokok és hatalmas uraik ellenében. IV. Béla a tatárjárás után, 1247-ben Szörénység és Kunország védelmét s lakatlan területeinek benépesítését egy katonáskodó szerzetesrendnek, a jeruzsálemi Szent János lovagoknak, a johannitáknak, vagy ahogy magyarul nevezték őket az ispotályosoknak adta hűbérbe. Magyarokkal, úgy látszik, nem rendelkezett a király a keleti részek ellátására. Kunország népességében ezidőtájt egyébként nagy változás állott be. A kunok száma a sok harcban megcsappant. A szélteben közlekedő tatárok majd egy századig veszélyeztették még a magyar birodalom széleit. 1343-ban azonban tekintélyes székely sereggel küldte Nagy Lajos az erdélyi vajdát, Laczkfit a tatárok elhajtására a Kárpátokon kívüli részekről. Sikerült is ez a vállalkozás. Ekkor, a tatároktól való megszabadulás után kezdtek kialakulni a Moldvának és Havaselvének elkeresztelt, Kárpátokon kívüli részekben a közben feltűnt oláhok vajdaságai.

Az oláhság, amint ez sok vita után nagyjából tisztázódott, a Balkánon alakult ki romanizált pásztornépekből. A Duna felett szórványosan a XII. században jelent meg nyájaival, tömegesen csak a XIII. század elején. Bizánci kultúrájában dominált a délszláv elem, kenézeik, akik vezették, mint maga a kenéz szó és szervezet is, bolgárok lehettek. Ezek legelső hiteles nyoma IV. Béla fentebbi, 1247-iki oklevelében tűnt fel.

A Szörénységet János és Farkas kenézségeivel együtt adta a király az ispotályosoknak, csak Litovoj vajda földjét hagyta meg az oláhoknak. Ezt tette az Olton túl, Kunországban, Szeneszlav vajda birtokával is. Ez a négy kis, magyar királytól függő, népszervezet-féle a magja az oláhok későbbi államiségának.

Ez az államiség akkor kezdett formát ölni, amikor a Kárpátokon kívül maradt kunság beolvadását, kezdte az oláhságba. Úgy is mondhatjuk, hogy amikor az oláh pásztor tömegekből idegen nép és kultúra beolvadásával politikai nép alakult. A tünet ismert és eléggé általános. A mi ősi finn-ugor törzsünk is török élet és kultúra, szervező erő magába forrasztásával lett magyar néppé. Az olasz renaissanceot a latinságba olvadó germánokkal magyarázzák a németek. Ugyanők Bizánc merevségét abban látják, hogy nem súrlódott idegen fajhoz és kultúrához. Az oláhokat először beolvadó délszlávok termékenyítették meg. E megtermékenyítés nyomán keletkeztek a fentebbi első oláh kenézségek. Mikor pedig a beolvadó kunok vették kezükbe, beolvadva, az oláhok irányítását, a kunok nagyobb politikai tehetségének megfelelően, erőteljesebb vállalkozás született a dologból: vajdaság. 1324-ben van először szó egy magyar oklevélben a Kun nevű Baszaráb transalpiniai, azaz havaselvi vajdáról. A havaselvi oláh vajdaság kezdetét általában ettől az időtől kezdve szokták számítani. A moldvai vajdaságét pedig a XIV. század negyvenes éveitől, amikor a már M áram arosig felhúzódó oláhok vajdája, Bogdán, Nagy Lajos beleegyezésével, oláhjaival együtt átköltözött a Kárpátokon túlra.

A magyar pártfogás és hűbéruraság alatt kibontakozó oláh vajdaságok megőrizték népük bizánci-szláv kultúráját s keresztyénységét s amiképen a mi római keresztyénységünk a latint tette egyházi és hivatalos nyelvünké, akkép határozta meg Bizánc is a vajdaságok egyházi és hivatalos nyelvét, a szlavónt, mely a XVI. század első feléig élt az oláh oklevelekben. Az uralkodó

bizánci kultúra mellett azonban, királyaink támogatása és velük érintkező népünk tanítása folytán egy^ magyar közvetítésű nyugateurópai kultúrréteg is rakódott az oláhságra. Meglátszik ebből pl., hogy az oláhok földhöz kötésében, politikai megszervezésében, európai életre tanításában jelentős szerepet vittünk. Az első oláh oklevelek tanúskodása szerint vérségileg is segítettük szomszédunkat. E könyv lapjain is olvashatunk majd részleteket oklevelekből, melyek szerint magyarok szép számmal voltak a vajdaságok vezetőrétegében. A vajdaságok első fővárosai Argyas, Tergovistye, illetve Moldvabánya, Szucsava, a magyar területek szélein keletkeztek. Az oláh városok jó részét mi alapítottuk, némelyikét a szászok. A városi életben, iparban, kereskedelemben, hadakozásban főleg mi voltunk az oláhok tanítómesterei.

Ilyen istápolás mellett megszilárdult nemsokára az oláh állami lét s területének határai is megállapodtak. Nagy Lajos a szörényi bánóság kormányzását is a havaselvi hűbéres vajdára bízta, s így vált a Szörénység is Havaselvének vagy újabb oláh nevén Munteniának alkotó részeivé. A két tartomány együtt tágabban vett Havaselve (Muntenia), majd az Oláhország (részei Kis- és Nagy-Oláhország), latinul a Valachia vagy Vlachia, keletkezésének és Magyarországtól való függésének emlékére pedig az Ungro-V(a)lachia nevet kapta. E neveket könnyebb tájékozódás kedvéért az 1. sz. térképre írtam. Moldova határai a legnagyobb oláh vajda, Mátyás kortársa, Nagy István alatt alakultak ki véglegesen. Nemcsak a mai Moldva volt akkor Moldva néven simeretess állt a vajda uralma alatt hanem a mai Bukovina és Besszarábia is, egy Edélynél nagyobb és gazdagabb ország.

A Kárpáton kívüli magyarok keletkezésének és sorsának megértéséhez legfontosabb az itt leírt középkori történeti folyamatok ily módon való látása. A későbbiek során egy-két részlet még jobban is meg fog világosodni s tisztábban látjuk majd a magyarság nagy

szerepét az oláhok életének elindításában. Most még emeljük ki az oláh történet keret-eseményeit, s azokat a körülményeket, melyek tárgyunk szempontjából fontosak.

Az újkorban a török hódítás teljesen megváltoztatta a Kárpátok vidékén a hatalmi viszonyokat. Oláhország a XV. század elején hódolt be a töröknek, Moldvából e század végén foglalták el Bessarábia alsó végét, Bucsakot a tatárok s a XVI. század elején az egész tartományt a törökök. A magyar királyság a mohácsi csatavesztés után soha sem tudott és gondolt többel a Kárpátokon kívül tenni. A magyar kezdemények, intézmények és alakulatok támogató háttér nélkül pusztulásnak s gyorsabb oláhvá asszimilálódásnak indultak. Annak a magyar kultúrhatásnak, mely addig sokban alakította, tanította az oláhságot, egyszerre végeszakadt. Megszűnt ezáltal az oláhság megindult nyugateurópai fejlődése is, kultúrájának, sorsának a bizánci szellemű Balkán s a török hatalom lett az egyedüli irányítója, Mintegy szimbolikus jele e változásnak, hogy a vajdaságok fővárosai tőlünk hátrébb s a Balkánhoz közelebb költöztek át: Bukarestbe és Jászvásárba.

Az oláh vajdákat a török önkényesen jelölte ki s váltogatta. Egyetlen szempontja az volt, hogy ki tud több adót behajtani s pénzt küldeni a portára. Ez a szempont különösen 1711-től kezdve érvényesült, amikor a vajdaságok trónját a konstantinápolyi Fanar nevű kereskedő negyedből való, görög származású kegyenceinek, a hírhedt fanariotáknak adta el a szultán. A vajdaságok, melyek a középkor végére már olyan erős államszervezetekké váltak, hogy a magyar királlyal, hűbérurukkal is nem egyszer sikeresen szembeszálltak, hűtlenségbe estek, megakasztva minden fejlődési lehetőséget, hihetetlen módon lesüllyedtek. A korlátlan zsákmánylehetőségeket kínáló trón körül ármánykodás es marakodás folyt s a trónt megkaparintók zsarnoksága ráfeszült a népre. Állítólag ez a kor volt az oláh jellemtelenségnek és erkölcstelenségnek is a szülőanyja:

hatalmak ütközőpontjában, lengyelek, oroszok, osztrákok és törökök felé egyaránt ígéretetni voltak kénytelenek a vajdák. S a politikai művészet, de egyúttal az élet egyetlen lehetősége is, az ígéretek be nem váltása volt.

Az urak dolgai alatt az adóbehajtás gyötrelmeitől s oly kori török és más ellenséges portyázásoktól eltekintve, tunya elmaradottságban hagyva, csendes vegetálással élt az oláh nép. Száma aránylag csekély volt, XV. és XVI. századi utazók leírása szerint nagy pusztaságokra és lakatlan területekre lehet következtetni a vajdaságokban. Növelte a néptelenséget később a súlyos adók elől Erdélybe szivárgó oláhok tömege. Ezért a vajdáknak már eleitől fogva kimutatható törekvése volt: területeiknek idegenekkel való benépesítése, csalogatással, kiváltságok adásával. S az idegenek, főleg Erdélyből mentek is. Majd még végigkísérjük e folyamatot, most még csak az oláhok területének leírásánál maradva, felhívjuk a figyelmet a Kárpátokon túli földek bőségére, terményeinek, állatainak, ásványainak nagy tömegére, melyet egyöntetűen és egybevágóan hangoztattak az utazók, például Bandinus (3: 170-1. o.) s mely bizonyára igen fontos vonzóerőt gyakorolt az idegenekre.

A termékeny és gazdag földön sokáig nem tudott azonban haladó élet keletkezni. Az oláhság Erdélyben kezdte újkori kultúréletét, a vajdaságokat XVIII. századvégi leírások mint ismeretlen, vad és műveletlen földet tárgyalják. Csak akkor éledt fel e terület, amikor a haldokló török birodalomra a XVIII. század folyamán az orosz és osztrák hatalom erői támadtak. Az egyes oláh tartományok, mint török fennhatóság alatt álló részek, egymásután váltogatták gazdáikat. 1718-ban Ausztria foglalta el vagy húsz évre Kis-Oláhsországot, 1774-ben pedig Bukovinára alkudott meg a portával. Ez utóbbi tartomány egészen a világháború végéig osztrák fennhatóság alatt maradt. 1812-ben Oroszország szakította ki Moldvából Besszarábiát. E kavargásban

sa törökök lassú kiszorulásával egy időben felébredt a Kárpátokon túl is az oláh nacionalizmus, melynek sokáig a legfőbb élesztői az erdélyi oláhok voltak. 1821-től kezdve forradalmak rázták le a fanariótákat s kezdtek propagálni az oláhok egyesülését.

Ezután nagyiramú fejlődésnek lehetünk tanúi. 1859-ben Moldva és Oláhország közös fejedelmet választott, Cuza Sándort. Két év múlva Franciaország közvetítésére a török is beleegyezett az egyesülésbe. Cuza nagy reformokat indított meg, de nem tudott megbirkózni a régtől fennmaradt rendetlenséggel és szervezetlenséggel. Ezért 1886-ban lemondatták s helyébe a német Hohenzollern-Sigmaringen Károlyt hozták be fejedelemnek. Ez nagy eréllyel s alaposággal látott neki a gazdag, de parlagi ország rend beszedés ének s a külpolitikát is ügyesen intézte. Az 1877-ben kitört, orosz-török háborúban az orosz mellé állt, szakított a 400 éves török fennhatósággal s kikiáltotta Románia függetlenségét. A törökök ellen sikeresen harcolt s a békekötésnél, 1878-ban, megkapta Dobrudzsát, de az oroszok végkép elvették tőle Besszarábiát. A berlini kongresszuson az európai hatalmak is elismerték az új országot, melyet 1881-ben törvényhozása királyságnak nyilvánított s fejedelmét I. Károly néven királlyá koronázta.

E gyorsan pergő események közben a Duna-fejedelemségeket, ahogy a múlt században a két tartományt, Moldvát és Oláhországot összefoglalóan nevezték nálunk, Románia névre keresztelték. (Ennek a területe lett a világháború után Ó-románia, vagy a munkára ideözönlő népünk nyelvén román szóval: Regát.)

A partikuláris különbségeket, mint pl. a moldvai oláhok megkülönböztető, magukhasználta nevét, a moldovánt, irtani kezdték. Az oláh szó helyébe, a régi szolgát jelentő rumun meghamisításával, a románt tették, hogy ez is a politikai aspirációkat tápláló római eredetet hirdesse. Lassanként, udvariasságból, a mi irodalmunkban is megjelent *az oláh mellett a román*, mely pajainkra ki is szorította már az előbbit. Az anachro-

nizmusba esés hibája nélkül azonban nem mondhatjuk az 1859 előtti oláh népre, hogy román. Ezzel csupán irodalmunk, nyelvünk s tudományunk hagyományaihoz ragaszkodunk, amilyen ragaszkodást mivelünk kapcsolatban is, másoknál is helyénvalónak tartunk.

A román állam megalakulását szellemi és gazdasági fellendülés követte, Bukarestben és Jászvásárban egyetemek keletkeztek, hangos és vérmesreményű politizálás folyt az egész országban, kintjárt magyarok tudósításai szerint Románia abban az időben többet fejlődött, mint akármelyik más szomszédja. Nekifogtak a gazdasági erők és természeti kincsek kihasználásának is. Egymásután tárták fel a bányákat, a gazdag olajkutakat, építették a gyárakat, vasutakat, hidakat, szépítették és fejlesztették a városaikat. Bennünket e nagy fellendüléssel kapcsolatban főleg az 1884-ben megindult és több évig tartó magyar-román vámháború érdekel. Románia, ipara fejlesztése érdekében, rendkívül magas vámot rótt a magyar iparcikkekre, a magyar kormány meg viszonzásul a Romániából jövő nyersanyagokra. Ezzel csak Románia járt jól, mert a székely iparosréteg, egy része, mely cikkeivel jórészen Romániát látta el, utána ment a kintrekedt piacnak. Így kikerült iparosaink – ebben a középkori városi polgáraink örökösei – növelték a román városi rétegei s tanították a román fiatalságot az iparosságra. Erről a székely kivándorlás ismertetésénél lesz majd szó.

Hogy a folyton gazdagodó és dákó-román kontinuitással ügyeskedő Románia, koronájául egy kétségtelenül nagy intenzitású fejlődésnek, miképp valószínűleg meg álmaikat a világháború végén, mindenki tudja. Csak emlékeztetőül mondjuk el, hogy 1913-ban, a Balkán-háborúban Dél-Dobrudzsát kerítette meg a bolgároktól, a világháború utáni békekonferenciák pedig 1919-ben Magyarországból Erdélyt, Bánságot és a keleti részeket, Ausztriából Bukovinát s Oroszországból Besszarábiát juttatták neki. 1940-ben ezek a könnyen szerzett területek nagyrészt leváltak Romániából;

Besszarábiát és Bukovina felét az oroszok szállták meg, bolgár-dobrudzsát a bolgárok szerezték vissza, Erdély északi fele pedig a miénk lett újra. Az így keletkezelt friss határokat is rárajzoltuk az 1. sz. térképre, bár azok ideiglenessége ott, ahol nem veszik figyelembe a népi, közlekedési, gazdasági, történeti s egyéb vonzások örül menyeket, kétségtelen.

HOGY KERÜLTEK MAGYAROK A KÁRPÁTOKON KÍVÜLI TERÜLETRE?

E könyv legfőbb szándéka, hogy a Kárpátokon* kívül található magyarok származását az eddigi irodalom alapján a legmesszebb gyökereiig és a legszélesebb területén kipuhatojja. Ebben azt a módszert követi, hogy az előbb leírt, Kárpátokon kívüli területet, mint egy nagy üres táblát tekinti, melyre a történelmi adatok szerint sorjában és időrendben helyezi el az odajutott magyar csoportokat.

Hogy ezt a műveletet megindíthassa, először a köz tudatban élő adatokon éppen hátrafelé indul, megpróbálja a táblát leszedni, letisztítani, olyan messzire visszamenni az időben, amikor az említett területen még nem élt magyar, hogy eleitől fogva láthassa, figyelhesse a magyarok odajutásának a folyamatát.

Tudunk »székely kivándorlásról« a háború után és háború előtt, a múlt században egyaránt. Emlékszünk a mádэфalvi veszedelemre is a XVIII. század derekán. Némelyek a XV. század végéig vissza tudnak menni a székelyek kiszállingózásának a követésében. Ha elveszük ezeket a több század alatt kiment széke lyeket és utódaikat a Kárpátokon kívüli magyarok so raiból, nem marad a kivándorlókból az egykori Oláh országban, Bukovinában és Moldvában is erősen meg-

*Hosszas volna Keleti-Kárpátokat írnom, gondoljuk ellenben mindig a régi Románia felé néző keleti, pontosabban délkeleti Kárpátokat.

ritkulnak. Székely kivándorlókon kívül régi huszita menekülőket is szoktunk emlegetni. Ezeket is kiveszszük a kinti magyarságból. Ezt a visszafelé haladást követjük addig, amíg csak adat áll rendelkezésünkre, magyarok kimeneküléséről vagy kiűzéséről a Kárpátokon kívüli területre. Így is marad azonban Moldvában vagy 30-40 falu magyarsága, melyről még a legrégebb kivándorlási adataink sem adnak felvilágosítást. Nyilvánvaló, hogy ez a tárgyalni kívánt magyarságnak a magja, törzse. S ha e magyarság bemutatásában, mint írtuk, a legmesszibb gyökerekig akarunk hatolni, e moldvai 30-40 falunyi mának, melyről nincsen adatunk, hogy kivándorolt magyarokból keletkezett volna, a származását kell először kikutatnunk.

I. A legrégebb magyarok a Kárpátokon kívül

1. Első gondolatunk az, hogy ha adataink nincsenek e legrégebb törzs eredetéről, hátha megőrzött valamit arról a belőle származott nép emlékezetéről? Ezt kérdezte többek között ezelőtt száz évvel is, 1841-ben, Döbrentei Gábor, e nép kiművelődött tagjától, Petras Inoe moldvai magyar paptól. A kérdés s a ráadott felelet, mely a fenti módon különbözteti meg a »bevándorolt magyarokat«, akikről adatok szólnak, a csángóktól, a legősibb; adatnélküli, nem székely vagy Erdélyből bevándorolt magyaroktól, így hangzik (35: 24-6. O.).

Miféle hagyomány lehet közöttük Moldvába, mikor? mely alkalommal telepedésük felől? ki vezette őket oda?

Kétfélék a Moldvában teleplő magyarok, csángók t. i. és a szomszéd Erdélyből bevándorlottak; az elsőbbséget teszik a népesebb helységeket: midőn a második felekezetűek, vagy imitt amott, amazok közt laknak; vagy csak kisebb falvakat képeznek, kiket a különféle erdélyi viszonyok, u. m. a hadak, termé-

ketlen évek, a székel fölfegyverzés, avagy más erkölcsi vonások költöztek ide által. Már mi illeti az említett csángók nevezetét, költözésük idejét, arról minden fürkészetem mellett is nem csak semmi bizonyost, hanem még a bizonyoshoz hasonlót sem tudhatok ... Bizonyosan meg nem határozhatni, valljon a hunnok, avarok, magyarok, elsőbbi kivándorlásaiból? a jászokból, kunokból, vagy talán még más költöző csapatokból maradtak-e? Annyi igaz, hogy magokat nagyon régieknek tartják. S ami igen elhangzónak tetszik, az: hogy a székely nevezetért igen megilletődve érzik magokat, azt nem sajátjoknak mondván s tartván, ellenkezőt pedig bizonyítani nem tudván...

2. a Mivel tehát Petrás szerint a hagyomány nem ad felvilágosítást, forduljunk a történettudományhoz, Több, mint kétszáz éve bajlódik az már e nehéznek bizonyult kérdés megfejtésével. Először jezsuita történetíróink foglalkoztak vele, akik a reformáció s az ellenreformáció kavargásai után beállott nyugalmasabb időben, hangyaszorgalommal és a közben eltelt vallási harcokban kiélesedett kritikai elmével gyűjtötték! a magyar történet adatait a krónikáíróktól kezdve a maguk idejéig. A kezdeti fokon földrajzi beosztásban, országrészek s tartományok szerint tárgyalták, a magyar történetet, u. n. földrajz-történeti műveikben. így jutottak el a sorravett magyar országrészek, tartományok, birtokok során a Kárpátokon kívüli területhez, az egykori Cumaníához is, Kunországhoz, és a kunokhoz. E kérdés teljes ismerete hosszú tanulmányozást követelne s nem hiszem, hogy egészében megismerkedhettem volna vele. Azokat a részeket azonban, melyekre a későbbi írók hivatkoznak, mind átvettem! s sikerült is a kérdés kiindulásában megfognom. Először még nem a Kárpátokon kívüli magyarokról volt szó, hanem a kunokról, róluk folyt a vita, amint ezt Bonbardi Mihály! 1718-ban írt soraiból láthatjuk' (7: 312. o., ford, latinból):

Ami Cumaníát, vagy Comaniát illeti... úgy látszik több hazai és külföldi író megegyezik abban, hogy azt egyező területen tanítsa az oláhok mai országával, melynek egyik része Moldva, a másik Havaselve... Ennek magyarázója, Rewius így ír (de

Monarchiae Hungar. etc. Cent. 7.): Cumanianak Valachia földjét nevezték... melyet fekete kunok laktak s az Olttól kezdve a Kárpátok és a Duna között a tatárok országáig terjedt... Ezzel, amint gondolom, örömmel egyetértene azok, akik jobban szeretnék a kunokat keresztleetlen maradt magyaroknak, mint tatároknak, vagy tatárfajú népnek tartani, szemben Istvánffyval és másokkal. Ezt bizonyítani látszanak... részint azok a kegyetlen háborúk, amelyekkel a tatárok és a kunok egymást annyi éven keresztül kölcsönösen gyötörték, részint a szerte Moldvában és Besszarábia határán található töredékei e népnek, mely a magyarral igen hasonló nyelvet használ, végül pedig a mostani Cumanianban lévő falvaknak és városoknak a nevei, melyekről nem tagadhatja senki, aki a magyar nyelvet ismeri, hogy azok a magyarral rokonok...

Arról folyt tehát a vita Istvánffy és egy másik csoport között, hogy tatár, vagy magyar fajú nép[^]e a kun. S Bonbardi az utóbbi vélemény híve volt, mert ha el is hallgatta azt, hogy a kunok s magyarok is háborúgatták egymást kegyetlen háborúkkal, ami a kunok! tatárságát tagadó okoskodás szerint azok magyarságát is cáfolná, a kunok utódainak gondolt, magyarul beszélő néptöredékről s magyar nevű helyekről tudott Moldvában és Besszarábiában.

Kiviláglik ebből, hogy a kunt magyarul beszélő, magyar fajú népnek tartotta Bonbardi. De nemcsak ő, hanem Timon Sámuel, a modern magyar történetírás első nagyobb egyénisége is, 1734-ben (9: Im. Nov. 142., latinból ford.):

A kunok (Chuni), a hunok utódai, az oroszok szomszédai, már Claudius Ptolemaeus ideje előtt a Fekete-tengernél laktak. Sok viszontagság és a rómaiak, gótok, hunok, szlávok vándorlásai között is épen és legyőzetlenül maradtak meg... A magyarok, paraszti nyelven kunoknak (Cuni), latinul kumánoknak (Cumani) mondják őket... Ki tagadja, hogy ők magyar nemzetiség voltak? – hiszen városaik és falvaik máig is magyar neveket őriztek meg...

Bonbardi, Timon s az utánuk következő többi jezsuita történetírók is, ezt a tudásukat régi krónikáinkból s az ezek nyomán mélyen beivódott származási hagyományainkból vették, melyek szerint a hun és

magyar testvérnép, tehát azonos fajú és azonos nyelvű. A kun pedig a hunok utóda, amire a hasonló hangzású névről gondolhattak,* melyet, mint a Timon-idéz-etben is látjuk, a hunok szomszédságában chuninak, különben cuni-nak írtak. A legteljesebben Szegedi János írta le ezt a régről örökölt hun-kun-magyar azonosságot, ugyancsak Kunországról szólva (11: 81., latinból ford.):

E királyság régi lakói, a kunok, a hunoknak voltak az iva-dékai. Senki sem fogja tudni ezt megcáfolni, mivel e vidék városai és sok falva mindmáig magyar neveket őriztek meg, mint Forró-falva, Tamás-falva, Duma-falva, Zsidó-falva, Szabotálva, Kiczkó, Kalagor-patak, Gorza-falva, amely helyeket ma is tisztán magyarok lakják. Azonkívül: Jász-vásár, Bakó, Tatros, Sófalva, Terebes, Kadnár, Husz-Város, Galác, Beilát, Bája, Némethi, Szucsava, Foksán, Ésperez és más falvak és városok, amelyekben igen sok magyar él moldovánokkal keverten. Vedd még ehhez a tisztán magyarok által lakott híres besszarábiai magyar falut, Csöbörcsököt.**)

És gondolj arra, hogy a különböző jövevények, mint oláhok, szászok, örmények (akik közül innen többen Erdélybe jöttek), zsidók, törökök és tatárok mellett e tájat ma is az első foglalók, a sok kumán, vagy kun-hun, vagy magyar művelik.

A hun-kun-magyar azonosság olyan erős hagyomány volt a magyarságban, hogy az említett történetíróknak eszébe se jutott kritikával vizsgálni azt. Először Timon Sámuel kényszerült gondolkozni rajta, mert munkájára a laikusabb, de a Háromszékben, Altorján s így a Kárpáteken kívüli magyarokhoz közelebb élő s velük valószínű családi hagyományok révén (138.) esetleg kapcsolatokat fenntartó Apor Péter, néhány megjegyzést tett. Mint az itt következőkben idézett Timon-válaszból kiséül, a dolgot megfordítva s elsősorban az egykori Kunország területén élő magyarokra terelve a szót, nem tartotta azokat Apor kun utódoknak, hanem talán figyelmeztetve a huszita kivándorlókra, hu-

*) Németh Gyula is a hunhoz kapcsolja a kunt, mivel „a hun-kun név a török hangtörténeti fejlődés alapján jól érthető alakpár”. (A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp. 1930:146.).

***) Szegedi ezt a névsort az ő közvetítésével 1743-ban Moldvában járt magyar jezsuitáktól (10) kapta.

szita származásúaknak. Timon, elmondva, amit a huszitákról tudott, helyesen cáfolta Aport, hogy a moldvai magyarok törzse régebbi, minthogy huszita. kime- nekültrekből keletkezhetett volna (9: Add. 27-30., latin- ból ford.):

... Nemcsak szász, hanem magyar erdélyi husziták is mene- kültek ki az országból 1420-ban, amint a szebeni feljegyzések tanúsítják, és a szászok Catnar-ban /Kotnár/ helyezkedtek el, a magyarok pedig Forrófalván, Völtsökön, Bakóban és szomszéd- ságában telepedtek le.*) A szent szolgálatokat számukra a kon- ventuális ferencesek végzik, akiknek az előljárója a jezsuiták embereivel Jászvásárban lakik. Ezenfelül még a bucsáki Tatár- országban is van egy szintiszta katolikus, tatárok elől egybe- gyűlt falu, Szöbörcsek /Csöbörcsök/. Hozzáteszem még ehhez, amit egy bizonyos írásban találok, hogy Baját és Németit /Mold- vabányát és Németvárost, Neamtut/ szászok lakták, Herlót, Vász- lót, Takutzot és Tatrost magyarok, s mindkét népből laktak Szucsavában, Szeretvásárban és Román /vásár/ban. Azokon a fal- vakon kívül, melyeket elősoroltál, a következő magyar falvak voltak ebben a provinciában, a bakói kerületben: Lucats-falva, Comanfalva, Godra (Godzafalva), Alfalva, Szalontza, Újfalu, Bogdanfalva, Hideg-Kut, Terebes, Domo-falva, Szabó-falva, és még néhány, melyeknek nincs magyar neve, de lakosai magyarok. Azonfelül a három dombon emelkedő Huszt városa, mely az 1460-ban, Mátyás királytól kiűzött huszitáktól kapta a nevét.**)

Elbeszélésedben azt állítod és azt próbálsz bizonyítani, hogy a moldvai magyarok és szászok nem a kunok utódai. Azt nem mondom, hogy a szászok is az ő utódjaik; de hogy a magyarok, vagy legalábbis azok egy része, lehetnek, vagy lehettek a kunok utódai, ez akár azokból a magyar nevű helységekből is kiviláglik, amelyeket felsoroltam. A kiűzött husziták aligha foglalták el az összes megnevezett helyeket, az pedig bizonyos, hogy nem ők adták először ezeknek neveket. Mert hogyan is hivatkozhattak azelőtt Bakó, Tatrost, Terebes, Hidegkút és Vászló? Az tény, hogy Tatrost mindig híres volt sóbányáiról. És miért ültette be Mátyás Mrály idejében Margit fejedelemasszony, az erdélyi vajda leánya és István vajda, a dicső fejedelem felesége a ferences barátokat Bakóba? Miért építtetett ez templomot Tatrostban?

*) Erre másutt nincs adat, kételkedéssel kell fogadnunk.

**) Az a „bizonyos írás”, amelyből Timon a fenti névsort kiírta, egy 1693-iki jelentés volt, melyet egy másik, jezsuita történetíró is felhasznált (17) s mely minden valószínűség szerint, Bardinus 1648-iki jelentéséből (3) származik.

Bizonyosan nem a frissen a provinciába fogadott husziták kedvéért. (Ez a Margit egyébként férjével Bakóban lakott és azt mondják, hogy még most is állanak a palota romjai a város északi részén). Tehát a huszita menekültek mellett, úgy látszik, más magyarok is voltak Moldvában és vajjon miért nem a kun nemzetségből valók? Nincs ebben a dologban miért nem hinnünk Küküllei János archidiaconusnak, a korabeli írónak, Nagy Lajos magyar király viselt dolgai ismerőjének. Igaz, hogy e nemzetség legnagyobb része, az idő haladtával az atyáik erkölcsétől és nyelvétől elfajzott, de azért nem pusztult el egészen. Elég legyen most erről.

Az előző idézetek s Timon fenti sorai között érdekes különbséget vehetünk észre. Az eddigiek s még előbb ő maga is, a Moldvában szétszórt magyarokkal, azok nyelvével s falvai val bizonyította, hogy a kunok: magyarok. Most pedig megfordítva, ugyanazokkal az érvekkel azt állítja, hogy az ott található magyarok: kunok. Ezzel a circulus vitiosusszal kezdődik a csángók származásáról vallott legrégebb nézet, az oly hosszú utat megjárt kun elmélet, azzal az eleve biztosnak hitt, tényként elfogadott előfeltétellel, hogy a kun: magyar s a magyar: kun.

Már Timon is érezhette e bizonyítás elégtelen voltát, meg Apor is ellenkezhetett tovább is, mert egy újabb levelében, az akkori tudomás szerint tiszteletre méltó módon próbálta bizonyítani a kunok és magyarok összetartozását (9: Add. 37-9., latinból ford.):

Nem voltak /a kunok/ görögök, vagy germánok. Ha valakinek eszébe jutna ezt bizonyítania, ellene szólna az a tény, hogy a Magyarországra jutott kunok sem a germanitást, sem a civilizációt nem gyakorolták, hanem a massagethák módjára szekereiken vándorolva éltek.*) Tanúja ennek László király 1279-ben írt levele, amelyet az olvasó megtalál a „Topographia magni regni Hungariae”-ban, 204. 1. Nem voltak tatárok sem, mivel ezek üzték ki őket a hazájukból. Oroszok sem, mivel szláv tanítóik voltak. Ellenben tény, hogy a keresztyén hitre a magyarok tanították őket és a tatárok pusztító támadása után Róbert eszter-

*) Úgy kell ezt értenünk, hogy sem germános, sem görög-római kultúrájuk nem volt, sem egyik, sem másik kultúrkörbe nem tartoztak. A massagethák szkíta nép voltak.

gomi érsek hintette meg őket keresztvízzel.)* Azoknak a falvaiknak a nevei, melyeket a Tisza partján, Szolnok körül létesítettek, mind magyarok, amint az Pázmány Synodus-ából 92. 1. megtudható. Hogy korunkban ezek maradóik és utódai nevetségesen és bárdolatlanul /ridicule et insulse/ beszélnek a magyar nyelvet, nem csodálható, hiszen a többi fajtájukbeliektől távol élnek és más nemzetbeliekkel vannak összekeveredve. Mégis megértik őket a magyarok, mert a magyar nyelvnek az a tulajdonsága, hogy a vele élők, akármilyen különböző vidékre vannak is elszóródva, megértik egymás beszédét.

Abban igaza volt Timonnak, hogy sem a germán, sem a szláv kulturkörbe nem tartoztak a kunok, hanem abba, amelybe a régi magyarok. De azt még nem tudhatta tudományos vizsgálatok híjján és a kunsági, alföldi magyarok megtévesztő esetétől: kun-származásától; de magyar voltától befolyásol tan nem ismerve a kunok magyarrá asszimilálódásának a tényét, hogy ez még nem jelent azonosságot is.

Pray még tovább növelte az érveket: jobban hangsúlyozta a középkori kun-magyar kapcsolatokat. Timon csak azt említette meg, hogy a magyar {írály-«ság térítette a keresztyénségre a kunokat, Pray már a Kunország feletti magyar fennhatóságot is előhozta. Figyelemreméltó, amivel a moldvai törzsmagyarság kitelepíté s révén való keletkezését cáfolta: kiürült volna egész Erdély a magyaroktól, ha onnan telepítették volna (14: 120-1.,” latinból ford.):

... Bizonyos, hogy Károly Róbert, aztán Nagy Lajos, majd Zsigmond és Korvin Mátyás háborút indítottak a moldvaiak, mint a hűségtől elpártoltak ellen, mert ha előbb nem kötelezték volna le azok magukat, nem volna hihető, hogy királyaink háborút indítottak volna, vagy a háború okául a hűtlenséget jelölték volna meg. Úgy gondolom, elég világosan látszik abból, amit itt előadtam, hogy tehát IV. Béla alatt Cumania, vagy Moldva a mi fennhatóságunk alá került. Azt vélem, hogy ennek a provinciának kezdetben az oláhoknál számban és fegyveres erőben hatalmasabb kunok előkelői állhattak helyettesi hatalommal az élén, amíg lassanként mások, ahogy a királyok akarata, vagy a dolgok követelése hozták, pótolták őket...

*) Az időben téved Timon, még a tatárjárás előtt. 1227-ben volt ez.

Ebből könnyen megmagyarázható, miért van az, hogy sok magyarok által lakott falu található még ma is Moldvában és Oláhországban. Ezt nemcsak közülünk (jezsuiták közül) bizonyítják azok, akik ebben a században vallási teendők végett oda voltak hivatalosak.*) Csodálatosan megerősítve látom ezt mások tanúságtételében is, melyek megtalálhatók a Győrben 1747-ben kiadott Schediasma Geographico-Historicum-ban,**) amelyben orrevonatkozóan ezt olvasom (41. §): Egy bizonyos obszerváns ferences szerzetes, aki sokáig élt Moldvában, megerősítette, hogy a Pruthon erről és túl, falvak vannak, melyeknek lakosai magyarul beszélnek. Ugyanezt hozza Péterfi Károly moldvai megfigyeléséből is (42. §). Azután egy művelt magyarnak a leveléből, melyet az Moldvából írt, ezt a töredéket közli (44. §): „A' Beretcki Passuson az Ojtoz nevű folyó víznek havasai közt bemenvén Moldvába, találtatik Grozest, Okna, Trotus; a' hol vágyanak Erdélyből régenten ki-háromlott Magyarok, rész-szerént Oláh, rész-szerént más keresztény vallásúak. Ezeknek Magyar nyelvek az Oláh nyelvvel elegyesleg; de ugyan-tsak a' mi nyelvünket jól értik, mint mi is az övéket;... A' Sereth vizén tul vagyon Föksény városa, mellyben igen sokak a' Magyarok; nem külömben Moldvának Bakau nevű tartományában vágnak feles Magyar faluk, így Román városa mellyékin-is, és másutt, kiknek Magyar nyelvek az Ólával igen öszve szüreteit... A' Pruth vizén tul pedig Bessarabia mellett és Bessarabiában is vágnak régi Magyar faluk, de az ott lakos Magyaroknak nyelvek öszve elegyitetett Tatár és Oláh nyelvvel, úgy, hogy a' Magyar beszédet nehezen érthetik”. – Azután egy más magyarnak szüleihez írott levelét veszi elő. Ebben ez van (43. §): „Én már itt ezen Gyász-vásárhelyi városban (Jászvásárban), melly a' Vajdának lakó helye, két esztendőnél tovább mulatok és ugyan egy Moldvai Rátznak szolgálatjában... Imitt amott ezen Országban Magyarok is laknak... Az Urammal, a'ki ez Országban és Havas-al-földire-is bé kereskedik, sokszor illyes Magyarokra akadunk, és engem, mint-hogy vélek Magyarul beszélgethetek, kedvelleni láttatnak.” így a szemtanúk. Ami a Moldova határán fekvő falvakat illeti, hogy ezeket az erdélyi hazából kimenekültek alapították, könnyen belátom. De nem látszik helyesnek ezzel a magyarázattal élni azok esetében, akik a Szeretnél és a Prut folyónál, meg Besszarábiában is és Belső-Moldvában élnek és régi magyaroknak mondatnak. Bárki beláthatja, ha gondolkodik: semmi okuk nem volt ezeknek, hogy oly messzefekvő tartományokba menjenek és hazájuk elhagyásával magukat önként idegenek igájába hajtsák, mert akármilyen sors jut is osztályrészül otthon, többre szokás azt becsülni a szülőföld szeretete miatt a bizonytalan remények-

*) Róluk még lesz szó (10).

*) Ezt is előhozzuk még (12).

nél, amelyeket idegenek nyújtanak. Egyébként, ha meg akarjuk számlálni azokat a falvakat, amelyek ma is magyar eredetről vallanak, (olyan nagy számban vannak, hogy) Erdélyt csaknem ki kellett volna üríteni magyar lakosaitól (ha t. i. a moldvai magyarok onnan származtak volna). Ugyanez érvényes Porphyrogenitus türkjeire, vagy magyarjaira is, akikről mondtuk, hogy a IX. században ezen a tájon laktak s akikről, úgy gondolom, senkinek sem juthat eszébe azt gondolni, hogy egy részük ott maradt, míg a többiek a bessenyőktől az egész vidékről elhajtvá, Nagy Moravia felé sodortattak, ha csak mellékesen megfontolja is, hogy mily fegyveres összecsapások történtek közöttük.) Ezek után csak az marad hátra, hogy ezeket az oláhországi és moldvai magyar töredékeket legnagyobbbrészt bessenyőktől, uzoktól és kunoktól – akiknek egy testté egyesülését fentebb mondtam el – eredetieknek mondjuk. Innen van az a régi Ungro-Valachi elnevezés, amelyen még ma is hívják magukat ...

Ezt tartották a latinul író jezsuita történetíróink a moldvai magyarság legősibb rétege kun származásáról. Érvelésüknek alapja, melyen tételük áll, vagy bukik, a kunok s magyarok nyelvi azonossága. Erről a kérdésről körülbelül száz éves heves vita folyt itthon és külföldön egyaránt. Amihez mi, a nemzeti hagyomány tisztelete miatt nem mertünk kritikával közeledni, közelitettek ahhoz a külföldiek és nem magyarok. Már Pray idejében tagadta a kun származást az erdélyi szász származású Schlözer, vagy hogy egy szorosabban a mi tárgykörünkhöz tartozót említsek, pl. Sulzer (15). Tőlük kezdve folytonos a külföldiek körében a magyarhun (-kun) azonosság tagadása, melyet csak erősített az egyetlen kun nyelvemlék szótári részének Klaphroth általi kiadása 1828-ban. Ebből t. i. világos lett, hogy a kun a magyartól teljesen különböző török nyelv volt. Mi minderről nem vettünk tudomást. A finn rokoní-

*) Ez a cáfolat arra vonatkozik, hogy a moldvai csángók nem Etelközben maradt magyarok (akiket Const. Porph. türköknek nevezett) maradékai. Ez a sokat hallott, tetszetős, de minden alap nélküli tétel először az előbb említett Schediasma-ban tünt fel (12: 41. §). Soha senki nem próbálta bizonyítani, aki leírta is, felületesen tette. Ezért külön nem is tárgyalom, csak egy jegyzetben (90) kísérem végig ennek az „elmélet”-nek az útját.

tás szándékára, mely már az 1747-ben írt, külföldi magyarokról szóló, Pray által az előbb idézett műben, Torkos József győri ev. pap Schediasmájában is feltűnt (12), de általában csak Sajnovicstól számítódik (1770), mint valami merényletre, szinte felhördülés támadt. Reakcióként meg az irodalmi romantika s a honfoglalási eposzok, a Zalán futása s a többiek hatására plébánosok, tiszteletesek és táblabírák nagy számmal írták östörténeti értekezéseiket a Tudományos Gyűjteményben (25). Ezek alapján jó sokáig elhúzódott még a hun-magyar azonosság hite s mi ezzel együtt járt, a Kárpátokon kívüli, moldvai magyarok kun származásának tétele. Nincs értelme, hogy részletes idézetekben mutassam be a százados vitát, csak két véleményt idézek, azt is csak azért, mert a csángó irodalomban állandó a rájuk hivatkozás. Az egyik Gegő Elek ferencesé, aki először írt Könyvet a csángókról. Összefoglalja ő mindazt, amit a kun elmélet az ő koráig érvül csak felmutatott (31: 62-8. o.):

A' mely föld Duna és Dniester folyamok között a' Fekete-tengerig terjed, a' történetíróknál különféle nevek alatt ismeretes. Most európai Scythiának, majd a' római birodalom alatt Dáciának neveztetett. Miután Hadrian a' római gyarmatokat Moesiába átszállította,' s akkor a' Traján hidját is elrontotta: nemzetek nemzeteket váltának fel az emített földön. Nevezetre méltók: a' gothok, hunnok, avarok, magyarok, kunok, pecsenyegek, úzok' s a' t. Az Ázsiából kivándorlóit magyarok kiovi győzedelmök után a' kunokat, jóllehet az oroszok mellett harczolának, hadi erényeikért társaságokba cabar név alatt felvették' s Atelközben vagy Pacinatiában letelepedtek; honnét, tíz évi tartózkodás alatt (884-894), három táborozásba szálltak: egyszer bölcs Leo mellett Simon bolgár fejedelem; kétszer a' morvák ellen. Ez utolsó alkalommal Morvát' s Gallitiát meghódoltatván, a' Kárpátokon által Pannoniába is behatoltak. Innét azonban még visszatértek moldvai lakhelyökre, melyet a' pecsenyegek által feldúlva találván, hős Árpád' vezérsége alatt ismét visszajöttek,' s a' Temes', Körös' és Tisza' partjain, mostani honunkban, letelepedtek. A' kunoknak mindazonáltal nagyobb része Moldvában maradt, hol számra és erőre, főleg az uzoknak Dúca Constantin görög császár által történt megveretése után 1065. körül, Moldva' urai lettek, és ezt a' mellék tartományok nagy részével együtt Fekete-Kunságnak, Comanianak nevezték ...

Történeti adatokból I. Lajos koráig a' Moldvában létező kunok' nvomdokira találunk, (fel is sorolja ezeket:) sőt még későbbi időkben is: ha igaz, hogy nagy Mátyás királyunk alatt 1470-dik évben történt Moldvából az ötödik, vagyis utolsó, kun-kivándorlás. Nem is gyógyít a' IV-dik Béla alatti Kuthen király vezérletté negyvenezernyi családból állott nagy kun-kiköltözés; mert, azonkívül, hogy ez és a' többiek is, sehol sem iratnak általánosaknak, idővel közülök sokan visszatértek Comaniába. Erről kezeskedik a bakói kolostor vagy püspökség is, mely a' XIV. század körül alapított: de kiknek számára, ha nem a' kunokénak?; mert ezen időig a' magyar székely telepek ennyire nem szaporodhatnak, legalább a' történetek mélyen hallgatnak bevándorlásokról. A' török hatalom alatti belső és külső viszontagságok fogyasztották ugyan, de egészen ki nem irtották: ezt tapasztalásom után következőleg tudom bebizonyítani:

a) Moldvának még ma is azon vidékeit, melyeken a' kun maradványok chángó-magyar név alatt léteznek, az oláhok Comanianák nevezik.*)

b) Kun', s a' többi magyaroktól különzött osztályra mutatnak a régi bojár levelekben előforduló vezetéknevek is: Armoncus, Hideg, Szarka, Róka, Sánta, Körmös, Csalán, Sipos, Kancsal, Kádár, Güze, Agaras' s effélék; midőn ellenben a' későbbi székely magyar telepek vezetéknevei többnyire keresztnevekből vétettek; például: István-József, Gergely-János, stb.

c) Kun eredetre mutatnak a' Bakó mellett ma is látható kun halmak, melyekről szóbeli hagyomány után a' chángók beszélnek: hogy ott elődeik az isteneknek lovakat áldoztak fel.

d) Mindenek felett törzsökös kun származást igazol az, hogy a' chángó magyar helységek közül némelyek (u. m. Bakó, Klézse) még ma is örökös joggal bírják ingatlan javaikat, a többi magyar és moldován alattvalók – kivéven egykét falut, nvülyeket hihetőleg hajdan kunok laktak, de idővel megoláhosodtak - sehol sem.**)

Mindezekből szembetűnő, hogy Moldova magyar nevű lakosinak egyik ámbár kisebb (15.000) része***) kun maradvány; a tévednek... mindazok, kik egész bizonyossággal a' moldvai magyar telepeket székely eredetűeknek mondták lenni.

*) Ez csak olyan pro domo érv, sehol másutt nem találom.

**) Mint majd később látni fogjuk, mást igazol ez.

***) 45-50.000-nek mondja a maga idejében az összes moldvai magyart. 30-35.000 székely eredetű tehát szerinte. Mások, pl. Weigand (98), sokkal kevesebb számúnak állítják a moldvai magyarságban a székelyt, mint a nem székelyt, s ez az igaz.

Igazak a fentiekből a kunokra vonatkozó, okleveleken alapuló adatok. De hogy ezek a kunok magyarok lettek volna s hogy ezt az ilyen nevek is bizonyítanák, mint Hideg, Szarka, Róka stb., ez még mindig a kun és magyar nyelv azonosságát tételezi fel. Ezt az azonosságot, hűen kifejezve a magyar felfogás akkori képét, így írta Jerney János a múlt század közepén (41:136-7. o.):

Etelközi*) kutatásaimból vont eredmények kétfélék:

I. A moldován nyelvben fönlevő magyar szavak sokasága: mikből meggyőződhetik mindenki, hogy e' maradványok nem honunkból odaszivárgott kisebb csoportok, szállongó gyarmatoktól vitettek be, és terjesztettek el a' terjedelmes földön, hanem hajdan időktől ott lakott magyar ajkú tömérdek népfelekezet t. i. a most is még egy részben fönlevő, de már jobbadán a' románok közé olvadt besenyő, jász, kun, magyar és székely ágazatoktól veszik származásukat.

II. Moldva helységeinek nevei nagy részben magyar értelműk és jelentésük: a' mi ismét azt bizonyítja, hogy nem hazánkból költözött telepektől hárul ezen helyek' nevezete, hanem ős lakosai nevezték el azon korban, midőn besenyők és kunok mint uralkodó nép hatalma alá tartozott e' tartomány. Nem lehet tagadni, miszerint magyar és székely gyarmatok is települtek ott meg, de ezeket majdnem egyenkint ki lehet mutatni. Számtalanok azonban a' magukat magyar eredetűeknek valló, de nyelvben és vallásban oláhosodott helységek, még számosabbak az olyanok, miknek nevét a' moldo-román nyelvből nem, és csak a' magyarból fejthetni meg...

Függesztettem két bizonyítványt uti naplómhoz, mellynek egyike &' magyarhoni besenyőkről szól, kik mienkétől különböző valamelly idegen nyelvének legkisebb nyomát' s maradványát sem mutathatja föl bár melly szorgalmas kutató...

A másik bizonyítvány a' kun nyelvre vonatkozik...

Mind ezen okmányok összeállításából azon biztos eredmény foly, hogy a' besenyő-kun népség, habár dialectusi különbséggel, de mégis azonegy nyelvet beszélt a' magyarral,' s ennél fogva a' régi Cumániában, vagyis Moldva és Besszarábiában fönmaradr. némileg most is fönlevő számos magyarok, oda nem értve it' kimutatható székely és magyar beköltözőket, a' besenyők és kunok' tagadhatatlan maradékai.

*) Hogy már Gegónél is. Az addig hangoztatott Kunország helyett miért tűnt fel Etelköz (ez tévesztette meg az „Etelközben maradt magyarok” említőit) erre vonatkozóan l. a (90) jegyzetet.

Milyen éles elmével látta meg az alapos és nagyon megbízható Jerney, hogy a kimutatható székely és magyar beköltözőkön kívül van Moldvában egy ősbibb magyar réteg (az erre való figyelmeztetéssel kezdtük mi is e fejezetet), mely falvakat nevezett el s melytől magyar kölcsönszavakat vett át a moldován nyelv! Ez, amint majd meglátjuk, fontos érveket ad még a kezünkbe, de persze nem a kunok mellett, ahogy korának magyar tudományos előítéletével Jerney gondolta.

A hun-magyar és ezzel a kun-magyar azonosság tétele, mely annyira megkötötte a magyar tudósok kezét, a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben dőlt meg. 1871-ben jelent meg a neves Roessler Róbert tanulmánya, melyben súlyos támadást intézett a krónikák és hun-testvériség alapján álló magyar tudományosság ellen. A zipser származású Hunfalvy Pál, aki ki tudta kapcsolni magyarságából az érzelmet s tiszta kritikáját a Sajnovicstól s Gyarmathytól szerényen megindult, de Budenz munkássága révén mindjobban bizonyított finnugor-magyar rokonság módszeres vizsgálatán is nevelt, elszántan tolmácsolta és hasznosította Roessler kritikáját (A »Magyarország Etnographiájá«-bair, Bp. 1876.). 1880-ban Kuun Géza gr. kiadta az egyetlen kun nyelvemléket, a Codex Gumanicust, a Kun- (vagy Petrarka-)kódexet s ezzel pozitív bizonyíték került a kun nyelv nem magyar, hanem török voltáról azok kezébe is, akik nem ismerték, vagy nem fogadták el Klaphroth 1828-iki hibás és töredékes kiadását. Hunfalvy a kiadás után rögtön sietett megállapítani (»A Kun- vagy Petrarka-codex és a kunok«, Bp. 1881.), hogy a kim nép nem magyar, hanem török volt, úgyszintén a nyelve is s ennek bizonyítására még középkori okleveleinkből is szedett ki adatokat. (Misszionáriusok kunul tanultak s úgy mentek Kunországba téríteni; Mária királyné egy kun ember tolmácsának adományt adott; Zsigmond király félre állni parancsolta egy alkalommal azokat, akik nem tudtak kunul stb. 35. 1.) A kunok magyarságának utolsó védelmezője, Gyárfás István táb-

labíró, még próbálta védelmezni álláspontját («A Pet-rarka-kódex kun nyelve». Bp. 1882.), azt állítván, hogy a kódex nem azoknak a kunoknak a nyelvét őrizte meg, akikkel mi összeköttetésben állottunk s akiktől az ismeretes 40.000 hozzánk költözött, hanem tatár uralom alatt élő s tatár nyelvűvé lett kunokét. Ezt azonban Kuun Gézának könnyű volt megcáfolnia («A kunok nyelvéről és nemzetségéről». Bp. 1885.). Ezzel a kun (és hun)-magyar azonosság tétele, mely szinte logikai apriori érvényességével teljesen hasonló a románoknál még mindig tartó, hazafias, de nem tudományos dákö-román elmélethez (Gyárfás 11. 1. felsorolja elődeit, akik »Parynak hazafias véleményét pártolták«), megdőlt s ha külön senki nem cáfolta is meg a csángók kun származásának az eddigi módon hangozlátott tételét, melynek a nyelvi bizonyíték volt a vejeje, ha némelyek tették is, ezután, komolyan, senki sem foglalkozott vele.

b. Ha a kun-magyar azonosság, melyből könnyen és kényelmesen lehetett magyarázni a moldvai magyarok legősibb rétegét, valótlannak bizonyult is, a kun elmélet más formában még sokáig maradt felszínen, 1902-ben ugyanis egy tekintélyes német tudós, Weigand Gusztáv vetette fel újra, a csángók nyelvét és típusát vizsgálva, egy újabbfajta nyelvi érv alapján, a csángók kun származásának a lehetőségét. így ír erről ő maga (09: 131-7. o. németből ford.):

Amikor 1895-ben a Bánságot beutaztam, négy (román) községet találtam, amelyekben az s és z hangot s és z-vel pótolják*) ... Három évvel később Kis-Oláhországban is találtam még további 16 s-et mondó községet... Nagy-Oláhországban egyre sem akadtam, ellenben Moldvában egy egész csomóra. Itt egyúttal a rejtélyt is, megoldottam, hogy honnan származnak az s-et mondó emberek. Elrománosodott csángók ezek.

*) Jegyezzük meg a következő 8-4 lap tartamára, hogy megérthessük: a nyelvészek a mi s, zs, cs hangunkat S, z, ő-vel, az sz, z, c hangjainkat pedig s, z, c-vel szokták egyetemesen jelölni. Az s, z, c hangok kiejtése a kétféle hangok közé esik.

Bizonyítékom egyszerű. Moldvában kétféle magyarul beszélő katolikusok vannak: székelyek és úgynevezett csángók... A székelyt és a csángót nem lehet összetéveszteni, mert különbség van köztük 1. a nyelvben. Elég legyen itt arra az egy dologra utalni, hogy minden s és z helyezett a csángók s- és z-t mondanak. Természetesen még több s más különbségek is vannak köztük a kiejtésben... 2. a típusban. A csángók általában magasabbak, mint a székelyek, arcuk teltebb, jellemző a rőtbe játszó szőke, többnyire fürtös hajuk, amely korántsem párosul mindig kék szemmel, hanem, különösen Klézsén tűnt ez fel nekem, sötét, barna szemmel. Lenhajú és mélykék szemű csángóra is akad az ember itt-ott, azonban kimondottan barna típusú kevés van. A székelyeknél van egy szőke s egy barna típus, de egyik sem olyan kirívóan feltűnő s a mélykék szeműek helyett inkább vízkék szeműeket talál az ember, akikre találóan mondják a románok, hogy „kecskeszeműek” ...

A csángók csak kevés faluban őrizték meg a nyelvüket... De egy egész sora van azoknak a falvaknak, amelyeknek katolikus lakói vannak, akikről még tudják, hogy az őseik magyarul beszéltek, de nyelvükben már elrománosodtak. Ezek azonban ha románul beszélnek, más egyéb sajátosságok mellett még azt is megőrizték, hogy az s és ζ helyén s és é hangokat mondanak, jöllehet ezt a szomszédos, valódi román községekben nem találni...

Az s-et mondó községek száma meglehetősen nagy... Több mint ötven faluban találjuk a csángókat, illetve ezek elrománosított utódjait...

A moldvai, kis-oláhországi és bánáti jellegzetes nyelvi jelenség egymástól független keletkezésére természetesen nem lehet gondolni, valami közös ethnográfiai elemnek kell itt az alapnak lennie. Ha ezzel (a megállapítással) elintéztük volna az s-et mondó községek eredetének a kérdését, rögtön egy újabb, vagy még több új kérdés mered elénk. Mégpedig: 1. Kik a csángók? 2. Ha ők a kúpok utódai, amit én lehetségesnek tartok különösen típususok miatt, mert a kunokról tudjuk, hogy világosszőke típusokkal tűntek fel, hogyan tanultak meg magyarul? 3. Nem volt a kunoknak s hangjuk, vagy elvesztették később, mint a finnek? Ezek olyan kérdések, amelyek úgy futtában nem intézhetők el s amelyekre felelni nem a román nyelvtörténet dolga...

A Weigand által felvetett nyelvi kérdéseket még az évben megvizsgálta egy magyar nyelvész, Munkácsi Bernát, a már szóban forgott egyetlen kun nyelvemlékben., a kun-kódexben (melyre már Weigand is utalt, azt vélvén azonban, hogy az »nem nyújt e kérdésben világos útbaigazítást<») és az oroszországi karaim-zsidók

nyelvében s bibliafordításában (a karaim-zsidók u. is egykori kun hazájuk nyelvét, még Krímből való elszóródásuk után, Galíciában és Volhyniában is megőrizték). Vizsgálatai eredményeképpen ezt írja Munkácsi, aki a túlzó finnugoristák ellenében mindig hangoztatta a törökséggel való összefüggésünket (Ethnogr. 1894: 102-3. o.) is talán ez is befolyásolta ítéletében (100: 436., 139-40. o.):

Mi (Weigand) nyomán előbbrehaladhatunk s igazolhatjuk, hogy a kunok török nyelvjárásában tényleg ugyanaz a föltűnő hangsajátság divott, mint a csángókéban, vagyis, hogy a török s, z, c hangokat s, z, c változatokkal ejtették...

Weigand kutatásainak figyelembevételével bizvást vélhetjük ezek után, hogy a moldvai csángók magyar nyelvjárásának jellemző sajátsága, az §-féle mássalhangzók különös ejtése, e néptörredék egykori kun nyelvének is sajátsága volt s mint ennek öröksége tartotta fenn magát a felvett új nyelvben. Kérdés csupán most, hogy miként magyarázhatjuk a moldvai kunok nyelvváltoztatását és magyarságát. Ennek megfejtésében két körülmény szolgálhat számunkra irányadásul, jelesen, hogy a csángók katolikusok s hogy nyelvjárásuk... oly szorosan csatlakozik a székelyhez, hogy voltaképp ennek csak egy ágazata. Tudvalevő, hogy a katolikus propaganda Moldvában a XIII. sz. elején indult meg s hogy ennek intézői eleitől fogva magyarok voltak... Róbert esztergomi érsek 1227-ben egy kun fejedelmet s tizenöt-ernyi népet keresztelhetett meg, sőt püspökséget is alapíthattott a kunok között. – A tatárjárás zavarai közt a kun nép java része szétzüllik... Kuthen 40.000 emberével Magyarországon talál hazát. Összevéve kisszámú s jelentéktelen szerepű lehetett az a kun nép, mely még a Szeret mellékén megmaradt s nem csoda, hogy ez a magyar politikai hatalom terjeszkedése folytán előbbre nyomuló nagyobb számú s magasabb műveltségű székelységgel érintkezvén, ennek s különösen a magyar papságnak hatása alatt lassanként épp úgy elmagyarosodott, mint a magyar Alföldre szakadt vérrokonai. Kis-Oláhországban, távol a székely s a katolikus befolyástól, a kunok talán közvetlenül a pogány állapotból az oláhságba olvadtak, melynek körében csak *egy* sajátos nyelvjárásziget alakjában tartották fenn nyomukat.

Röviden egybefoglalva nézetünket: a moldvai csángók elszékelyesedett kunok.

A kun sajátságnak látott és széltében ismert csángó »selypítésre« épített Munkácsi-féle elmélethez egy-két megjegyezni valónk van, A csángók nyelvjárását, el-

hagyva Munkácsi az elmélet kedvéért a maga korábbi, jó nyomon járó megállapításait (még idézzük majd) s visszatérve a cikke megírásakor már elavult régebbi véleményéhez (65: 445. o.) s Szarvas hibás magyarázatához (57), a székely egy keleti ágazatának mondja. Ez a helynemálló megállapítás abból ered, hogy az egyébként figyelmes Szarvas és még Munkácsi sem különböztették meg élesen a moldvai magyarban a székelyt és nem székelyt, a csángót, amint ezt pl. Weigand és más alapos kutató tette.

De hát selypítettek-e, sziszegtek úgy a kunok, mint a csángók, ha már annyit kísért az a kun *származást* Mert ez volna mégis Munkácsi bizonyításának a lényege. Csodálatos, hogy nem jutott neki eszébe az, ami a régieket léprevitte (nem tudva és nem is vizsgálva azt a lehetőséget, hogy egy nép nyelvét elveszítheti, asszimilálódhatik), hogy nekünk a Kis- és Nagy-Kunságban valódi, még hozzá a csángók helyéről való, tökéletesen magyarokká lett kunjaink vannak, olyan néprészünk tehát, amelynek Moldvában maradt utódjai lennének a csángók. Ha az egykori kun nyelvből valami sziszegés maradt volna meg a magyarban, megtalálhatnók-e azt bizonyosabban másutt, mint az alföldi kunságiak, az egykori (s ez már biztos) kunok nyelvében? A Kunságban azonban nem selypítenek a magyarok.

De nem kell ilyen számba nem vett jelenséggel cáfolnunk. Maguk a Munkácsi-féle vizsgálatok sem voltak pontosak, mert nem vették figyelembe, hogy a kun kódex két nemzetbeli írótól származó hangjelölései nem kun hangejtésen alapultak. Weigand típusmegfigyelései sem illettek az egykori kunokra. Minderről Melich János írt, cáfolatul, a következő évben, 1903-ban (102: 52-4. o.):

Munkácsi a tétel bizonyításában hivatkozik a Codex Cumanicusra s ebből olyasfélét vél kiolvashatni, hogy a kun kódex tanuskodik a mellett, hogy a kunban nem volt g, z c hang, hanem a köztörök §, ζ, δ itt s, z, c-nek hangzott. Én nem vagyok szakember, lehet, hogy Munkácsinak igaza van, a bizonyításban azon-

ban szerintem hiba van. Munkácsi nem említi azt a tényt, hogy a Cod. Cumanicus két ember írása, az egyik genovai olasz ember, a másik pedig német. Jireceknél ezt olvassuk: (németből ford.) „Ezt a végtelenül fontos nyelvemléket ...Kaffában, vagy másutt a krimi félszigeten írták. Egyrészt egy olasz, akinek genovai dialektusát több helyen észrevehetjük, más részét pedig, ahol az árucikkek névjegyzékéről van szó, német misszionáriusok, akik még a kun imádságokat, himnuszokat és szentbeszédet is szereztek, (vö. Jirecek: Überreste der Petschenegen und Kumanen. 9. 1.) „...Az írásból, azt hiszem, biztos következtethetjük, hogy a kunban volt s, z hang (vagy s, z) és c (esetleg c).

Másik megjegyzésem Weigand és Munkácsi közös állítására vonatkozik... Hogy a kunok világos szókék lettek volna... – ezzel szemben mi a következőket mondjuk: 1. Thuróczi Moldvát Cumania nigra-nak nevezi, amely elnevezésnek bizonyára valami alapja van;*) 2. A kunoknak török nyelvű ivadékaik még ma is élnek Dobrudzsában... akiket gagauz-oknak hív a tudomány és a szomszédság, (vö. Jirecek-nél 26. 1.). E dobрудzsai kun maradványok egy kis csapata Oláhországba vándorolt s falujok, Tupilesti az egyetlen török nyelvű keresztény oláhországi falu... Ezekről a kun maradványokról Jivecek ezt írja: „(ford, németből) Fekete szeműek, fekete hajúak és sötét bőrűek (23. 1.)” 3. Az is nagyon fontos, hogy a félig elbolgárosodott gagauzokat szlávul 2erni brlgare-fekete bolgároknak hívják. S ha a dobрудzsai falvak neveit kutatjuk, igen sok kara- (fekete)-val összetett helynevet fogunk találni... Mindezek a széjjelszört adatok azt mutatják, hogy a történelem kunjai aligha voltak „világos szókék ...”

Az én nézetem szerint tehát Weigand és Munkácsinak igaza lehet abban, hogy az oláh s-ező nyelvjárások eloláhosodott csángók; az az állítás azonban, hogy a csángók tulajdonkép kvmok, s hogy a kun nyelv nem ismerte az s, z, c hangokat, a felhozott adatokkal nincs bizonyítva. Ellenkezőleg az a valószínű, hogy a kunok barna típusúak és S, z, c hangokat ismerők voltak.

Melich példakkal illusztrált cáfolatait, bár megválaszolta Munkácsi (102) s meg később, 1913-ban, más kérdés megmagyarázásában is felhasználta a csángók kim származásáról vallott nézel ét (137), elfogadta a tudományos világ, annál is inkább, meri közben, 1907-ben, Wichmann finn tudós pontos megfigyeléssel megállapí-

*) Ebben a pontban tévedett Melich, mert amint Munkácsi is utal rá válaszában (102) a török népeknél a fehér és fekete jelző a származásra vonatkozott, a fehér jelentvén a nemesebbet, erősebbet.

totta (114 alatt szólok erről), hogy a csángók sziszte-
 gése se olyan, amilyenek Munkácsi vélte, mert a cs-t
 nem is c hanggal mondják, hanem egy u. n. jésíteU
 s (s, W. jelölésében s) hanggal. Lükő írta 1935-ben, több-
 irányú kutatás konklúziójaként (215: 104. o.), hogy »hiá-
 ba keressük ezt a feltűnő sz ejtést a kunok, sőt a bese-
 nyők, uzok, berendek nyelvének emlékeiben, az egy-
 korú feljegyzésekben, vagy a magyar és oláh nyelvekben
 fennmaradt személy-, hely- és köznevekben.«

Ezek szerint tehát a moldvai magyarok legősibb
 rétege kun származásának régi hite, mely előbb mondai
 állításokon, meg nem vizsgált, hagyományra kialakult
 nyelvi testvérségen alapult, majd pedig egyetlen reális-
 nak látszó érve egy végül is megcáfolt nyelvi tény volt[^]
 szertefoszlott.

C. Hibát követnénk el azonban, ha a kunokat telje-
 sen kikapcsolnók vizsgálatainkból. A kunokra figyel-
 nünk kell. De nem azért, mert egy komoly kutató, Ve-
 ress Endre, még ma is a kun származás pártján van,
 hibásan (204) s naiv elképzelések még mindig élneik
 róla (Szépvízi Bálás Béla 206). Nem hiába idéztem Ge-
 gőt, aki azt írta, hogy Nagy Lajosig állandóan van-
 nak adataink kunokról Moldvában (hisz ez is félreve-
 zette az azonosságban hívő régieket), hozzánk pedig
 még állítólag Mátyás idejében is történt kun beköltözés
 (Említi ezt Bonfini alapján Györffy is (169:679-80. o),
 Györffy, aki maga büszkén vallotta kunságát, azt írja
 a Kárpátokon kívül maradt kunokról (169: 669-70. o.),
 hogy az »egy részének Magyarországra költözése miatt
 megfogyatkozott bennlakó népet az új jövevények [a
 XIII. század elején a Balkánról feltóduló oláhok] gyors
 tempóban oláhosítani kezdték. A birtokos és vezető
 kun réteg nyelvében két-három évszázad alatt oláhhá,
 lett ugyan, de sok tekintetben maga is rányomta bé-
 lyegét az oláhságra. Bizonyos törökvilág előtti szoká-
 sok, mint például az, hogy a vajdai méltóság nem firól-

fira szállt, hanem testvérágon öröklődött, a vajdák és papok többnejűek voltak, stb., arra engednek következtetni, hogy a kun nép az oláh etnikumban is tovább élte és éli ma is a maga életét és ha ezt nem vesszük figyelembe, az oláh etimológia számtalan kérdését nem tudjuk megmagyarázni.« Két lappal odébb (672-3. és külön is, 170) egy későbbi adalékot is közöl a kunság eme továbbélésére az oláh etnikumban: Bandinus leírását XVII. századi moldvai oláhok bűbájolásáról, varázslásáról, melyben »azonnal ráismerünk a sámánizmusnak hódoló kunra, akit, úgy látszik, még akkor is csak nyelvileg és felekezetiileg asszimilált az oláhság, de ősi hitében még alig ingatott meg«.

Elénk ezután az a kérdés mered, hogy az aránylag sokáig fennmaradt Kárpátokon kívüli kunságból, ha már nem belőle származik is, nem őrzött-e meg valami beolvadt, asszimilált részt a csángóság – mint az oláhság? Egy-két adatból arra következtethetünk, hogy igen. Kun eredetű oláh földrajzi nevek nagy számmal vannak (Weigand 156), hiszen a kunság egy része, mint fentebb olvastuk és azelőtt is írtuk, a rászivárgó oláhságba közvetlenül olvadt be s átszármaztatta földrajzi névanyaga jelentős részét is. Ebben persze kun-magyar nyomot, folytatódást keresni még akkor sem lehet, ha az oláhba átkerült kun név a magyarban is előfordul. Török jövevényszavaink egy fontos rétegét a „kunoktól, besenyőktől vettük át (Németh Gyula: Török jövevényszavaink középső rétege. M. Ny. XVII. (1921) 22-6.) s így a mi szókincsünknek is meg lehet az a kun eredé tű szó, név, ami az oláhban is meg van. Ezért egy oláhban, magyarban közösen meglévő kun, török eredetű, név mögött csak akkor van jogunk kun-magyar nyomot feltételezni, ha a magyarság és kunság között közvetlen népi kapcsolatot, folytatódást (tehát kun beolvadást) tudunk bizonyítani, aminek egyik érve 'lenne az, hogy az oláhba magyar közvetítéssel (vagyis a magyarságba olvadáson keresztül) került egy-egy kun eredeti földrajzi név, amilyen talán az Ojtoz, a Tázló (Györffy,

173: 148. o.), az Uz Weigand 156: 86. o.), a Tálamba, Kotumba, Karakló (Makkai, 218: 22. o.). Ebből tehát, meg a Gegő közölte »kun halni ak«-féle hagyományokból, meg a Weigand felhozta (98: 143. o.) s Győrffy ismételte (172), kun módra borotvált, tar üstökű csángó férfiakkól, és a bevezetésben elmondott kun-magyar történeti viszonyból ítélve, volt kapcsolata a Kárpátokon kívüli magyarságnak a kunsággal s beolvasható volt belőle magába egy kis töredéket. Ezt a kérdést azonban, mely egyetlen reális maradványa a nagymúltú kun elméletnek, mint annyi kérdést még a csángókkal kapcsolatban, bővebben és alaposabban meg kellene vizsgálni.

3. a. Ha meg is dőlt a modernebb formájú kun elmélet is, megmaradt még mindig az érdekesítő probléma, hogy miért sziszegnek hát a csángók (amit már Weigand előtt is sokan észrevettek, 114), kiktől örökölték ezt a tulajdonságot, ha nem a kunoktól?

Karácsonyi János történész, semmibe se véve az addig megjelent cáfolatokat a kritikus sziszegésről, a kunok helyett egy másik török (s ezért sziszegőnek gondolt) népet keresett, mely a magyarsággal szoros kapcsolatba került, elmagyarosodott – s talált is, a kabarokat, akik a Szerémségben, Szlavóniában telepedtek le. A véletlenek szerencsés összejátszása folytán (innen menekültek ki a XV. század derekán a husziták Moldvába; e kivándorlást nagyarányúnak lehetett gondolni, mert huszita bibliafordításról s husziták magyar miséjéről írt az akkori magyar tudomány (182); ja Szerémség az egyetlen terület Moldván kívül, ahol még selypesen beszélnek a magyar nyelvet) és több fontos előtte megjelent munkálat adatainak (melyek szerint magyarok már a XIII. század elején találhatók Moldvában) figyelmen kívül hagyásával az 1439-ben kimenekedő szerémségi huszitákból eredeztette Karácsonyi 1914-ben, mint talán előtte kétszáz évvel Apor Péter,

a moldvai magyarság legősibb részét (139). Ezt az állítást, mely ha a kun elmélet érvét segítségül vette is, annak épp a másik végletébe csapott, megvizsgálta] egy nyelvész, Losonczy Zoltán (144) s nyelvi szempontból, tekintve a sziszegés kizárólagos moldvai és szerémségi előfordulását, nem tett ellenvetést. így került szabadjára ez a legelhibázottabb elmélet, mely a közvéleményben talán a legelterjedtebb.

b. Ha nagyot tévedett is, egyben előrehaladott Kárácsónyi: nem a Kárpátokon kívül rekedt valamilyen rokonnépnek, kunnak, hanem belőlünk, a magyarságból Moldvába jutottaknak gondolta az ottani magyarság legősibb rétegét is. Ez a gondolat bizonyult idővel helytállónak s a következőkben azokat a kutatásokat kísérvük végig, melyek a legrégebb magyarok Moldvába jutásának körülményeit, okait, idejét igyekeztek meghatározni.

A múlt század végén több nyelvészünk vizsgálta meg a moldvai *magyarság* nyelvét s ezzel az eddigi, alig valami adattal bíró hibás előítéletből származó véleményekkel szemben pozitív adatok kerültek nyilvánosságra. Rögtön meg is látszott ezekből a Kárpátokon kívül és belül élő magyarság összetartozása, összefüggése. Sajnos azonban a még semmi más adatra támaszkodni nem tudható nyelvészek tévedtek ítéletükben. Az első, Szarvas Gábor, kutató területét rosszul választván meg, a székelységtől elszakadtnak tartotta az egész moldvai magyarságot (57). A következő, Munkácsi Bernát, már értékes megfigyelést tett. A csángók nyelvében is meglevő szláv kölcsönszavakból, de a hiányzó német jövevényszavakból azt a következtetést vonta le, hogy a »csángók magyar földről kerültek ki mai hazájukba« s ez »határozottan a szláv hatás után s a német hatás előtt« történhetett (65: 205. o.). Kár, hogy ezt a megfigyelését nem dolgozta ki sem ő, sem más, mindmáig sem, pedig pontosabbá tenné az a csángókról való ismereteinket. Munkácsi, mint már tudjuk, az ezirányú

munka helyett téves kun elméletét alkotta meg s'ezzel feltartóztatta a magyar tudósokat (ami egyébként a régebbi kun-elméletnek is káros hatása volt) a szépen megindult, csángókra vonatkozó adatfeltárásban. Ezért van az, hogy ebben az úttörő, pozitív kutatásokat helyettünk idegenek, főleg románok (és pedig tiszteletre méltó tárgyilagossággal) végezték el.

Igaz, hogy már 1747-ben állította oklevelek alapján a már említett magyar Torkos József, hogy a moldvai magyarok Magyarországból, mégpedig Nagy Lajos által kitelepítettek (12: 47-53. §.), nézete azonban elszigetelt maradt. Az okleveles adatokat később, elsők között, egy bukaresti kath. pap, Auner Károly használta fel a csángók eredetkérdésében. Bár a Nagy Lajos előtti időkben a „XIII. század elején is talált egy-két gyér adatot ó-Románia területén a magyarokról, nagy számban csak a XIV. század közepén akadt magyar nyomokra. Ezért majd kétszáz év múlva is ugyanazt a következtetést vonta le, mint Torkos, Nagy Lajos, közelebbről a moldvai oláh fejedelemség megalapítása; idejére téve a magyarok nagyszámú kitelepedését a Kárpátokon kívülre. Hogy az alapos Auner véleménye ennyire egyezik egy sokkal régebbi nézettel, ennek az oka a forrásaiban van. Az oklevelek aránylag újabb keletűek s nem örökítettek meg minden eseményt, pl. nem egy lassú népi terjeszkedés folyamatát. Különben is sokja kiadatlanul hever, vagy elpusztult, különösen a Moldvában gyakori kavargások, tűzvészek alkalmával. A csak rájuk támaszkodj történész könnyen hiányos és hibás képet alkot a régmúltról. Csak az oklevelek bizonyágtételét véve tekintetbe, úgy látszik, más véleményt mondani nem is lehet, mint amit Torkos s utána jóval később, persze helytelenül, Auner mondott, aki így írta le Moldvaország megalapítását románok és magyarok által (122: 9-10. o.):

Nagyobb lendületet vett a magyar telepítés a XIV. század közepén. Nagy Lajosnak trónralépte után legelső gondja volt, hogy a tatárok elől a Magyarországba vezető utat minden időkre

elzárja, 1848-ban Laczfi erdélyi vajdát nagy sereggel a mai Moldvába küldte, ahonnan a tatárok nagy vereség után kénytelenek voltak kivonulni. Résztvettek ebben a hadjáratban a máramarosi románok is Drágos vajdájuk alatt, és Lajos beleegyezésével a meghódított területen maradtak, Drágos kormányzása alatt elismervén a magyar korona fennhatóságát.

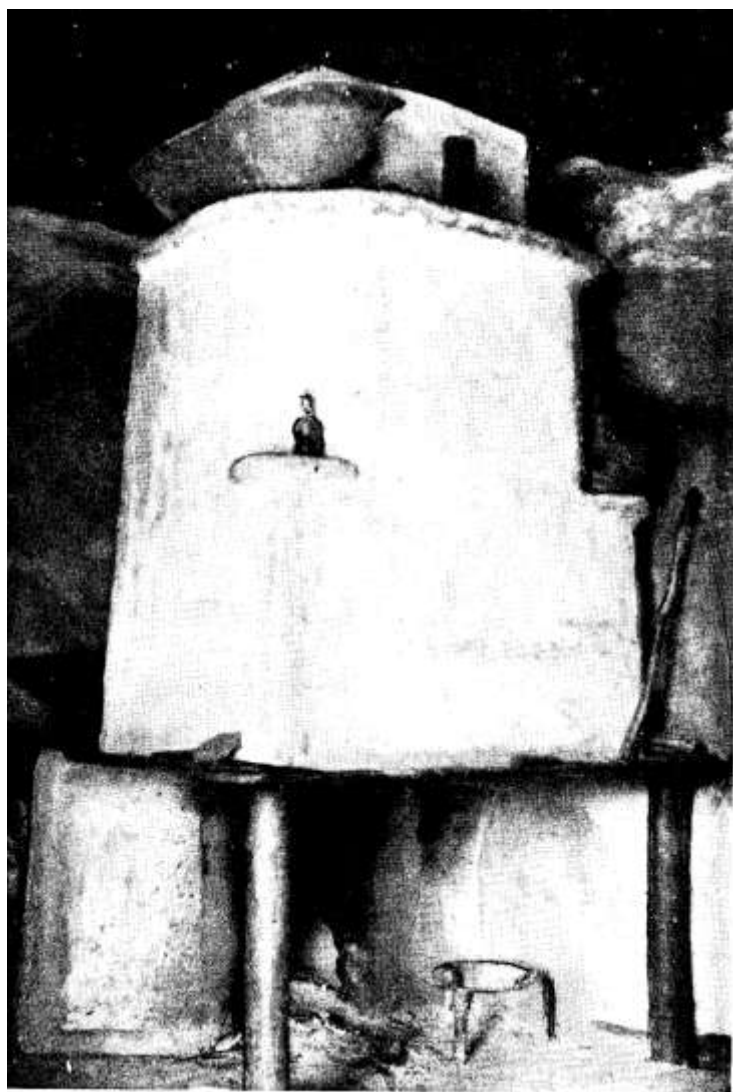
De nem csupán román telepesek vonultak Moldvaországba. Costin Miklós krónikás (1712) őrizte meg számunkra a hagyományt, hogy „szászok és magyarok” is telepedtek le az új fejedelemségben. Az említett író atyja, Costin Miron, aki 1684-ben maga is írt egy krónikát, Moldva néhai fővárosának, Szucsavának alapítását néhány magyar szücsnek tulajdonítja és azt mondja, hogy a város neve a magyar „szücs” szóból származik...

A románok különösen Moldva északi részén telepedtek le, ahol az új állam székhelye volt. Hasonlóképpen a szászok is, akik itt inkább biztonságban érezték magukat, mint lent a tatárok közelségében. A magyarok ellenben már kezdettől fogva a Szeretnek középső és délnyugati völgyét foglalták el. Bizonyos, hogy a Tatros völgyében telepedtek le tömegesen, mivel a hegyeknek és a patakoknak állandó toponimiája*) itt határozottan magyar. Ez azt bizonyítja, hogy a románok csak később vonultak le a Tatros völgyébe s azért a földrajzi neveket úgy vették át, amint azok a bennszülöttek ajkán kialakultak...

Annyi tehát kétségtelen, s ez a krónikából is beigazolható, hogy a moldvai fejedelemség megalapításával magyarok jelentékeny számban vándoroltak oda. Elég világos magyarázatot nyújt az itteni magyar toponímia kialakulására az a tény, hogy a románok kezdetben nem igen hatoltak le délfelé, hanem ezeket a barbárok betöréseinek kitett vidékeket átengedték a magyaroknak ...

Amit Auner a Tatros völgye magyar földrajzi névanyagáról mond, azt egy előtte kutató román tudóstól, Rosetti-től vette át. Ez meglepően modern és korát meghaladó szempontokkal kapcsolta össze az okleveles történelmi kutatást a moldvai magyarok eredetének tisztázásában. Az okleveles adatokat nemcsak regisztrálta úgy szárazan, ahogy előfordulnak, hanem a háttérüket, összefüggéseiket is vizsgálta, a bennük levő magyar névanyagot másutt is, földrajzi nevekben is kutatta. Többirányú kutatásaiból levont eredménye, ha később módosult is egy-két pontjában, erősen közelít már a ma megtalálható igazsághoz s egyúttal a módot is meg-

*) toponímia = földrajzi névanyag.

Csángó lányok kerparuha-viselete Trunk. Moldv

szabja a későbbieknek, ahogy affelé haladniok kell Megérdemli ezért, hogy egy kicsit nagyobb figyelmet, szenteljünk neki s az ő, már töményebb sorain szoktasuk magunkat az ezután jövő fontosabb és kétségtelenül súlyosabb mondanivalókhöz (107: 249-53. o., románból ford.):

Szucsava és Neamt vármegyében a Moldva és Magyarország között határt alkotó hegyek nevei, melyeket román parasztoktól kérdeztem meg, majdnem kizárólag románok.*) Bakó megyében azonban, a határhegyek nevei majdnem kizárólag magyarok... Ezeket is románoktól kérdeztem meg, de legtöbbjüknek még román fordításuk sincs. Íme az itteni román és magyar nevek (a 20-ból csak 4 román):

Grindus	Grindus	Nemira-Mare	Nagy-Nemere
Tarhaos	Tarhavas	Nemira-Mica	Kis-Nemere
Ciudomir	Csüdamér	Miches	Mikes
Aldamas	Áldamás	Sandru-Mic	Kis-Sándor
Popoin	Pipó	Sandru-Mare	Nagy-Sándor
Apahaos	Apa-Havas	Cheschiesul	Kecskés
Cherebic	Kerek-Bükk	Brezoiul	Brezoiul »
Solintar	Sólyomtár	Runcul-Alb	Runkul-Alb
Muierus	Magyaros	Halos	Halas
Obrejescul	Magyaros-Sorka	Clabuc	Kálábucs.

Dél felé haladva, Putna megyében a nevek nagy többségben megint románok.

De magyar nevek nemcsak a határhegyeken találhatók, hanem az egykori Tatros tartomány egész területén is, mely nagyszámú magyar névvel van behintve, melyekből íme néhány, csak úgy futólag:**) Hegyek: Kis-Havas, Sáros, Piliska, Nagyfark, Kisfark, Lápos, Kikillő, (Chichilaul) Akna mellett, Karakló, Perkő, Ónfalva mellett, Boszorkányok hegye Putna megye határán. Patakok: Aszó, Csüdamér, Csügés, Kucsur, Szulca, Szalonc, Zsiros, Örményes, Karakló, Tálamba, Nagy- és Kis-kajuc,

*) Ezt azok felsorolása után állapítja meg. Belőlük csak 4-et tart magyarnak, de a tanulmányát először ismertető Veress (204: 35 o.) kilencet: Vereskő, Cserebük, Kelemen, Cibles (Széples), Csepkes, Kerekhavas, Toroklyás, Meleghavas, és romános képzéssel Tarkuca.

**) Jó volna még pontosabban utánanézni ezeknek a Rosetti-felhozta neveknek. Egyrészt csak map-varos hangalakú, de nem niagyar eredetű. Igaz azonban, hogy így is magyar nyomot árul el. Térképre (4. sz.) – helyszüke miatt is – csak egy-kettőt rajzoltam belőlük.

Kászon, Kalászó, Kotumba. Jellemző, hogy még olyan helyen is, ahol ma magyarok nem laknak, mint a kászoni kolostor birtokán, a Kászon vize mellett, Kalászó, Nagy-Halas és Kis-Halas patakokat és Kalászó, Nagy-Halas és Kis-Halas hegyeket találunk.

Ez a nagyrészen magyar toponimia nem tulajdonítható másnak, mint annak, hogy az említett helyek magyaroktól kapták a neveiket és a románok, akik a magyarok után jöttek ide, máiumagyarra keresztelve találták őket. Kétségtelen, hogy sok régi magyar név románnal cserélődött fel*), de így is megmaradt belőlük egy igen jelentős szám, mind a mai napig. Úgy látszik, több mint bizonyos, hogy Moldva megalapítása (a románok le-

*) Annak a bizonyítására, hogy sok magyar név tűnt el θ vidékről, a jegyzetben felhoz egy 1410-ből való oklevelet: „Ez az oklevél négy falut idéz, melyből három ma már nincs meg... S aztán bojárokról is szól az oklevél, akik a XIV. sz. második felében és a XV. sz. kezdetén éltek s kétségtelenül magyarok voltak, akiknek az atyjuk, Gelebi Miklós, még a moldvai állam megalapítása előtt kellett, hogy szülessék. íme az oklevél: „Mi (Jó) Sándor, Isten kegyelméből Moldvaország vajdája és Ura, tudatjuk mindenkivel... hogy igazán hű szolgálóknak, Domonkos Asztalnoknak (Domoncus Stolnik) és testvéreinek, Baláznak és Jakabnak, Gelebi Miklós (Ghelebi Miclous) fiainak... országunkban, Moldvában, hat községet adományozunk a Kászon (Casin) és az Ojtoz (Ohtuz) mellett, mégpedig Stanisorestii-t, Laslovovtii-t, Grozestii-t és Stoinestii-t Vlicic közelében, egész határunkkal, ... örök időkre”.

Hat községet mond, de csak négyet nevez meg az oklevél. Makkai megalapította (218: 28-29. o.), hogy az említett falvak magyar nevéek és magyar lakosságúak voltak, ami még fontosabb teszi ezt a birtokadományozást. Rosetti még csak a közben eltűnt Laslovovtii-ről sejtette a magyar eredetet, a László névvel való összefüggése miatt. A szintén eltűnt Stanisorestii-nek (=Sztánfalva) 1646-ban még 150 magyar lakosa volt (3: 42. o.). Stoinestii is eltűnt. Grozestii (=Gorzafalva) van meg még ma is, ennek 1646-ban 69 magyar lakosa volt (3: 48 o.). Vlicic-Völcsök, melyet 1646-ban 87 magyar lakott (3: 48 o.) s időközben szintén elpusztult).

Az oklevélben felhozott Gelebi Miklós nemcsak, hogy magyar volt, hanem még a neve is magyar szokás szerint van írva, elől a családnév s utána a keresztnév. Ez az eset egyáltalán nem unikum. Egy szintén Jó Sándortól származó 1413-iki oklevélben... látjuk, hogy a vajda megerősít Cracium Belcescul birtokában két falut a Valea-Alba mellett s az egyik „Totolesti és Levéti Miklós (Leveti Miclous) (birtoka) között” található.

telepedébe) előtt az a rész, amit később Tatros tartománynak neveztek, nagy részben már magyarok által lakott volt.

Ezt a feltevést megerősíti az a tény is, hogy Tatros tartomány sík szélén, két falu alapítója, neve után ítélve, magyar volt. Radeana birtoklevele arról szól, hogy „ott székel” Miklous Faúr, aki kétségtelenül magyar; a Kajuc név alatt egyesített birtoktestek levelei szerint meg a Kis- és Nagy-Kajuc közti határ (birtok) első települőjét Torna Posorca-nak, vagy Bosorca-nak nevezték, amely név kétségtelenül magyar, boszorkányt jelent, ami románul úgy van, hogy strigoiu.

A volt Tatros tartomány közepén, a Tatros és a Tázló szögletében van a Bókó-hegységi birtok (mosia Muntele-lui-Buca Bóko), amelyet a XVI. sz. közepén Ivascu Ungurean eladott Ianos Izveret-nek és feleségének, Furau leányának. *)

Az első vajdák idejéből származó oklevelek azt mutatják meg még mindezekén felül, hogy a vajdák tanácsában lévő bojárok és a falvak urainak jó része határozottan magyar nevet viselt. (Jegyzetben mondja): A Domonkos, Korlát, Mikloa és Miklós, Sándor, György, János nevek, mint nagy bojárságok viselői, minden oklevélben megtalálhatók. Sok falut, különösen Román és Bakó vármegyében, magyarok alapítottak. így pl. Miclausenii-t Miklós Udvarnok (Vornicul Miclous) Jó Sándor idejében, vagy még előbb. A bákómegyei Tamásii-t Tamás és Biraiestii-t, mely ma Gheraiestii, Biró. Ezt, közben elidegenítvén, (1466-ban)... Biró unokái Koszta (Costea) és Biró Pipó (Pipou Birovici) visszavásárolták. Ezek utódjai ma is élnek és részesek (razesi) ebben a határban.

A fentebbiekből kitűnik tehát, hogy a moldvai állam megalapításakor minden bizonyosság szerint nagyszámú letelepedett magyar népesség élt a Szeret és a Tatros völgyében. E népesség paraszton kívül tekintélyes emberekből is állott: falvak kenézeiből és bíráiból, akik nem késtek csatlakozni a moldvai vajdákhöz, összekeveredve a román kenézekkel és bírókkal, a magyar bojárok egy századnál rövidebb idő alatt teljesen románná asszimilálódtak.

Mindezekből a tényekből, Auner-módján, még Rosetti sem vonhatott volna le más tanulságot, minthogy leginkább a moldvai állam megalapításakor kerültek magyarok Moldvába. Rosetti azonban már észrevette,

*) Makkai szerint (218: 29 o.) Faúr, Furau a magyar Fúró, vagy forró név román alakja. – E Forró birtoka Magyar Ivaseun át visszakerült Forró lánya urához, akinek a keresztnéve magyarosan van írva.

hogy a legrégebb nyomokat nem onnan kell számítani, ahonnan a legrégebb adatokat kapjuk, mert ezek feltűnéseig a háttérben egy messzebbi keletű folyamat irányítja a történeteket. Erre és az előbb felsorolt tényekre figyelve, így képzelte el a moldvai magyarság megtelepedésének módját és idejét (282-5. o.):

A csángók ősei katonai telepekből származtak, melyeket a magyar birodalom helyezett Moldvába a királyság határának az őrzésére, sőt meg is telepített ott a határon, melyet a Szeret folyó alkotott.

Az a tény, hogy a Szeret völgyében magyar falvak találhatóak Egyedhalomtól (Adjudtól) északra, Románvásár vidékéig, már elegendő volna ez állítás bizonyítására. Gondoljunk arra, hogy a katonai telepeknek a Szeret völgyében, Egyedhalomtól Románvásárig való megtelepedése által bezárultak a Tatros, Beszterce és Moldva völgyei s ezek útjai Erdély felé, az ojtosi, gyimesi, tölgyesi és borgói szorosokon át. Bizonyos, hogy a folyó-völgyek torkolatai erődök által voltak védve, melyeknek nyoma látható a Tatros-völgy bejáratánál, a Capul-Dealului-nál, Egyedhalma és Szászkut között, vár által Bakónál, mely a Beszterce völgyét zárta el, 8 egy másik vár által Románvásárnál, (amely meg a Moldva völgyét zárta el).

... Mikor helyeztetek ide ezek a magyar katonai telepek Moldvába?

Úgy látom, hogy több jel van, amely azt bizonyítja, hogy ez a telepítés IV. Bélának tulajdonítható.

Mindjárt, hogy az 1241-iki kegyetlen mongol pusztítás által okozott sebei gyógyulni kezdtek Magyarországnak, látjuk, hogy Béla lépéseket tesz annakérvé, hogy megvédje királyságát egy új, barbár támadástól... Az a veszély, hogy a tatárok a Kárpátok keleti szorosain, amelyeken számukra, Moldván át rövidebb volt az út, támadják meg Magyarországot, nagyobb volt, mint egy esetleges Kárpátok déli szorosain át történő támadásé, S azonkívül még Bélát joggal illethette Moldva alsó vége, a havasok és a Szeret között, mint békés hódítás, melyet ő szerzett a magyar koronának. Gondoljunk arra, hogy az ő buzgalmának köszönhető a kunok keresztyén hitre térése és a magyar szuverenitás elismertetése. Természetes dolog, hogy gondoskodnia kellett erről a békés hódításról, különösen akkor, amikor e gondoskodással kiszélesíthette e hódítást és hozzájárulhatott egész királysága biztonságához. Ezért úgy látom, hogy ennek a királynak kell tulajdonítanunk magyar telepések Moldvába vezetését.

(Azt a feltevést, hogy nem IV. Bélát, hanem holmi jelek alapján Kun Lászlót kell a telepítő magyar királynak gondolnunk, megdönti a, hogy ebben az esetben csak 60 év telt volna

el a magyar telepítés (1285) és a moldvai állam megalapítása (1845) között. De ...gondoljuk meg, hogy a magyírok, akikről XV. század eleji oklevelek beszélnek, falvak urai és a moldvai vajda tanácsadói. Egyeseket még nagyobb bojárságok birtokában is látunk. Sokan éltek közülük abban az időben, amikor Bogdan Nagy Lajossal harcolt, vagy pedig a fiaik azoknak, akik abban az időben éltek. Ha ők, vagy a szüleik a király oldalán harcoltak volna Bogdan ellen, bizonyára nem kaptak volna a győző vajdától birtokokat és bojárságokat. De a magyarok nem harcoltak a király oldalán, mert ha tették volna, a románok, győzelmük után, ha nem is pusztították volna el, kétségtelenül leigázták volna őket és birtokaikat, melyek a legjövendelőbbek voltak az országban, másoknak osztottak volna. Tehát megbizonyosodhatunk abban, hogy a Bogdan és Nagy Lajos közti harcokban a moldvai magyar nép a vajda oldalán vett részt a magyarok ellen.

De ha azok ellen harcoltak, (a magyarok) akik velük egy nyelvűek és egyhitűek voltak, mindenben azonosítaniuk kellett magukat új országukkal s nehéz dolog elképzelni, hogy ez 60 év alatt megtörtént volna, amikor még a legöregebbjeik emlékezhetek volna a havasokon túli gyerekkorukra. Ez okok miatt azt hiszem, hogy a magyarok Moldvába telepítése csak IV. Bélának tulajdonítható.

4. Akármennyire is lelkiismeretesek, pontosak és jó-részt helytállóak a fentebbi sorok s akármennyire is nagyjelentőségűek abból a szempontból, hogy éppen román, tudós tollából olvashatjuk először a magyarok elsőbbségét és térfoglalását a Kárpátokon kívül, mégsem tudnak bennünket teljesen megnyugtatni, hiszen a konklúziójuk is »azt hiszem«-mel kezdődik. Sokkal bővebben, biztosabban és messzebbmenően szeretnénk tudni a magyarok Kárpátokon kívüli területekre jutásáról.

Az az érzésünk, hogy túlon-túl a mai fogalmak és állapotok befolyásolták az eddigi kutatókat. Kitelepedésről beszélnek például, mert a mai helyzettől és a mai szemlélettől befolyásoltan a történelem folyamán kialakult határt mindig odagondolják a magyarok és románok közé s így szemlélve a kérdéses folyamatot, valóban Magyarországból való kitelepedésnek kell mondanunk a magyarok elhelyezkedését a Kárpátokon, törté-

nelmi határainkon túl. De vajjon mindig megvolt-e az a történelmi határ, mindig az az ismerős, sokat rajzolt vonal jelentette-e kelet felé a magyar hatalmat, birtoklást, népi elterjedést?

Azután nemcsak kitelepedésről, hanem kitelepítésről is írnak az eddigi kutatók. Csak természetes, hogy az előbbi kérdésünk után egy új támad: Mesterségesnek és tervszerűnek, tehát telepítésnek kell-e gondolnunk a magyarok Kárpátokon túli helyére jutását, csupán határon túli, katonai, védelmi célú, előrelátó királyi munkának kell-e tartanunk azt?

Hogy e kérdésekre feleletet kapjunk, olyan területekre kell átcsapnunk a történelemben, amilyen területeken a történetírás a legújabb időkig használt módszerével nem igen tudott mozogni. Az oklevelek mellett, vagy az oklevelek hallgatása miatt, vagy híjján, úgyszólván a történelem alá kell szállnunk. Megkeresnünk a változandók, a nyom nélkül elmúlt történelmi évek, harcok és általában, aliogy mondani szoktuk, a történelmet alkotó események helyett (amelyekben kutatásunk tárgya, a Kárpátokon kívüli magyar nép különösen szegény), a kevésbé változandókat, az állandóbbakat, melyek századokon át húzódnak felénk s melyeket elenyésző, elhamvadó, elomló, élettelen anyagok, papirosok, muzeális tárgyak, épületek, kövek helyett élő anyag örökít át: a nép, annak tudása, hagyománya, emlékezete. Azokat, melyeket már Rosetti is kérdezgetett teckáni román parasztjaitól: a földrajzi neveket, a hegyek és folyók neveit s a falvakéit. Meg kell vizsgálnunk a nép nyelvét, ruháját, külső és belső formáját, a messzi időbe visszanyúló minden emléket, hogy ítéletet mondhassunk. Mindarra ki kell terjesztenünk a figyelmünket, amit ma a néppel foglalkozó tudományok összegezője, a legmodernebb módszerű népi-ségtudomány a Kárpátokon kívüli magyarság kérdésében csak kikutatott.

a. Először a már említett Weigand jött rá 1921-ben, hogy egy olyan kevés adattal bíró területnek, mint a

románok földjének a régmúltjára nézve, politikai aspirációktól vezetett áltudományos elméleteknél sokkal fontosabbak azok az érvek, melyeket pl. a nyelvészet a nép által megőrzött folyónevekből, azok eredetéből, elnevezőiből alkot. Ő maga így mondja ezt (156: 70. o., németből ford.):

Egy ország egykori népességének a kikutatásához legfontosabb forrásul szolgálnak a folyónevek, amelyek a helyneveknél is jobban hagyományozhatják át a távoli múltat, mivel állandóbbak a helyneveknél, melyek minden újabb (telepedési) hullámra jórészen új névvé változnak át s sokszor nyom nélkül vetkezik le a régít. Ezért feladatúi tűztem ki magamnak, hogy a román nyelvterület összes folyóneveinek eredetét kikutatom s ebből következtetéseket vonok le. Ezek, mint látni fogjuk, részben egész meglepő eredményekhez fognak vezetni...

E meglepő eredmények szerint a román nyelvterületen a legtöbb folyónév szláv és török eredetű s csak igen kevés a román. Ennek csakis az lehet a magyarázata, hogy a megvizsgált területet nem települték be a románok a XIII. század előtt. E valóban meglepő és a híres kontinuitást cáfoló konklúzió mellett számunkra nem kevésbé meglepő az, hogy 28 magyar folyónevet is talált Weigand a Kárpátokon kívül és még hozzá nemcsak Moldva felől, hanem a Székelyföld déli végénél és Kisoláhországban is, az egykori Szörényi-bánságban. E folyónevek (úgy, ahogy azokat Györffy bírálatában (173) módosította) s a belőlük vont következtetés, íme ezek (156: 70-95. o., ford. németből):

I. Kisoláhországban:*) A Zsil baloldali mellékfolyói: kétszer is Ainaradia – Homoród, régi térképeken így is van írva; Almas (Almaj) = Almás. A Gilort mellékfolyói: Ciocadia = Csókád; Arpadia, falu is – Árpád. Az Olt jobboldali mellékfolyója: Beica = Béka.

*) Az itt s majd később következő földrajzi nevek felsorolása nem idézet, csak a nevek pusztán kiírása, anyaggyűjtése a csatolt térképekhez. Enyhítse az olvasó e szükséges felsorolás szárazságát a térképek megnézetésével, melyek különben fontos tartozékai e könyvnek.

II. Nagyoláhországban: A Buzau (Bodza) mellékfolyója balról: Artagul = Herceg (patak). Jobbról, a Niscovon keresztül: Valea Tisau és Tisa = Tisza-(fa, - fenyő); Halesul = Halas.

III. Moldvában: A Szeret folyó nevét nem tudta megfejtteni Weigand. Kuriózusként megemlíti, hogy a románok régi krónikása, Costin Miron, aki, mint már tudjuk, Szucsava város nevében a magyar szücs, szöcs nevet sejtette, a magyar „szeretem” etymológiára gondolt. Ez a szófejtés egy régebbi krónikából ered (Lükő, 216: 50.), mely szerint az erre portyázó magyar király, Szent László mondta ezt Moldva főfolyójának. – A Szeret jobboldali mellékfolyói: Somuzul Mic és Mare = Nagy és Kis Somos; a Besztercébe ömlenek jobbról Borcut (s Borcuta, talán Borca is) = Borkút; Bicz = Békás; Tárcaul = Tarkó; hegynév is; balról Sabasa = Szabás; Farcasa = Farkas, falunév is, az első települő nevéből származik; Hangul = Hang, falunév is.*) Trotus = Tatáros = Tatros. Ennek a mellékfolyói jobbról Ciughesul, falu is = Csüghés, Györffy szerint tájszó: hely, ahol gaz nő; balról Cuchinis = Kókényes; Ágasul, falu is = Ágas; Foroia = Forrás (van Forró-falva is); Asau = Aszó. A Tázló mellékfolyói jobbról Sóimul = Sólyom; Versesti = Veres;**) balról Orasa = Város; és Beleiul = Bölcs.***)

*) Tárnyi érveléssel erősíti ezt az etymológiát Bandinus feljegyzése 1646-ból (3: 91 o.): „Az innen (Nemből) Erdélybe mennők előtt négy magyar mérföld út után a havasok gerincei között egy Hang, azaz Echo nevű híres völgy tárul fel, mely a kövek és sziklák között gördülő Beszterce folyó zúgásától visszhangzik és az éneket kilencszeresen veri vissza...” Györffy azonban kétkedik ebben az etymológiában, úgyszintén Lükő is, aki a magyar hanga (fü) szót keresi e névben (217: 36. o.).

**) E két utóbbi nevet nem találtam a térképeken és a román földrajzi szótárban (Lahovari) sem, ezért nem tudtam térképre rajzolni őket.

***) E magyar eredetű folyóneveken kívül még számos olyan is van, mely nem magyar ugyan, de magyar hangalakkal, tehát magyar közvetítéssel került a románba. Ezt azért fontos megemlíteni, mert szintén magyar elsőbbséget jelent a románokkal szemben. Csak míg a magyar nevek a magyarok első foglalásáról tanúskodnak egy elhagyott pusztá helyen, a magyaros nevek azt bizonyítják, hogy népünk nemcsak lakatlan területet foglalt el, hanem egy-egy szláv és török, kun töredék fölé is telepedett s annak még meglévő elnevezését vette át, melyet aztán a románba származtatott. Weigand erre nem mindig figyelt, mulasztását Györffy pótolta, ilyen magyaros alakú folyóneveket sorolva fel a románban: Ojtoz – Oituz, Uz – Uz, Kászon – Casin, – Tázló – Tazlau, Zsil – Jiu, – Bodza – Buzau, Backa – Bâsca, Zabola – Zabala, Milkó – Milcov,

A magyar elem Oláhországban csak két részen van elterjedve, mégpedig az Amaradia (Homoród) és kisebb mértékben a Buzâu (Bodza) vidékén, de kiegészíthetjük és kibővíthetjük azt helynevekkel. Moldvában már, éspedig annak nyugati felén, nagy területen, a Besztercénél és különösen a Tatros-völgyben találunk magyar elemet. Kétségtelen, hogy a folyónevek legtöbbször már jóval Nagy István előtt (aki, mint ismeretes, telepéseket hozatott az országba) *) megvolt, mert már István idejében előfordulnak az oklevelekben és így már jóval előbb, mégpedig a románok ideérkezése előtt használtak kellett, hogy legyenek, különben nem vehették volna át őket az odaérkező románok. Mindenesetre a magyar elem meglehetősen jelen* tényen volt Nyugat-Moldvában.

Weigand eredménye alapján tehát az eddig gondolt egy hely helyett három helyen, a Szörénységben, Havaselve északkeleti csücskén s Moldvában kellett élniük a folyónevek tanúskodása szerint magyaroknak a Kárpátokon kívül. Az eddigiek után e váratlan eredmény csak fokozza érdeklődésünket: mi a nyitja ennek a folyton bővülő csángó-kérdésnek, mi az eredetük ezeknek a Kárpátokon túli régi magyaroknak, kiknek emlékét ma már többnyire csak néhány román, képzőkkel és torokkal továbbképzett folyónév őrzi?

D. Nem tudom, mennyire kapta Weigand előbbi írásától az indíttatást Lükő Gábor, de tanulmánya, melyben megvizsgálja annak a területnek, melynek Weigand a folyóneveit Világosította meg, Moldvának és Havas-, elvének a régi népeit a X-XII. században, tehát a magyarság honfoglalása utáni *dső* időkben, szoros, szinte logikai viszonyban van vele. Tudjuk, hogy milyen eredetűek a folyónevek, állapítsuk meg, hogy milyen, meddig terjedő, honnan jövő és hová menő népek adták e neveket – így következik Lükő gondolata a Weigandéra. Vizsgálatai nyomán ilyen rendben látjuk a népeket Moldvában és Havaseln a X--XII. században:

*) Erről Kantemir (6) ír először, tőle átveszi Sulzer (15) s itt Weigand is. A magyar írók nem tudnak róla, csak jegyzetben említem meg. (6),

Mindkét vidék területén nagy számban vannak szláv nevek elszórva s ez azt bizonyítja, hogy a VI-VII. században az északról dél felé, a Balkán felé vonuló szlávok itt is megtelepedtek. Nem pusztultak el ezek később a török népek uralma alatt sem és nyelvüket az oláhok XII-XIII. századi bevándorlásáig megőrizték. A szlávoknál sokkal nagyobb szerepet játszottak ekkor e területen a török népek. A besenyők, úzok és kunok, akik egymást váltották fel s egymást nyomták nyugat felé a X-XII. században, jelentős nagyságú területet birtokoltak, amint ez a török eredetű földrajzi nevekől látszik: a havaselyi és moldvai síkságokat s talán Erdély délkeleti csücskét is, a későbbi Székelyföldet. Moldva északi részeit azonban már nem tudták hatalmi körükbe vonni, mert ezeken a halicsi orosz fejedelemség uralkodott. Nyugat felé még körülbelül az Olt vonaláig mutatható ki a terjeszkedésük, mert ezen túl megtelepülő magyar nép s a magyar királyság állta útjukat. Bennünket ez a részlet érdekel a legjobban s Lükő vizsgálataiban is azt tartjuk a legérdemesebbnek, hogy felhívta a figyelmet az Olttól nyugatra eső régi magyar területre, Szörényiségre s egykori magyarságára (215: 96-7. o.):

Magyarok a X-XII. században a havasokon túl... Szörény (Kisoláhország, Oltenia) területén laktak...

A Szörényi magyarság jelentőségét a magyar és a román történetírás mindmáig nem ismerte fel. A magyar bántság területét Giurescu (román történetíró) a későbbi Szörény és Mehedinti vármegyék határaitra korlátozza, de a magyar történészek sem tulajdonítanak nagyobb fontosságot e magyar vidéknek és határait sem jelölik meg. Pedig IV. Béla 1247-ben kelt oklevele, mellyel Szörényt és Kunországot a Johannitáknak adományozta, pontosan megjelöli a két terület határát. Az ő idejében „Szörény földje” az Öltig terjedt s itt kezdődött Kunország, de így kellett lennie ennek már régóta. Semmi célja sem lett volna a két terület határait éppen akkor megváltoztatni, mikor azok a Johanniták birtokában egyesítve jelentőségüket veszítették. Szörény földjének kormányzását először Nagy Lajos bízta a havaselyi vajdára. Az első vajdák maguk viselték a „Szörény bánja” címet, a későbbiek legmagasabb udvari tisztjeiknek adományozták

azt. Maga a terület mindmáig megőrizte külön jellegét s ma Kis-Olahország (Oltenia) néven ismeretes.

A korábbi történeti források csak futólag említik a magyarság délkeleti határait, Constatinos Porphyrogenetos szerint a X. század első felében a Duna képezi a magyar-bolgár határt, a Gellért legenda szerint pedig Ajtony birodalma Bődönig (Vidin) és Szörényig (Turnu-Severin) terjedt...

Ha tehát a magyar-bolgár határ egykor a „Duna volt s Ajtonynak s vele együtt a magyar népnek a hatalma; királyságunk kezdetén a mai Kisoláhországra is kiterjedt, nem valószínű, hogy annak csak az a 6 magyail folyónév emléke maradt volna meg, melyet Weigand előhozott. S nem is. Lükő már 90 magyar nevet talált a Szörénységben, de mint írta, részletes katonai térképekről még sok újat lehetne esetleg leolvasni. E nagy magyar névanyag, mely a csatolt 2. sz. térképre le van vetítve, folyók, falvak, dombok stb. szerint a következő (215: 97-100. o.):

Folyók, patakok: Almajiu, domb és két falu is, Balta Alnia-jiu = Almás; két Amaradia, falu is, Amarausia = Homoród; Beica, falu is = Béka; Ciocadia, falu is = Csókád; Corlatelu = Korlát; Desnatui = Disznód?; Horga, domb is = Horog; Lesului = Les; Râu Sadului, hegy is = Szád; Stolojoia = Aszталos; Tamasesti, filu is = Tamás.

Falvak: Két Almajelu = Almás; Arpadia, erdő, Weigand szerint patak is = Árpád; Batasani = Botos?; Bâjnegi, domb is = Besenyő; Bârcaciu, domb is = Barkács; Borosesti, domb is = Boros; Botosesti = Botos; Cacoti = ómagy. *Kákouc; Chiliu = Kül-lő-harkály; Corlate, Corlatesti, Corlatelu = Korlát; Diosti = Diósd; két Dudasu- Dudás; két Farcasesti, domb, erdő is, Farcasu v. Farcasanca, domb is, Farcasele v. Farcasul = Farkas; Gherghesti = Gyergy, György; Ghiosani = Diós; Giulesti, domb is = Gyula; Ienosesti = János; Magheresti, domb is, Magheru = Magyar; Marcusu = Márkus; Miclosi, völgy is = Miklós; két Mogosani, Mogosesti = Magos; Orlea = Váralja; Paisani = Pajzs; Papesti = Pap; Racoti--ómagy. *Rákouc; Sacuiu = Székelly; két Stolojani, domb is = Aszталos; Talpasu, Talpasesti = Talpa; Unguri, Ungurelu, Unguriti = ungur-magyar. Nem vette fel Lükő az Ungureni nevű falvakat, mert esetleg Magyarországból jött román telepésekre vonatkozhatnak azok. Varodia ~ Várad és Viersani = Veres.

Dombok: Almajului = Almás; Amarausia = Homoród; Bârcaciu s-Barkács; Boienisa, Boienisca- Bölénye; Chioasea, falu-

rész is = Kövesaszó; Ciooa, Ciocai, Ciuca és U Cioaca « Csóka; Ciocârdia = Csókád; Giula, erdő is = Gyula, Magher = Magyar; Maslosului = Máslás; Miclisoaia vízmosás is = Miklós; Moiasa havas = Monyaszó; Oslea havasok = Oslu, Osziu = tör. A5lu; Coasta Ungureascâ.

Erdők: Tamasu = Tamás; Varadea-mare = Várad.

Tó: Magheru = Magyar.

Vármegye: Mehedinti = Méhed, a vm. címere is méhet ábrázol.

A közölt nevekből jó néhány nemcsak hogy földrajzi helyet jelöl, hanem, mint láttuk, kettőt, sőt néha többet is. így a 90 név mögött 51 falu, 37 domb és hegy, 14 folyó és patak, 5 erdő, 1 megye, tó, völgy, vízmosás, falurész, rejtőzködik. E számsort még tovább is bővíthetjük 17 faluval. Emlékszünk a sziszegésre, mellyel, török sajátságának gondolva azt, a moldvai magyarok kun származását akarta Munkácsi bizonyítani. Weigand adta erre az indítást, felsorolva a sziszegő román községeket, Moldván kívül Kis-Oláhországban 17-et s a Bánátban 4-et. Ugyanő hangoztatta, hogy e sziszegő beszédű falvak egymástól független keletkezésére gondolni nem lehet, közös etnikai alapnak kell mögöttük rejtőznie, ő a kunra gondolt, idővel azonban bizonyosodott, amint ezt Horger, Gombócz, Melich kutatásai alapján Lükő írja (215: 101. ö.) – s ez a már emlegetett kérdésnek a megfejtése -, hogy a sziszegés régi magyar nyelvjárási sajátosság, mely nyelvjárásként még mindig él Szlavóniában, Moldvában, de a köznyelv is őrzi emlékét: a sző-sövény, szem-ernyisömör, szőr-sörény, szenved-senyved, szunnyad-sunyi és a jószág-jóság, ország (régen uruszág)-uraság alakpárokban az sz hangúak e régi magyar nyelvjárásból keletkeztek és őrződtek meg, jelentésben árnyalatot, vagy különbséget véve fel később. E szerint a 17 olteniai sziszegő oláh falu is magyar eredetről tanúskodik, századokon át őrizve meg, ha nyelvét el is veszítette, egykori magyar nyelvjárása sziszegését. B hatalmasnak mondható magyar névanyagból ezt a következtetést vonja le Lükő (215: 97-101. o.):

Szőrény földje már (a X. században) sem lakatlan gyeplő. A magyar eredetű helynevek azt bizonyítják, hogy a szlávok letelepedése után az első nagyobbarányú bevándorlás és település magyar részről történt. A nagyobb földrajzi egységek nevei közül magyar eredetűek Amaradia, Beica és Desnatui folyók és Mehedinti vármegye nevei, a Motru folyó neve pedig valószínűleg magyar közvetítéssel került a román nyelvbe...

Nagyobb magyar csoportok a Zsil középső és felső folyásánál, valamint Mehedinti vármegye északi felében voltak. A magyar eredetű falunévek és az oláh lakosság sziszegő nyelvjárása azt bizonyítják, hogy itt a magyarságnak már állandó jellegű telepei voltak és hogy a magyar lakosság nem költözött el innen, hanem tovább él itt oláhnyelvű utódaiban. A Desnatui mellékén csak a nomád magyarság teletette csordáit, ezért itt a kisebb földrajzi egységek magyar nevei elvesztek.

A X-XII. század szőrényi magyarsága, mely később bányászati szervezetet kapott, nemcsak a Duna völgyét (a Kazániszoroszt) védte, hanem a Zsil völgyét is. A Zsil völgyét t. i. már a legrégebbi idők óta járható út köti össze a Sztrigy völgyével, ebből meg a Maros, a Vaskapu-hágón át pedig a Temes völgyébe visz az út. ... A szőrényi magyarságnak sikerült is az Oltnál megállítani a török népek terjeszkedését...

C. Ennyi ismeret után most már biztosabban haladhatunk előre s követhetjük végig a Kárpátok karéj alakú vonulatát, keresve a magyarság meglétét, vagy csak már emlékét a Weigand által magyar eredetű folyónevekkel megjelölt helyeken. A Szerénységéből ezt a tanulságot hozzuk magunkkal: A honfoglalást elvégző magyarság nem állapodott meg a Kárpátmedence sík és dombos részein, hanem, mint ez általánosan ismert tény, folyton terjesztette, tágitotta szállásterületét kifelé, a hegyek felé s a hegyeken túlra. A Szerénység a bizonyíték rá, hogy ez a magyar terjeszkedés kicsapott a Kárpátok gerincén, a későbbi történelmi határainkon. Nemcsak a királyaink hatalma ért túl a Kárpátokon, mint ahogy eddig általában hittük, hanem a népünk is kívültelepedett rajta. Kniezsa István a helyet is megjelölte, ahol ez a kitelepedés a Szerénységbe történt: A Maros-Duna közti magyarság a XII. században előrehatolt a Temes folyó mentén, onnan a Cserna völgybe csapott át, majd pedig a Vaskapun keresztül a Szőrény-

ségbe (M. o. népei a XI. században. Szt. István emléke könyv, Bp. 1938. II: 388.). Egy másik áttelepülés pedig, ugyancsak a XII. század folyamán a későbbi hunyadmegyei. mára már majdnem teljesen elenyészett magyarság részéről történhetett, úgy, ahogy azt Kniezsa után a 2. sz. térképre rajzoltuk, a Sztrigy és Zsil völgyén keresztül. Nem lehet hát a Kárpátokban, ha idők folyamán azzá alakult is ki, már történetünk első századaiban is éles határvonalai látnunk. Nem is voltak akkor még a mi tájunkon, a jórészt nomád népek között határvonalak, legfeljebb csak településszélek. Ilyen telepedési széle volt a magyarságnak az Alduna melleit a Szörénység. S ismerve a törökös szervezetű népeknek, amilyen a magyarság is volt, azt a szokását, hogy a legszélsőbb telepeit megerősítette, védőövvel látta el, csak természetesnek tartjuk, hogy a Zsil völgyét és a Kazán-szorost védő magyarság nyomai is védelmi elrendezést sejtjenek.

Ennek az eredménynek az analógiájára joggal feltehetjük, hogy a többi Kárpátokon túli magyar nyomok is a nagy hegyvonulaton történt magyar áttelepülés révén keletkeztek. Persze nem előítéletünk ez, melyet, ha nem is igaz, tűzön-vizen keresztül akarunk bizonyítani, hanem kiindulás a további kutatáshoz. Ezzel a feltevéssel meggyorsíthatjuk vizsgálatunk eljárás módját: nemcsak a Kárpátok külső lejtőjére tekintünk, mint^eçldig s nemcsak az ott található ritka nyomokból következtetünk befelé, hanem egyszerre, mind a két oldalt szem előtt tartjuk. így az egyik oldalt segítségül vehetjük a másik oldal megmagyarázásához. Ezáltal, mint meglátjuk, újabb meglepő eredményekhez jutunk.

Az Olttól keletre eső rész, azaz a szorosabban vett Havaselve magyar földrajzi névanyagát még senki sem vizsgálta meg. Itt kevesebb is a remény magyar nyomokra. Mint láttuk, a kunok uralkodtak itt még, amikor a Szerénységet a magyar királyok már szervezték. A török helynevek tömege figyelmeztet, hogy itt a magyar térfoglalás sem olyan korai, sem olyan zavartalan

nem lehetett, mint Szörénységben, mondja Elekes Lajos. S méghozzá az oláh vajdaság szervezése is éppen ezekről a területekről indult ki s ez a szervezés felszívta a ritka magyar elemet, állapítja meg ugyanő (241: 293. o.). Mégis, elszórva, van egy-két adatunk. Makkai említi az Olt mellett Fedelesoi (=fedeles) községet (218: 20. o.). Azt mondja erről Argyas megye földrajzi szótára (Lahovari: Diet. Geogr. al jud. Arges. Buc: 1888; 82.), hogy a közelében a romjai láthatók egy régi várnak, mely az Olt túlsó oldalán egy másik, szembenlévővel védelmi rendszert képezett ellenséges támadások ellen. Elekes szerint 1230 körül Talmácsi Keresztély fia, Korlát comes királyi adományt kapott egy bizonyos Loystha területre. Ez a nagykiterjedésű Lovestea hegyvidékkel lehet azonos a talmácsi várral, a vöröstoronyi szorosral átellenben. E vidék délkeleti szélén Poenari és Căpacânenii faluk mellett egy kis vár állott, amelyet a román, történészek a XIII. századi magyar terejszkedés támaszpontjának tartanak. Ezeket az adatokat tovább is lehet fűzni. A nem messzi Hosszúmező (Câmpulung) városa népe, akárcsak Argyasé, sokáig megőrizte autonómiáját. Mivel a középkori városi autonómia az oláh vajdaságok történetében teljesen ismeretlen, e városoknak a vajdaságok előtt kellett keletkezniük. Hosszúmezőn, egy sírkő tanulsága szerint, 1300-ban egy bizonyos Lőrinc comest temettek el. Ez a comes az előbbi Korlát comesszel együtt valamiféle megyésispánt jelölt s mint ilyen, a két nevezett várossal együtt, magyar szervezés nyomát árulja el (241: 285-6. o.).

Sokan és gyakran szokták emlegetni Havaselve északkeleti csücskét, ahol Chiojd (=Kövesd) nevű községek vannak, valamikor Sacueni nevű megye állott, mely Iorga következtetése szerint »a Székelyföld havas-elvi meghosszabbítása volt« s így valószínűleg szintén magyar nyomokat rejteget. Weigand négy magyar folyó-inevet talált itt, de kiegészíthetőnek tartotta azt magyar eredetű helynevekkel. E vidékre vonatkozó magyar munka hiányában magunk láttunk neki egyelőre

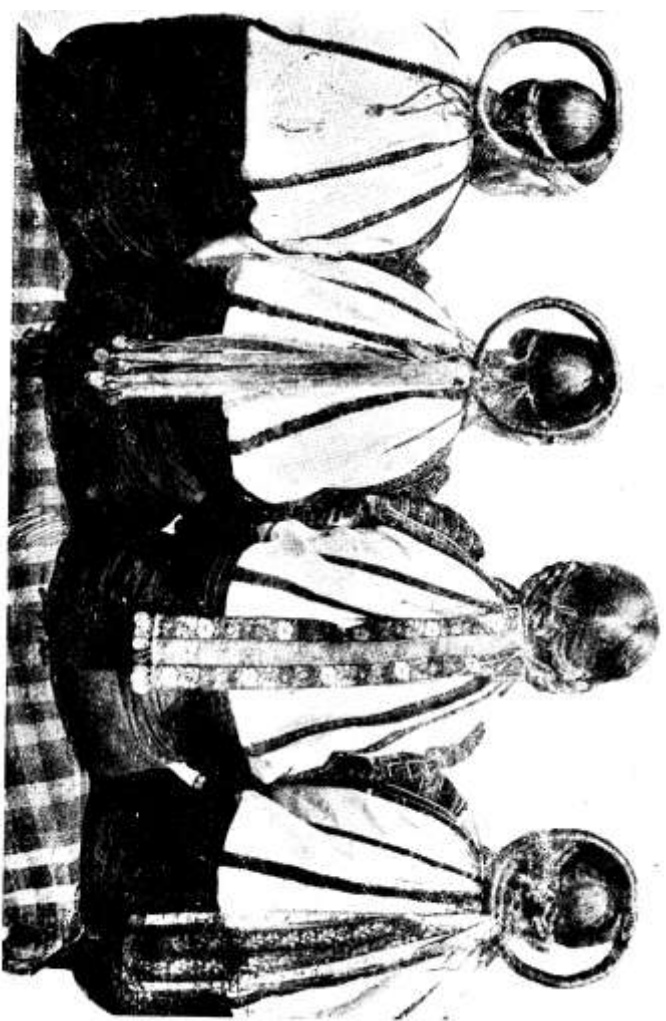

az egykori Säcueni megye magyar földrajzi névanyagának feltáráshoz. Munkánkat a különböző nehézség miatt csak jó idő múlva fejezhetjük még be, de eredményének körvonalai már az eddigi adatok után is látszanak. A már nevével fogva is (=székely (földi)ek) nagy figyelmet érdemlő egykori „megye s szomszédos részei területén, Buzău és Prahova megyékben, melyek között Säcueni megyét 1845-ben felosztották (Zaharescu 159: 163. o.), azok földrajzi szótárainak tanulsága szerint (77 és 81) nagy számban találhatóak még ma is nyomok.

E nyomok közül a legrégebbi eredetűeknek látszanak a következők (jegyzeteket 1. a. (77) sz. alatt): 1. Aragu patak, erdő és Aralegu patak Herceg (pataka); 2. Bäsinsti hegy és völgy =Besenyő; 3. Valea Căpușestilor, Balaca tanya régi neve = Kapus; 4., 5., 6. Chiojdeanca, Star-Chiojdu (-Mare), Chiojdu-Mic (vagy din Bâsca) községek, a két utóbbit helyi hagyomány szerint „egy Chiojdu nevű öreg tanár két fia alapította, -Kövesd; 7. Chioscul-lui-Ioail domb, régi falak nyomait lehet látni rajta =Köves(kő?); 8. Cilianos forrás =Csilyános (Csalános); 9. Corlătesti falu =Korlát; 10., 11., 12. Făcăeni tanya, melynek lakói azt tartják, hogy szoros kapcsolatban állottak a Borcea-Dunaág melletti Făcăeni község lakóival. E község lakói pedig »pogány nemzetek örökös üldözöttéi« lévén, elmenekülve F. községet alapították a Borcea mellett. Făcăianca domb, Făcăianca erdő = Fakó?; 13, 14. Fața lui Gherghel hegy, Gherghelău völgy = Gergely; 15. Ghiosesti falu = Diós; 16. Halesu tanya és völgy = Halas; 17. Pe-Hatasu szántóföld és rét = Hátas; 18. Itsfa vagy Istfa forrás = István töve benne? + fa?; 19. Laposu község, erdő, birtok és Laposelu tanya = Lapos; 20. 21. Lesculeasa, Agudu tanya régi neve, Piatra Leasului sziklás hely = Les (kő?) és Les; 22. Marcosu völgy, birtok, domb, Markos; 23. Mehedhuji falu = Méhed (Méhes); 24. 25. Meledicu tó, Ot-Medence (-ic), a Vintila Vodă-kolostor régi neve = Menedék; 26. 27. Miclăusu két hegy és forrás

Moldvai csángó menyecske viselete.

Hajviselet, lednyok, Frank, Moldva.

rás *= Miklós; 28. 29. Mogos és Mogosoiaia patakok = Magas; 30-37. Oradia erdő és domb, utóbbit azért nevezik így, mert amint mondják, »barbár csapatok mentek itt keresztül« (?), Orafia domb és forrás, Orăcii meredek hely, Orăfiele völgy és tisztás és OraCiule völgy = Várad (ja?). 38. Al-Orasului domb, esetleg = Váras (hely=vár); 39. Pitac patak = Patak; 40. Săcuianca patak = Székely nő, újabb is lehet, a hagyomány szerint egy székely molnár özvegyéről nevezték el így; 41. Semeseasca, »ezt a nevet adják az Afuinacioara birtoknak« = Szemes; 42-48. Soimu három hegy és forrás, laz legyik hegyen vár állott, Ot-Menedec egyik oldalvára, Piatra Soimului sziklahegy barlanggal, a hagyomány szerint a tatárok idejéből, Soimi domb, Râpa Soimului domb, Soimescu falu = Sólyom; 49-50. Soimara tisztás, Soimari község, domb, erdő = Solymár; 51. 52. Talpa erdő és hegycsúcs = Talpa; 53.-56. Brătăsanca-Ungurului falu, Unguriu tanya, birtok, erdő, kolostorfiliálé, Albesti-Unguriu állami birtok, Ungurului-Plaiu domb és hegy = Ungur (magyar). E nevek lehetnek részben újabb keletűek is. S bizonyára ilyenek a számtalan Ungureni nevek, melyek leginkább Magyarországból jött oláhokat jelentenek. 57. Vamesu domb = Vámos; 58. Valea Pe-Varului hely = Vár?; 59. Veresu birtok és forrás = Veres, lehet újabb is.

Aránylag újabb keletre, de földrajzi helyzetük, a körülöttük lévő magyar nevek és nagyobbára a várvédelem fogalmi körébe való tartozásuk miatt valószínűleg magyar eredetre mutatnak a következő nevek: 60. Aprozestii falurész = Apród; 61. Dardăusului domb = Dárdás; 62-65. Dorobantii tanya, Dorobanfului forrás és erdei tisztás, Dorobanșilor völgy = Darabant; 66-68. Palanca vagy Palanga völgy, melyen keresztül az öregek szerint a régi időben a lakosok a pogányok miatti félelemből menekültek, erdő és falu = Palánk; 69-71. Pascasu erdő, Puscasi falu, Puscasanca patak = Puskás; 72. 73. Sanșu Pădurei forrás, Saiitu Tătărăsc sánc Aricesti községben, melynek Silistea (= elhagyott,

néptelen hely) nevű helyén a lakosok hiedelme szerint tatár falu állott = Sánc.

Kiegészítik ezeket a magyar eredetű neveket azok a szláv nevek, melyek magyar közvetítéssel, tehát magyar hangalakban kerültek át a románba. Ezek közül csak néhányat említünk meg. Már Weigand felhozta a Tisa, Tisău neveket, Buzău folyó és vármegye nevét, s a Călnău (illetve Călnau) patakokét, melyek magyar hangalakúak (156) Ilyen még pl. a Căratnău s a Yârboceiii, Vărbilău nevek, melyeknek ugyanaz; a tövük, mint a székely orbai (Orbó) szék nevének.

A felsorolt nevekben az a legszembetűnőbb, hogy jórészt hadi berendezés emlékét őrzik. Néhányuk teljes bizonyossággal a legrégebb magyar katonai szervezetre utal: a gyepűrendszerre. Les, Kapus, Szemes, Vámos, melyek a névsorban előfordulnak, a magyar, gyepűövezeteknek legkarakterisztikusabb nevei (1. Fodor F.: Adatok a magyar gyepük földrajzához. Hadtört. Közi. 1936: 113-44. o.). Földrajzi helyzetük is tökéletesen megfelel a többi magyar gyepűhelyek előfordulásának. Kettő közülük síkságra nyíló folyóvölgyekben, kettő síkságra néző hegyen van, tehát földrajzi övek: síkság és hegy (erdő) határán, amint a 2. sz. térképen is látható. Ez a földrajzi övtalálkozás egyúttal a magyar nyomoknak is, a népi telepedésnek is, elég éles határa. Alatta a síkságon csak Szemes van, mely, mint neve mutatja, előretolt megfigyelő állás lehetett. A többi, síkságon levő magyar nyom is főleg hadi eredetű.

A magyar nyomoknak és településnek azt a szélét, melyet a gyepűadatok és azok földrajzi helyzete alapján kikövetkeztetünk, a szláv nevek is megerősítik. A magyar hangalakú nevek a magyar nevek között vannak elszórva, azok pedig, amelyekben nem látszik magyar közvetítés (pl. Cricov, Niscov, Bucov, Cacova stb.), a magyar nevek határvonalától délre.

Sok név a talártámadás utáni idők védelmi intézkedéseit, berendezkedését árulja el. A tatároknak rengeteg nyoma van e vidéken. A Tatárhágón, a közép-

kor hadi útján támadtak Erdély felé. Népi hagyományok tatár barlangokról, sáncokról, várakról, kincsek-ről, falvakról tudnak s egy Chiojd nevű öreg tatárról, kinek fiai a Chiojd nevű falvakat alapították. Nyilvánvaló, hogy nem a lovas tatároktól erednek a felsorolt dolgok. A néphagyomány, mely mindmáig megőrizte a nagy, tatárok miatti rémületet (pl. a Palanca nevű völgyön »a pogányok miatti félelemből menekültek a lakosok«), minden talárkori emlékeztető jelet, nyomot, maradványt lassanként a nagy rémületokozónak, a beszédje, meséje, fantáziája leggyakoribb tárgyának, a tatárnak tulajdonított. A Várad nevű helyek nevében azonban pontosabban megőrizte a nép a múltat, mint a szóbeli hagyományaiban. Ezek azt mutatják, hogy a vár- és sáncépítő nép a magyar volt itt s ennek voltak' a várak körül apródjai, dárdásai, darabontjai, puskásai, solymárjai.

A térképre nemcsak az Oradiaj s Oradia neveket írtam fel, hanem a román Cetatea-kat is felrajzoltam. A magyar nevek tűnőfélben vannak e tájon. A Kapus és Les csak mint régi nevek kerültek bele 1890 körül a földrajzi szótárba, melynek gyűjtője könnyen kihagyhatta volna őket. A Fasa lui Gerghe-nak románosította, vagy talán a nép mondta egy más helyen már román névvel. A vár nevét is lefordíthatta a nép, idővel, eloláhosodva, Cetateanak, ha emlékeztette még valami rom az egykori várra. (Ha nem, meghagyta Oradianak, mert nem tudta, hogy mit jelent, legfeljebb valami hagyomány-foszlányt tartott meg róla: »barbár csapatok vonultak ott át«). Merészség volna persze feltenni, hogy az összes Cetateák Oradiák, tehát magyar várak voltak valamikor. Földrajzi helyzetük alapján azonban (1. a 3. sz. térképet) megállapíthatjuk, hogy nem Kárpátok ellen támadó ellenség építette azokat, támadása fedezésére, hanem ellenkezőleg, a havaselvei s moldvai síkságok, a focsani kapu felől a Kárpátok felé támadók elleni védekezésre szolgáltak. Szóval magyar várak lehettek a kunok, illetőleg a tatárok ellen, az egyik leg-

könnyebben járható út mellett, tehát a legveszélyesebb helyen, a Tatár hágó környékén. De hogy ne általnósítsunk könnyelműen, hitelt adva a román földrajzi szótárak íróinak, megjelöltük azt a két Cetatea nevű helyet, melyet római, illetve újabbkori, Vitéz Mihály korabeli eredetűnek tartanak. Külön jellel láttuk el azokat, melyekről semmi adatot nem mondanak, legfeljebb csak azt hogy »régi vár állott itt«. A többiekről feljegyzéseik szerint, ezt tudta a múlt század végén a nép: Az egyik, a Halesu tanya melletti, a zsidóké volt (?) valamikor. Egy másikról már elfelejtették, hogy kié volt s mikor építették (a Värbilău pataktól keletre, Făcăeni felé az első). A Nisoov torkolatánál levő Cetatea az egyik legjobb stratégiai pont Romániában, ahonnan minden mozdulatot meg lehet figyelni a síkságon, s távcsővel a Dunáig le lehet látni, »több, mint bizonyos, hogy a kunok vára volt, tőlük vette a nevét is.« Az utóbbit valószínűleg úgy kell értelmezni, hogy »kunok várának« is nevezték. Az Ot-Menedec erődítményrendszer »biztosan a tatárok elleni vár volt.« S végül a Ploiesti alattit, a Făcăeni mellettit és a Niscov torkolatával átellenit a tatároknak tulajdonította a nép. Ezt a sok, persze nem kun s tatár, hanem kunok s tatárok elleni várat nem építhette más, csak a magyar király.

Adataink mögé most már keressük meg a népeket s a történeti hátteret. A hadi berendezkedés nyomai mellett, ha nem is nagyon sűrűn, magyar nép megtelepedéséről is szólnak a nevek. Ezt a népi telepedést és hadi berendezkedést egyaránt (melyet halványan már a régebbi írók is sejtettek), a legtöbben az 1211-ben behívott s 1225-ben kivert német lovagrendnek tulajdonítják (pl. Rosetti 107, Auner 122, Sánta 132). Legújában sok felfogást kénytelen megváltoztatni történetírásunk a szászokra és németekre vonatkozólag. Régebben sokkal nagyobb szerepet tulajdonítottak nekik, mint amit valójában játszottak. Az eredményeket ugyanis leginkább a szász történetíróktól vették át, akik ért-

hetően nagyobb jelentőségűnek rajzolták múltjukat. A román írók meg, ez is érthető, középkori történetükben szívesebben ismerték el a szász, mint a magyar teljesítményeket. Ezért volt annyi szó a havaselvi csücsökkel kapcsolatban a német lovagokról is.

A német szerzetes-lovagokat – közismert dolog ez – II. Endre hívta be 1211-ben a Barcaságra, melyet: a kun betörések lakatlan pusztasággá változtattak. 1222-ben a Barcaság mellé még a Kárpátokon túli részt is nekik adta a Dunáig s a brodnikok* országáig. A Kárpátokon túl a lovagok egy »igen erős várat« (castrum inunitissimum) építettek. 1225-ben azonban, mivel túl mentek a megszabott jogokon s határokon, kiverte őket II. Endre s a castrum munitissimumot is elfoglalta tőlük. Ezek a lovagok keret-adatai. Nehéz elképzelni, hogy 11 év, ilyen rövid idő alatt egy fentebbi s még bizonyára nagy számban eltűnt magyar nyomokat hagyó, tehát magyar népséget tudott volna megmozgatni a lovagok munkája. Ez már csak azért sem lehet igaz, mert az Árpádok kemény hatalommal tartották össze a magyar népet s végezték el vele politikai tetteiket. Lehetetlen, hogy kiadtak volna királyi hatalmukból egy magyar néprészt, hogy azzal egy szolgálatra behívott vendégsereg, melyet csakhamar kivertek, telepítést végezzen. Idegeneket széttelepített a magyar király a magyar nép között, de magyarokat nem engedett idegenek fennhatósága alá. Frissebb múltunkat látja, a Habsburg időkig gondol csak vissza az, aki a lovagok szerepét megnyitja, úgy véelve, hogy a magyarok' s németek között szükségszerű mindvégig a német fölül, s a magyar alul helyzet.

A német lovagok szerepének jelentéktelenségét igazítja a német nevek ritka volta is a kutatott tájon. Van egy NemÇeasca domb az Ot-Menedec várrendszer

*) A brodnikok egy máig meg nem határozott, talán törökös-szlávos nép voltak, a kunok keleti szomszédai, akik talán az Aldunánál, Besszarábia déli és esetleg Moldva délkeleti részén iaktak (Makkai 218: 85-6 o.).

mellett s egy Neamtului domb Br. Ungurului fölött, melyet az öregek elbeszélése szerint Negru Voda erősített meg a tatárok ellen. Azonkívül Sasi völgy Soimescu falutól keletre, Sasului hegynyerge az Aragu patak mellett, Sasului-iatra hegy a Meledicu tótól nyugatra és Sasu forrás, hegy, tisztás a Buzău mellett. A szász nevű helyeknek nem sok közül lehet a nemet lovagokhoz s tekintve, hogy még az újkorban is történt szász vándorlás e területre, nem is biztos, hogy középkori eredetűek. Német nevű hely csak kettő van. Az egyik a hagyomány szerint vár volt, a másik az Ot-Menedec erődítmény mellett van. Hosszúmezőtől északkeletre meg egy Getatea Neamtului hegy található. íme lehet válogatni, hogy melyik volt a castrum mimitissimum, melynek helyéről a románok között vita folyt, Puscariu a legutóbbi helyén, Iorga Hosszúmezőn, Rosetti aChiojdtól nem messzi levő, későbbi szász eredetű Calvini község várromjai helyén (egy szász, Fischer pedig egészen' másutt, Moldvában, Neamf: mellett) gondolva azt (Auner 122: 2-3. o.).

Töbбетérő már Makkai László következtetése, aki a magyar nép nyomait a kunokat meghódító és megtérítő magyar, sőt európai vállalkozással s az 1227-ben alapított, az első fejezetben már említett, magyar domonkosok vezetése alatt álló, milkói kun püspökséggel hozza kapcsolatba (218). 1234-ben egy pápai bulla említi, hogy a kunok püspökségében magyarok, németek és oláhok vannak s az utóbbiak Rómához való térítésére serkenti az ifjú magyar herceget, későbbi IV. Bélát. A püspökség s a pápai bulla mögé ezt a történeti háttérrel (rajzolja meg Makkai (218: 10-34. o.):

A XII. és XIII. század fordulóján a római egyház újult erővel indított hadjáratot a felburjánzó eretnokségek, a schizma és a pogányság ellen... Keleten a nagy ellenség, az Izlám ellen folyton szélesedő arcvonalon kellett harcolni, új és új bástyákat állítva eléje. Ez a törekvés hozta előtérbe a kúnmisszió gondolatát, mert a kunok voltak akkor a kereszténység keleti határaihoz legközelebb eső pogányok... A pápaság akarata szerencsésen találkozott az új szerzetesrendek munkavágásával...

Szent Domokos arra kérte a pápát, hogy engedje a kunokhoz téríteni... Mikor aztán maga nem mehetett, Magyar Pált egyenesen ezzel a feladattal küldte ki a magyarországi provincia megalakítására...

A magyar állam bekapcsolódott az ügybe... A XI. század második fele óta több ízben nyugtalanították a kunok és a velük rokon török népek az ország keleti határait s a magyarság saját példájából tudhatta, hogy a betörések meg nem szűnnek, a keleti szomszéd meg nem szelidül addig, amíg magát azt az életformát, melyet folytat s amely természetszerűleg kényszeríti őt a prédáló kirándulások megismétlésére, meg nem szelidítik. A kereszténység felvétele pedig addig mindig a nomád életmód biztos ellenszerének bizonyult, mert megkövetelte a letelepedést ... A király maga állt a domokos rendiek mellé, hogy saját érdekében is támogassa munkájukat...

Mikor a magyar domokosrendiek a kunokat a keresztyénység és a magyar királyság hatókörébe akarták vonni, ilyenformán nemcsak az egyetemes egyházat, hanem a középkori magyar birodalmi eszmét is szolgálták.

A domokosrendiek fellépése az 1220-as évek elején (történt) ... Időközben a kunok politikai helyzete is megváltozott. A tatárveszedelem már az 1220-as évek elején szövetségbe tömörítette a kaukázusi és kun népeket. Sikertült azonban a mongoloknak megbontaniok ezt az egységet s az egyedülmaradt kunokra vetették magukat. Kötöny fejedelem Szubutáj mongol vezértől döntő vereséget szenvedett. A nagy területet veszített s az újabb támadásnak kitétt kunok nyugaton kerestek segítséget s szívesen fogadták a közjük jövő domokosrendieket... A domokosrendiek biztatására és az ő kíséretükben küldte 1227-ben Borc kun fejedelem egyetlen fiát Róbert esztergomi érsekhez, bejelentvén általa, hogy meg akar térni az egyházba és személyesen tőle akarja felvenni a keresztségét... A pápa legátusi megbízatást adott (Róbert érseknek) Kunország területére, hogy ott ígét hirdessen, kereszteljen, templomot építsen, püspököt nevezzen ki és papokat szenteljen fel... A térítési mű koronájául és biztosítékául, Róbert érsek az „új ültetvény” püspökévé Teodorik barátot tette, aki előbb őt esztendeig volt a munkában oly derekasan résztvevő domokosrendiek magyarországi rendfőnöke...

A milkói (kun) püspökség megalapítása, mely elsősorban magyar ügy volt, természetszerűleg magával vonta a Magyarországról Moldvába ill. Havasalföldre tartó kivándorlást is. Alapos okaink vannak rá, hogy az óromániai magyarság és szászság őseinek kitelepedését ezzel az eseménnyel hozzuk kapcsolatba... Kétségbevonhatatlan az, hogy a tekintélyesebbik rész a tatárjárás után, a XIV. századtól egészen napjainkig vándorolt be, de a későközépkori folyton szaporodó adatok már bizonyítják azt, hogy a középkorvégi moldvai magyarság és szászság olyan je-

lentős tömegeket és civilizációs súlyt képviseltek már a román állami élet első megnyilvánulásainak korában, hogy betelepedésüket bátran tehetjük legalábbis a románokéval egy időpontra. Ami pedig ezt az időpontot illeti, nincs semmi okunk kétségbevonni a pápai bulla állítását, hogy t. i. a kun püspökség területén már a XIII. század elején éltek magyarok, szászok és románok ...

Mint látjuk, Makkai eredménye még eléggé bizonytalan. Kivándorlást és kitelepedést mond s ezek a szavak a csak eddig is végigkövetett vizsgálatok után nem felelnek meg nekünk. Ezután már pontosan kell használnunk a fogalmakat s mi nem mondhatunk egy magyar hatalom alatt, magyar területen végbemenő népmozgalmi: kivándorlásnak, vagy kitelepedésnek. A moldvai, ill. havaselvi, azaz óromániai magyarság őseiről beszél aztán Makkai. Bizonyára azért teszi ilyen nagy területre a kun misszió s az ezzel összefüggőnek gondolt magyar telepedés körét, mert nem tudjuk, hogy meddig terjedt a milkói püspökségi s hol volt a központja, Milkó városa elpusztult, valószínűleg a talárjáráskor s híre-hamva se maradt. A régi írók azonban kételkedés nélkül a Milkó folyó s Focsani mellé tették, a Kárpátokon kívüli magyarok megmaradt utódai, a moldvai magyarok közélébe, befolyásolva a maguk korabeli állapottól. Az a tény azonban, hogy a Milkó folyó mellett nincs régi magyar telepedés nyoma ami miatt Lükő a püspökség székhelyét Havaselve nyugati felére, a Kárpátok alá tette, ahol több Milcoiu nevű helyet talált s a legbővebben vannak a kun nyomok is (215: 103. o.) – megdölgöztató s óvatosságra int. Maga Makkai is óvatosan határolta körül a püspökséget, az Olttól a Délmoldváig (legalábbis a Szeréttől nyugatra) elterülő síkságra^ gondolvá azt (23-4. o.) Ha tehát telepítéssel is járt a kun püspökség szervezése, csak ezen a területen (s ebbe beleesik az általunk vizsgált terület is) s nem az egész későbbi ó-Románia területén lehet szó kun-misszió korabeli magyar telepekről.

Azt nem lehet nem elképzelnünk, hogy királyságunk egykori hódító és térítő akciója a kunok ellen,

ne lett volna a keleten történő magyar településnek is hasznára. Úgy látszik azonban, hogy meg kell különböztetnünk az ilyen mesterséges folyamatot, mint a kunok elleni is volt, a természetes magyar népi hódítástól mely a honfoglalástól kezdve királyságunk hatalmának első megtöréséig, az Árpádház kihaltáig s szomszédságunk megszilárdulásáig folytonosan előre haladt s melyre minden katonai szervezés támaszkodott. Ez a kettős folyamat, a természetes népi kiterjeszkedés folyamata a folyó völgyeken keresztül a Kárpátok gerincén túlra s a kiterjeszkedő nép hadi szervezése már a Szörénységben is látszott, de teljes egészében csak a Kárpátok végigkövetése után fog látszani. Egyelőre csak utalunk erre a később bővebben kifejtendő eredményre, hogy megkereshessük annak a magyar népnek a természetes hátterét és szórványos kiterjedési irányát, melynek segítségével német lovagok s domonkosok felvették a harcot a pogány kunokkal! s a magyar király, birodalma biztonságára, várakat épített.

Mint ismeretes, Erdélybe körülbelül a X. század második felében nyomult be a Maros mentén a már idézett Ajtonnyal rokon Gyula törzse, Gyulafehérvár és Enyed környékén, Erdély legősibb magyar vidékén foglalva központi szállást. Innen hódította meg a Marostól délre eső részeket, melyeket Szent István királyi megyévé szervezett, Fehér megye néven. Ez a megye, mely sokáig egyetlen szervezet volt a Maros alatt, Gyulafehérvártól a későbbi Háromszék legkeletibb részéig terjedt összefüggő területen. Ezt ugyan ma már nem tudjuk teljesen rekonstruálni, mert az olevelék feltünetedése idején már a közben idetelepedelt szászok és székelyek szaggatták meg a megye területét, de a későbbi, XIII. és XIV. századi adatokból nyert Fehér megye-kép is tanulságos. Szigetekben még mindig elért ekkor Fehér megye Háromszék keleti részéig, amint ez a 2. sz. térképen látható, délen pedig határőrző várak (Talmács és Törcs) és falvaik tartoztak még Fehér megyéhez (Icz-

kovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939.).

Nem tudom, mennyire van meg a régi Fehér-megyei magyarság kibővítésének a lehetősége dél felé. Az okleveles korszakban ismert két legdélibb pont, Törcs és Talmács vára a XIV., illetve a XV. század közepe táján tűnik fel először. Ebben az időben már kialakultak nagyjából határaink a Kárpátok gerincén. Úgy látszik azonban, hogy a hegygerincet, mint határalkotó tényezőt, ez idő előtt, talán mondhatjuk úgy, hogy a várhoz kötött harcok ideje előtt, a könnyen mozgó s könnyű fegyverzetű lovascsapatok harcai korában, nem tudták még értékelni. Ha majd végigkísérjük a Kárpátokat, világosan látni fogjuk, hogy nem a hegyek tetejére vezetnek a legrégebb határőrző nyomok, hanem földrajzi övezetek, a Kárpátok külső nyúlványainak a széleire, amint ezt a legutóbb vizsgált terület Buzău és Prahova megye Les, Kapus, Vámos, Szemes adatai is támogatják. Az látszik tehát valószínűnek, hogy a középkori Fehér megye magyarságának s az egész magyarságnak nem Törcs és Talmács voltak a legdélibb kiterjedési pontjai, hanem Les, Kapus, Vámos és Szemes.

A feltételezett fehérmegyei magyarságon kívül, talán nagyobb mértékben, székelyeket kell keresnünk Havaselve északkeleti része magyar nyomai mögött, hiszen nem hiába nevezhették el e terület vármegyéjét Säcueni-nek. Säcueni megyével csak a többi székely széktől különböző időben és módon települt háromszéki székelység áll összefüggésben. Háromszék három székének*, a Sepsi, Orbai és Kezdi székeknek a székelyei¹ minden valószínűség szerint az egykori Fehér megye területén éltek a XII. században a mai Szászsebes, Szászorbó és Száskézsd környékén. Innen vontta ki s költöztette át őket mai lakóhelyükre a magyar király a XIII. század második negyedében, hogy a szétszórt szászokat egy néppé tegye, őket pedig a keleti részek

*) A székelységekre vonatkozó részek Mályusz egyetemi előadásai után.

védelmére használja fel. Fel kell tennünk, hogy Háromszék valamelyik székének a székelyeégéből a Kárpátok külső lejtőjére is került valami néprész, hogy az ottani védelmet elláthassa. Eme feltevésünkhöz az eddigi okok mellé (hogy t. i. egykori magyar népesség nyoma s Säcueni nevű megye található a Kárpátok gerincén túl s a keleti részek védelmére parancsolta a király a székelységet, s ezek már magukban elegendőek volnának feltevésünk bizonyítására) egy újabbat is felhozhatunk. Székely nyelvjáráskutatásai alapján megállapította Horger, hogy a háromszéki magyarság továbbterjedt Háromszéknél, mégpedig északra Csíkszereda felé, amely város körül 13 falu nyelvjárása őrzi a háromszéki eredet emlékét s délre, Hétfalu felé, melynek egykori, Fehér megyei törzsmagyarságát szinte teljesen elszékelyesi tette (109: 79. o). Ha tehát van adatunk a háromszéki székelység kiterjedéséről, Säcueni megye s szomszédos területei magyar neveinek kényszerítő hatása alatt ezt a kiterjeszkedést a Kárpátok gerincén túlra is fel kell tételeznünk.*

Az időt tekintve, a XII. század végétől a XIII. század közepe tájáig történhetett ez a valószínű fehérmegyei magyar és székely megtelepedés a Kárpátok Havaselve felé eső oldalán. Ebből az időből s ezektől a magyaroktól származhat tehát az itteni magyar nevek legősibb rétege.

Az az újabb eredetű, a várvédelem fogalmi körébe tartozó névcsoport, melyet külön soroltunk fel, még további, későbbi időkre vonatkozó vizsgálatra is kényszerít bennünket. A nagyszámú puskás, dárdás stb.

*) Nem hagyhatjuk említés nélkül ezzel kapcsolatban az erdélyi csángók első csoportja (1. az 1. sz. térképen: a gyimesi és Bukovinából visszatelepített székely eredetű csángókon kívüli csángók) eredetének a kérdését sem, hiszen e helyen néhány szóval elintézhethetjük. Ezek eredetéről a század elején vita folyt (Horger (109) és Erdélyi (121). Ebből a vitából kiviláglott, hogy egyáltalán nincs tisztázva: melyek csángó faluk s melyek nem. Biztosan csángó a Brassó melletti hét falu (Hétfalu), ennek a lakossága is csángónak hívja magát, Apácáról, Krizbáról s az

nevek későbbi, XIII., XIV. századi magyar életet is sejtetnek e területen. Ha e neveket igazolják a történeti tények, akkor a középkor derekán is magyar nép magyar élete folyt még a Kárpátok külső lejtőjén.

Nos, úgy látszik, hogy Havaselve északkeleti csücske, a legjobban kiépített középkori kárpáti út, a forgalmas Tatárhágó által a legszorosabban Erdélyhez kapcsolt kárpátontúli sáv, a két oláh vajdaság közti vidék, volt legtovább magyar király alá tartozó terület. (Ezért is maradtak rajta meg bőven a magyar nyomok.) Elekes Lajos így ír róla (241: 23. o.): »Ez a terület vsokáig vitás volt a két vajdaság között, eleinte pedig, úgy látszik, nem tartozott egyikükhöz sem, hanem közvet-

újabb eredetű Barcaújfaluról Horger nem tudta, hogy lakói csángók s csak azt jegyezte meg róluk, hogy „újban ezeket is csángóknak kezdik nevezni”. Csángóknak veszi ellenben Halmágyot és Zsombort. Erdélyi csodálkozott, hogy Horger nem tudott Apáca, Krizba s Barcaújfalu csángóiról. Kibővítette ő még a csángó faluk sorát Bodolával, Nyénnel (vagy Keresztvárral), Hidvéggel, Árapatakkal s Erőssdel, melyeknek lakói a többivel együtt, Hétfalun kívül, nem nevezik magukat csángónak, csak a környező falvak illetik őket e névvel, amit ők szegyeinek, Losonczy még a Szebentől nem messzi lévő Szakadátot is hozzáadta a sorhoz (144: 18. o.). Lehetne még azt bizonyára tovább is bővíteni, legutóbb egy csángókról szóló előadáson méltatlankodott egy mellettem ülő öregúr, amiért az előadó nem vette be Felsőrákost a csángó falvak közé.

Az ingadozásnak az az oka, hogy a csángó, mint gúnynév (136) az újabb időkben mindazokra a magyarokra átragadt, akik egységes magyar tömbtől elszakadva, idegenek között élnek. Eredetileg azonban nem ezt jelentette a csángó Délerdélyben, mert ebben az esetben, mindazon szigetek magyarságának, mely az egykori fehérmegyei magyarságból szászok és oláhok közt megmaradt, ma csángónak kéne lennie. Az a valószínű, hogy a csángó eredetileg a furcsa, kevert beszédű, nyelvjárású jelentette s ilyen csángó beszédű falvak ott keletkeztek, ahol az ősi fehérmegyei magyarság újabb székelyekkel keveredett. Ezek szerint az erdélyi csángók első csoportja: fehérmegyei magyar-székely keveréke s ilyen Hétfalun kívül Bodola, Nyén, Hidvég, Árapatak, Erősd s talán Zsombor és Halmágy lakossága. Térképre csak ezeket a falvakat rajzoltam (1. sz. térkép) s Fehérmegye szigetfalvai közül csak azoknak a nevért írtam fel, melyek idővel, a székelyekkel keveredve csángó falvak lettek. (2. sz. térkép).

lenül magyar fensőbbiség alá. I. Lajos király, amikor 1358-ban megengedte a brassai kereskedőknek, hogy inter Bozam et Prahom« szabadon járjanak áruikkal, úgy intézkedett, mintha ennek a vidéknek nem volna inas ura, holott a havaselvei vajdaság – s csírájában a moldvai is – már megvolt.« Nagy Lajos 1358-iki oklevelében bővebben idézve, arról a területről van szó, melyet a Bodza, Prahova, Ilonca, Duna és Szeret folyók határolnak. (Sz. Okit. I: 65.). E terület keleti sarkában van a Borcea mellett a már említett Fäcäeni község, mely valamikor a hagyomány szerint a Teleajen melletti hasonlónevű tanyával összeköttetésben állott, lakói »pogány nemzetségek« örökös üldözöttéi voltak s itt telepedtek l-e. Vajjon nem mi rólunk ferdült el »pogány nemzetséggé« e magyar nevű falunak a hagyománya? Nem lehetetlen, hiszen még Nagy Lajos korában is magyar hatalom szomszédságában élt a Duna mellett. 1352-8 között Kont Miklós erdélyi vajda az Ilonca és a Bukaresten keresztül folyó Domboica között harcolt Drágmér oláh comesszel, Domboica várának kapitányával (Melich, M. Ny. XXI/1924) 172. o.). Ezek az adatok nemcsak a messzi Fäcäeni falu magyar eredetét teszik valószínűvé, hanem az időben sokáig tartó magyar uralmat is Havaselve északkeleti részén.

d. Tudásunk és tapasztalatunk így nő folyton, ahogy mindjobban közeledünk Moldva felé, érdeklődésünk legkorábbi, legelső területe felé. Az eddigi esetek után joggal feltételezhetjük, mostmár, hogy a moldvai magyarok, a »csángók« eredete is, a magyar.nép Kárpátok gerincén túli kiterjeszkedésével és az egykori magyar birodalmi határrendszerrel van összefüggésben.

Maradjunk azonban eddig követelt módszerünknel. Már eddig is jelentős számú magyar földrajzi nevet idéztünk Moldvában Rosettitől és Weigandtól. E két tudós adatait kiegészítette még Lükő a következő nevekkel (217: 33-6. o.):

Moldvabánya vidékén:

Soinuzu, a Moldva mellékfolyója = Somos; Halmú domb--- Halom; Mediasca patak, a Moldvába ömlik balról = Meggyes(ke); Molna patak u. ott = Malom (ómagy. molun, molnut); Deleleu hegy = Delelő; A falvak közül Giulesti = Gyula; Leucusesti = Lökösfalva; Lucacesti = Lukácsfalva; Monarar – Molnárfalva; Rauseni – Ravaszfalva; Veresti = Veresfalva.

Karásenykő vidékén:

Cuejdiu patak, dombok, falu = Kövesd; Almasu és Almaselu patakok és falu = Almás; Ceuca domb = Csóka; Gabur patak, Gaburesti falu = Gábor; Ilisesti falu = Illyés; Maghera patak = Magyar; Saucesti elpusztult falu = Szőke; Veresti falu = Veres.

A Moldva felsőfolyásánál:

Humora patak (régebben Homor) – Homor(ód); Petac patak = Patak; Demacusa patak és falu – Domokos; Sacries falu = Szekrényes.

A Beszterce mentén felfelé:

Somuzu havas = Somos; Grintiesu havas, patak és falu = Gerinces; Cristisom havas és Crâstisoru patak – Keresztes; Rareu havas = Ráró madárnév; Sarui patakrendszer = Sár.*)

Ezekkel az adatokkal már annyira meggyarapodtak Moldva magyar eredetű földrajzi nevei, hogy térképre csak a folyó- s a hegynevek egy része fért rá.

A magyar eredetű nevek nagy száma mellett még az könnyíti meg Moldvában a magyarság kutatását, hogy itten nem szivódott fel teljesen a magyar nép az oláhságban, mint a Szörénységben s Havaselvén, hanem ma is százezres tömegben él. Nem nehéz rájönni a gondolatra, hogy ha ennek a nagy számú, részben gyarapodó, terjeszkedő, sokhelyt pedig elapadó népességnek a legrégebb rekonstruálható telepedési képét megrajzoljuk s térképre vetítjük, a földrajzi nevek mellé újabb nagyjelentőségű támpontot kapunk e magyarság eredetének a megállapításához. Ezt a munkát a román Nastase végezte el, az egyik legrégebb, legbővebb és legmegbízhatóbb leírás, az 16-16-iki állapotot megrögzítő Bandinus-jelentés alapján. Eredményül ezt kapta (211: 74-82. o.):

*) A falvakat és Magheru patakot, melyet nem találtam, nem rajzoltam a térképre. (4. sz.)

Bandinus 42 moldvai magyar településről őrzött meg számkra pontos és megbízható adatokat... Ezeknek térképre vetítése megmutatja a moldvai magyarok letelepedésének földrajzi karakterét.

Bandinus idejében a településeknek két különböző arculata van. A térképen /4. sz./ világosan látszik, hogy egy csomó magyar telep egymástól jól megkülönböztethető, elszigetelt és távol-eső csoportokban tömörül; ezek' a csoportok következők: 1. a sós-tázlói csoport (Lukácsfalva, Alfalu és Szalonca); 2. a tatrosi csoport Godza- (és Gorzda-)falva /ma Gorzafalva/, Sztánfalva, Újfalva, Völcsök, Bogdána és Mánfalva falvakkal; 3. a bakói csoport Paskán, Forrófalva, Bogdánfalva, Hidegkút és Terebes községekkel; 4. a román csoport Tamásfalva, Dsidafalva, Domafalva, Szabófalva, Lökősfalva, Steckófalva községekkel; 5. a herlő-kuthnári csoport Amadzsejjel, Szerátával és Sztrungával. A térkép jól kidomborítja ezeknek a települési csoportoknak földrajzi helyzetét és különleges kapcsolatait a fontos folyóvölgyekkel: a Tázlók egybefolyásával, a Kászón, Ojtoz, Tázló és Tatros találkozásával, a Beszterce Szerétbe ömlésével és a Moldva Szerétbe torkollásával; csupán a Szeret balpartján lévő csoport, a herlő-kuthnári, esik ki a fontos folyóvizek kapcsolatából. Fontos egyúttal azt is megemlíteni, hogy a sós-tázlói kivételével a másik négy magyar települési csoport egy-egy város körül tömörül: Tatros, Bakó, Román és Herlő-Kuthnár körül.

A többi magyar település néhány magyar csoportnak valószínű szétzóródását mutatja s ilyen a legtöbb 1646-ban fennállott moldvai városban található: Karácsonykőben, Nemeben, Szucsáviában, Bajában, Jászban, Vászlóban, Barládban, Húszban, Galacban, Csöbörcsőkben; ezekhez a szétzóródott magyar településekhez tartoztak azok is, amelyek Bandinus idejére máielűntek Szeredvásárból, Takucsból és Gyulából.)*

A Bandinus által ismert 1646-iki magyar településekből csak 13 van a Szerétől keletre, ettől nyugatra viszont 29. Nyugatra 4 magyar település-csoportot találunk, keletre azonban csak egyet látunk. Ilyenformán a Szeret völgye határnak látszik, amelyen át, kelet felé a magyar település csak elszórtan, szóróványosan terjedt.

... Ma a Szeret balpartján és baloldali mellékfolyóinak völgyeiben számos falut találunk magyarokkal... 1646-ban e falvak közül – a legtöbbje ősi és románok által lakott ebben az időben – még egyikben sem laktak magyarok; minden szeretmenti magyar község kivétel nélkül a folyó jobbpartján volt.

Ebből a megállapításból még jobban kitetszik, hogy a Szeretnek határszerepe volt a magyar elem expanziójában nyugatról kelet felé; sőt úgy látszik, hogy ez a határ igen határozott,

*) A neveket a Bandinus használta formában fordítottam.

éles jelleggel bírt, amennyiben egyetlen egy magyar települést gem találunk a Szeret völgyének a bal partján, akkor, amikor a jobbparton két települési csoport is van, két fontos folyó-völgynek, a Beszterce és Moldva völgyének a torkolatában, ahol két város uralkodik: Bakó és Románvásár.

Természetes geopolitikai és földrajz-történeti konklúziója ennek, véleményem szerint, hogy a Szeret vonala a magyarok kelet felé való településének a határa volt. Ha – amint ezt teszteljük s hiszem is, hogy igaz általában – a nyugatmoldvai leg-S magyar elemet a XII., XIII. és XIV. századi magyai uralom telepítette (amely uralom a moldvai Kárpátok keleti lejtőjére is kiterjedt), akkor ez az uralom területileg a Szeréten túl terjeszkedni nem tudott: legalábbis a folyó középső szakasza, mintegy kicövekelve a magyar telepek csoportjaival a Beszterce és Moldva torkolatainál, a magyar állam keleti határa volt a moldvai állam megalapítása előtt.

Ezen a hamar kapott eredményen az eddigiek után most már nem csodálkozunk. Kérdés azonban, hogy lehet-e olyan biztosan alapítani Bandinusra, mint ahogy azt Nastase tette? Bandinus mindenben igen alapos és megbízható. Úgy látszik azonban, hogy nem járt be minden 1646-ban megvolt magyar falut. Domokos Pál Péter legutóbbi könyvében (223) 32 ma katolikus, tehát magyarok által lakott helységet sorol fel, melyek már 1646 előtt léteztek. Természetesen ezek javarészeben Bandinus idejében még nem lakott magyar. Nastase »számos« falut említ a Szeret balpartján, melyekben ma magyarok laknak, de amelyek ősi román falvak s 1646 előtt nem volt bennük magyar. Ezek kihagyásáért tehát nem illetheti vád Bandinast. Néhány cm-lítetlen maradt faluban azonban már 1646 előtti ma-öyarságot is feltételez Lükő (217: 21, 40. o.). Ilyet már Nastase is felhozott (Berendfalva) s ezt Lükő még Acélf alvával, Miklósfalvával, Iugánnal, Bírőfalvával, Hallassal egészítette ki a románvásári csoport körül s Önfalvával és Dormant'alvával a Tatros mellett. E falvakat hozzápótoltam Bandinus adataihoz (4. sz. térkép) Úgy látom azonban, hogy ezelt (s a talán még ezután) utólag előkerülő 1646-iki magyar falvak nem változtatják meg Nastase megállapításának a lényegét,

hogy l. i. a magyar hatalom s a magyar telepedés a Szerétig, mint határig terjeszkedett s azontúl csak szórványosan haladt.

A Szeretnek a határjel lege ugyanis még a magyar telepek földrajzi helyzetének vizsgálatánál is jobban ki-domborodik, ha a moldvai magyarságnak ugyancsak Bandinus által ránk hagyott, tehát 1646-iki névsorát elemezzük. Ez igen tanulságos feladat, egyelőre azonban csak nagyjából érintjük, amennyire bizonyításunkhoz szükséges. Később még idézni fogunk e névsorból] s akkor meglátjuk, hogy a Szeret balpartján, levő helyek lakosainak névsora milyen mozgó s ennek megfelelően főleg milyen alkalmoszerű népséget tüntet fel. Jászvá-sárban, Vászlóban, Barládban, Galacban dominálnak a helynevek utáni családnevek. Részint Moldvában ma-gában történő mozgást árulnak el ezek (Szucsvai, Kult-nári, Herlai, Huszti, Vászíai, Barládi, Tatrosi, Galaczi), részint pedig messzebről való származást (Székely, Erdé-lyi, Baranyai, Egerbegyi, Fancsali, Miskóczi). Mozgásról, alkalmoszerűségről tanúskodnak a foglalkozásnevek is (Mészáros, Csizmadia, Korcsmáros, Haláros, Kapás, Vin-cellér, Varga, Fazakas, Kádár Szíjgyártó) s a katona s egyéb nevek (Puskás, Darabant, Diák, Koldus stb.). így van ez Húszban és Csöbörcsökben is, melyekről a leg-bizonyosabb, hogy mesterségesen mozgó népből (előle-gezzük: huszitákból) áll a magyar lakosságuk (van köz-tük pl. Tolnai is). Első pillantásra úgy látszik, hogy leg-nehezebb ezt a mozgalmasságot a herló-kutnári cso-portról kimutatni. De már eleve gyanús e csoport, mert katolikus lakossága vegyes: magyar s német. S azt pedig nehéz elképzelni, hogy karöltve telepedett volna a régi magyarság a szászokkal. Hanem itt is (mint a többi vegyes magyar és szász lakosságú helyeken, pl. Hosszúmezőn, Moldvabányán, Szucsaván, Szeredvásá-ron) valami gazdasági alkalom, vagy városalapítási le-hetőség telepítette le a magyart és szászt s ezt a mes-terséges folyamatot másnak kell ítélnünk, mint a népi, hódító lelepedés természetességét. Ez a gazdasági al-

kalom pedig Herló és Kutiiár körül a szőlőművelés volt. A híres ború Kutnárnak a keletkezési hagyománya éppen ezzel van kapcsolatban, amint azt Bandinus leírta (3: 104. o.):

Kutnár... Amint mondják, nevét a moldvai szőlők első ültetőjétől kapta. Régente ugyanis, amikor e tartomány Magyarország királyának adót fizetett, történt egy időben, hogy e tartomány vajdája Budára utazott a királyhoz, ahol a kiváló magyar borokat megízelve, fájalta, hogy az ő, bár nagyon termékeny tartományában bor nem terem.

Azért a királytól egy embert kért, aki a szőlőültetést kiválóan értette. Meg is kapta egy Gutnár nevű német személyében, aki a vajda meghagyására bejárta az egész tartományt, amelyben szőlőültetésre eléggé alkalmas hegyeket és dombokat talált. De mindenkinek elébe helyezte ezt a helyet, azzal a kifogással azonban, hogy városalapításra alkalmatlan, mert sem patak, sem folyó a közelben nem folyik. Erre nem tekintve, a jó bor reményében szőlővesszőket ültettek, kunyhókat építettek és a hely feltalálójáról Gutnárnak, ami azt jelenti: jó bolond, vagy amint némelyek magyarázzák: Gutnor = jó szél, nevezték el és azután a g-t k-vá változtatva, közönségesen Kutnár, vagy Kotthnár-nak írták. A kisszerű kunyhókból híres város fejlődött, ahol a szőlőre való tekintetből nemcsak a fejedelem, hanem Moldva összes előkelői, sőt a szomszéd Lengyelországból is sokan szállós házakat vette és szőlőt művelnek.

A fentebbiek szerint tehát bizonyosan állíthatjuk, hogy az a magyar nép, mely a Szeréttől keletre volt található 1646-ban, vagy üldözés révén került oda (húszíták), vagy pedig a városi élet, munka-lehetőségek, ipar, kereskedelem s gazdaság vonzotta helyére. Ez okból kifolyólag aránylag újabb keletű s egyelőre, a legősibb réteg eredetének a kutatásánál, ki kell kapcsolnunk a vizsgálatból. Így a Szeret vonala valóban éles határként mered elénk, melytől nyugatra vannak a legősibb moldvai magyar telepek.

A Szeret és Kárpátok közötti részen, mely mint a 4. sz. térképen is látható, sűrű magyar nyomokkal van tele s még ma is jelentős számú magyarság él rajta, Lükő Gábor teremtett rendet. Dolgunk könnyű, csak idéznünk kell terjedelmes vizsgálatainak eredményei, mely megbízhatónak bizonyult. Megállapította Lükő,

főleg nyelvészeti s néprajzi érvek alapján, (217), hogy a moldvai magyarság két, egymástól különböző magyar népből áll. Az egyiket, mely Románvásár és Bakó körül él, moldvai-magyaroknak, a másikat, a Tatros folyó mentén, moldvai-székelynek nevezte. Az előbbi a szamosvölgyi kultúrkörhöz tartozik s e szerint onnan kellett származnia. Az utóbbi a székelységnek kiegészítő része s a székely, vagy ahogy Lükő mondja, a marosvölgyi kultúrkör tagja.

A kétféle származású moldvai magyarság azonban, folyton terjeszkedve, idővel érintkezésbe került egymással. Mint a 4. sz. térképen látjuk, Bandinus köfában s mindvégig is a Románvásár-vidéki magyar, moldvai-magyar csoport volt a legerőteljesebb! s belőle, dél felé, a moldvai-székelyek felé, sok falu rajzott ki. Az érintkező területeken pedig összekeveredett egymással a moldvai-magyar és moldvai-székely (különösen Bakó körül) és tekintve, hogy leginkább ezen a helyen vizsgálták a kutatók a csángókat, sokat írtak róluk s leginkább székely eredetűnek gondolták az egész moldvai magyarságot. Lükő azonban nemcsak néprajzi és nyelvészeti, hanem földrajzi s történeti érvekkel is erősen elkülönítette egymástól a kétféle magyart Moldvában (217:29-38. o., 1. párhuzamosan a 4. sz. térképet is):

A földrajzi és történeti tényekből a következő tanúságokat vonhatjuk le:

A székelyek csak a XIII. század végén és csak kényszerűségből települtek a Tatros völgyénél északabbra. Bakó környékére a határokon is túllépő osztrák hatalom üldözése elől menekültek, ennél is feljebb: Bukovinába pedig csak az idegen (osztrák) telepítési politika vitte őket.

A tatrosvölgyi székelység a gyimesi és az ojtosi szorosokon keresztül két ponton is érintkezik a Székelyfölddel s néprajzi szempontból annak szerves kiegészítő része.

A Székelyföld politikai határa nem esik össze a Szeret és az Olt vízválasztójával, hanem a Tatros és az Ojtos felső medencéit is a Székelyföldön belül keríti, tehát a földrajzi és néprajzi határ között halad itt. A néprajzi határ korábbi keletű, mint a politikai. A székelység a Tatros völgyén elsődleges települési te-

rületet foglal el Az Ojtoz, Tatros és Tázló folyók összefolyásánál, a Brassóból a Fekete-tenger, másrészt az Észak-Moldva felé tartó utak találkozásánál, Tatros városa közvetlen környezetében, Moldva egyetlen sóvidékén helyezkedik el itt a székelység cső a sóbányák legelső újabkori művelője. Ennek következménye, hogy a sóvágó munkások itteni oláh neve magyar eredetű: sál-gau (sóvágó). A Tatros völgyének magyar toponimiája is azt bizonyítja, hogy a néprajzi határ itt korábbi, mint a politika/. A politikai határ a XIV. század végén valószínűleg kisebb-nagyobb ingadozások után találta meg végleges helyét a földrajzi és a néprajzi határ között.

A moldvai-magyar elem csoportjai földrajzilag sem függenek össze Székelyfölddel, azért ezek eredete mindig problematikus volt.

... A XVIII. század óta Bakó vidéke élénk összeköttetésben állott Székelyfölddel, különösen Csikkal. Ez a kapcsolat azonban nagyon egyoldalú volt, mert a székely kivándorlással ellentétes irányú magyar bevándorlásról nincs tudomásunk. A székelyek viszont szintén csak külső kényszer következtében jöttek ide a XVIII. század végén s mivel e kényszerítő körülmények a régebbi korokban nem álltak fenn, nincs jogunk feltételezni, hogy a XVIII. század előtt nagyobb tömegek jöttek volna ide a székelységből.

Románvásár vidékére a XVIII. századvégi bevándorló székelységből alig jutott el néhány jelentéktelen kis csoport... A Román vásár körüli magyarság ugyanis a XVIII-XIX. században olyan életerős és szapora volt, hogy nagyszámú bevándorlót nem fogadhatott volna be, hiszen maga is újabb és újabb rajokat bocsájtott ki magából éppen a XVIII. század végén s a Szeret balpartján egész sorát alapította a falvaknak... A románvásár-vidéki magyarság ezek szerint a XVIII. században demográfiai szempontból sokkal erőteljesebb, mint a Bakó vidéki. De így lehetett ez már a megelőző korszakokban is. A XVII. század közepén Bandinus a Románvásár körüli magyar falvakban 1122 lakost számlált meg, a Bakó körüliekben meg csak 698-at... A XV. századból Románvásár vidékéről már hét magyar falut ismerünk, míg Bakó vidékéről csak hármat. Ez a nagy különbség ugyan részben talán más körülményeknek is tulajdonítható, mégis arra következtethetünk belőle, hogy a XVIII. században tapasztalható számbeli különbség igen régi keletű a moldvai-magyar népelem súlypontja mindig észak felé hajlott.

Ezek után bajos volna a moldvai-magyar csoportok nyugati magyar kapcsolatait délnyugati irányban: a Székelyföld felé keresnünk. Még kevésbé tehetjük ezt toponímia alapján kikövetkeztethető legrégebb magyar telepek földrajzának ismeretében.

A magyar eredetű helynevek tanúsága szerint a Moldva és a Beszterce folyók középső és felső folyásának XIV-XV. szá-

zadi lakosságát jórészt magyarnak kell tartanunk. A magyar lakosság különösen Moldvabánya és Karácsonkő környékén volt nagy számú és itt első települések tekintendők, mert a legnagyobb földrajzi egységeket ő nevezte el. A magyar eredetű helynevek felvezetnek egészen a két folyó forrásáig, a moldvai-magyar csoportok tehát kisebb-nagyobb térbeli megszakításokkal a számos- és tiszavölgyi magyarsággal is kapcsolatban voltak.

A moldvai magyarság közvetlen szamosvölgyi összeköttetései csak a XVI. század folyamán szakadtak meg, midőn a Moldva és Beszterce középső és felső folyásának magyar lakói mindnyájan eloláhosodtak.

Hogy Lükő a moldvai magyarságot ekképpen elrendezte, s kijelölte erdélyi kapcsolatait, csak az van még hátra, hogy Moldvába jutásának körülményeit és idejét próbáljuk meghatározni.

A székelységről, a háromszékiről, már mondtunk! egyet s mást. Hosszú kutatások s sok bizzar ötlet után lassanként nyugvópontra jut e magyar néprész eredetének a kérdése. Erre teljes egészében nem térhetünk ki, csak azt a biztos tényt közöljük, hogy e nép nyugatról, valószínűleg Biharból keletre húzódott. A mai Székelyföldről legelőször Marosszéket és Udvarhelyszéket szállta meg, valószínűleg egy időben. E két helyen azonban nem állapodott meg, hanem a Maros és Olt vízgyűjtőmedencéjébe, Csíkba is áttelepedett. E frissebb települési folyamat is, egyes jelekből ítélve, már a XII. század közepén megtörténhetett.

E felső, északabbra élő székelység elhelyezkedésétől meg kell különböztetnünk az alsó, délkeleti, háromszéki székelység helyfoglalását. Mint már röviden érintettük, a legnagyobb valószínűség szerint az egykori Fehér megye mai Szászsebes, Szászorbó és Szászkezd vidékéről rendelte keletre a Háromszéket alkotó Sepsi, Orbai és Kezdi székely székeket a magyar király a XIII. század második negyedében.

A székelységnek ily módon való letelepedését mai lakóhelyén többek között a legrégebb Székelyföldre vonatkozó értesítések, a XIV. század elejéről való pápai tizedjegyzékek is bizonyítják (4. sz. térkép). Ezek sze-

rint az erdélyi püspökségnek telegdi főesperessége foglalta magában Maros-, Udvarhely- és Csíkszékét a marosi, erdőháti (udvarhelyi) és csíki esperességekben. Rajta kívül még egy kis területű főesperesség volt a székelyek földjén, a kezdi. Kinyúlt azonkívül a háromszéki székelyekhez a fehérvári főesperesség is, a sepsi esperessége révén. (Ortvay Tivadar: M. o. egyházi földleírása a XIV. sz. elején. Bp. 1892:637-40., 645-7., 657-62. o.). Ez az egyenlőtlen beosztás minden bizonynyal a székelyek különböző idejű és módú megtelepedésével van szoros összefüggésben. Azért volt olyan nagy kiterjedésű a telegdi főesperesség, mert nagy számú volt az a nép, mely közösen s egy időben foglalta el Maros- és Udvarhelyszékét. S mert tovább terjedt a főesperesség is, mikor a népe is továbbtelepedett Csíkba. Háromszékben az egyházi beosztásokon is meglát-
szik, hogy különböző fehérmegyei és székely székek népességéből tevődött össze az ottani magyarság.

Ily módon rekonstruálva s megvilágosítva a történelmi határainkon belül és kívül lévő magyarság legrégebbi képét, keressük azokat az összekötő tényezőket, kutassuk azokat az egybekapcsoló körülményeket, melyekre ha nincs is adat, a kétoldali, összefüggő nyomok kényszerítő erővel utasítanak.

Úgy hiszem, a lényegét fogjuk meg a dolognak, ha a székelyek településében a *folytonos* keletre-húzó-
dásra figyelmeztetünk. Akár királyi parancsból, akár népi vitalitásból, szaporodásból történt is ez a kelet felé terjedés (valószínűleg mindkettőből), tény, hogy Csík és Háromszék magyarsága egy régebbi, nyugatibb helyről terjeszkedett ki Csíkba és Háromszékbe. Moldvai magyar eredetű folyó- és helynevek s tatár-
ósmonti székely falvak támogatják azt a feltevést, hogy ez a keletre húzódás nem állt meg Csíkban és Háromszékben, hanem továbbhaladt a Kárpátok külső oldalán. A földrajzi viszonyok teljességgel támogatják ezt a feltevést. Ahhoz, hogy az udvarhelyi s marosi székelység átterjeszkedett Csíkba, egy meglehetősen

nagy akadályt kellett legyőznie, a Görgényi havasokat s a Hargitát, melynek még a hágója is 1000 m felé jár. Az Olt medencéje után a több rétegződésű Kárpátok korántsem alkotnak olyan gátat, mint pl. a Hargita. A folyóvölgyeken kényelmes átmenetei kínálkozik a hegylanc másik oldalára. A hegy- s hágómagasságok, melyeket térképre írtam (4. sz.), alig nagyobbak itten, mint egy dombos vidéken. A Kárpátok keleten, a székelyföldi részen a legnyitottabb, a legkényelmesebb átjáró s a leggyengébb akadály. Ezért is elhiszszük az adatoknak, hogy a népünk könnyű szerrel áttelepedett rajta s a Szereiig foglalt állást, addig terjesztve ki a magyar birodalom határát. Elég csak a térképre pillantanunk: másutt mindenütt egybeesik a (határ a vízválasztóval a Kárpátokon. A keleti rész azonban kivétel: a határ jóval kijebb halad itt, mint a vízválasztó, íi Kárpátok legmagasabb vonulata (4. sz. térkép). Nem lehet ennek más az oka, csak az, hogy népünk túltelepedett a vízválasztón, a természetes határvonalon, mégpedig az adatokat s a földrajzi tényezők útmutatása szerint a Szerétig kifutó lejtőkre, s ezekről szorult visszafelé fölül a határ, hatalmunk gyengülése és a moldvai vajdaság önállósodása idején a Szeret vízválasztója, a Kárpátok legmagasabb vonulata felé, maga mögött, idegenbe hagyva a tatrosmenti székelységet.

S hogy ezt a továbbtelepedést egyéb okokkal is valószínűsítsük, utalunk még egyszer Horger nyelvjáráskutatásaira. A kezdi medencében letelepedett székelység felduzzadt Csíkszereda köré s elárasztotta Hétfalut (109: 79. o.). Kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy a Tatárhágón a későbbi Säcueni megye területére is áthatolt s az Ojtozi-szoroson át a Tatros völgyét is benépesítette. Időben talán a XIII. század egész folyamára tehetjük a székelyek kinyomulását a Kárpátok külső oldalára.

S végül a »számosvölgyi« kultúrkörbe tartozó moldvai magyarság átteleplüléséről még néhány szót. Kniezsa (390-2. o.) szerint a szamosvölgyi magyarság már a XI. sz. végén, vagy a XII. század elején, tehát a bete-

leptülő szászok előtt elfoglalta a Nagy-Szamosba ömlő Beszterce torkolata körüli vidéket, mert a besztercei szá^xszók helynevei magyarból vannak átvéve. A XII. századi előbbrehaladást egy gyepűnyom mutatja: a Szamosba ömlő Leses patak (románul parau Lesülni) s a mellette lévő Les (Lesu) helység, amely talán a Borgói hágó védelmére a Nagy-Szamos és a Beszterce völgyébe letelepített magyarság előőrse volt. Innen már a következő előrenyomulás a Kárpátok gerincén, túltra történt. Valószínűleg felsőtiszai magyarság is jutott a Visón és Izán, meg a Borsai és Badnai hágón át Moldvába. Erről a magyarságról csak annyit tud mondani Kniezsa (385. o.), hogy a XI. században még nem volt Máramarosban, de az oláhok és rutének előtt érkezett oda, mert azok helynevei magyar nevek-ből származnak. Az erdélyi oldalról ítélve így a Szamos és Tisza völgyéből kerülhetett a magyarság a legkésőbb a Kárpátokon túltra, de a moldvai adatokat is figyelembe véve, ennek is végbe kellett mennie még a XIII. század folyamán.

5. Megkíséreljük, hogy a Kárpátok Vaskaputól Bukovináig történt vázlatos végigkísérése után az idézett kutatások alapján, röviden összegezzük az eredményt. A »csángó« kérdés végső fokon a magyar honfoglalással van összefüggésben. Közismert dolog, hogy a honfoglaló magyarság zöme a dunántúli! s alföldi sík és dombos vidékeken szerzett szállást, mert ez a vidék felelt meg kultúrájának, életmódjának s főfoglalkozásának, az állattenyésztésnek, halászatnak a legjobban. Ez a friss, erőteljes ifjú nép azonban nem állapodott meg első szállásterületén, hanem politikai vasfegyelmével s minden itt talált néptöredéket legyűrő energiájával folyton előrébbtolta szállásterülete széleit az első századokban. Nyugatra a Dunántúlon, bár itt volt a legnagyobb számú, nem nyomulhatott lényegesebben előrébb, mert egy szervezett nyugati birodalom, a német-

római császárság előli volt kénytelen megtorpanni. Keleten azonban üres, vagy gyérlakosságú folyó völgyek s medencék szívták folyton kijjebb. S népünk kihasználta 'a földrajzi s történeti tényezők irányítását: 3-4 évszázad alatt, megszállva közben a folyó völgyeket, áttetjözta a hegysorokat, még a legnagyobbat, a Kárpátokat is, mígnem egy új síkságra talált, a havaselvi és moldvai nagy összefüggő síkságra. Bizonyára egy újabb szállásterülete lett volna ez neki, ha bírta volna számmal, szaporodással s hatalommal az itt gyülekező ellenségek s új népek ellen.

Ezzel az emberi ésszel nem irányított, népi erőből folyó, természetes magyar expanzióval együtt jelentkezett a népére vigyázó, tudatos, szervező magyar politikai hatalom, övenként ki lehet mutatni, hogyan védte e hatalom gyepekkel, majd várakkal az el őre terjeszkedő népet. A jelek azt mutatják, hogy a legszélső öv a Kárpátok külső végződésének vonalában, a hegy és a síkság határán vonult. Szó sincs itt összefüggő adatokról, hiszen ilyenekkel még országunk területén sem rendelkezünk mindenütt a folyton előretolt határszerkezetet illetőleg. A körülményekhez képest azonban meglepően tisztán maradtak meg egy-két helyen a hegy és a síkság találkozásánál a magyar határvédelem nyomai. Legtisztábban Moldvában. A Kárpátok a Szerétig futnak itt ki s a Szeréttől keletre kezdődik a síkság. S a Szeret vonalában még 1646-ban is és ma is, olt ülnek a magyar falvak, a legfontosabb stratégiai pontjain, szinte az ütőerein ennek a tartománynak.” a folyók összefolyásánál s a Magyarországba vezető utak nyílásánál. Havaselve északkeleti részén is a Kárpátok végződésénél kaptuk a legjellegzetesebb határvédelmi adatokat. E két utóbbi területen a népi telepedésnek is éles határt szabott a védelmi övezet. Kivételnek csak az egykori Szörényi bánóság látszik. Ezen a részen nincs azonban olyan határozott választóvonal hegyvidék és síkság között, mint Havaselvén és Moldvában, egy-egy Kárpát-nyúlvány messze lenyúlik délfelé a folyók kö-

zött s ezek mentén, az úgy látszik tartósabb és intenzívebb magyar uralom alatt, a magyar nép is messze leereszkedett. A Zsilvásárhelytől nyugatra folyó Les patak s a magyar nevű falvak túlsúlya e város környékén arra enged azonban következtetni, hogy a tömeges település itt is a Kárpátok széléig s a lankásabb vidék kezdetéig történt.

Úgy látszik tehát, hogy a magyarság megülte a Kárpátokat köröskörül s úgy figyelte a Havaselvi és moldvai síkságokat, először minden bizannyal azért, hogy mikép lehetne ott letelepednie, aztán pedig, hogy védekezék az alatta mozgolódó török népek ellen. Nem az oromra, a Kárpátok gerincére ült azonban, ahogy mai szemléletünkkel gondolnók, mert ott nehezen tudott volna mozogni, harcolni, hanem a szélére, oda, ahol a Kárpátok kezdődtek, ahol a nagy, körbefutó hegységbe járható utak indultak a folyóvölgyek mentén. Fodor Ferenc, aki a magyar gyepek földrajzi helyzetét vizsgálta, nem ír ugyan hegyeken lefelé haladó településről és gyepeállításról, mert talán úgy gondolta, hogy míg az Alföldről a Kárpátok gerincéig ért a magyarság, folyton csak felfelé haladt. De míg a Kárpátokig is ért, addig is át kellett vágnia egy-két hegyen s mivel a hegynek két oldala van, azt is megtapasztalhatta, hogyan kell a völgyeken leereszkednie s erősítéseket végeznie. S ha meg akarta védeni azt a területet, melyet a Kárpátok körbe ölelnek, Erdélyt, abban az időben, amikor még a viadalok s a hatalom kérdése a síkságokon s völgyekben dőlt el, át kellett rajzania a nagy határhegységet, hogy a folyók mentén s a völgyek bejáratainál (különösen a 3. sz. térképen látszik ez jól) elállja az útját telepedő néppel, torlasszal, várral a nagy, aldunai síkságok felől támadó török „népeknek.

Akármilyen meggondolás, vagy terv szerint végezte is azonban a magyarság az előrehaladását, tény, hogy fontos stratégiai pontokon s a Kárpátok külső nyúlványainak szinte teljes hosszában egykori, vagy még ma

is meglévő magyar népesség mutatható ki. A Kárpátoknak ez a népi és katonai birtoklása azt jelentette, hogy a középkorban a Dunáig s a Dnyeszterig a magyar volt az úr. Előretolt magyar megfigyelőhelyek, őrségek, várak többhelyt találhatók a két folyó mellett s a XV. században a török veszedelem ellen készülő magyar hatalom egymásután erősítette meg ezeket. Vár állhatott, ha jó a szó megfejtése, Szörénység délkeleti végében az Orlea (= Váralja) nevű helyen. Az ettől nem messzi lévő Säcuiu nevű helyből ítélve, székelyek is résztvehettek, talán a mai Szászsebes, Szászorbó környékéről, az itteni végek védelmében (Lükő 215: 99. o.) Szörénytomyot s »más határvárakat« és a Bukarest alatti Gyorgyevót Zsigmond erősítette meg 1423-ban Gorga 85: 84-5. o.). Nem volt védetlen bizonyára az Ilonca, Szeret közti rész sem, mely még Nagy Lajos alatt tényleges magyar területnek látszik. Laczkfi erdélyi vajda, akit Nagy Lajos 1343-ban nagyszámú székely sereggel küldött a tatárok elűzésére a Kárpátok előtti síkságokról, valószínűleg Havaselve és Moldva határterületén harcolt Moldvában, Barlád alatt Bandinus egy várom helyét jelölte meg, ahol a néphagyomány szerint valamikor – igaz-e, nem-e – Szent László üldözte a tatárokat (3: 38. o.). Délbesszarábiában, a Duna torkolata közelében különösen Kiliát erősítették meg Zsigmond, Hunyadi s Mátyás, a tengernél meg Dnyeszterfej érvárt (Iorga 85:76-7. o.). Itt Martinotti jászvásári olasz misszióelöljáró 1779-iki értesítése szerint (Sillzer 15: IIL 559. o.), Szent László templomot épített annakidején s ez a templom az ő idejében még megvolt, Jerney azonban 1844-ben már nem találta meg (41: I. 55. o.). Mátyás királyról többeknél is olvasható az az adat, hogy Péter kalocsai érseket, mivel nem vette be a törökkel kötött békébe az 1484-ben elesett Dnyeszterfejérvár helyreállítását, arculcsapta és élete végéig az árvái várba zárta (Iorga 85: 166. o. és Timon 9: Add. 40-1. o.), S végül a Dnyeszter mellett északabbra az eddig még megfejtetlen és rejtelmes Várhely (= Orhei) nevű város és

megye tartozhatott még, nevéből ítélve a külső, előretolt magyar megfigyelő s védelmi övbe.

Ilyen messzinyúló tudó hatalom védelme mellett történt kb. a XII. század közepétől a XIII. század végéig a magyar nép megtelepedése a Kárpátok külső lejtőjén. Ez a hatalom nevelte az itt tért foglaló népe útján a szlávokkal, törökökkel keveredő, Balkánról jövő pásztornépet, az oláht, állami életre. Még igen tanulságos lesz e legkeletebbre eljutott magyar nép életének s mi ezzel szorosán összefügg, az oláhok államalkotásának első századait végigkísérnünk, mert további érvül szolgálnak ahhoz az eddig leírt települési folyamathoz, mely a Kárpátok gerincén kívüli legősibb magyar népet a helyére juttatta. Most csak egy közben érintett kérdésre keressük meg még a feleletet. Vajjon azt jelentette-e ez a messzenyúló nép s hatalom, hogy határaink tágasabbak voltak a középkorban, messzebb érték a Kárpátoknál?

Ezt a kérdést, érdekes, a magyar írók általában kerülik, a románok közül azonban ketten, Rosetti és Naslase, utóbbi szinte már a román tudományosság hagyományaként, határozottan előhózzák, azt hangoztatván, hogy a középkori magyar határ Moldva felé a Szeret folyónál volt. E dolog megítéléséhez tudnunk kell azt, hogy a határ fogalmai nem minden időben voltak azonosak, ma is változóban vannak. Belénk, magyarokba, a szent korona tan és hosszú állami életünk hatása., alatt, belekövült a Kárpátok gerincén futó történelmi határunk képe. Nem volt Európának még egy olyan állandó határa, mint a miénk s ennek az értékét, hallatlan öntudatosító voltát mindnyájan tudjuk. Sokszor azonban ezek a történelmi határok kötöttek meg bennünket, amint ez főleg a »csángó« kérdésben látszik. Tudományunk sziklafálnak híve a Kárpátokat s a rajta futó határt, mindmáig el sem tudta képzelni, hogy a rajta kívül lévő magyarar tőlünk, belőlünk ered, tehát velünk egy, s származtatta kunból, besenyőből, mindenfajta, velünk rokon népből, vagy »kintrekedt« magyar-

ból. Politikánk pedig a középkortól egy szemernyit se mondott s tett e határokon kívüli magyarok érdekében.

A középkor elején azonban nem voltak mai értelmű határok. Ennek a kérdésnek a kutatója szerint (Kring Miklós: A magyar államhatár kialakulásáról. Bécsi Tört. Évk. IV (1934) 3-26. o.) a minket érdeklő időben, a XIII. század közepéig a *confinia* szót használták határ értelemben s ez határvidéket, határmentét, végeket jelent. A csak így, körülbelül megjelölt határ nem vonal volt először, hanem valami végpont, meddig valakinek a joga, hatalma, ereje hatott. A mi esetünkben, ameddig a magyar király hatalma, joga, a *ius regium* hatott. Az ily módon meghatározott határ semmikép sem azonos a gyepvonallal, vagy a várak vonalává ahogy ez a köztudatban él, mert nem egy adatunk van arról, hogy a gyepűn túl is adományozott birtokot a magyar király.

Ezt tudva, valóban tágasabb volt határunk a középkorban. Ha az itt-ott halványan látszó, gyepűn túli végpontokat nézzük, a Dunáig s a Dnyeszterig kell tolnunk a magyar határt, tehát bekerítette az a mai még Nagy-Romániát is. De ha nem tekintjük is e szórványos adatokat s a magyar király hatalmának, jogának keveseljük is a Dunáig, Dnyeszterig történt portyázásokat, hadjáratokat, az ott védett várakat s a német lovagoknak történt területadományozást, – a Szeret vonalán s a Kárpátok síksággal való érintkezésén belül, Moldvában és Havaséi vén, úgy, ahogy a mellékelt térképeken látható, aránylag nagyszámú mag³ar nép, vagy már csak toponímia, városok, várak! s a Loystha-féle birtokadományozás erősítik az egykori, idáig ható magyar *ins regiumot*. Ezek tanulsága szerint a magyar határ, Árpádok alatt, teljes bizonyossággal legalább a Szereiig ért Moldvában s a Kárpátok végződéséig Havaselvén.

Mert ne gondoljuk, hogy a Kárpátok álkelhetetlen akadály. Ezzé csak képzeletünk tette. A szorosai örökösen nagy forgalomban voltak, csak ellentétes irányú forgalomban a koraközépkori magyarság népi terjesz-

kedésével szemben. Nézzünk egy néprajzi térképre: mi ilyen nagy tömegben élnek a románok a szorosok mellett. Ezeken át, a régi magyarság kitelepülésének útjain, még a Székelyföld széleire is felnyomultak Bodza, Ojtoz, Gyímes, Békás, Tölgyes vidékén. A Kárpátok mind-ívét oldalán pedig, a nagy hegység egész terjedelmében, a középkori magyarság legszélsőbb szállásterületén, napjainkig egy kétfelé közlekedő román hegyi pásztornépség él, melyet a Barcaságban, mokányoknak, Szeben vidékén cucujánoknak neveznek (Hintz 59: 6. o.), melynek havaselvi és moldvai – a vajdáknak jó jövedelmező – legeltetéséről 1418-tól kezdve folytonosan vannak okleveles adataink (Veress Endre: Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében, Magyar Gazdák Szemléje 1928. 162-8., 209-28., 289-308. o.) s mely nyájaival számtalanszor teszi meg azt az utat, melyen a hódító magyar nép annakidején a nagy „hegyet átrajzotta.

S ha nálunk hallgatnak is a források a határvonal változásáról, szólnak a románok. Kantemir, egykori moldvai vajda írta 1716-ban, valószínűleg vajdai hagyományként (6: 40-1. o.):

Nyugat felé is sokkal nagyobb ma Moldva, mint volt valaha. Nagy István ideje előtt u. is az összes hegyek, amelyek Moldvát elzárják, Erdélyhez tartoztak s az ország ezen a részen keskeny volt. De amikor ez a fejedelem Mátyás magyar királyt vitézül többször legyőzte, az erdélyieket visszaszorította, akik kénytelenek voltak szerződéseket által elhárítani a nagyobb veszteséget és károkat. Az előírt békefeltételek szerint átadták nekik /t. i. a magyarok a moldvánoknak/ az egész hegyvidéket, amely által a két tartomány /mármint Erdély és Moldva/ elkülönült egymástól s megparancsolták azoknak a járásoknak, amelyek a Moldvába ömlő folyók között fekszenek, hogy ismerjék el a moldvai fennhatóságot. A Csirimusz forrásától a Szucsava, Moldova, Beszterce és Tortusz (Tatros) forrásvidékén át a Milkóig egy vonalat húztak, határválasztóul a tartományok között...

E soroknak megfelelően, melyek szerint az összes hegyeket« bekerítette a magyar határ Moldva felé (s ez egyezik elgondolásunkkal), a székelyek között is él egy

hagyomány a tágasabb magyar határról, amini erről Győrffy egy cikkében ír (160: .104-5. o.);

Tudjuk..., hogy a székelyek évszázadok óta szívesen vándorolnak Moldvába... Abból a közismert székely nyelvi megkülönböztetésből, hogy „bemegeyek” Moldvába és „kimegeyek” Magyarországra, s abból a szomorú tényből, hogy csakugyan Moldvába vándorol be a székely, talán arra is szabad következtetnünk, hogy írott történelmünk kezdetén Moldvának legalább egy része szorosabban is a Székelyföldhöz tartozott.

Ezt erősítené az alábbi néphagyomány: Czelder Márton oláhországi református magyar lelkész és misszionárius*) Missiói Lapok c. Galacon, Moldvában szerkesztett lapjában (1868, 6-7. sz., 87. l.) a székely és csángó telepítésről írott cikkében egyebek között ezeket írja:

„Van még egy figyelemre méltó emlékezet is, mely a székelyt ide vonzza. Egy ősi hagyomány a „Száráz-Szerétről” s alig van székely, ki ezt már gyermekkorában ne hallotta volna.

Erdélyből az ojtói szoroson átjőve, az Ojtoztól mintegy 34, Galactól 7 mérföldre a tekucs-galaci úton, ívest s a konátyi erdő közt van egy futóhomokkal telehordott patak, hová bizonyos időszakokban a szél homoktorlaszt épít mikor nagy meszeségre, Besszarábia felé a homoktorlat mint egy sáncdomb látszik. A székely ember Galac felé jőve, ha ideér, kalapját leveszi, mert ő eddig tartja a székelyek határát...”

S végül bezárva;a kört, cáfolatul arra a Petrás, közlötte sorokra, melyekkel e fejezetet kezdtük s melyek szerint semmiféle hagyomány nem él a csángók között származásukról, mintegy eredményül és jutalmul a hosszú út után, a moldvai csángók egy »nagy magyar királyról« szóló hagyományát leltük meg. Munkácsi írta le egy 1881-iki cikkében, melyben még kun elmélete felállítására előtt, a helyes úton próbálta megfogni – s ezért is érdekesek e sorok – e nép származását (65: 205. o.):

... Míg a szláv kölcsönvételek mindnyájan ugyanazon alakot tüntetik fel, melyet a köznyelvben mutatnak: azalatt az utóbbi századokban átjött német eredetű szót, egy havi vándorlás alatt, folytonos kérdezősködésem dacára sem hallottam... Joggal vonhatjuk le a történeti tanulságot, hogy a csángók magyar

*) Róla később még lesz szó.

földről kerültek ki mai hazájukba s hogy e kivándorlás határozottan a szláv hatás után s a német hatás, tehát a Habsburg-ház uralma előtt történhetett. Él is még a monda az egykori nagy magyar királyról, ki a holt Szerétig vitte ki országa határait, ki őket – éppúgy, mint a székelyeket – fegyveres kötelelességekre szorította; élénken emlékeznek még az apák meséin¹ a boldogabb időkről, midőn nem hangzott még a bús panasz a Moldva és a Szeret partjain: „A magyarit hagyja elhánvya a magyarok császára.”

II. Vallási üldözöttek.

Csúnyább fejezetekre készítse a lelkét az olvasó. Mert ha kitelepülése után fejlődő életet élt is a Kárpátok gerincén kívüli magyarság (ezt majd később kikövetkeztetjük), a középkor végétől kezdve »elhánvya« liagya a magyarit a magyarok császára, amint ezt a lényt a moldvai csángók emlékezete szomorúan megtartotta. Nem tudhatjuk, hogy milyen inertegekben követtél[^] az első települőket későbbi rajok. Azt tudjuk csak, hogy a moldvai csángók őseinek kivételével csakhamar az összes magyarok eloláhosodtak s vagy 5-600 éve oláhokként élnek a Kárpátok külső lejtőjén. Ebből azt gondolhatjuk, hogy nem erősítették újabb és újabb települők az első foglalókat.

Azok a magyarok, akik a középkor végétől napjainkig túl jutottak a Kárpátokon, nem az egykori magyar birodalomnak hódító népe voltak már. Nem előretörő telepések voltak többé, akik a magyar király hatalmát és erejét képviselték egy ifjú ország terjeszkedő végén. Hanem üldözöttek voltak, inkvizítorok és a magyarság idegen urainak az üldözöttéi, földesurak leszegényült, nyomorult jobbágjai és egy gondozatlanul hagyott, örökösen mostohán kezelt s szociális bajokkal kínlódott néprészünknek, a székelynek a menekülő fiai.

S mint ilyenek, csak a megbújást, az elrejtőzést, nem pedig a hódítást kívánták lelkükben.

Magunk boldog szívvel követtük az eddigi adatokat s rendeztük, kutattuk népünk messzekiható nyomait. Szavunk mostantól kezdve megfogyatkozik, jobban a háttérbe vonulunk s csak a lelkünket keményítjük, hogy elő tudjuk szedegetni, a tárgy követelése szerint, népünk mérhetetlen pusztulásának dokumentumait.

1. Az első magyarok, akik már nem hódítókként, hanem megbúj ókként mentek a Kárpátokon kívüli, közben egyre szilárduló oláh vajdaságok területére, szerémségi huszita üldözöttek voltak. Kimenekedésük történetét így mondja el Karácsonyi János, aki, mint emlékszünk, belőlük eredeztette az összes moldvai magyarokat (139: 551-5. o.):

– A huszitizmus sehol másutt oly erősen meg nem gyökeresedett Magyarországon, mint Szerem vármegyében.

E vidék... polgárai... kapva kaptak annak a pár heves természetű fiatal papnak tanításán, akik 1410-16 táján Prágában megfordultak és a hitújítók buzgalomával, szertelenségével hirdették Húsz János tóteleit...

De midőn 1486-ban Zsigmond király megkötötte a csehekkal az egyezséget, azonnal követelte, hogy ezt Magyarországon is fogadják el és a magyar husziták térjenek vissza a kath. egyházba.

E célból a római pápa, a baseli zsinat és maga Zsigmond király is... Márkái Jakab ferencrendű szerzetes, a szigorú ferencrendűek vikáriusát bízta meg, hogy társaival együtt végigmenjen Magyarországon és a huszitákat szólítsa föl a kath. egyház tekintélyének elismerésére. Míg Zsigmond király élt, minden nagyobb baj nélkül ment ez ...

/Zsigmond halála után azonban/, midőn Márkái Jakab 1439 április havában megérkezett a Szerémségbe, oly hatalmas ellenállással találkozott, szerzetestársait annyira üldözték és bántalmazták különösen Kamoncz városában, hogy karhatalmat kellett a támadók ellen kérnie. Albert 1439 május 28.-án adta ki a rendeletet a kalocsai érseknek és az országbírónak, hogy Márkái Jakabot és társait különösen Kamoncz ellenséges polgárai ellen segítsék.

A karhatalom 1439 július végén megérkezett, mert a király az ország összes haderejét a szalánkameni táborba rendelte és

aug. IO-re maga is csaknem Kamoncz-cal szemben Kabol városa-hoz érkezett.

Márkái Jakab az ország főpapjaitól és főuraitól támogatva, most már keményen lépett fel a kath. egyházba visszatérni nem akaró papok ellen és nevezetesen a belesényi papot, ... Bálintot törvényszéke elé idézte. Mivel pedig ez megtérni nem akart, átadta őt a világi hatóságnak, nevezetesen a kamonczy bírónak és ez tömlöcbe vetette. Ámde... Bálint párhívei közül egy Bálint nevű kamonczy szabó föllázította a népet, odarohantak a városházához és... Bálintot a tömlőből kiszabadították.

Ez oly vakmerő tett volt, hogy végleg szakításra vezetett a magyar husziták és a magyar királyi hatalom közt. Vagy menekülni, vagy keményen bünhődni kellett... Bálint pap és követői, kivált természetesen a bölcsényiek a menekülést választották s hihetőleg hajóra ülve, éjjel túlhajóztak a szalánkameni réven és attól kezdve nagyobb akadály nélkül eljutottak az Aldunán, majd a Szeret folyón Moldvába.

De miért éppen Moldvába, miért nem a közelebb eső Boszniába, vagy Törökországba mentek?

A politikai állapotok adják meg ennek a magyarázatát.

1431-ben ugyanis az egyik litva nagyfejedelem, Szvidrigál, arról álmodozott, hogy Csehország királya leszen és e végből szövetségre lépett a csehországi husziták táboritáknak hívott részével. Vele szövetségben állott Sándor nioldvai vajda is és így a Csehországból menekülő huszitáknak e Sándor vajdának védelmet kellett adnia. A vajda befogadta országába a huszitákat, sőt... örült, hogy országába földműveléshez, iparhoz értő emberek telepedtek.

1431-től 1439-ig elég idő volt ahhoz, hogy a magyarországi huszitáknak is tudomásukra jöjjön a fogadtatás, amelyben az ő hitsorsosaik Moldvában részesültek és azért irányították menekülésüket ezen országra...

Ez 1439-iki mellett egy későbbi, 1460-iki huszita-kiűzésről is van adatunk, egy hagyomány, melyet annakidején Bandinus jegyzett le (3: 32-3. o):

Hús város a hírhedt Hús János eretnek főnöktől kapta a nevét, minek története ez: Korvin Mátyás Magyarország királya az Úrnak 1460-ik esztendeje körül Tráciában a törökökkel hadakozott, mikor győztesen visszatért Budára, országában Sopron és Pozsony körül sok magyart és németet talált, akik a Husz-féle eretnekség ragályával meg voltak fertőzve. A prédikátorokat elevenen földbe ásatta, nehogy a tévely pestise tovább harapódzék, mindazokat, akiken ez a ragály fogott, Magyarország határaitól Moldvába száműzte, kik közül az előkelő magyarok e helyen telepedtek meg és vezérük emlékére lakóhelyüket Húsznak nevezték el...

A szerémségi s nyugatmagyarországi husziták mellett (amennyiben igaz a Bandiims-fék adat), Mátyás által kiűzött erdélyi huszitákról, mégpedig magyaroktól és szászokról is megemlékezett Timon Sámuel, néhány, Apor Péterhez írott levelében, amint ezt már olvastuk. Timon adatát valószínűvé teszi az a körülmény, hogy Bandinus Nemeben (Németvárosban) 1646-ban egy huszitáktól származó, német nyelvű miséskönyvet talált (3: 90. o.) s ez minden valószínűség szerint az erdélyi szászoktól származott.

E csökevényes értesítések után (melyeket nem ártana egyszer jobban megvizsgálni), főleg az érdekelhet bennünket, hogy hová telepedtek a kiűzött magyar husziták. Akármelyik fentebb említett helyről és időből valók is, az bizonyos, hogy Huszt városában, még ha nem is a prágai reformátortól kapta az a nevét, hanem egy Hus nevű oláh földbirtokostól, amint azt a román Melchisedec gondolta (a Cronica Husilor-ban, amit azonban Lükő megcáfolt (217: 64. o.)), magyar husziták telepedtek meg. Kérdés, hogy hol még e városon kívül? Auner a Husztól délkeletre fekvő egykori Lucani falut, melynek elpusztulásáról és egykori magyar lakosságáról a XVIII. sz. végén Sulzer értesített (15: III. 560. o.), azonosítva a mai Lunca Banului-jal, huszitáktól származtatta (122: 16. o.). Lehetséges, hogy az a falu, mely Bandinus szerint (3: 33-4. o.) Huszt mellett volt, a Prut partján s 12 magyar házból (= családból) állott, de lakosai 1644-ben a nyomasztó adók miatt elköltöztek' onnan, részint a szomszédos Tatárországba, Csöbör-csökbe, részint Huszt városába, szintén huszita település volt. Talán ez volt az a Szent-Jeromos falu, melyet Zöld Péter említ, aki egyébként legtöbbet tud a huszita-telepekről (17:104-5. o. Németből ford.):

A Huss-városában lévő magyaroknál az a bizonyos hagyomány, hogy ők azoknak a magyar huszitáknak maradékai akiket Mátyás király Magyar és Erdélyországból kihajtott, és akik egy részének a moldvai fejedelem megengedte, hogy itt letelepedjenek. Ezek Huss János patriarchájuk emlékére építették ezt

a várost, míg Prágai Hieronymus emlékére Hieronymus falui. Idővel, hogy kinek a hatására, nem tudni, elhagyták tévelygéseiket s visszavették a katolikus hitüket, amelyhez most hűen ragaszkodnak. A város azonban megtartotta a nevét, csak a falu nevét változtatták meg Szent-Jeromosra...

A husziták másik, talán népesebb részének nem engedték meg, hogy Moldvában letelepedjenek, ezért kénytelenek voltak a krími Tatárország határáig vándorolni, ahol egy Csöbörcsök nevű helyen telepedtek le, melynek három oldala felől három falut építettek: Szent-Pétert, Szent-Jánost és Szent-Antalt. Előbb-e, vagy utóbb nyerték ezen helységek a neveiket, mint midőn már a katolikus hitre tértek, arról nincsen hagyomány. De hogy mind arra tértek, én, aki nálok voltam, bizonyítom.

(A híres csöbörcsökiek huszita eredetét, amit Zöld Péter állít, sok minden alátámasztja. A Prut melletti falu lakói, mint fentebb írtuk, Csöbörcsökre költöztek 1644-ben. Huszt magyar lakosságának 1646-iki névsorában sok Csöbörcsöki nevű ember van s ez a két helység szoros kapcsolatára vall. Meggyőzően bizonyítja e kapcsolatot az a tény, hogy Csöbörcsök magyarjai a XVIII. és XIX. század fordulóján, elhagyva falujukat, Huszt városába költöztek (Gegő 31: több helyen: 45., 69., 88. és Jerney 41: 37. o.), meg a Húsz melletti Magyar-Koraiba (Lükő 217: 180. o.). Mindez aligha lehet véletlen. Van azonban Csöbörcsök származásáról egy másik elfogadható hagyomány is, melyet Ráday Pál, Rákóczi követje írt le 1709-ben[^], tehát miWgy félszázaddal Zöld előtt, követségi naplójába[^](5: 190. o.):

Die 6. /decembris 1709/. /A csöbörcsöki pap/... beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok ott létének, hogy tudniillik minekutánna László király /I. Ulászló/ Várnánál megvertetett a' törökök által, és azután csak hamar magyar Neszter fejeváros is (mit törökül Akkermannak hínak, és a' Neszter partján a' tenger mellett van építve) kezökre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból most jobbgysága alatt lévén magának a' tatár hámnak, aki öket aga által több, Bucsákban levő jószágaival együtt kormányoztatja...

Hogy a csöbörcsökiek, amint Ráday írja, valamilyen előrehelyezett helyőrségnek voltak a maradékaik, nem mond ellene a történetnek, hiszen emlékszünk még

arra az őrség- és vár-sorra, melyet a Duna és Dnyeszter mellett elősoroltunk. Ha igaz az az említett adat, hogy Dnyeszterfej érvárban már Szent László templomot épített, igen régiek lehettek ezek az előretolt magyar őrhelyek... Népes voltukat is el tudjuk képzelni, mert a támadó törökök ellen (akik ellen sorra erősítették királyaink e véghelyeket) sok emberrel lehetett csak eredményesen védekezni. Mindebből kifolyólag feltehetjük, hogy a legeslegkeletibb egykori magyar falu, Csöbör-csök lakói az 1484-ben elesett Dnyeszterfejérvár magyar védőiből kerültek ki. De melyik igaz akitor a két egyformán igazolható okmányból? Csöbör-csök magyarjaiból már régóta oláhok lettek s valamilyen eligazító oklevél felmerülésében se igen bízhatunk már. Források híján így a dolog eldönthetetlennek látszik. Valószínű azonban, hogy mind a két hagyomány igaz. Huszíták kétségtelenül mentek Csöbör-csökre, de hogy oda mentek s nem máshova, ez talán ott lakó és hírüket hallott magyarokról tanúskodik.)

Az eddigi huszita települések mellett még néhány huszíták emlékét őrző földrajzi helyet írt össze Lükő (217: 63-4. o.):

Kétségtelenül huszita kivándorlóktól származott Huszt (Husi) városa XVIII. századbeli magyar lakossága, s talán huszita, magyar lakosság emlékét őrzik a moldvai Husi, Huci helynevek is...

/Jegyzetben:/ Ezek 1. Husi falu 6 km.-re Moldva-bányától (Baia), 2. Huciu domb és völgy 8 km.-re Karácsonkő (Piatra) városától. (1790-ben az ...osztrák katonai térképek szerint Chuschy falu állott e helyen). És talán 3. Huciul erdő Neamt megye Bozieni községében, 4. Huci domb Dorohoi megye Corlâteni községében, 5. Huciu erdő Suceava m. Costesti községében és 6. Huciul erdő és tó Dorohoi megye Vorniceni községében ...

A moldvai Husi, Huci helyneveket... a Rusi (oroszk), Unguri (magyarok), Sarbi (szerbek), Jasi (jászok), Cumani (kunok) féle helynevekkel állíthatjuk egy sorba, közelebről pedig a oejenari (bujdosók), Baráti (a Bakó melletti ferences kolostor helyén álló falu: barátok) nevekkel. Jelentésük így „huszíták” volna.

Tekintve azonban, hogy ezek a »husziták« nevű helyek Moldva északi részében fordulnak elő, valószínűbb, hogy nem magyar, hanem szász, esetleg cseh husziták nyomai, hiszen ezek közül is menekültek Moldvába a XV. század végén (Auner 122: 17. o.).

Ennyi adatunk van csak a huszitákról. Már ez magában valószínűtlenné teszi azt a sok elméletet és téves elképzelést, melyet a huszitákról és azoknak a moldvai magyarokkal való összefüggéséről kigondoltak. Más okok is cáfolják a husziták túlzott számáról és szerepéről való vélekedéseket, s ezért csak jegyzetben szólunk ezekről (182, 193).

2. A huszitákon kívül más vallási üldözöttekről is van egy-két hézagosa adatunk. Timon szerint az első brassai lutheristákat Oláhországba üldözték a régi hithez ragaszkodók (9: Add. 5. o.). Lutheristává válva még a kálvinistákat üldözték később Brassóban. A Säcueni megyei Calvini község (3. sz. térkép) lakói, helyi hagyomány szerint ilyen XVII. sz. derekán kiűzött kálvinista szászoktól származnak (Iorgulescu 77). Vagy előbb vagy utóbb, magyaroknak is kellett lenniök Calviniben, mert Marcosu (= Markos) nevű völgyet, dombot, birtokol s egy Veresu (= Veres) nevű birtokot és forrást találunk ott.) S végül Szegedi János jezsuita írta 1744-ben (11), hogy vándoroltak Moldvába szászok, székelyek, fiagarok »az üldözések miatti félelemből a máshitű [t. i. nem katolikus] fejedelmek, különösen Izabella és annak fia János Zsigmond, valamint Báthori és Bethlen Gábor alatt, amint ez megvilágosodik az előtt, aki az alattuk a rom. katolikusok ellen hozott végzéseket és a korabeli őszintébb évkönyveket figyelmesen és objektív lélekkel elolvassa«. Erre nézve azt mondta egy későbbi író, Nagy Ajtai Kovács (28), hogy »e jegyzetek nincsenek bebizonyítva, annak okáért hitelt érdemel-e vagy sem. kétség alatt van, annyival inkább, mivel, Benkő József (Milcovia 6-9. o.) ellene mondott«. A

katholikus Szegedi állításának és a református Benkő cáfolatának jó volna utánanézni, hogy mi az igazság mögöttük.

III. Politikai üldözöttek

A vallási üldözöttek mellett a politikai üldözöttek, az emigráltak, vagy ahogy már hagyományosan mondani szoktuk, a bujdosók is, akiket valamilyen magyar szándék elbukása után űzött ki a reakció, jelentősi részt képviselnek a Kárpátokon túli magyarok származásában. Nem voltak sokan ők s legtöbbször vissza is szállingóztak a hazába, vagy ha kint maradtak s letelepedtek is, kevesen lévén, egy-két generáción belül felszívódtak a környezetükbe. Nem is számban nagy a jelentőségük bár tömeges bujdosásról, bujdosók külön falualakításáról is van adatunk), hanem értékben: bujdosóink mindig a legderekabb, legkitartóbb és legelszántabban gondolkodó magyar emberek voltak s elvesztésük mérhetetlen kárára volt a magyarságnak.

Magyarok s románok között a középkor óta mindig van emigráció. Előbb 'ők kezdték a hozzánk való meíiekedést. Vajdaságaikban nem volt rendezve a trónöröklés kérdése s a hatalomért, mely magasabb eszme szolgálatában nem állott, gyakran csak pénz- és vagyonszerző eszközzé süllyedt, állandó versengés folyt. Ezért mindig sokan voltak a trónkövetelők, akiket üldöztek s el akartak pusztítani a tróntmegkaparintók. A marakodásba a magyar király is nem egyszer beleavatkozott. Udvarába fogadta a trónkövetelőket, hogy ott leendő hű vajdáivá nevelhesse őket. Vagy pedig a hatajmon lévő vajda területeinek szomszédságában adományozott nekik, lekötelezésésképpen s a vajda állandó hűségre való

figyelmeztetésére, birtokot, A trónkövetelők s kíséretük olyan nagy számban éltek vendégpártfogásunkkal, hogy az 1467-iki országgyűlés Fogaras, Omlás és Rodna földjét mindenkor készenállni rendelte a bevándorlók befogadására. S hogy azok e területeket igénybe is vették, sőt hogy az oláhok népi beszivárgását is elősegítették, mi sem bizonyítja jobban, minthogy rajtuk ma is gazdag román telepek vannak (Elekes után 240: 187-94. o.).

1. Ilyen messzemenő következményekkel, vagy pláne népi térnyeréssel nem járt az oláhok felé irányult magyar emigráció. A kuruc korból kapunk először erről adatokat. Kuruc menekültek alapították, állítólag 1690-ben, a bukaresti protestáns egyházat (Sulzer 15. Ili: 641. o.) s erről még lesz szó. Torkos József azt írta 1747-ben a »Havasalföldiben« lakó magyarokról egy székely pap tudósítása nyomán, hogy vannak köztük »a Tökölyi és Rákótzai tumúltussaiknak miatta lett életük veszedelmének megmentésére bé-szöktek« is (12: 111. §). Bay Mihály és Pápay Gáspár, Rákóczi követei, leírták naplójukban, hogy útban Tatárország felé, a babadaki szerdártól, Juszup pasától, aki az egész Moldva felett képviselte a török hatalmat, pártfogást kértek a kuruc bujdosók számára (4: 549-50. o.):

Die 1. Januarii Anni 1706... insinuáltuk az passának az moldovai vajda javallásából, az Erdélyből német ellenség előtt kibújdosott és futott népnek protectióját, instálván, hogy parancsolni méltóztassék az moldovai vajdának, hogy az hatalmas császár országában és birodalmában legyen bátorságos megmaradások, és magok költségén élhessenek, míg Isten az üdöt fordítván, hazájokban visszamehetnek. Kire az passa: Már régen megírtam az moldovai vajdának, hogy bántódások ne legyen, az hatalmas császár országában szabadon élhessenek, – most is újban megparancsolom.

Ezek meglévén, az passa jóakartját megköszönvén, conciu-dáltuk ezzel: Isten az hatalmas török császárnak egy napját ezerre tegye, mert eleitől fogva az német ellenség miatt bujdosó magyaroknak édesatyja, anyja volt. szárnya és protectiója alatt oltalmazta...

3 évvel később Ráday Pál követ, aki szintén keletre ment Rákóczi megbízásával, újra pártfogást kért a bujdosók részére s ezúttal a moldvai uraktól. Ráday sorából kitűnik, hogy a moldvaiak mintegy a kölcsönösség alapján ígérték meg a támogatásukat, mert emlékeztek arra, hogy közülük is sokan menekültek egykor Erdélybe a trónváltozások alkalmával (5: 178-9. o.):

Die 10. novembris /1709/..., beérkeztem 4 óraker Jászvásárra... mentem udvarlásokra a' moldvai vajda helyett levő kajmakámoknak;... kérvén, hogy valamint ő felségének hozzájuk való szomszédságos barátsága s jóakarattja iránt persvasusok lehetnek, úgy szinte mind ő felségéhez és a' magyar nemzethez, mind pedig ekkoráig mutatott jóindulatjok szerint kiváltképpen a köztök bujdosó erdélyi rendekhez tovább is szíves jó akarattjukat bizonyítsák, stb. Mire nagybecsülettel felelvén, ajánlották magukat minden tőlük kitelhető jó akaratra olly expectoratioval, hogy mivel ők is a' változások alkalmatosságával sokszor hasznát vették az erdélyi rendeknek, mind magok szívesen kívánnak kedveskedni a bujdosóknak, s mind pedig a' jövődő vajdát úgy fogják disponálni, hogy azután is legkisebb rövidségük ne törjék ...

A kibújosók, akiknek az érdekében a követek szólottak, jórészen székelyek lehettek. Székely nemeseket csalogat vissza az a levél is, közkegyelmet hirdetve még akár magának Rákóczinak is, melyet a kurucok ügye elbukásakor Csík- és Kászonszék tisztviselői írtak az erdélyi labanc generális parancsára az »Erdélyből Molduvába magokat recipiált magyar kedves atyánkfiaiinak«, »kérvén kegyelmeteket s egyszersmind intvén is – úgymond -, viseltetvén felebaráti szeretettől nagyságtokhoz és kegyelmetekhez, hogy ezen alkalmatosságot meg ne vesse, minden bizonytalan in contrarium fújdogáló haszontalan reménységekhez ragaszkodván, mint eddig (Sz. Okit. VII: 151-2. o.). A kérés azonban nem sokat használhatott, mert a labancpárti Cserei Mihály, a történetíró, nemsokára fenyegetőbb hangú levelet írt Moldvába. Tudtul adta Rabutin lahanc tábornok szándékát, hogy ha »valaki most ki nem jó, soha többször bizony Erdélyben bé nem bo-

csátják, sőt házát, jószágát tőből elhányatja s pusztítja és kegyelmetek örökké való számkivetésben marad; most azért kegyelmetek előtt van a dolog, lia jó is, lia nem is, ezután senkit ne okozzon. Én bizony eleget munkálódtam a kegyelmetek dolgában: jóvalom azért, dum tempus est, hazájokban jöjjenek vissza,, mert a bujdosás, kivált erdélyi embernek, igen szokatlan s nehéz dolog.« (Sz. Okit. VII: 172-3. o.).

Az ilyenfajta kérésekre s fenyegetésekre sem jött haza azonban mindenki a kimenekedettek közül, nem akarván elfogadni a Habsburg kegyelmet. Egy csapat kuruc kintmaradt Moldvában s ott is telepedett le. Erről többen is hírt adtak, pl. Sulzer (15: III. 655. o.). -Sztegedi János így számolt be róla 1744-ben, tehát nem-sokára a kuruckor után (11: 82. o., latinból ford.):

Moldávia... sok magyar lakost fogadott be a különböző erdélyi zavargások és belső forradalmak, legutoljára a Rákóczi-féle felkelés alatt, amikor Ilosvai nem fogadván el VI. Károly császár kegyelmét és az általános amnesztiát, több társával a koczimi, vagy hutini pasának a védelme alatt, a Prut és a Dnyeszter folyók között, Podólia határán, a Sztójcsinnak mondott nevezetes faluban telepedett le, magához fogadva sok más magyar menekültet és kun-magyart /= csángót is .. */

2. Akármilyen nagy veszteség lehetett is annakidején a hajthatatlan maradt kuruc emigránsok elvesztése, a távolság miatt ma már nem tudjuk felfogni annak a mértékét. Annál jobban látjuk és érezzük azonban azt a hiányt, gyengülést, melyet a 48-iki szabadságharc emigránsainak az életünkből való kikapcsolódása okozott. Az a néhány ezer, főleg értelmiségi magyar, aki nem tette le a fegyvert, hanem Törökország oltalma alá menekült, a legtisztább gondolkodású és legerkölcsösebb magyar szabadság-forradalmár volt. Csak

*) Emlékezzünk erre vonatkozólag Szegedi felfogására. Sztójcsini (sztojcsini) magyarokkal 1743-ban találkozott három Moldovai járó magyar jezsuita (1. 69 alatt), akkor 300-an voltak. Se azelőtt, se azután nincs más tudósításunk a sztojcsiniakról.

büszkeséggel lehet olvasni azt a néhány emlékezést, ismertetést, mely emigrációs éveikről szól. Mindenütt ott teremtek, ahol a szabadságért kellett harcolni Európában, 48 után. Az olasz egység kivívásában emlékezetesen nagy szerepet vittek. Kossuth és néhány diplomatársa munkája folytán szinte az egész európai politika számolt tervei keresztülvitelében a kis emigráns magyar csoporttal. Mennyivel másképp alakulhatott volna sorsunk, ha az a pár ezer elit magyar azt a kitartást, fegyelmet, szorgalmat, energiát s akaratot, mellyel nehéz napjait fenntartotta, a szabadságért harcolókat támogatta s a Balkán országaiban a civilizációt segítette, – nálunk, közöttünk, fajtánkért, 48 sikeréért használja fel!

Az emigrálok szinte teljes számban a lassan Romániává érő oláh Dunafejedelemségekbe vették útjukat, a török birodalom legszélső országába, s innen beljebb, a birodalomba. Bukarestben azonban sokan maradtak közülük s ez a város valóságos irányító központja lett a menekülőknek. Különösen a bukaresti református egyház melengette az emigráltakat, kikkel ekkori története teljesen összeforrt, amiről később még szólunk. El is pusztították érte az osztrákok az akkori papot, Dimény Józsefet, amint ezt utódja, Koós Ferenc leírta: (75: I. 383-4. o.):

Dimény pap 1852 tavaszán rendeletet kapott a konzulástól, hogy menjen haza önként és jelentse magát N-Szebenben a katonai parancsnoknál. Ha nem teszi ezt meg: úgy elfogatják és vasra verve küldik haza. Választani kellett e két rossz között s ő az elsőt választotta...

Szegény Dimény haza jött. Szebenben elzárták, 1854-ben fogásra ítélték s Gyulaféhevárra vitték s ott hunyta be szemeit az örök álomra...

S mi volt az ő bűne? Ítéletét nem olvastam sehol, de Bukarestben sokszor hallottam, hogy egy Józsi nevű fiatal ember tartózkodott nála, állítólag mint a család hű szolgája. Ez a Józsi: Váradi József emigráns lehetett, kit 1854-ben Sepsiszentgyörgyön végeztek ki... Azt is beszélték, hogy Dimény a templomban adakozásra lutta fel híveit a magyar emigránsok számára, akik közül akkor sokan tartózkodtak Bukarestben is. Akkor még

azt hitte, hogy fia is a magyar emigránsok között lehet valahol. Jól eshetett atyai szívének, hogy az emigránsnak szállást adjon, hogy a bujdosóknak collectáljon... Akkor ez felségsértés volt s ki kézre került, meglakolt érte, hogy a bujdosókká lett honvédeken könyörült.

Az emigráció tizedik évében, 1859-ben, fontos események helyévé tervelték ki Romániát a magyar emigránsok s az őket számításaiba beleevő Napoleon francia császár. Napoleon megtámadta az osztrákokat s úgy akarta, hogy Magyarországból felkelő hadak támogassák vállalkozását. Beleegyezésével Klapka tárgyalt az új Románia új fejedelmével, Cuzával, egy alakítandó emigráns-légió Románia felől Erdélybe támadásáról. Klapka egyúttal Kossuthnak híres Duna-konföderációs tervét is előadta Cuzának, mely a három szomszédos nép, a magyar, szerb és román unióját akarta, széleskörű önkormányzati, gondolati és társulási szabadsággal. Minden terv megghiúsult azonban Napoleon gyors békekötése, a villafrankai béke miatt. Minderről s a következményekről, így ír az emigránsok egyik legderekabbja, Veress Sándor (63: II. 395-402. o.):

Midőn Napoleon 1859-ben... hadat izent Ausztriának, ... érintkezésbe tette magát az emigráció főnökeivel a célból, hogy Magyarország lázadjon fel és a légió a végett alakíttatott, hogy a leendő magyar sereg magvát képezze.

Mivel pedig magyar földre nem Ausztrián keresztül, csak Dalmácia és Erdély felől juthatni: az tervezetett, hogy vagy 20.000 francia a légióval együtt betör Dalmáciába s onnan gyors menetekben a Dunántúlra veti magát; egy kis önkéntesekből alakult csapat meg a dunai fejedelemségekből tör be Erdélybe.

Klapka tehát titokban Bukarestbe ment s hg. Kuzáva; meg-egyeztett a felett, hogy egy csapatocska alakítására és fegyverek átcsempészésére hunyjon szemet. A herczeg úgy látszik, kénytelen volt engedni a Napoleon által szentesített tervnek; hírszerint 30.000 fegyver s tán mellé némi egyenruhák három hajóra rakatva meg is érkeztek Brailára. Kevéssel Klapka visszautazása után még egy Loland nevű ur küldetett Bukarestbe, ki egyéb megbízásokon kívül Seres Lajosnak /az egyik legderekabb bukaresti emigrálnak/ kapitányi kinevezetését s azon megbízást hozta, hogy a legnagyobb titokban írja össze az ott lakó, rendelkezésre álló magyarokat, de a legmegbízhatóbbakat

nyerje meg, hogy legalább 1-2000 ember kész legyen az Erdélybe indulásra, mielőtt Czecz tábornok megjön.

Czecz valóban el is indult Genuából; de midőn Galatzra éri, vette a villafrankai fegyverszünet, illetőleg békekötés hírért, s így ki se szállva, visszautazott. – Mint tudjuk, sem a dalmáciai, sem az erdélyi diverzióból nem lett e szerint semmi.

Az Ausztriát méltán aggódtató s a magyarokat némi reményekkel kecsegtető események rohamosan követték egymást a 60-as években s a veszély mindig Olaszország felől jött. Garibaldi híres nápolyi expedíciója, melyben egy maroknyi sereg nem annyira fegyvere, mint a szabadság zászlójának varázsa által halomra döntötte a sbirrek, gens d'armok, spionok és szuronyokra alapított királyságot: méltán megdöbbenhetette a hasonló intézményű kormányokat. A nápolyi kísérlet nem nevezhető ugyan egyenesen Ausztria ellen mért csapásnak de mivel a híres ezer vezetőinek jó része magyar volt s a hallatlan gyors siker azelőtt ismeretlen honfittársainkat magas rangokra juttatta, s a hír szárnyára ragadta: Magyarországon nagy lőn az izgatottság, a tett- és dicsőségszomjas ifjúság remélve, hogy az olasz függetlenség kivívása után ránk is kerül a sor – eleinte egyenként, utóbb csaknem csapatokban szökött át az erdélyi havasokon, azt hívén, hogy az olasz földre szállításról majd gondoskodnak Bukarestben.

A magyar igazgatóságnak ez időben Buda Sándor volt megbízottja Bukarestben, de ő eleinte maga is félt s nem is volt rendelkezésére pénz; az olasz, illetőleg akkor még csak szard konzul, Strambio pedig nem bírt utasítással kormányától s nem hogy útiköltséggel, de még útlevéll sem akarta vagy merte ellátni hazánkfiait.

Akad azonban egy ember, ki tiszta hazafiság és önzetlen emberszeretetből egy maga többet tett, mint az összes bukaresti magyarság együtt; e férfiú Seres Lajos... Mindenki csak hozzá folyamodott, nem volt olyan nap, melyen néhány szerencsétlen, pénztelen, ruhátlan, útlevél nélküli meg ne látogassa; és ő reggeltől estig futott majd a konzulhoz, majd az oláh hivatalnokhoz, majd jótállókért, majd ismét gyűjtőivel kezében útravalóra és ruhaneműkre s elképzelhetni, hogy ... számtalanszor még az útlevéllért járó illetéket is a maga zsebéből fizette ki.

Hiába volt tehát a sok terv és előkészület, Románia felől nem lehetett semmit sem tenni. A konföderációs tervet Buda Sándor ismertette meg egy röpiratban, a románokkal, azok azonban a dákó-román kontinuitás elméletétől feltüzelve, többre vágytak már s maró gúnnyal fogadták a magyar tervet. Az emigránsok

egyideig Olaszországban működtek aztán, amint a fentebbi sorokból olvashattuk s 67-ben, létezési alapjuk megszűnván, legnagyobbbész hazajöttek.

Sokan azonban nem helyeselve a kiegyezést és látva azt a háládatlanságot, mely itthon az emigránsokat fogadta (ez az emigránsok örök tragédiája) s hogy »a 18 évi künn nyomorgást az uralomra jutott párt nemhogy érdemnek tekintette volna, de sőt feltűnő hidegséggel utasította vissza«, nem tértek haza. Az előbb említett Veress Sándor is és még néhányan inkább Romániában maradtak s mint mérnökök, orvosok, gyógyszerészek és más értelmiségiek, jelentős hasznára voltak a szomszéd országnak, ők szerveztek a kivándorló magyarságnak társadalmi egyesületeket s ők voltak a magyar, a református egyházak támaszai is. Úgy látszik azonban, hogy ezért a munkáért sem kapták meg hazulrjól az elismerést, mert ilyen keserűen végezte be 1879-ben emigrációs emlékiratait Veress Sándor (II: 451. o.): »Mit kezdjen a hazában az a 40-45 éves ember, ki eljött, mint csaknem gyermek és aki ma otthon idegenebb, mint külföldöm: s kinek a 20-25 évi misszionáriuskodás a nemzet ügyéért nem számíttatik be érdemül, sőt majdnem bűnül róva tik' fel?«

IV. A székelyek kivándorlása

1. Már a középkor végén jelentkezett az a tünet, mely a századfordulón publicistának, képviselőjelöltnek s hazafinak oly kedvelt témája volt s melynek megszüntetése érdekében mégsem tettünk soha semmit: a székely kivándorlás. Egy félezrede már, hogy a székelyeket több baj űzi ki tőlünk. Szenteljünk mélyebb figyelmet e hosszú időnek, melyet néhány dokumen-

tummal fogunk vázlatosan végigkísérni: ezen a néptörzsünkön látszik a legjobban, mennyire volt szívügye politikai vezetőinknek a népünk, mit tettek értet s mit hanyagoltak el vele kapcsolatban, mennyire szerették s mennyire zárták ki a lelkükből. Tükör a székelység – mondanám régebbi stíluskeppel – melyben kirajzolódik a magyarság vezetőinek a gondolkozása a magyar népről. A legjobb médium egy magyar történeti kísérletezésben, melyre a legplasztikusabban tudjuk levetíteni ezredéves életünknek hasznos és ártó, népünket erősítő és pusztító tetteit. Annak a magyarnak', aki tudja, hogy sorsunk, jövőnk minden pillanata azon áll, vagy bukik, hogy mennyire építjük a népünkre és népünkből, tágasabb perspektívát, melyben a magyar nép múltját akarja látni, hogy vigyázzon a jelenjére, s jövőjére, nem is nagyon lehetne találni annál, amit a székelység sorsa nyújt.

Ez a nép először a trónörökösé volt, az ifjabb királyé s ez biztosítéknak látszik arra, hogy még a magyar nép ereje és a hatalom rávigyázása tetőfokán, az Árpádok korában is, különös gondoskodás történt róla. Megerősít ebben az a sok hagyomány, szent király-név és oltárkép, mely a székelyek között még ma is az Árpádokra emlékeztet. S az a kiváltságos és sokáig őrzött közösségi szervezet és szellem, mely a székelyeknek sajátja volt. Úgy látszik, hogy e nép sorsa az Árpádok s a magyar fajtájú uralkodók kihasználása után rosszabbodott meg. Ebből a korból való, az 1490-es évek elejéről a székely kivándorlásról is az első adatunk. Korábbi adatot az előbbi ok mellett már azért sem nagyon várhatunk, mert az egykori tágasabb, Szerétig es Kárpátok nyúlványaiig érő magyar „határ lassan húzódott fel a Kárpátok gerincére s szilárdult ott meg. Kantemir idézett sorai szerint még Mátyás idejében is messzebb ért a mainál s csak a Mátyás-Nagy István közti harcokban alakult ki mai helyén.

2. Mi okozta, hogy a székelyek aránylag oly hamar, a XV. század végén már, a kivándorláshoz, ehhez a szörnyű eszközhöz folyamodtak?

Figyeljük meg egyelőre az adatokat s aztán szűrjük le a tanulságot. Először az ellenséges érzületű erdélyi vajda, egyébként híres hadvezér, Báthori István ellen panaszolkodó székelyek említették meg a kivándorlókat s fenyegetőztek kivándorlással egy II. Ulászlóhoz intézett, valószínűleg 1493-iki levélben. (Sz. Okit. I: 272-80. latinból ford.):

Hét székely szék székhelysége megköveti Felsegedet, bizonyos, az alábbi cikkelyekben világosan kifejtett, öt sújtó tartahatatlan viszonyokra vonatkozóan, hogy ezeket veleszületett nemességével jóindulatúgig meghallgatni és enyhíteni méltóztatásék ...

... Mindig hűek voltunk Felsegedhez, minden tekintetben hűségesen szolgáltunk és még ennél is jobban szolgáltunk volna, ha a Vajda Úr ebben meg nem akadályozott volna bennünket...

... Mint ellenség közé, erős sereggel jött közénk, közülünk sok teljesen ártatlan embert megöletett, egyeseknek szemét szúratta ki, másoknak pedig birtokát kobozta el teljesen, hitveseiket és leányaikat elhurcoltatta, minden vagyonukat és jószágukat elraboltatta, zsákmányt ejtett több mint 10.000 firt. értékben és barmaikat „kiválogatta” Sőt mi több és soha nem hallott dolog, várat emelt köztünk, hogy ebből, mint mindig biztos helyről, sanyargasson és fosztogasson bennünket. Ezenkívül hitvány brancsát nyakunkra küldte s ezekkel kiraboltatott bennünket, mintha törökök lettünk volna. Igaz jogainktól megfosztott és több teljesen ártatlan embert száműzött...

Egy becsületes és tisztességes asszonyt, aki teljesen ártatlan volt, /az emberei/ elfogtak, egy cölöphöz kötöztek, ruháit alá rakva meggyújtották és félholtan hagyták ott, míg végül testvérei fejeválság ellenében kiváltották.

Ugyancsak a Vajda Úr fogdmegei egy nemes hölgy házába betörvén, két szolgáló asszonyt – noha ezeknek már hites uraik voltak – erőszakosan elraboltak és Törcs várába vitték őket és bujálkodtak velük...

Egy három éves kisgyermeket a várba vittek, egy karót állítottak fel számára s ehhez anyja szemeláttára rákötözték, azt mondván, hogy meg akarják őt „aszalni” /assare/...

Több székben, ahol a székely fiúsarj megfogytakozott, a Vajda Úr ezen székelyek serdülő, sőt gyermeklányait, azok rokonainak beleegyezése nélkül szolgálaihoz adta feleségül és ezek

székely örökségét elfoglalta. S tette mindezt szolgálai letelepítése végett, hogy azok közöttünk maradjanak és ezáltal még több széthúzást és meg hasonlást szíthasson mi közöttünk.

Mikor a Vajda Ur köztünk járt, azt hajtogatta, hogy sokkal jobb lenne Felségedre nézve, ha az egész Székelyországban ronda dögök hevernének, mintsem székelyek lakják, minthogy Felségednek semmi hasznot nem hajtunk és semmi szolgálatot nem teszünk. Mi azonban mégis úgy tudjuk, hogy Felségednek tettünk szolgálatokat és a jövőre vonatkozólag is ez a szándékunk...

... Az egyes hadakban és hadjáratokban résztvettünk a királyság védelmére és különböző országokban, például Moldvában, Havaselvén, Rácországban, Török- és Horvátországban és Bulgáriában őseink vére bőségesen ömlött és sok patak megáradt a mi vérünkötől, hulláinkból és csontjainkból pedig halmokat emeltek...

Biztos lehet felőle Felséged, hogy soha Magyarország többi felséges királya, Felséged elődei idejében nem szenvedtünk akkora elnyomást és annyi sérelmet, mint most, Felséged idejében, új vajdánk részéről azt azonban nem tudjuk, hogy Felséged tudtával-e vagy sem... Felséged földjének sok lakosa Moldvában és a havaselvi részeken szántott és vetett és önként az említett országok vajdáinak jobbágyaivá lettek, Felséged országát elhagyván; sokan elhatározták, hogy a Vajda rendkívüli erőszakoskodásai miatt az előbb említett vaidaságok tartományaiba menekülnek ...

Megkövetjük tehát Felségedet, mint kegyelmes urunkat, hogy tekintse nagy-nagy sanyarúságunkat és méltóztassék tőlünk visszarendelni a vajdát, hogy ne gyötörhessen bennünket továbbbi oknélküli perbefogással és hallatlan erőszakoskodással. Mert úgy tudja meg Felséged, hogy mi többé nem maradunk annak uralma alatt, életünket többé reá nem bizzuk, nem, még akkor sem, ha hitveseinkkel és gyermekeinkkel Felséged országából idegen földre leszünk kénytelenek távozni. Mert tudja meg # Felséged, hogy elhatároztuk: ha a Vajda Ur továbbra is a nyakunkon ül, akkor – amint megígértük – kiköltözünk Felséged országából...

A király a panaszra letette Báthori Istvánt s új vajdákat nevezett ki (Sz. Okit, I: 271.). Ő alattuk sem javult meg azonban a helyzet, sőt lázongássá érlelődött (Auner 122: 19. o.). Azoknak a száma pedig, akik szántani és vetni mentek Moldvába s Havaselvére s »önként az említett országok vajdáinak jobbágyaivá lettek«, egyre csak nőhetett. Szoktatta a székelyeket Erdély – sokszor végleges – elhagyására az oláh vajda-

ságokba irányuló forgalom, kereskedés, legeltetés is, melyet már a legelső erdélyi országgyűlések (az 1512.-, 1554.-, 1556.-, 1559.-iki) szabályozni voltak kénytelenek. Az emberforgalmat azonban még sem szabályozták, sőt, mintegy szentesítve a lassan kialakuló szokást, 1555-ben törvényt hoztak két cikkelyben a kiköltözésről is. (Sz. Okit. II: 124.):

63. Székely földéről ha ki akart menni, szabad volt mindenkor, és ha valaki valahonnan székely földére akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik: de a nemes jobbágyát bé nem fogadhatják, el se vethetik.

64. Valamely székely szolgálni akart menni; bár más országban is, ki országunk védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni; de a szegődött szolgát megtartóztathatták.

Az első kivándorlási tilalmat a léczfalvi gyűlés hozta 1600-ban, mert a betörő Mihály vajda seregében, szolgálni kiment székelyek is voltak (E. O. E. IV: 556.):

Mínt hogy a mostani romlásunk és veszedelmünk a két Oláhországból lett, végeztük, hogy ezután tisztessége, feje és jószága vesztése alatt soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország híre nélkül szolgálni ki ne mehessen; ha ki elmenne, fejét és jószágát elveszesse.

Ettől az első fenyegetéstől kezdve csupa tiltást, fenyegetést, rendszabályt hoztak az egész XVII. század folyamán az erdélyi országgyűlések, az úgylátszik mindjobban elharapódzó kimenekedés, kifutás, kivándorlás megakadályozására. Az 1607-iki marosvásárhelyi gyűlés egyik végzése ez volt (E. O. E. V: 473.):

Az elmúlt üdőkben az szegény országnak nagy sok Ínsége és romlása miatt főképen Moldvában számtalan sok szegénység futott az lakságról ott való jobbágyink közül. Tetszett azért hogy primo quoque tempore urunk ő nagysága az ott való vajdát levele által megtaláltassa és intse, hogy országában mindenütt afféle futott jobbágyokat megkiáltassa, hogy nagy büntetés alatt onnét helyekre takarodjanak.

1609-ben Kolozsvárott már a határok őriztetését határozták el (E. O. E. VI: 121.):

Miérthogy jobbágyink, főképpen az oláhság, akár mi ki esin bosszúság éri is őket, menten mennek Moldvába, és így az ország pusztulván, az adó szállton száll: végeztük azért országul, hogy valakinek levele nem léssen, senkit be ne bocsássanak és mivelhogy inkább mind Beszterezé felé járnak, legyen a besztercei bírónak gondja viselése rája, melyet felséged is iniungáljon neki.

1812-ben Szebenben a határok szigorúbb vigyázással parancsolták meg (E. O. E. VI: 227.):

Éz országból mely Moldvára menő utak és ösvények vadnak, végeztük, hogy azokra mindenütt szorgalmatos vigyázások legyen minden tisztviselőnek; ha marhástól, feleségestől innét Erdélyből az szegénység által akarna menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztassák, kiki földesurának visszaadják.

Az 1615-iki kolozsvári gyűlés ismételt tilalma a kifutás egy újabb okát is megmondja (E. O. E. VII: 284.):

Értjük, hogy az moldvai vajda szabadságra való kiáltatása miatt az radnaiak magok hasznokra nézvéen, fizetésért itt az mi oláh jobbágyainkat felrakják és szinte Moldovába által viszik. Végeztük, hogy a besztercei bíró és az szélybeli kapitánok ennek-utána senkit is által ne erresszenek, sőt afféle jobbágy szöktető embert megfogatván, érdemek szerént meg is büntessék.

1659-ben még emlékeztek a rendek Mihály vajda becsapására s megint szigorúan büntettek a katonáskodni kiszökőket (E. Ö. E. XII: 305.).

Értjük azt is a Nagyságod /Barcsay Ákos/ kegyelmes propositiójából, hogy a mostanában gyűjtött két vajdák hadaiban sokan akarnának menni országunkból. Végeztük azért, Nagyságod kegyelmes tetszése is accedálván: ha valamely nemes ember ez hazából a megnevezett hadakban mégyen /fej- és jószágvesztéssel bűnhődjék/. Hogyha pediglen parasztok lesznek, a tisztek szorgalmatos gondot viselvén rajok, ha megfoghatják, orroknak elmtszésével büntessék; a kik eddig elmentek is, ha mingyarást haza nem jönnek, azon poenával büntetődjenek.

Görgényszentimrei Hegyesi András 1662-ben a kevés termés miatt Moldvába futókat panaszolja be a görgényi főkapitánynak (Sz. Okit. VI: 278.):

A jószág is N. U. immár nagy részre a szükség miatt majd éhei hálásra jutván, menten megyén Moldovára, nincsen sem búza, sem köles, hogy szegényeknek segítséggel lehetnék.

Később is még sokszor van szó a században a Moldovára- menőkről s mindenegybes országgyűlés artikulusai között is megtaláljuk az eddigi okok miatt kifutók ellen hozottakat (az 1662-, 72-, 76-iki országgyűlések végzései között: E. O. E. XIII: 192., XV: 291., XVI: 333.). Mégsem apadt a kimenekedők száma, sőt folyton csak nőtt, mert 1698-ban a fej érvári országgyűlés már kegyetlenül volt kénytelen szorítani a hurkot a kiszökők körül (E. O. E. XXI: 313.):

Minden passusokra menjen szoros parancsolat: az plájások és gornyikok úgy vigyázzanak, hogy ha az idegen országban szökő emberek aufugiálnak és meg nem fogják az possessorok aból következett kárát ők fizetik meg... Ugyanezen fugitivusok ellen végeztük, hogy mihelyt valamely lakos valamely faluból felkél és elszökik, azon falu tartozzék mentést nyomát felvenni és egy s két napijáró földig persequálni és megfogni s reducálni, mely persecutiót ha mely falu posthabeál, tartozzék a falu azon elszökött embereknek minden terheket az adózásban supportálni és az földes úr dolgát is praestálni.

Ugyanezen gyűlésen ezt is követelték a rendek (E. O. E. XXI: 3570):

Mivel szegénységink a nagy teherviselés miatt szöktenek el és bujdostanak el, és óránként s naponként oszolnak, kik az Oláhországokra, kik Karán-Sebes vidékére, kik a Körösbe, kik Magyarországra, kik egyfelé, kik másfelé, kiknek is reductiójának modalitásáról alázatosan instálunk.*)

3. Néhány adat meglepő értesítése és a rendszeres előrehaladás miatt is, már itt meg kell vizsgálnunk, hogy milyen külső erők szívták kifelé ezt a Moldvához és Havaselvéhez különben is közellakó s e tartományokkal könnyű szerrel érintkezni tudó népet. Annál jobban ráirányozhatjuk figyelmünket aztán a belső, taszító okokra, a kiűző bajokra.

Szóltunk már röviden az első fejezetben a Kárpáton kívüli földek jóságáról, s mondtuk, hogy számtalan utazó dicsérő szavát tudnók idézni a románok

*) Az adatok jórésére Jakó Zsigmond figyelmeztette.

földjére vonatkozólag. Azt is említettük egyúttal, hogy e termékeny földeken az újkor elején aránylag gyérlakosság lakott. Ha az ember e két tény mellett a székelyek lakóhelyére, a természeténél fogva természetlenebb, de sűrűn lakott hegyvidékre gondol, könnyű megsejtenie a székely „kivándorlás egyik főokát. Elképzelhetjük, hogy milyen nagy erővel vonzotta és vonzza a ritkább lakosságú, termékeny, sík föld a hegyilakó székelyeket. Egy szász közigazgató, Hintz, azzal próbálta megnyugtatni a múlt század végén a kivándorlás miatt idegeskedőket, hogy a hegyilakók leözönlése a termékeny síkságok felé nemcsak a székely, erdélyi, hanem általános európai jelenség is s ezért meggátolhatatlan (59. a bevezetésben). A természet ilyen vonzó erői mellett azonban az oláh vajdák is tervszerűen csalogatták, hívták a székelyeket s a többi erdélyi szegénynépet országukba. Az 1615-iki kolozsvári gyűlésnek tudomására jutott, hogy a vajda »szabadságra való kiáltatása mellett« radnai jobbágyszöktetők fizetésért lopják ki az erdélyieket Moldvába. Bizonyára a Mihály vajda s mások seregébe katonáskodni álló székelyek sem mentek a maguk feje után. Tudott dolog ugyanis, hogy az oláh vajdák alattvalóik ritka számát, jövedelmeik forrását állandóan akarták gyarapítani s «célből egész rendszert építettek ki idegenek behívására s idegenekből új falvak, ú. n. sloboziák létesítésére. Erről értekezik a heves dáció-román érzelmű Urechia román tudós (79: 149-51. o. románból ford.):

Ez a név /slobozia, magyarul új falunak lehet mondani/, mely mindmáig az ország sok helységének nevében megőrződött, emlékeztet bennünket az ország benépesítésének egy régi módszerére... A román tartományoknak sohasem volt elég népességük. A lakosság meggyarapításának a szüksége nemcsak akkor kezdődött, amikor a történelem a törökök támadásairól beszél. A telepítések régebbiek és pedig olyan régiek, mint maguknak a románoknak a létezése Dáciában... Biztosan nem hiányoztak az ellenséges támadások a románok ellen már a kezdetben sem. Tatárok, magyarok, törökök, lengyelek, kozákok pusztítottak később, egyik a másik után a román vajdaságokban, azok kialakul-

lása s nemcsak a XVI. és XVII. század óta, Ennek következtében a „novae plantationes” vagy sloboziák létesítése éppoly régi, mint az ország megerősítésének szükségessége a támadások ellen.

Slobozia a sziavon slobod (= szabad) szóból származik. Ezt a nevet azoknak a községeknek adták, melyeknek lakóit, hogy az országba jöjjenek, mentosították a régi bentlakók adóitól és kötelességeitől. Kezdetben minden formalitás nélkül létesítettek sloboziákat. Később azonban, a XV. század kezdetén, az állam vette a kezébe az ügyet. Ettől kezdve slobozia-létesítéshez nem volt elég, hogy valakinek volt egy pusztai birtoka, vagy elhagyott területe s benépesítette azt határon túli emberekkel, hanem vajdai oklevéllel kellett előbb megerősítenie az új falu alapítását.

Az oklevelek tanulsága szerint a legtöbb telepítés a XVI., XVII. és XVIII. században történt:

a) Vannak vajdai telepítések, hadifoglyokból. Urechîa krónikája mondja például, hogy Bogdán, Nagy István fia, megtámadva Lengyelországot, Lembergig hatolt s sok lengyel rabot ejtett. „S a raboknak, akiket Lengyelországból hozott, földet osztott Moldvaországban.” Vitéz Mihály 15.000 rabot telepített le Ilavaselvén. *)

b) Lassú telepítési folyamat ment végbe a kolostorok hatókörében a kolostori szolgák között. Ezeket a kolostor szolgálatában álló embereket vajdai oklevél felhatalmazásával hívták be, mely mentesítette őket a kolostoroknak járó adóktól és díjaktól. A vajdák akármilyen nyelvű szolgák behívásába beleegyeztek, akármelyik idegen országból: Orosz-, Lengyel-, Kozák-, Magyar-, Törökországból, Szerbiából, Havaselvéről, a múltban még moldován menekültek is beléphettek a kolostori szolgaságba. Az egyetlen feltétel az volt, hogy ne legyenek a kincstár által az adóra összeírt lakosok között. Ilyen oklevelek vannak:

1. István, Isten kegyelméből stb. ... eladományozzuk románvásári metropolitánknak a moldvai földünkön lévő falvak köztii Lökösfalvát**) és Dragomirfalvát, azt a vásárral és a malommal. ezt a Moldován lévő hiddal együtt. Ha valaki ezekben a falvakba, jön élni, legyen akármilyen nyelvű is, ne kelljen annak fizetnie sem élésbért, sem tizedet, sem valamiféle díjat s ne

*) Nem említi U. Nagy Istvánt, akiről pedig többen írják (és tanítják is a román iskolákban), hogy több ízben ejtett székely foglyokat. A f. sz. jegyzetben szöveg erről.

**) Ez éppen az egyik csángó falu. Szabófalva mellett.

kelljen dolgoznia a malmunkban. Azonkívül ne járjon közöttük senki, sem bíró, sem pénzbehajtó, sem valaki idegen marhákkal. Senki szolgálaink közül ne Ítéljen köztük, senki ne hajtson be pénzt tőlük és ne legyen semmiféle adójuk, sem nagy, sem kicsi, három éven át. Ne kelljen e falvak lakóinak vámot fizetniök a vásárban, sem a halért, sem a káposztáért. Ne Ítéljezzék a metropolita alá tartozó embereken sem soltész, sem polgár, se pénzt ne hajtson be tőlük a vásári hivatalnok. A vámos se szedjen tőlük vámot, minden jövedelem legyen a metropolitáé... 6966 (1458) augusztus 12...

E legkorábbi oklevélen kívül még vagy 50-et sorol fel a XVI-XVIII. századból Urechia s egy másik román, Zaharescu, még tovább is növelte a oklevelek számát (159: 154-6. o.). Egyöntetűen ismétlődik ezekben az oklevelekben a néhány évi adómentesség biztosítása az »akármilyen nyelvű« idegenek számára.

Hogy mennyien engedtek a csábításnak a vajdaságokat körülvevő idegen népek közül, ma már bajosan tudhatjuk. Egy-két adatból azonban azt következtethetjük, hogy sokan. Elsősorban a sloboziák létesítésére felhatalmazást adó oklevelek nagy számából. Azután azokból a szöktetőkből, akik a szomszédos országokból verbuválták a jobbágyokat. Ilyen szöktetők elfogását és megbüntetését határozta el az említett 1615-iki kolozsvári országgyűlés. Hogy az óvatosság helyén való volt, mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1794-ben a liavaselvi vajda megerősítette egy Ieronim nevű ember özvegyét azokban a kiváltságokban, melyeket ura kapott az előző vajdától azért, mert magyarországiak egész sokaságát, több mint 1000-et telepített le az ország földjére (Zaharescu 159: 155. o.) Jó fogódzó mindezen kívül, hogy vagy 70 Slobozia nevű falut, tanyát találunk Ó-Románia területén a Úahovari-féle román földrajzi szótár szerint. Ezeknek mintegy $\frac{1}{3}$ -a fekszik az Erdéllyel szomszédos megyékben s rendelkezik – feltehetőleg – székely és erdélyi oláh eredetű lakossággal. Minden egyes szomszédos népnévet is megtalálunk ezeken kívül vagy 50, ma már románná lett falu nevében. Ezek egykori lakói is behívott idegenek

lehetek, tehát magyarok is (unguri) s az általában magyarországi oláhokat jelentő ungurerii-k is*.

A legrégebb kivándorló székelység is az oláh vajdák létesítette sloboziákba csábulhatott ki, melyekben néhány évig kiváltságos helyzetben élt, de aztán adófizetővé, jobbágygá s lassan oláhvá lett. E legrégebb, eloláhosodott székelyeknek a felkutatása a Slobozia nevű falvakban, vagy másutt, legalább egy disszertációban igen érdemes munka volna.

4. Idegen csábításnak, hivatásnak azonban csak az enged, aki nincs megkötve erősen a hazájához. Könnyelmű és egyoldalú volna a székelyek legrégebbi kizüllését csak az oláh vajdák slobozia-létesítő politikájával magyarázni. Sokkal inkább bent, magunknál kell a baj okát keresnünk. Mert józan ésszel nem tehetjük fel, hogy a székelység, melyet éppen egyik legkitartóbb és legkonzervatívabb magyar néprészünknek ismerünk s joggal, minden belső baj nélkül, külső erők csalogatására olvadt volna le kelet felé.

Már eddig is gondolhatta az olvasó az idézett oklevelekből, hogy nagyrészt gazdasági okok, bajok, ínség és terhek hajtották ki a székelység jelentős részét az oláh vajdaságokba. Előlegezhetjük, hogy ezek mindvégig is okozói voltak a nép romlásának, kipusztulásának. Nem hatolnánk azonban elég mélyen népünk lelkébe, ha megelégednénk e materiális okokkal. Az ember átvészeli az ínséget, kikoplalja a rossz termést, tűri a hajt, a szegénységet, a terhet, a testi nélkülözést addig, amíg a lelke is meg nem sérül, míg meg nem alázzák. A rossz gazdasági viszonyok csak akkor idéznek elő néppusztító betegségeket, ha a nép lelkét is megszorítják,

*) Rendszerint az ungureni-eket is magyaroknak szokták venni a magyar írók. A románok azonban magyarországi oláhoknak s nekik igazuk, mert több oklevél megkülönbözteti az ungureni-t az unguri-tól, pl. egy 1629-iki moldvai oklevél is (79: 168 o.),

megsuhintják. Pray, a pap, a maga módján s az akkori tudással helyesen fejezte ki: nem hiszi, hogy Erdélyt elhagyott magyarokból eredtek volna a moldvai magyarok, mert az ember többrebecsüli a szülőföldjét azoknál a bizonytalan reményeknél, melyeket az idegen nyújt. A székely sem lehetett olyan rövid eszű, hogy át ne lássa: ha mentes is, csalétkül, néhány évig az oláhok között, a termékeny földön, az adótól, terhektől, azulán mégiscsak jobbágysors jön, még a székelyföldinél is nehezebb jobbágysors. Kétkedhetünk-e hát, hogy a gazdasági vonzás-taszításnál valami mélyebben rejlő baj űzte ki a székelységet?

Ennek a bajnak már említettük a kezdetét, hogy kihaltak, megfogytak népünk fölött a belőle való uralkodók, vezetők s megsokasodtak az idegenek. Ehhez még az járult, hogy népünk alkatával, természetével, ösztönével nem egyező irányt vett a fejlődésünk. A legtisztábban a székelységben láthatjuk meg ezt a jellegzetes magyar sorsot, mert ez a nép őrizte meg szervezetében elszigeteltségénél s közvetlenül a királyi hatalom alá való rendeltségénél fogva a legtovább azt a régi, egészséges, népi, közösségi állapotot, melyben szabad és nem-szabad magyar, az egész magyar nép egyformán, erős királyi fegyelem és gondoskodás alatt állottak. A székelységben is megbomlott azonban, ha később is, ez az állapot s e bomlással kezdődtek a székelyek bajai: közöttük is kialakultak a nagy társadalmi különbségek, szociális ellentétek, fölējük is olyan urak nőttek, akik basáskodásukkal, a néppel szemben való ellenséges magatartásukkal és lelki eltávolodásukkal (mint pl. Báthory) magyarban sem voltak jobbak, mint nemi magyarban az egész népünk feletti hatalmat megkaparintó idegen uralkodók, irányítók. Ilyenfajta lelki, szociális okokban kell keresnünk a székelység kimenedésének az okait a jobban szembeütő s folyton növekvő méretű gazdasági bajok mellett.

Jól láthattuk ezeket már az *idézett* XVII. századi oklevelekben is. Egyik székely elhatalmasodott a mási-

kon s az urak nem a bajok orvoslásával igyekeztek az észrevehetően növekvő s főleg a szegénynépet sowsasztó kivándorlást csökkenteni, hanem büntetésekkel, orrlévágással, a határok folyton szigorúbb őrzésével.

Mindezeket a tüneteket a XVIII. században észlelhetjük a legjobban, amely század a székely kivándorlás legjellemzőbb, lényegét megmutató időszaka. Ebből kapunk bő feleletet az előbb s később, mindmáig történetekre is. Ezt kell alaposan áttanulmányoznunk, hogy e kérdésbeír tisztán lássunk. Ekkor tódult ki a legféktelenebbül a székelység az oláh vajdaságokba, mert ekkor törték ki a legnagyobb erővel a pusztító járványok s a terméketlen, szűk esztendők következtében a gazdasági bajok s ekkor ütköztek össze a leghatározottabban a középkor vége óta növvő lelki s társadalmi ellentétek is.

a. Előbb a gazdasági bajokat lássuk, melyek e század kivándorlásának is a legfőbb előidézői között szerepeltek (Berlász 226: 8-10. o.):

Az erdélyi rendi társadalomnak... fiktív kiegyensúlyozottsága mögött, igen komoly gazdasági-szociális betegségek lapangtak. A bajok nem voltak újkeletűek; akkoriban immár két évszázados múlt állt mögöttük. Első heves tünetek még a Zapolyák és a Báthoriak uralma alatt jelentkeztek s azóta is, kisebb-nagyobb válságoktól kísérve, szinte szünet nélkül tartottak. Kórképük egyrésztől olyan jelenséget mutat, amely a korszak általános szociális fejlődési irányzatával homlokegyenest ellenkező,... nevezetesen: különböző privilegizált szabad népelemeknek jobbagyosorba süllyedését. Másrésztől ott mutatkozik e jelenség mellett egy másik, még ijesztőbb, még súlyosabb tünet, amely amannak folytatásaként állandóan emésztette az orszáeg népi erejét: t. L. a kivándorlási mozgalom. Ez a két súlyos társadalmi epidémia a bécsi kormányzat előtt nem lehetett és /jelentések révén/ nem is volt ismeretlen... De ha a központi kormánykörök a távoli provinciából érkező tudósításoknak kezdetben „nem tulajdonítottak volna is különösebb jelentőséget, 1717-19-ben úgyis okvetlenül rá kellett döbenniök az erdélyi szociális viszonyok abnormis alakulására. Ebben az időszakban érte u. is Erdély népét a XVIII század /a kuruc kor után/ második kegyetlen megpróbáltatás-sorozata: a nagy döghalál és

éhínség. Szörnyű pusztulás söpört végig az egész országon... Most lett volna szükség a kormányzat népvédelmi politikájára. A gubernium azonban nem tudott a magyar helytartótanácséhoz hasonló eredményes karitatív tevékenységet kifejteni. Intézkedései legfeljebb a határozat és a kiviteli tilalom elrendeléséig terjedtek, vagy a járvány megelőzését célzó tanácsadásig; de semmi nyoma sincs annak, hogy az éhséget, a nyomorúságot enyhíteni tudták volna... Ilyen körülmények között természetesen a lappangó szociális kór, a „morbus transylvanicus” említett tünetei ismét kiújultak. Újból megindult a szabad székeleyeknek „örökös jobbagyságra való maga kötelezése” s elharpódzott a szegénységnek „Havasföldre, Moldvára, tömösi Bánátusra, Partiumba csoportostól elszéledése”. ... Amikor a kivándorlás már komoly méreteket öltött,... 1718 szeptemberében megjelent egy főkormányzékeni rendelet, mely felszólította a törvényhatóságokat, hogy a nép „nagy bódulását és fészkeiből való kimozdulását” igyekezzék megakadályozni... Az effajta főkormányzékeni rendeletek a végrehajtásról való gondoskodás híján jámbor óhajások maradtak; a bajt – amely szörványosan a következő évtizedekben is mutatkozott – csak erélyes és komoly általános úrbérendezés szüntethette volna meg. Erre azonban III. Károly kormánya, úgy látszik, nem volt felkészülve ...

A dolgok megelevenítésének kedvéért keressük elő a Székely Oklevéltárból azokat az okmányokat, amelyek alapján Berlász fentebbi sorait írta. Egy egykorú csík-megyei jegyzőkönyvben áll (Sz. Okit. VII: 231.):

1717-ben nem lévén pünkösöd után eső, oly szárazság volt ad 1-mum Sept. a. 1718, kihez hasonló nem hallott, ezt követé 1719-ben aratásig oly nagy szigorú éhség, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt rág vala az szegénység és az közösség, melyből származék oly nagy iszonyú döghalál, istennek bűneinkért való méltó itéletiből miránk, hogy commune vallatván számok az hallottaknak in Oct. találatának, kik atyáikhoz takarotak, Csík, Gyergyó és Kászon székekben in nro 12,680...

Ugyanezt írta részletesebben Lukács Mihály csík-közmási plébános is (Sz. 01:11. VII: 232-1.), ı állítván, hogy 1603 óta nem volt Erdélyben ily éhség és peslis, melyben Csíkban a lakosság fele elpusztult. Hogy ezt elhíhetőbbé teeve, pontos kimutalást közölt Csík élve-maradt (11,438) és elpusztult (11,348) lakosairól. – Csík, Gyergyó és Kászon székek vicetiszljei 1719 elején így festették nyomorult állapotukat, terheik enyhítését kérve a gubernmmtól (Sz. Okit. VIT: 257 60.):

... Az elmúlt szomorú emlékezetű esztendőnek sterilitása miatt még csak annyi gabonája sem teremvén szegény lakosainak, kivel csak két holnapig is beérhessék; székünkben is oly facultative emberek, úri rendek vagy nemesek nem lévén, kitől a szegénység vagy jószágocskájára, vagy akármi kemény conditiókra és örökös jobbágyságra való maga kötelezésire is segítséget vehessen: oly keserves állapotra jutott, hogy az éhségnek miatta szokatlan és barmokhoz is hallatlan eledeleknek, úgymint laboda mag, bikk és csere makk (melyet másoktól nagy áron pénzen vészen), megrohadott fák és törökبúza kórójának lisztét, farügy, galagonya etc. megételire kellett adni magát, ezekkel protrahálja nyomorult életit holt-elevenen járván; de ezeknél is irtózatosb és hallhatlanabb az, hogy az étlenség miatt megdöglött marháknak húsát a szegénység azon éhségtől kényszerítettvén eszi, úgy a ló- és macskahúst;... már sem búza, sem zab, sem széna nem lévén sehult is, az honnan a militia számára valamit congregáljunk: az executio szüntelen kün van szegénységünkön, mely is a fenn előszámlált crudításokkal csinált pogácsa mellett, hogy jóízű búzakenyeret nem talál, a szegénységet kegyetlenül vexálja... Mindezeket praevideálván és praesentiálván helységek szegény lakosi, gregatim tentáltak, jó idénin korái; elbujdosván s lakó helyeket pusztán hagyván, másutt életek tápfálására való eledelt keresni... Azért... méltóztassék.: bennünket subleválni és vagy az rajtunk lévő militiát transponálni máshová, vagy annak interenciójára másunnan naturálékát disponálni...

A segítség elmaradt, a nyomorúságot a kormányzat nem tudta, nem is nagyon igyekezett megszüntetni s ezért a kivándorlás folyvást tartott Moldvába s másfelé. Időrendben ezek az adataink vannak: A gubernium 1718 szept. 11-iki rendeletéből Csíkszékhez (Sz. Okit. VII: 247-8. o.)

... Legközelebb szomorúan érti, sőt tapasztaltja is a gubernium a közösségnek mostani nagy bódulását és fészkből való kimozdulását, számosan öszvegyúlván szerte szélivel, kik Havasalföldére, Molduvára, tömösi Bánátusra, Partiumba. nevezetesen pedig Biharvármegyére, desperabunde eladván elsőbben is mindeneket, mint mennek csoportostól és el is szélyednek, a melynek is szoros inspectiója kegyelmeteket ex officio illeti, hogy hivattaljának megfelelővén, a községet sub sua inspeitione conserválja et omnibus vus et modis arceálja az elszélyyedéstől.

5 év múlva is csak erőszakkal gondolt a gubernium célt érni. Rendeletéből Csíkszékhez, 1723 május 5-ikén (Sz. Okit. VII: 311-2. o.):

A föld népének sok helyeken a magok fészkekből való ki-
mozdulások és elszéyedések kivált a külső vármegyékre titkon
való által való kimenetek és szökések, már experiáltuk; hogy
azért effélék megakadályoztassanak és zaboláztassanak, illen-
dőnek itiltetett. Azért minden úton járók, koldusok és egyéb lé-
zengő személyek akár in persona, akár familiástul, szekerestői,
márkástól, utón, városokon, falukon és egyéb helyeken is ka dep-
rehendáltatnak, passust kérvén elsőbben is töllök, szorgalmasan
megexamináltassanak és utazásokban megtartóztassanak ...

A gubernium újabb rendelete Csíkszékhez 1731 jún.
26-ikán (Sz. Okit. VII: 362. o.):

Mivel Fogarasföldéről 50-60 parasztember fegyveresen ment
által Havasalföldre, megparancsolja, hogy ha... fegyver, kard,
pallos és puska találatik a parasztságnál, a tisztek tartozza-
nak ... elszedni töllök a puskát és fegyvert.

Megparancsolja, hogy különösen a havas alatti kösségekre
jól vigyázzon, hogy senki se titkon, se nyilván, se erőszakosan
ne elabáljon.

/A mellékleten mégegyszer:/... a szökő és bujdosó emberekre
oculatissinje vigyázzon és vigyáztasson s valahol affélék talál-
tatnak, a férjfiak megfogattatván, tétessenek tömlöcbe, a cse-
lédjek, marhájok sub bona custodia adattassanak által a dominus
terrestrisnek; ha egy falu nem bírna velök, a szomszéd falu is
tartozzék insurgálni, és ha így sem bírnának, kérjenek katonai
segítséget, végső szükségben Írjanak a generális commandánsnak.

Csík- és Kászonszék lakói módfelett elszegényed-
vén, adójuk leszállítását kérték 1736-ban (Sz. Okit. VII:
379-81. o.):

... Tudjuk, ugyan, panaszkodnak több helyek is nagyság-
tok s kegyelmetek előtt... mindazonáltal, hogy ezen helynél rom-
lottabb, nyomorultabb és szegényebb Erdélyben nincsen, az köz-
tünk forgott militia is agnoscálja... Atyai kegyességgel méltóz-
tassék nagyságotok s kegyelmetek méltó panaszainkat istenes
considerációban venni... különben /e szegény hely/ lakosai kén-
szerítetnek elbujdosni, lakó helyeket pusztán hagyván, kiknek is
terhek egészen száll aztán más helyekre.

Újból és újból kellett a terhek enyhítéséért folya-
modni. Csíkszentimre »szegény lakosi« folyamodványá-
ból Lázár Ferenc gr. főkirálybíróhoz 1738 jún. 9. (Sz.
Okit. VII: 393. o.):

... Alázatosan könyörgünk ngodnak: méltóztassék ngod ke-
serves ügyünket és romlásunkat megtekinteni s maga hűte s kö-

telessége szerint istenesen considerálván megorvosolni... Meg sem állhatjuk, el sem viselhetjük ezen súlyos szolgálatot, cl kell hazánkból bujdosnunk, ha ngod meg nem szánnya a sok szegényt ...

A gubernium rendelete Csíkszéknek, hogy a határokat a plájásokkal szigorúan őriztesse, 1739 szept. 26-ikáról (Sz. Okit. VII: 401. o.):

Az idei terméketlenségre nézve valóban tarthatni, hogy a sok tereh-viselésben elfáradott szegénység elszéledésre s már a békesség után paeate lévő szomszéd országokra való szökésre ne vetemedjék, melyekhez képest incumbál a tiszteknek módját találni meggátolásának... in specie pedig a székhelyekben a plájásokkal szorgalmasan strásáltatni és ha a szükség hozná, ... a plájások számát augeálni /kell/...

Gyergyószék 1741 febr. 9-ikén így kötötte lelkére az erdélyi országgyűlésre küldött követeinek, hogy »mi aggravamenti vadnak a nemes székeknek« (Sz. Okit. VII: 412. o.):

... 3-tio. Ezen nemes Gyergyó széknek az idei terméketlenségeit mind ősz és tavasz gabonájából bő mértékben fel kell adni, úgy ami kevés tavasz lett, azt is a hideg mind elvette és azt is a sok hó, eső, ott érvén, semmi hasznát belőle nem vettünk, de a sok jégesők is sok károkat tőnek.

4-to. Némely faluknak határait az jég úgy elverte, midőn már aratásnak ideje lett volna, hogy semmi hasznat nem vettek belőle, nevezet szerint újfalvi, kelyénfalvi, tekerőpataki, csomafalvi, szárhegyi és ditrai határok.

5-to. Az nagy szükség miatt az székünk lakosai elbujdostak, ki Molduvába, ki pedig szélycl az országra, úgy annyira, hogy némely falukban majd lakosok nem maradnak...

Sokszor szinte hátborzongató erővel bontakozik ki a sorra idézett néhány oklevélből a székely szegény-nép, a parasztság rettenetes helyzete a XVIII. század eleji dögvészes, terméketlen időben. Alig találjuk mégis valami nyomát, hogy az erdélyi kormányzat, a gubernium segíteni igyekezett volna a bajon s a nyomában járó kivándorlásokon, ha csak az erőszakot, a plájások, a határőrök szaporítását nem vesszük annak. Mária Teréziában már megvolt a szándék, hogy javítson a helyzeten, hiszen tanulta, tudta kora népjóléti elveit, s átlátta,

hogy birodalma biztonsága is népe jó állapotával van egyenes arányban. Intézkedései azonban, szerencsétlen formában! s a helyzet nem-ismerésével, csak tovább fokozták s mérgesítették a bajt.

b. Uralkodása elején mindjárt az adóügyeket; akarta rendezni, nyilván a nép helyzetének felmérése és rendezése céljából is. Nem tudta azonban, hogy a székelyeknek az adózás terén különös jogai voltak: a szabadok csak katonáskodtak, de adót nem fizettek, a jobbágyok pedig a katonáskodástól is s az adófizetéstől is mentesek voltak. Így a székelység adófizetésének a rendezése, akármilyen jószándékú központi elvből indult is ki, a gyakorlatban újabb, és a szokásjog, hagyományok ellenére kiszabott terhet jelentett s tovább folytatta a nép a kivándorlást (Berlász 13. o.). Íme a székelységnek és az egész magyar népnek is szomorú útja s egyúttal a kivándorlásnak is az anyagi terheken túli, lelki oka: lassanként olyan uralkodók, vezetők nőttek följe, akiknek, ha műveltek s jószándékúak voltak is, egy helyrehozhatatlan hibájuk volt: nem ismerték népüket, múltjukat, jogaikat, természetüket, mert semmi kapcsolatban nem álltak vele. Ez; a magyar sorsnak a Habsburg-szimptomája, mely azonban, sajnos, nemcsak a Habsburg időkre érvényes.

C. A másik szerencsétlen kimenetelű Mária Terézia-intézkedés a székely határőrség szervezése volt 1762-64-ben. Ennek az eseménynek jelentékeny irodalma van s néhány műben (123.) tisztázták azt a lelki ellenállást, melyet ekkor a székelység az erőszakos, alkotmányellenes, magyarságot elnyomó erdélyi Habsburg-kormányzás ellen kifejtett. Ezt tudja ezzel kapcsolatban a magyar közvélemény is s jól ismeri a híres 1764-iki; »mádéfalvi veszedelmet«, melyben többszáz székelyt lövetett össze a hírhedt Buccow generalis: s mely okozója lett több falura való magyar Moldvába vándorlásának.

Könnyebben megnyugodnánk, ha ezt az esetet, mint ahogy a közvélemény teszi, a magyar-Habsburg, tehát idegen ellentétre korlátozhatnák. Buccow körül azonban magyarok is voltak s a legkegyetlenebb s a legszékelyellenesebb meg épen egy magyar volt, Lázár János gr., a szervező bizottság elnöke, aki a felgyújtott mádéfalvi székely házakban »mindmegannyi füstölgő oltárt« látott, »melyeken a lázongó nép bűne engeszteltetik ki« (Szádeczky 123: 183. o.). Ebből is látszik, hogy az idegenektől eltekintve, magunk szakadtunk ketté, s egyik részünk a másik felünk ellen ütött pártot. Odáig romlottak lelki s társadalmi viszonyaink, hogy az idegennel eltávolodott lelkű magyarok is társultak, s abban a lelki kétpártiságban, mely a székelyt, de az egész magyarságot is az újkorban pusztította, a régi lelket őrzők fölött idegenek s magyarok a nem a magyarságért való hatalomban jól megfértek együtt.

Nem csodálkozhatunk, ha a néptől távol álló vezetők a legantiszociálisabb lelkülettel viseltettek a székelység iránt. Ebben a különben is dögvészes, pestises században elviselhetetlen terhek szálltak a jobbágyok vállaira. Annyira lenyomta ezeket a vezetők lelki távol-sága nyomán támadt nehéz szociális helyzet, hogy nem vehettek részt a jobbára szabadok ellenállásában, hanem tömegestül özönlöttek még az idegen, Habsburgzászlók alá is, hogy a terhektől szabadulhassanak. Ellenállók mellett így egy katonáskodásba menekülő réteg is volt a székelységben; s ennek »szinte jobbágyfelszabadítás számba menő akció« volt a határőrség-szervezés. Ezt Berlész Jenő írja, aki a székelység kétféle reagálását látta meg a határőrség-szervezésben (226: 15-20. o.):

A nagy lendülettel megindított szervezés nem várt következményei az oláhlakta területeken és a Székelyföldön egyaránt mindjárt az első évben, 1762-ben, jelentkeztek. A radnavölgyi oláhok, mivel ígéretet nyertek a katonai hatóságoktól arra, hogy Beszterce város földesurasága alól megszabadulnak, tömegesen tódultak a toborzó zászló alá. A város természetesen mindent elkövetett jobbágyainak visszatartására, amiből aztán sorozatos

incidensek támadtak. Hasonló jelenségek mutatkoztak a Mezőségeken is, ahol a parasztság ugyancsak abbahagyta a szántás-vetést és „szélűben” katonának ment. Az egykorú tudósítás megbotránkozva panaszolja, hogy a jobbágyok „az urak udvarába és házába süvegfeltéve menvén, impertinenskednek, fenyegetőznek...” A legjobban Csíkszékben mérgesedett el a helyzet. Itt valóságos forradalmi jelenetek játszódtak le. 1762 májusában már úgy hírlik, hogy „egyik székely a másikra támad, mindegyik male contentus; a nemesekre, kik (itt) kevesen vannak, irigykednek, fenyegetik őket, tisztektől nem függnék”, őszre aztán a dolog komoly fordulatot vett. A rend teljesen felborult, a nép mindenféle megtagadta az engedelmességet; itt is és ott is megüzenték a földesuraknak: „vélük nincs semmi dolguk, mert már katonavilág van.” Szárnyra kelt a hír, hogy „János király idejétől fogva valaki jobbágygá lett, ezen katonaság által mind menekedik”. S a hír nyomán a jobbágytság tömegesen tódult a sorozásra. Még a bebörtönözötteket is kiszabadították. Ahol kényszerrel próbálták visszatartani őket, vagy ahol korábbi szenvedéseiket megtorolni akarták, ott megrohanták a nemesi kúriákat, fogságra vetették a földesurakat és offiálisokat s pusztították a nemesi vagyont. A szék /székely/ tisztviselői – akik iránt a nép hasonlóképpen izzó gyűlölettel volt eltelve – kétségbeesetten kérték Buccow bárót, s a testvérszékeket, nyújtsanak védelmet a csiki nemeseknek, mert félő, hogy a tavaszra az 1514-iki parasztlázadás fog megisméltódni s a „vérontások, prédálások, pusztítások, minden rendnek felforgatása” fog elkövetkezni. Fokozta a helyzet komolyságát az a tény, hogy a nyugtalanság Gyergyó, Udvarhely és Háromszék népére is kezdett átragadni s hogy újesítendőre ismét felütötte fejét a székelység fátumszerű borzasztó epidémiája: Csíkból megjött az első hír, hogy „több kétszáz embernél általment... télnek idején a havason”.

A gubernium egyelőre tehetetlenül állt a vészes kavargásban. Az egymásnak ellentmondó tudósítások alapján – melyek részben a nép zászló alá seregléséről szóltak, részben katonaelenes magatartását hangoztatták – úgy látszik nem tudott teljesen eligazodni. 1763 tavaszán aztán a vizsgálatokból kitudódott, hogy a Moldvába szökött székelyek közt „egy sem volt katona, hanem nem-conscriptusok és jobbágyok, azért nem igaz a hír, hogy a katonaság miatt mennének; holott azért mentek, mert nem győzték a terhet hordozni, elunván a vospant és a militaris tiszték szolgálatját”. Ekkor már világosan lehetett látni, hogy a székelységnek a toborzással szemben tanúsított kétféle reakciója mögött két különböző társadalmi csoport áll: egyrészt a conscriptusok, vagyis azok a jobbágyok és szegény szabadok, akik a súlyos úrbéri kötelezettségektől, illetve közszolgáltatásoktól a határőrségbe lépés által akartak menekülni; másrészt a nemconscriptusok, akiknek zömét – a jómódú nemeseken kívül – olyan sza-

bad és nem szabad szegények alkották, akik katonának állni uruk hatalma miatt nem tudtak, vagy a gazdálkodástól megválni nem akartak. S mivel ez utóbbi csoportba tartozók úrbéres és közterhei a besorozottak távozásával szerfelett megnövekedtek, mindenki, aki csak tehetett, kivándorlásban keresett menekülést. A moldvai vajda ugyanis a parasztnak „helyet” ígért, a szabadoknak „privilegiumok confirmációját”. Mindezt a gubernium nem tudta megakadályozni. Sőt a mozgalom rövidesen az oláh jobbágyokat is elragadta...

Az események híre hamarosan eljutott Bécsbe: 1763 tavaszán az udvar már komolyan felfigyelt. Egy áprilisban kelt rescriptum a székelyek kivándorlásának tétlen szemlélése miatt komolyan megróttá a guberniumot s miután ennek semmi eredménye sem volt, egy júniusi újabb leirat a profugium okainak pontos ki-nyomozását és az udvar tájékoztatását rendelte el... A kormány meggyőződést szerezvén arról, hogy a nép „possessorok kegyetlen terhes szolgálata miatt” szökik el Erdélyből, elhatározó lépésre szánta el magát: októberben parancsot küldött a fő-kormányshoz, melyben elrendelte a törvénytelen szolgálmányo-akat követelő földesurak megbüntetését, egyszersmind az urbáriu-
mok revízióját és ratificációját is ...

A határőrség szervezése 1764-ben tovább folyt, s vele párhuzamosan folytatódott a kivándorlás is. Az év elején a hírhedt mádélvai vérengzés indított el Csíkból egy újabb emigráció-hullámot, a tavasz folyamán Beszterceből oláh profugiumról jöt-tek ijesztő hírek, össze pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda: megyéből jelentették mintegy ezer oláh és magyar parasztnak Moldvába szökését. Ennek hatása alatt az udvar is ragaszkodott a megkezdett akció továbbviteléhez. A gubernium egyik parancsot a másik után kapta. A székekben és vármegyékben pedig a nem-rég felállított folytonos táblákon (tabula continuákon) szigorú vizsgálat indult annak megállapítására, hogy hol miféle úrbéres szolgálmányokat teljesítenek a jobbágyok. Mindenfelé folyt a parasztnak kihallgatása arra nézve, hogy milyenek a termény-adózási és robotviszonyok s hogy mely kötelezettségek gyökerez-
nek a régi szokásban vagy törvényben s melyek önkényesek...

1765-ben a szász jobbágyok között is mozgolódás támadt... 1766-ban, amikor az udvar a megfogyatkozott erdélyi népes-séget, mintegy vértömlesztéssel az ausztriai protestánsok egy csoportjának a szászok közé telepítésével igyekezett regenerálni, a székelyek és az oláhok tömegesen hagyták el az országot. A Radna vidékéről, Székelyföldről és Fogarasból a falvak és szo-rosok őriztetése ellenére, még 1766-ban, sőt 1767-ben is száz, meg száz család költözött át a havasokon. Kétségbeesésében a köz-ponti kormány a segítségnek egy új módjával próbálkozott: tár-gyalásokat kezdett „a moldvai székelyek egyik főemberével, a profugusok visszatelepítése iránt. Az akció azonban megfeneklett.

Hiába ígért a királynő generális amnesztiát, hiába helyezte ki-látásba, hogy a hazatérteket, mint lovas katonákat szolgálatába fogadja, a kitelepültek nem mozdultak. Úgy hírlett, hogy Mold vában – „mivel a vajda igen piacidus, nem kergeti az adóért őket” – mint kocsisok, fogadósok, korcsmárosok és parasztok, „meggazdagodtak s igen jól élnek, nem is tartanak grafiának a kijövetelt.”

d. A vészes arányokban kibontakozó bajok s a nép makacs elszántsága, mellyel sorsát enyhíteni az oláh vajdaságok felé menekült, melyekből nem akart semmi áron visszatérni, lehetetlen volt, hogy ne váltson ki valami reformszándékot a bécsi udvarban. A nagybirtokosokból álló guberniumon. azonban minden megfeneklett s nem is annak lassan készülő felirata tájékoztatta az udvart a bajok részletes okairól s a szükséges reformokról, hanem egy névtelen maradt erdélyi magyarnak 1768-ban benyújtott hatalmas, 300 lapos, mindmáig kiadatlanul a bécsi Staatsarchivban heverő munkája. Ennek a kivándorlásra vonatkozó része olyan könyörtelen éleslátással s fajtánk olyan szeretetével tárja fel az azt előidéző okokat, hogy nála értelmesebben s magyarrabban senki nem szólt a székely kivándorlásról. S, tekintve, hogy felhozott okai nemcsak a XVIII. századra érvényesek, hanem a székely kivándorlás minden idejére is, a leglényegétl szánva e fejezetnek, egy kicsit bővebben idézzük, önálló kiadás híjján Berlsz Jenő ismertetéséből (226: 22-36. o.):

... A depopuláció eredőoka a jobbágység egészségtelen gazdasági és társadalmi viszonyaiban van. Az ország áldott égöv alatt fekszik s gazdag földje van, melyen ló- és marhatenyészésre megszámlálhatatlan mennyiségit legelő és rét díszlik. Számos érchegysége és sóbányája van, úgy szintén sok gazdag folyója s jónéhány kivitelre érdemes terméke. A népet hót évtized óta nem pusztította külső ellenség és belforradalom, hosszú idő óta nem volt járvány sem; az emberek életerősek s mégis a népesség egyre csökken, az alattvalók száma mind kevesebb és kevesebb. Mi lehet hát ennek a szörnyű jelenségnek az oka? „A jobbágység, a nyomasztó teher, mely az alattvalónak megnehezíti a levegőt. A százszok között csak egy igen vékony jobbágyréteg van s ennek a sorsa is elég kedvező. Mindebből folyólag az el-

néptelenedés problémája tulajdonképpen csak a magyarokkal és oláhokkal kapcsolatos, mivel a szászoknak nincs okuk emigrálni. A földtől elszakadt magyarság természetesen kivándorlásra adja magát s így lassanként kipusztul Erdélyből az ország tulajdonképpeni törzslakossága. Világos bizonyosága ennek az a tény, hogy igen sok falu, amely négy-öt évtizeddel korábban még színmagyar lakosságú volt, most felerészben oláh.

I. /Az ismeretlen szerző/ a depopulációt mozgató okok nagy számú csoportjában elsőrendűnek ugyanazt ismerte fel, amelyben a bécsi udvar is évtizedek óta sejtette a nyomasztó baj csíráját, t. i. az elviselhetetlen robotkötelezettségeket...

A robot, írja..., melynek az erdélyi jobbágyság alá vannak vetve, mértéktelen és rendszertelen. A földesúri gazdaságban előforduló rengeteg munkát mind robotban kell a jobbágnak elvégeznie. Úrdolganak számít a szántás-vetésen kívül a gabonahordás, a cséplés, a vásárra és a malomba szállítás, úgyszintén a szőlőművelés és a borfüvarozás, a szénakaszálás és behordás, a favágás és szállítás, valamint az istálló-, a pince- és házimunka. Nincs olyan körülmény, olyan időszak, vagy időjárás, amely a robotszolgálat teljesítésénél figyelembe jönne. ...

... A kivándorlást elsősorban a robotviszonyok regulációjával lehet megszüntetni... Egyik feladat a robotszolgálatnak a jobbágy vagy önhöz arányosítása. Másik... a házimunka évi mennyiségének maximálása lehetne. Ilyen robotszabályozással nagymértékben fokozható lenne a jobbágnak a földművelés iránti hajlandósága s a hazához való ragaszkodása. A parasztság megtartásának és az emigráció meggátlásának ez a módja sokkal célra' vezetőbb, mint akár egy húszezer emberből álló határőrség felállítás.

II. ... A második veszélyes elnéptelenítő tényezőt a magyar nemességnek saját közrendű fajtája iránti ellenszenvében és ezzel, összefüggésben a magyar-székely jobbágyság tudatos kipusztításában jelöli meg. A magyar jobbágy ezenkívül – anyanyelve és szabadságban élő rokonai segítségével – ismeri a törvények előírásait, tudja, milyen szolgálatokkal tartozik földesurának s ezért a jogtalan követeléseket, rendszerint megtagadja. Ez a magaviselet a földesurat arra készíti, hogy törzsökös magyar jobbágyát telkéről eltávolítsa s helyébe oláh családot telepítsen. A kített magyar parasztnak mások se igen adnak helyet s ezért, ha kezemunkájából megélni nem tud, kénytelen a moldvai magyar falvakba kibújdosni, vagy a magyar királyság területére át-
szökni. A magyarok emigrálásával a lakosság így egyre fogy...

... A magyar-székely parasztság pusztulásával nem csupán munkáskezeket veszít az ország és az uralkodó, hanem egyszerűsmind kitűnő, sokszor kipróbált katonaanyagot is. Mindenképpen érdekében áll tehát a kormánzatnak hogy ezt az értékes nemzetet megőrizze, fönmaradását biztosítsa. A segítségnek azonban

a lehető leggyorsabban kell jönnie, mert ha a pusztulás továbbra is úgy halad, mint eddig, fél-évszázadon belül nem lesz magyar paraszt Erdélyben... Az udvar tennivalója az elmondottakból önként következik: mindazokat a falvakat, melyekben 40-50 évvel ezelőtt magyarok laktak, de ahol lassanként oláhok lettek úrrá, újból magyar családokkal kell betelepíteni. Ez az akció meg fogja menteni a magyarságot anélkül, hogy az oláhokat tönkretenné, mert hiszen ezek kedvező megtelepülésére ezer más alkalom kínálkozik.

III. Szorosan összefügg a robotreguláció és a magyar-székelly parasztság védelmének feladatával a jobbágytelkek kereteinek szabályozása, amely tevékenységekben emlékiratunk a kivándorlás harmadik indítékának leküzdését jelöli meg. /A jobbágytelkek u. is/... országszerte túlnyomórészt igen aprók, megkezelítőleg sem állanak arányban azokkal a terhes szolgáltatokkal, melyeket haszonélvezésük fejében a jobbágyoknak teljesíteniök kell. Ebből a szorítóból menekülésre pedig csupán egyetlen mód van: a profugium.

Evidens tehát, hogy az emigráció megszüntetése érdekében a már említett reformok mellett a kormánynak biztosítania kell a jobbágy részére a megélhetést nyújtó gazdálkodás lehetőségét, vagyis kötelezőleg elő kell írnia, hogy hol, milyen öe mennyi földet foglaljon magában egy egész, fél, negyed, stb. parasztsessió...

IV. ... A nemesi javak szétforgácsolódásában látja az anonymus Erdély elnéptelenedésének negyedik okát. Ez a tendencia ugyanis – habár elsősorban a nemességet érinti – végső eredményében a jobbágyságot teszi tönkre, mivel földjének erőszakos elvételére vezet, Széltében dívik az erdélyi nagybirtokosság körében az a szokás, hogy a mágnások földbirtokukat örökösök között felosztják. Ezt az osztást a következő nemzedékek tovább folytatják, s így a birtok fokozatos felaprózásával párhuzamosan a családok mindjobban elszegényednek. Néhány generáció múltán a mágnásfamiliák már ott tartanak, hogy megélhetésük biztosítása céljából kénytelenek még meglévő egy-két jobbágyukat telkükből kitenni s a colonicális sessiókat saját kezelésükbe venni... Egy tehetős család... egy félévszázad leforgása alatt teljesen elszegényedhetik. Az igazi katasztrófa azonban abban rejlik, hogy „ugyanannyi idő alatt – a telkek fokozatos kurializálódásai – földnélküli szegényemberré /válhatnak a jobbágyok/... A koldussorba süllyedt parasztréteg pedig – ha a földtől elszakadása után, mint béres, vagy zsellér egyidejig még falujában marad is – az első súlyos megpróbáltatás alkalmával, éhség, ragály, vagy háborús pusztítás idején, minden bizonnyal kivándorol az országból.

Az emigrációs mozgalom hajtóerőinek leküzdésénél tehát a kormánynak nem szabad figyelmen kívül hagynia a nemesi

birtok örökösödési viszonyainak rendezését sem. A már kurializált paraszttelkeket ismét jobbágyokkal kell benépesíteni, a bekövetkezendő birtokprózódást és az ebből folyó kurializációt viszont az örökös tartományokban már régóta szokásos majorátusok meghonosításával kell megakadályozni.

V. Az emlékirat ötödik pontjában az igazságszolgáltatási viszonyokat teszi szóvá a szerző: «A nyomorúság a legtöbb esetben különben is megakadályozza a parasztot abban, hogy perét a magasabb fórumokig vigye, mert az igazságkeresés fokról-fokra több költséget emészt. A hamis igazságtétel súlyos lelki válságba sodorja a jobbágyot, s előbb-utóbb arra készíti, hogy valamelyik szomszéd országba szökjék. így mennek veszendőbe a szorgalmas munkáskezek, a dolgos parasztcsaládok, melyekkel az ország legalább ötször annyit veszít, mint más módon tönkrement parasztgazdaságok pusztulásával.

Elengedhetetlen követelmény tehát, a jogszolgáltatási rend megreformálása. A mostani viszonyokból eredő tömérdek igazságtalanság... csak úgy szüntethető meg, ha a parasztok intézményes jogvédelmet nyernek.

VI. Az emigrációs törekvéseknek hatodik indítékaként a természetes népmozgalom, a terjeszkedési szabadság, a szabadköltözés erőszakos megátalását jelöli meg a névtelen javaslattevő. Ez az anomália a Székelyföld jellemzője s a székelység fogyasztója. A székely székek t. i. szinte kivétel nélkül túlnépesedettek. Egyik-másik székben... a falvak olyannyira egymás hegyén-hátán vannak, hogy a távolból három-négy település egyé látszik összeolvadni. Nagy baj e mellett, hogy e székek földje – különösen Csiké, Gyergyóé és Udvarhelyé – sokkal kevésbé termékeny, mint más területeké, a lakosok ellenben annál szaporábbak. É díszharmóniának szükségképeni velejárója az általános nagy nyomorúság. Ennek az állapotnak a szomszédos, kevésbé népes területekre irányuló széttelepedés volna a természetes megszüntetője. Ám a jobbágyosság intézménye ezt lehetetlenné teszi. A jobbágyállapot örökletes, amely apáról fiúra száll. Senkinek nem áll szabadságában a földesúr tulajdonát képező jobbágy-családból kiszakadni s más székben, vagy megyében új családot alapítani. A felnőtt jobbágyfiú megházasodhatok ugyan, de meg kell maradnia apja családjában, a szűk, osztatlan jobbágytelken ...

„Úgy kellene itt segíteni/, hogy minden olyan földesurat, aki a birtokán élő jobbágy-családnak nem nyújt akkora telket, amekora annak megélhetését biztosítaná, kényszeríteni kell, hogy a jobbágy-család feletti tulajdonjogáról egyszersmindenkorra mondjon le.” Ezáltal lehetővé válnék, hogy a túlnépesedett családok emberfeleslege – a hatóságoknál történt előzetes bejelentés után – más megyékben, más uradalmakban telepedjék meg. Kétségtelen, hogy „egy ilyen intézkedés nyomán a székely székekből

mintegy kétezer család elköltöznék s betelepítené Erdély azon területeit, amelyeken most több órajárásra sem lehet falut találni.

VII. A hetedik betegséget, amely Erdély népességét nem engedí növekedni, a nemesi constitutio ama paragrafusában látja, amely... lehetetlenné teszi a parasztnak, hogy irtás útján magánföldbirtokot szerezzen. A középeurópai országokban tudvalevőleg a középkor folyamán, amikor az erdősegek még mindenfelé nagy területeket borítottak, az irtás, mint termőföldszaporító munka, igen szívesen látott tevékenység volt. Megbecsülése abban jutott kifejezésre, hogy az irtott terület tulajdonjogát a földesuraság csekély terményválság ellenében átengedte az irtóknak. ... Erdélyben azonban ... megszűnt az irtásföldek különleges jogi helyzete... Volt u. is a nemesi jognak egy tótele, amely módot nyújtott a földesúrnak arra, hogy a puszta területekből irtás útján nyert termőföldet „erga mercedem laboris” /napszám ellenében/ saját birtokába vegye ...

Ezt az igazságtalanságot nem lehet többé fenntartani... A földet u. is nem lehet úgy tekinteni, mint a vadaskertet, kastélyt, vagy az istállót, amelyet a földesúr engedhet elpusztulni, tönkremenni. A föld a közösség jólétét kell, hogy szolgálja, s éppen ezért, miként a földesúr nem engedheti valamely egészséges testrészét amputálni, úgy az ország sem tűrheti, hogy a földet, az ország egészséges testrészét gondatlan földesurak elszakítsák a közjó szolgálatából. Minden pusztát termőfölddé kell átalakítani. S hogy ez végbemehessen, a nemesi jog szóbanforgó ominózus tételének eltörlésével biztosítani kell az irtás tulajdonjogát a jobbágy részére. Ha ez a javaslat valóra válnék, nem kétséges, hogy a létesítendő termőföldek sokezer családnak nyújtanának új települési és megélhetési lehetőséget.

VIII. Erdély népszaporodásának nyolcadik akadálya a szász nemzet büne... Ez a fundus regiuson megtelepedett kiváltságos népcsoport féltékenyen elzárja mezővárosait és falvait a többi erdélyi népek elől s az idő semmilyen változása se tudja ellenállásukat megtörni. Pedig lakóföldjük számukhoz képest igen tágas, nagy földfelesleggel rendelkeznek. Telkeik szokatlanul terjedelmeseek, mert az új generáció tagjai ősi szokás szerint nem osztják fel maguk között az örökséget. De arra is gondjuk van, hogy ne szaporodjanak úgy eh mint a székelyek. A családok általában korlátozzák a gyermekáldást s így elejét veszik a vagyon elaprózódásának. így azután ez a nemzet, amely katonai szolgálatot nem teljesít, nagy jómódban él s nem ismeri az emigráció szerencsétlenségét, Földjükön nagyszerű lehetőség kínálkozik Erdély nyomorgó tömegeinek letelepedésére. Köztudomású, hogy nincs olyan szász szék, amely ne tudna sok száz, sőt néhány ezer családot befogadni, különösen, ha irtásokat is végeznének. A legmérsékeltbb számítás alapján is állítható, hogy álta-

lában minden 100 telekből 150 volna létesíthető, de sok helyen meg lehetne kétszerezni a sessiók számát... Ennek ellenére sem hajlandók a székbeliek a fölösleget haszonbérletként átengedni a környező sűrűn lakott idegen falvak jobbágyságának...

Az ország érdekében ezen a fonák helyzeten is változtatni kell. Meg kell törni a közjóra ártalmas földpolitikájukat s, telkeik parcellázásával más nemzetbeli jobbágycsaládokat kell közéjük telepíteni. Ezzel az akcióval több mint 5000 parasztfamiliát lehetne elhelyezni s megmenteni a kivándorlástól.

Az emlékirat bizonyító része, az emigrációs mozgalom szociális hátterének megvilágítása ezzel befejeződik. Kiegészítésül röviden utal még a szerző arra, hogy a felsorolt belső kényszerítő erők mellett van a kivándorlásnak még egy külső elősegítő tényezője is, nevezetesen: az Erdély keleti szomszédságában lévő országok számottevő tudatos bevándorlási propagandája. Legveszedelmesebb a közvetlenül határos Moldva és Havasalföld vonzó hatása.

Az emigráció racionális feltartóztatását célzó szerves társadalmi-gazdasági reformprogramhoz függelékül még kiegészítő jellegű megjegyzéseket fűz a szerző. Mindenekelőtt figyelmezteti a kormányhatóságot, hogy az eddig alkalmazott módszerekkel – ütleve tiltalommal és fegyveres kordon alkalmazásával – nem lehet a kivándorlási árt feltartóztatni. Egyetlen célravezető módszer van csupán s ez az indítók kiküszöbölése... Ha a jobbágy megfelelő jómódba kerül, önmagától fel fog ébredni benne az anyaföldhöz ragaszkodás... érzése s meggyökerezedik lelkében az igazság és a jog iránti szilárd bizalom. Az életrehivandó populacionisztikus politika tevékenysége azonban nem merülhet ki az elnéptelenedés meggátolására teendő intézkedésekkel... Ezek mellett a negatív jellegű intézkedések mellett számottevő pozitív feladat is vár a kormányzatra, nevezetesen egy nagyobb-szabású, tervszerű telepítés. A telepítő munka... legéletbevágóbb része a túlnépesedett területek emberfölségének a ritkán lakott vidékek levezetése lenne...

Csak addig álljunk meg e tisztafejű erdélyi magyar világosan analizáló sorainál, amíg a pontról-pontra való haladás kedvéért néhány sorban megrögzítjük a székelység sorsa-romlásában s az ezzel járó kivándorlási mozgalomban a XVIII. századi fokozatot. A külső vonzást nem számítva (magában mit sem ártott volna ez), két, már a középkor végén kezdődő, párhuzamosan haladó belső taszító erő feszült rá ekkor a székelységre, amint ez a névtelen soraiból is látszik. Egy súlyos lelki válság, mely a birtokosok néptől való eltávolodása

által keletkezett s a régi, szinte egységes közösségi állapot helyett feszült társadalmi különbségeket váltott ki. Hozzájuk járultak még az értetlen s a magyarsággal semmi közösséget sem vállaló idegen hatalom képviselői. A második taszító erő az elsőből folyt: a nép sanyarú helyzete, szegénysége, gazdasági lehanyaglása, az elhagyatottság és a bánásmód miatt. Ezeket a taszító erőket, ha nem is látszanak később olyan tisztán, mint a XVIII. században, később sem sikerült megszüntetni s végső fokon minden időben ott rejtőzködtek a székely kivándorlók mögött. A nagybirtokos rendek a reformoknak ellenszegültek s a Habsburgok meg nem állottak léleekben oly közel a magyar néphez, hogy annak érdekében le-törték volna ezt az ellenszegülést. A székelység sorsában így a névtelen javaslatai után sem történt változás, ezért szünet nélkül folytatta az kivándorlását az oláh vajdaságokba.

e. A XVIII. században, főleg a határőrség szervezés idején kimenekült nagyszámú népességről el kell még mondanunk, hogy hová, milyen vidékre települt. Tekintve, hogy főleg a csíki székelységet emésztették a fentebb leírt bajok, a kivándorlás leginkább Csík szomszédságába, Moldvába tartott. A kisebb csoportok a székely eredetű magyar falvakban szóródtak szét, a nagyobb csoportok azonban kint is együtt maradtak¹. Egy II. József idejében Moldváról készült térkép Bakó körül több Bejenari (Bujdosók) nevű helyet tüntet fel s ezek valószínűleg a határőrség szervezéskor kimenekült székelyek telepei lehettek (Lükő, 217: 23. o.).

Belőlük származott Jerney szerint Pusztina, Láb-nik, Kalugarén, Parinca, Gajcsána, Szócsa, Ketris moldvai községek magyar lakossága (41, a falvak felsorolásában). Belőlük alakultak ki azonkívül a bukovinai magyar falvak is.*

*) Itt, hogy a határainkon belül élő csángókról is folytassuk a tájékoztatást, röviden megemlíthetjük, hogy az erdélyi csángók második csoportja, a gyimesi csángók (1. sz. térkép)

Az osztrákok u. is, amint: az első fejezetben említettük, 1774-ben megszerezték a töröktől Moldvának az északi részét, Bukovinát. Hogy a gyér lakosságú tartományt benépesítsék, az orosz és oláh lakosság mellé németeket, cseheket, lengyeleket, tótokat telepítették. Felhasználták erre a telepítési akcióra, mégpedig mintaszerűen, a frissen Moldvába menekült székelyeket is. Így írta ezt le oklevelek alapján Kis-Várday Gyula, aki huzamosabb ideig tanítóskodott a háború előtt a bukovinai székelyek között (202: 131-7.):

Bukovina megszállását /1774-ben/ Splényi báró tábornok intézte, színmagyar hadsereg élén. A 10.442 km² területű tartományt km-ként alig 7 ember lakta. Elnéptelenítette a fanarióta gazdálkodás és a rabszolgákat szedő basalátogatások sorozata.

Az első székely telepések 1776-ban jelentek meg Bukovinában. Ki hívta meg őket, ki vezérelte oda őket, nem lehet tudni. Oklevelek erről nem szólnak. Fogadjistenben a következő szájhagyományt hallottam róla: „Az a katonavezér, ki apáinkat behozta, magyar volt. Mikor ide bejöttek, így szólt hozzájuk: 'A legyen a határotok, amit egy lovas egy nap alatt körüli tud nyargalni.'”

Nagyon valószínű, hogy a kolozsvári születésű Splényi tábornok*) hívta meg azt a száz családot, kik 1776-ban Fogadjistent és Istenségitset, a két fohászszerű nevet viselő községet alapították a Szucsáva folyó partján, egymás szomszédságában. Mártonffy Mór, Istenségit első plébánosa, csak annyit jegyzett fel a

ősei legnagyobbbrészt ugyancsak a XVIII. században kivándorolt székelyekből valók, ők azonban nem mentek át az országhatáron, hanem az Olt és Szeret vízválasztójától keletre, a Tatros folyó forrásvidékénél és hogvi legelőinél húzódtak meg. Ez a vidék' a gyimesi völgy, Erdélytől teljesen el van zárva s Moldva felé van nyitva. Földrajzilag tehát Moldvához tartozik (lényegileg tehát a gyimesiek is a székelységtől elszakadt, Moldvába vándorolt magvarok) s ez is bizonyíték arra, hogy itteni határunk nem belülről tágult ki erre a természet szerint elkülönülő tájra, hanem a Szeret mentétől húzódott vissza idáig. Hogy Gyimes ma is a miénk, ezzel középkori. Szerétig nyúló birodalmunkra és népi kiterjeszkedésünkre emlékeztet.

*) Szádeczky szerint (66) Spléni azt szorgalmazta, hogy Bukovinát, a régi történelmi jog alapján (mivel t. i. Moldva kiegészítő része volt), a magyar koronához csatolják. Bécsben azonban hallani sem akartak erről.

plébánia könyveiben róla, hogy a két község lakói a molvai Szamoscából jöttek be ...

Az első két község megalakulása után 1784-ig szünetelt a székelyek betelepülése. Ebben az évben tett javaslatot a es. kir. udvari haditanácsnak Hadik András gróf, Erdély gubernátora, ki egyben Galícia és Bukovina főkormányzoja is volt, hogy a Moldovába vándorolt székelyeket és más ezredek katonaszökevényeit Bukovinába áttelepítsék. Az udvari haditanács elfogadta a javaslatot s annak kereszttülvitelét Enzenberg tábornokra és Raicsevich jassi ügyvivőre bízta. Beddäus es. kapitányra hárult a feladat, hogy Moldvában felkutassa a kibújdosott székelyeket és katonaszökevényeket s őket szépszerével, ha szükségét látná, erőszakkal is, Bukovinába hozza. Beddäus mellé rendelték 7 altisztet, egy felcsert és két betegápolót.

A megbízottak működése elé I. Mauroordato Sándor Moldova fanarióta fejedelme, akadályokat gördített... Míg a hivatalos megbízottak működése a legteljesebb sikertelenség jegyében folyt, annál nagyobb eredményekkel járt Mártonffy Mór minorita páter propaganda-útja.

Mártonffy Mór apostoli lélekkel megáldott pap volt... 1771-ben került Moldvába. Működése, helyén rendkívül súlyos anyagi viszonyok közt tengődött... Ily körülmények közt szívesen fogadta a bukovinai kerületi hatóság (Distriks-Administration) meghívását 1776-ban, hogy misszionáriusi tevékenységét ott folytassa s a vallás vigasztalását nyújtsa a Fogadjistenben és Isten-segítsben megtelepedett székelyeknek, továbbá a megszálló katonaság vallási szükségleteit is kelégitse.

Mártonffyt Enzenberg tábornok szőlővesszők beszerzésére küldte Foksáni vidékére, azzal a bizalmas meghagyással, hogy egyúttal a székely emigránsokat észrevétlen módon megnyerje a Bukovinában való letelepedésre. Meghagyta Mártonffynak, hirdesse köztük, miszerint nem csupán a büntetlenséget biztosítják a betelepülőknél, hanem még hat fontos kedvezményben is részesülnek: 1. Ingyen háztelek és szántóföld. 2. Amíg a berendez- ' kedések első nehézségeivel az új telepesek megküzdének, minden gazda 6 kr-t, gazdaasszony 3 kr-t, egy-egy gyermek 2 kr-t kap naponként az állampénztárból, visszafizetési kötelezettség nélkül. 3. Minden családnak kiutalnak 50 frt-ot házépítési célokra kamatmentesen. Ez összeget az egyes családok anyagi módjuk emelkedésével tetszés szerint törleszthetik. 4. Minden család kaphat 20 frt-ot gazdasági eszközök beszerzésére, ha arra szükség lenne. Ez összeg kamatmentesen 4 év alatt fizetendő vissza. 5. Adómentesség 5 évre. 6. Minden község, mely 50-nél több családból áll, államköltségen megépített templomot kap, külön lelkésszel.

El kell ismernünk, hogy Enzenberg eme kedvezményekkel melyek az akkori időkhöz mérten nagy áldozatot jelentettek, valtnint azok pontos megtartásával, inert megtartották, nemcsak

meleg emberbaráti gondolkodásról tett tanúbizonyságot, hanem kitűnő szolgálatot tett a magyarságnak is.

Mártonffy magyar szíve teljes odaadásával dolgozott a nemes ügyért. Kiváló szónoki képessége és az a ragaszkodó szeretet és bizalom, mellyel a moldovai magyarság őt körülvette, csakhamar egész tömegeket mozgatót meg.

A Moldovából való kivándorlás három nagy csoportban történt. /Az első csoport/ 1784 november 8-án, ugyan e hó 3ü-án és 1785 január 2-án... lépte át a bukovinai határt... E telepéseket az új falvak megalakításáig, valamint a később érkezőket is, mindenre kiterjedő gonddal, a már meglévő magyar falvakban, tehát Istensegítsben és Fogadjistenben, részint pedig 11 közeli községben szállásolták el.

„Nem tudom leírni a hatást – jegyzi fel Enzenberg 1785 február 20-ról kelt jelentésében – melyet öfelsége kegye rájuk gyakorolt. Könnyes szemmel vették át a pénzt, amit közöttük kiosztottam. Hűséget esküdtek Mártonfynak anyanyelvükön, ki őket öfelsége kegyességéről bizonyára jobban felvilágosította, magyarul beszélvén, mint én, latin nyelven.

A betelepülés tovább tartott 1785 év egész folyamán, sőt folytatódott 1786-ban is.

Hadikfalvát 1785 június 5-ikén alapították ünnepélyes keretek között... Laudonfalva megalapításáról Enzenberg 1785 szeptember 16-án tesz jelentést. E falu mai neve Balkautz. Ide 30 magyar családot telepítettek. Ezek azonban rövid idő múlva átköltöztek Hadikfalvára... Józseffalva messze félreesik a többi székely teleptől. Enzenberg 1785 szeptember 25-ről jelenti megalakulását. Ide 60 székely családot telepítettek... Andrásfalva a Szucsáva jobbpartján épült. Északi szomszédja Hadikfalvának. E község alakult meg legkésőbbben. Megalapítását szükségessé tette az 1786-ban még egyre tartó bevándorlás Moldova felől. Mártonffy 1786-ban február 20-áról kelt előterjesztésében szükségesnek tartja az ötödik magyar község létesítését, mert úgymond, a meglévők már nem tudják befogadni a még mindig jövő telepeket ...

5. A XVIII. századi kivándorlások lezajlásával s a bukovinai öt híres székely falu megalakulásával végetért a székely kivándorlásnak egy fejezete. Hogy mi jellemezte ezt, olvashattuk, de még tovább is kikövetkeztethetjük abból, amit az ezután tartó kivándorlások jellemzésére mondunk. A kivándorlások u. is tovább is tartottak, egészen napjainkig, mert egyáltalán nem szun-

tek meg azok az okok, ha más köntösben jelentkeztek is, amikről eddig bőviben olvashattunk.

A XIX. század elejétől kezdve mindjobban halványultak a kivándorlások lelki indítékai. A nép lassan elfelejtette egykori sorsát, kiváltságos helyzetét s fegyelmezett közösségi szervezetét és mindjobban belefásult egyre romló állapotába. Mindenbe bele lehet szokni, ha a szoktatás állandó, makacs, kitartó. S a székelységet állandóan, makacsul és kitartóan szoktatták nehéz, nyomott, fülledt sorsába. Nem gondolkodva többet azon, hogy sorsa jobban is mehetne, ha lelki közösségben élne vele úr, vezető, uralkodó, mindjobban csak ai gazdasági alkalmakra figyelt e nép s pénzt keresni, megélhetését könnyíteni megkeményült szívvel hagyott el bennünket. A századfordulón már kizárólagos hetyet foglaltak el a gazdasági okok a kivándorlásban: egy-egy romániai vasútépítésre, cukorrépa-kapálásra, vagy más munkaalkalomra nagy hullámban özönlött ki a székelység. Ezt az akkori hivatalos Magyarország, eltemetődve benne is végkép a lélek, mely valamikor a népétél összefüggött, gazdasági, materiális fogalmakban, okokban gondolkodva csak, meg is állapította róla s ezzel el is vélte végezni a maga munkáját.

Amiképpen előtérbe kerültek a gazdasági okok, s felejtődtek a (lelkiek, olyan mértékben fogytak a kivándorlók közül azok, akiket a társadalmi bajok folytán/megsértett, lealázott, letaposott lélek űzött idegenbe s e sorsot kemény elhatározással, szilárd erkölcsi elszánással a vállukra vették. Lassanként megjelentek köztük a szerencsevadászok is, a kalandorlelkűek, a bűnözők, a lélekkufárok, a szerencsétlen emberek sorából élők: az emberkereskedők, a gyermekkilopók, a lányokkal üzérkedők, akiket a zavart, züllött viszonyok szoktak elősodorni. Ahogy időben előrehaladunk, s a jelen felé közeledünk, úgy nő az iszonyatunk e székelységet pusztító betegség láttán.

A kivándorlás főiránya a XVIII. század végéig Moldva volt. Talán azért, mert könnyebb volt erre a

kijárás, mert a Moldvával szomszédos területen lakott nagyobb számban a székelység s mert Moldvában élhetett valamilyen magyar kontinuitás tudat. Az ide ki_Tszivárgók régi magyar népesség között, falvakba telepedtek s parasztkodtak, jobbágykodtak, mint idehaza. A múlt századtól kezdve Havaselve lett a kivándorló székelyek főútiránya. Talán azért, mert a két oláh vajdaság közül ez ragadta magához a vezető szerepet, az oláh-ságot felrázó forradalmak innen indultak el s ennek következtében itt lett élénkebb az élet. A fejlődő városoknak, Bukarestnek, Ploieslnak, Pitestnek, Krajovának, Brailának, Galacnak, munkásokra, iparosokra, cselédekre volt szüksége s a leromlott székelység, most máiminden belső, kiváltó ok nélkül (amilyen régebben egy-egy zsarnok úr, dögvész, egy adórendezés, vagy a határőrség szervezés volt), mint mondtuk, mindjobban a gazdasági alkalmakra figyelve, sietett ellátni ezt a városi szükségletet.

a. A moldvai falvakból a havaselvi városokba fordult székely kivándorlásról a fentebbiek után csak néhány író_T kell idéznünk, szinte minden kommentár nélkül. A múlt század negyvenes éveiben egy fiatal ref. pap, Ürmösy Sándor járt lent Oláhországban s rendetlen, modorosan elhányt, hosszan málló soraiból a folyton tartó kivándorlásnak részben ugyanazokat az, okait tudjuk összeszedni, amelyeket már a XVII-ik századi oklevelek is említenek s a névtelen is előhozott, és a kivándorlók között ugyanúgy tűnnek fel a »nyüvesek« mint ahogy azt már fentebb előre jeleztük (36: 86. o.)

Az indokok, melyek a' magyarokat átküldöitek Oláhországba, sokak és számtalanok...

/Éhség. 86-87./ Csoportonként mentek át a' jelen századunk 14-15-16 és 17-dik éveiben is; midőn Erdélyt és legkivált a' székelyhont gyilkolta az éhség... midőn is az éhség halálra sorvasztotta a' népeket,' s legkivált, a' székelyhon gyermekeit, akik magukat az éhelhalástól fagyökökkel oltalmazták – különösen a' havasaly népét leggonoszabb pestisként gyilkolta. Ekkor történt, hogy Udvarhelyen székezés tartatván, szilfa po-

gáesa tétetett a' terem asztalára, {elküldendő a' felsőbbséghez-, hogy megtekintvén alattvalóit, könyörülne sorsukon. Illy éhségtől körül szorítatva, kiknek csak lábok erejét nem ölte volt le az a' szilfakenyér, futták a' kín elől a' szomszéd országokba; így Oláhországba is, valamint Moldovába, seregenként mentek bé a' magyarok, hogy a' kihalált kerülhessék...

/Sovány földek. 87-88./ Gyériti a' székelyhon gyermekeit jelenleg is szántó földjük elegendőleg nem adózása következeié. Ezen sovány helység, gyakor szükséget okozván, szegény népe, kéntelen hazáját elhagyni, és más országokban keresni kenyerét ... Többször annyit sem aratnak, mint a' mennyit vetettének vala el. Ilyenkor kéntelen oda menni, a' hol remél, és élet mutatkozik.

/Szaporaság, a föld felaprózódása. 89-90./ Hát ha meggondoljuk a' székely nép erős szaporodását, melly annak természeti jellemét egy nemzet is a' világon felül nem múlja;... mert minden napi példák a' 14 és 15 gyermekes atyák, kik légyenek bár minő birtokosok és vagyonosok, de midőn csak hétfelé is oszlik, hétszer kevesedett már /a fiuk/ a birtokra nézt, ...'s hát ezek gyermekei mennyivel lesznek szegényebbek? Biz ők kéntelenítettnek valamerre fogni!

/Céhállapotok. 91./ Éjjel és nappali panasz majd minden elbujdosott magyartól, miszerint ők inasi és vándorlói éveken át nem képesek annyi pénzt gyűjteni, melly elég segélyül szolgálhasson a' céh álladalmok tagjaivá lehetniök. Vagy ha egész áldozatokkal szerencsésíthetik is a' céh testületöket, de már ki van üritve a' zseb; 's még ezen kült egy csomó nyakokba háramlóit adósság; és már nincs pénz, melly által mesterségüknek anyagi eszközeit megvásárolhassák; és így nincs erő, melly helyzetük emeltyűjét feljebbre mozgassa... A' szász atyafiak felé lengnek az ilyenek átkai leginkább, a' szász czéh testületek elvtelen szabályaira...

/Igazságszolgáltatási viszonyok. 90./ Oka még a' magyarok' elbujdosásának a' per hosszas folyama, melly az egyik felet semmivel hagyja, és volt boldogságának csak emlékei engedi meg birtokában; az ilyenek vagy csupa szegénységek' kergetésiből, vagy az -ebből eredett szégyenből, melly ilyenkor elkeseredéssel szokott elegy lenni, hagyák el hazájukat, mert nagy csapás a' magyarnak az ő meggyaláztatása; számtalanok az illy sorsüzöttek kik átkozzák a' századok lassúságát, mellyek késnek a' magyar nemzetet ezen szerencsétlen poklából kiemelni.

/Katonáskodás zsoldért. 61-62./ Beszéllette /Mózes Káról, a' második oláh ezred magyar katonagyógyásza/, hogy ezrednél többek vannak magyar legények katonáskodva, kik, csakugyan nem erővel fogattattak el, hanem önkényekből állottak bé szép pénzfizetésre, mellyet a' falvak fizetnek azért, hogy ők tartozván katonát adni, nemzötökből nem találjanak önkényeseket... A' fo-

gadottakat fizetik 150 piásztelen, melyet beállásukkor letesznek a fő generálhoz, és hat évek lefolyta utána adván ki, elbocsátják a szép tőkével...

/Egyéni esetek, sorscsapások. 91-92., 17./ Vannak még indokok a magyarok elbűjdosására, mellyeket szült a lélek elkese-redés, ezeket pedig felköltötte a háládatlanság... akár egyének-től, akár valamely egészszól...

/Egy Bráza nevezetű faluban/ egy angolfigurás kert ma-gára vonván figyelmem,... ennek udvartelkén átmenve egy boér öltönyü ember ötlött szemeim eleibe... és megismerem személyé-ben honom egyik fiát, udvarhelyszéki Oklándi Kovács Litteráti József urat, ki hazájában, minekutánna a sors baláldozatja lett', itt hagyta a honnak gyermekes nőjét, átmenvén a szomszéd or-szágba az élet jobb szerencsáját vadászni... itt, az emiített kert-ben, mint kertész ...

/Mebúvók. (13.)/

/A sinai kalugerek között/... a mint futólag észleltem, magyarból lett kalugerek is vannak, kik vagy csinnyok esetében, vagy a katonaságból elszökvén, körökben asylumra találtak...

/A nyüvesek. 94./ Vannak más indokok is, mellyek magából az emberből születnek, és semmi más kútfőkre nem mutatnak, mint önmagának, az ember erőtlenségének hanyagára; innen sok Oláliországba bébujdosott magyarok, magok kovászai sorszüött-ségeknak, kik mint tikozlók, mint életbölcsezzettel szűkölködők, mint a jövőkre vigyázni nem tudók, azért mint az emberiség salakjai kéntettek elhagyni hazájokat; de nem úgy mint, sors-üzöttek, mert az ilyenek méltók a sajnálásra, s könyörültségre; hanem mint sorsüldözöttségöknek saját kovászloí, kik mint min-den nemzeteknél, úgy a magyarnál is feltaláltak, de kik hon-tilésekkel annyit használnak, mint hazájokon kült. Ilyen magya-rok is vannak ezen Európa nagy Asylum országában, kikre csak ama székely köz példabeszéd átka szállott: „a ki nyüves, mind haljon el”.

A szász Hintz a rosszul végrehajtott jobbágyfel-szabadítás és a lassan már egy százados s közben igen megszokott székely határőrség feloszlatása miatt is tud egy kivándorlási nullámról (59: 39. o. németből fofd.):

A jobbágyfelszabadítás (1848) és a katonai határőr-szervezet megszüntetése (1850) a székelység megélhetésére/ különösen a Székelyföld északi részén, különös hatást gyakorolt... A szé-kelyek jelentős része ...az úrbéri törvény (1854) következtében nehéz helyzetbe került: mint zselléreknek u. is azokat az adó-kat, melyeket a birtokukba került földek után kiszabtak rájuk. a sajátjukból kellett megfizetniük. Míg egyik is, másik is, el-szánta volna magát erre, végül is közösen megtagadták a neme-

seknek a fizetést. Ezeket azonban nem érte kár, mert a zsellérek birtokainak nagy részét, gyakran az egészet, elvették. Honnan kerítették volna elő ezek a szegény emberek a pénzt a fizetéshez és megszokott jövedelmeik többévi elvesztése után hogy tudtak volna családjaiknak megélhetést biztosítani? Azzal segítettek magukon, hogy gyermekeiket sokkal nagyobb mértékben, mint addig, külföldi cselédkedésre küldték. Kísérletképpen ilyen célból engedték őket Moldvába és Oláhországba menni.

A székelyeknek egy másik, nagyobb része, a határőrök meg elvesztették keresetüket, melyet a határőrző és egyéb szolgálatért zsoldként kaptak. Elesetek azoktól az előnyöktől is, melyekkel foglalkozásuk járt: a ruházattól s a könnyen végrehajtható árucsempészet nyereségeitől. Honnan tudták volna mindezt pótolni? Hogy tudták volna fizetni az adót, melyet egyidejűleg kivetettek rájuk? Hogy intenzívebb földműveléshez és erdőgazdálkodáshoz kezdjenek, erre nem voltak meg az anyagi és szellemi képességeik. Ezért a belföld síkabb vidékei felé, vagy külföldre vándoroltak, ahol közepszerű munkáért csendő ércpénzzel fizettek.

b. A legsűrűbb sorokban a múlt század végén s e század elején tódult ki a székelység Romániába. Hosszú, régi kiszéledésének csak ezt a részét szokták »székely kivándorlásnak« emlegetni. Akkoriban számtalan publicista, közgazdász, nemzetpolitikus s több ankét, kongresszus foglalkozott e tünettel s elterjedt annak a híre. A hivatalos Magyarország azonban tényleg szemlélte az akkori többi, nemcsak Romániába, hanem mindenfelé, de főleg Amerikába tartó kivándorlással együtt. Leginkább azzal nyugtatta meg magát, hogy nincs is székely kivándorlás, amint ezt, pl. a hivatalos kivándorlási statisztika sorai is elárulják: »A Romániába törekvés legtöbbször nem igazi kivándorlás, hanem múló munkakeresés« (84: 12. o.).

Akivel az ember veszekedik, azzal még törődik egy kicsit, azt még méltatja valamire. Ne szidjuk ma már, hogy, felejthessük ezt a legszegényteljesebb korunkat. Ne időzzünk sokat a századfordulói »székely kivándorlásnál« se. Ismertetésünk terjedelmét, arányait eddig általában az események, okok jelentősége szabta meg. Ne tévesszen most meg, hogy egy aránylag rövid időre mázsányi a cikk, értekezés, röpirat. Még a leg-

jobbnak emlegetett tárgyunkra vonatkozó értekezést is alig tudtuk felhasználni s eredményeitől meg épen megborzadtunk (Hegedüs Lóránt: 97.). A századforduló úgy nézte a székely kivándorlást, mint egy Romániába irányuló kivitel (97: 233. o.). Mi sutba dobjuk a közgazdasági megállapításokat. Az eddig végig követett történetek, folyamatok után előttünk már tisztán áll a századfordulói nagymérvű székely kivándorlás is s csak a székelyek elrontása legvégső fokának a lerögzítése mialit s mintegy a sok száz, lényegtévesztő cikk, értekezés ellenében ismétljük: a század végre, a milleniumra bevégződött a nép és urai teljes lelki elszakadása, elkülönülése, mely az adatok szerint már századokkal¹ előbb kezdődött s a nép elnyomorított sorsában rögtön külföldre állt, ha ott több pénzt, jobb megélhetést sejtett.

Emlékeztetőül kísérjük végig röviden azokat a gazdasági szívó s tasztító erőket, melyek az elhagyott, lelkében már régen megtört székelységért versenyre keltek. Mi sem mutatja jobban e nép pusztulását, minthogy betegségének vizsgálatánál már nem is kell a lelkére gondolnunk, csak a gazdasági okokra.

Mindenki tudja, hogy a milleneumi Magyarország legjobban elhanyagolt területe a Székelyföld volt. Erre több példát hozhatnánk föl, említsük meg azt, amivel akkorában a haladást mérték, a vasutat. Magyarországon a Székelyföld kapta meg legkésőbb ezt a modern közlekedési eszközt. Hegedüs Lóránt írta 1902-ben, hogy »Csíkban« néhány éve nyílt meg első vasútjok, a gyimesi. (97:222. o.)

Magyarországgal szemben egy ország használta fel szinte korlátlan számban a munkáskezeket: Románia (71:173-4. o.)

Urechia szempontjainak megfelelően nem korlátozták a románok a székelyek országukba özönlését a munkaalkalmakra. Hegedüs Lóránt, aki a század elején vasút híján sokhelyt még gyorskocsin járt a Székelyföld-

dön, Predeal, Busteni és Sinaja városokban a vasúti munkások közt (399. o.) s még a Fekete-tenger mellett, Konstancaban is nem egy vasútépítéstől ottragadt székely munkást talált (412. o.). Mi helyettünk így használta fel az építésre népünk erejét egy idegen ország. A székely munkások Romániába toborzása (akárcsak a régi sloboziákba csalogatása) igen gyakori volt, különösen Háromszékben. A román bojár kereste a székely munkásokat. Megbízottai évenként szerződtették le őket, amint ezt többen leírják, pl. Barabás Endre (93: 439-40. o.):

Az itthon valamelyes vagyonnal bíró székelység, mint máisokak előtt tudva van, mezei munka keresése végett nagy csapatokban keresi fel Romániát azon okból is, mert itt a munka idő hamarabb beáll két héttel, mint a Székelyföldön. Általában öt-hat ezerre lehet tenni azoknak a számát, akik a Székelyföldről évenként megfordulnak Romániában e célból. Nem kell azonban azt hinni, hogy mindnyájan a véletlenre bízva magukat, indulnak útrár Biztos tudomásom van arról, hogy a múlt 1900. év nyarán is több uradalmi ispán (logofet) járt a Székelyföldön, akik összetoborozva a mezei munkásokat, jó bért kínálva nekik, rávették a székelyeket, hogy június elsején itt meg itt jelentkezzenek munkára. Kisebb csapatokba összeállva, átkelési munkásigazolvánnyal átmentek Romániába.

Az előre meg nem fogadott, de a munkát Romániában kereső székelység – leginkább vonaton – Bukarestbe, Ploiestre, stb., nagyobb városokba özönlik, felfegyverkezve kaszával, kapával és sarlóval. Ottan egyes jól ismert magyarországi származású korcsmarosoknál ütik fel tanyájukat. Ilyenek Bukarestben, a nevezetesebbek: Tódor, Gyuricza és az ifj. Gyuricza. Az uradalmi ispánok több szekér kíséretében aztán egyenesen ezekre a központokra jönnek. Ezek a romániai magyar munkásközvetítő irodák, melyek az egész Székelyföldön általánosan ismertek a munkásnép között.

Az alkudozásoknál a korcsma tulajdonosa viszi a közvetítő szerepet, aki nemcsak azért érdeklődik a dolog iránt, mert az uradalom részéről is részesül nem megvetendő provízióban, hanem azért is, mert a nála időző székelység néha 2-5 napig is az ő előlegezett hitelén él nagyon gyakran. A logofetek az alku megtörténte után előpénzt ad a felfogadottaknak, a körülményekhez képest legtöbbször annyit, amennyivel korcsmai tartozását kifizetheti. Ezután szekérrre ülnek és kihajtatnak a tanyára vagy az uradalomba...

Mezei munkás mellett gyári munkásnak is nagyon keresték a székelyeket, mert az iparban tanulatlan románokat nem alkalmazhatták s a vállalkozókat eleinte még házhelyel is igyekeztek román földre kötni (pl. Azugán, Barabás szerint 433. o.). Különösképpen azonban a cselédlányokat, szakácsnőket vonzotta Románia, mert míg meg nem sokasodtak, a gazdag bukaresti bojárházakban jól ment dolguk. Kivándorlásukról s a vonzó bukaresti cselédsorsról többek között ezt írta Barabás Endre (432., 438. o.):

Ezelőtt 15 évvel egy kiváló, előkelő román boér szájából hallottam, hogy ő ugyan nem rajong a magyarokért, de azért Románia mindig hálát érezhet a magyarok iránt. A Romániában élő székelyek pedig éppen a civilizációt terjesztették közöttük és megérdemelnék, hogy Bukarest két legfőbb terén felállítsa hálája jeléül a román nemzet egy székely szobalány és egy székely szakácsnő szobrát. Mert Romániában ha található tisztaság, az, egyenesen a székely szobalányoknak köszönhető; főzni pedig még ma sem tud senki olyan ízletesen, mint a székely szakácsnő...

A székely szakácsnők és szobalányok annyira megszokottak, hogy ma már csaknem nélkülözhetetlenek Romániában... Talán a rendes voltuk-, megbízhatóságuk- és tisztaságukba vetett hit ösztönzi őket oly jól megfelelni szolgálatuknak, mint aminőhöz már hozzászoktak a román boérok. Főző művészetük oly elismert, hogy vannak nagy számmal úri román házak, hol évtizedek óta - más, mint székely szakácsnő, nem volt. Nem ritka eset az sem, hogy egy-egy ilyen kiváló szakácsnő egész életét éli át egy helyen, sőt gazdája férjhez is adja, úgyhogy férjével együtt lakást és ellátást biztosít neki és hozzá a férj, ha helyben nem alkalmazza, a házon kívül bármely foglalkozást üzhet.

A bérvizonyok franciásan nagyok s általában a gazdag boérok luxust üznek a cselédtartásból...

A székely kivándorlásnak a leghíresebb részlete a székely iparosok Romániába állása volt. Az oláh nép elmaradottsága, tanulatlansága és az ipari ol való idegenkedése miatt, régebben a legtöbb ipari termékkel a magyarok látták el az oláhokat. A konjunktúra régóta is szívta a magyar iparosokat oláh iöldre. Már 1747-ben azt írta Torkos székelyföldi értesülése után, hogy »Havas aly-földiben maid minden nevezetesebb városon és falun vágynak. Magyarok-is, kik közzül

némelyek... önként, mesterségeknek folytatására nézve bemenvén, szerte széjjel letelepedtenek (12: 111. §.)« Száz évvel később Ürmösy írta, hogy »a fővárosokon kült minden mezővárosocskában és nagyobb falvakban csak a magyarokból állanak a mesteremberek (36: 24. o.). Ez az állítás többekével egyezik a múlt század derekán s még 60-as, 70-es éveiben is, Romániában »a kisipar csaknem kizárólag a magyarok kezében volt« (Barabás 93: 434. o.). Ezek s a háromszéki és brassói iparosok látták el Romániát iparcikkkel. Különösen a magyar cipő, kasza, kocsi, 'székér, asztalos áruk, szőttesek és szűcs áruk voltak igen kelendők. Az új Románia azonban az iparát sem akarta elhanyagolni, s ennek fejlesztése érdekében óriási vámokat rótt ki a magyar árukra. Ezzel kezdődött 1884-ben a magyar-román vámháború. Ennek ugyan az lett a következménye, hogy akik a magyar iparosok közül még nem telepedtek le Romániában, hanem a határon túlról, a Székelyföldről szállították áruikat, szintén Romániába vándoroltak s ott csak nőtt a magyar iparosok száma. Románia azonban, mint tudjuk, tűzzel-vassal románosítani kezdte őket. Akik elleneálltak a románosító törekvéseknek, s magyarnak maradtak, azok ellen meg olyan ellenséges közhangulatot szított s olyan törvényeket hozott, melyek egy-két évtized alatt összerombolták a magyarok iparát.

Ha lassan megromlott is nemcsak az iparosok, hanem az összes kivándorlók helyzete is Romániában, részint a magyarok állandó gyarapodása, részint a mindjobban ellenséges és gyűlölködő román nacionalizmus miatt, a híre és vonzása sokáig megmaradt még a székelyek között a romániai munka- és kereset-lehetőségeknek.

A legaljasabbá azokban fajult el a kivándorlási betegség, akik emberkereskedési üzleket Romániába. Ilyenekről számolt be emlékirataiban Koós Ferenc, aki

bukaresti réf. papsága idején száz formáját látta a székelység pusztulásának (75: II: 271-86. ö.):

A kivándorlás ellen való felszólalásra első okot egy szomorú körülmény adott, melyre a 60-as évek elején Buda Sándor hazánkfia*) figyelmeztetett volt. Nyomára jött annak, hogy valódi emberkereskedést kezdettek volt folytatni a csiki leányokkal és 12-14 éves fiúkkal.

Megtörtént, hogy az így elszegődött tapasztalatlan székely fiúk, kiknek útlevelök nem volt, a durva bánásmódot ki nem állhatva, elszöktek és napokon, éjeken át bujkáltak a Csizmedzsiu népkert bokrai között, míg valamely rendőr rajok talált és összefogdosta s a rendőrségre hajtotta őket. A román rendőrség összeláncoltatta s kikísértette őket a tömösi vámig.

A leányok sorsa még szánandóbb volt igen sok esetben.

... A bukaresti kórházak tudnák csak megmondani, hogy hány szerencsétlen magyar legényt és leányt temettem el azokból, a kik életük virágjában estek irtóztató kóroknak áldozatul, átkozván azt a napot, melyen Romániába kibújdostak.

Azonban nemcsak a leányok és gyermekek kihordása volt akkor divatban, hanem a felnőttek is. Kora tavaszon megtelt Románia székely munkásokkal. Dolgoztak egy-egy bojárnál igazán és szorgalommal s megkapván érdemlett béröket, télire haza húzódtak.

Megtörtént azonban nagyon gyakran, hogy egy-egy gazlelkű gazdatiszt és haszonbérő hónapokig dolgoztatta a székely napszamosokat s akkor elkergette őket: le is út, fel is út! Behúzódtak a közel lévő városokba, ott pedig a rendőrség fogdosta őket össze és jól megnyaláncolva küldötte ki a határszélre. Vége-hossza nem volt nyaranta az ilyen gazságoknak.

Egy alkalommal, amint megkötözve hajtottak egy ilyen csapatot, a Prahova éppen áradófélben lévén, behajtották őket s egy részök a vízbe fült...

Késő ősszel rendesen hatalmas razziát szokott tartani a bukaresti rendőrség. Egy módja volt az ilyen fogdosás elől megmenekülni, t. i. a pénz. A kiknek ez nem volt, azokat összeláncolták és csapatonként hajtották át a határon, gúnyjára és csúfjára a magyar nemzetnek...

Alig volt olyan hét, melyen ne írtam volna ide is, oda is; most magánleveleket, majd hírlaptudósításokat, kérve, intve mindenkit, hogy ne jöjjenek ki Romániába, hogy inkább egyszer egyenek napjában, de otthon maradjanak. Nem használt semmit ...

*) A 48-as emigráltak vezető embere Romániában, már volt róla szó.

Szinte restelkedünk előhozni azt a sok szennyet, melyet a kivándorlás magával sodort. Nem a szívekre akarunk hatni, csak módszerünk végigkövetése, kérdésünk irodalmának végig való bemutatása miatt iktatunk ide a korabeli újságok száz meg száz kivándorlási eseteket ismertető cikkei közül egyet (74.):

Bukarest egyik kórházában egy csinos, fiatal leány halt meg foszformérgezés következtében. Egyike volt szegény azoknak a boldogtalanoknak, a kiket gazság és árulás sodor a bűnbe. Sok ilyen szerencsétlen magyar leány van Bukarestben, de nincs senki, a ki az ügyeket magáévá tenné, hogy megszabaduljanak a gyaláztatól. Erdély volt a hazája s háromnegyed év előtt került a román fővárosba két leánypajtásával együtt. Fényes sorsot, jövedelmező állást ígértek nekik a lélek-kufárok, a kik aljas haszonvágyból kelepcebe csalták s eladták őket egy rosszhírű ház tulajdonosának. Az egyik öngyilkossággal menekült a szégyen elől, a másik kettő a rendőrségtől kért oltalmat. A bukaresti rendőrség a feljelentés nyomán egy szervezett leánykereskedő-bandának jött nyomára. A bünszövetkezet kiváltképpen Erdélyből szedte áldozatait s e törekvésében kitűnő szolgálja akadt egy Prahoveanu nevű erdélyi oláh ember személyében. Ez az ember „szállította” az említett három leányt is, a kik addig kifogástalan viseletű hajadonok voltak. Múlt tavasszal osont át velük a magyar-román határon s ez által kijátszotta a hatóságok ellenőrködését. Prahoveanu ellen, mint Bukarestből írják, bírói vizsgálat folyik.

6. Számot kéne még adnunk arról a székely kivándorlásról, mely a világháború után, eltűnván a Kárpátokról a határ, Nagy-Romániában folyt le Erdélyből a Regátba. Ez azonban, ha a legnagyobbmértéti¹ volt is az összes között, az előbbiekhöz hasonló okok és körülmények között folyt le, legfeljebb csak annyiban különbözött tőlük, hogy útlevéltilalom, vagy egyéb korlátozások sem akadályozták. Együtt sodródott a székellyel, mint a múltban is elvétele, a többi erdélyi szegény magyar is, a világvárossá lendülő Bukarestbe és a gazdag Románia többi gazdasági centrumaiba. Erről a dolgról a közelség miatt inkább csak lírai részletek ismeretesek – ezekről jól van tájékozódva a magyar közönség -, rendszeres adatközlések, vagy

adatfeldolgozások nem történtek róla. Ezért, elmellőzve a szórványos és szívhez szóló adatokat, lezárjuk inkább azt a perspektívát, melyet e fejezetben a székelység sorsáról meg akartunk mutatni.

Egyenes, szinte törvényszerű következménye volt Erdély leválása s vele együtt a székelységnek román uralom alá, kisebbségi állapotba jutása. A kisebbségi élet többek között azért is igen tanulságos, mert leválasztja a népből azokat, akik nem vállalják vele a hatalom nélküli, kiszolgáltatott sorsot, szóval megugrasztja a belőle, de nem érte élőket, a vele össze nemforrtakat. Szinte nem is kell mondanunk, hogy a székelységből is megugrasztotta a »Négyszem-között«, rablóbankos s egyéb urakat. E népnek a kisebbségi sors mutatta meg teljes egészében az árvaságát, elhagyottságát, magáramaradottságát. Nem volt senki, amíg az újlékű fiatalokból fel nem nőtt egy-kettő, aki ez omló népnek az összefogására, megtartására, megerősítésére szánta volna az életét. Csak természetes, hogy így bomlási tünetei s kivándorlási mozgalma még nagyobb mértékben jelentkeztek.

Zaharescu már említett román író, a béke után (1922-ben írta meg értekezését Säcueni megyéről. Mi e megye fennállásából a székelyek hatalmasságát következtettük ki. Ne gondoljuk, hogy Zaharescu is ezt tette. Säcueni megye tanulmánya adalékul szolgált a mámoros román közvéleménynek, hogy Erdély és Románia nem is volt egymástól elválasztva, hiszen a Székelyföldről sűrű közlekedés folyt már régóta Havaselve felé. Ekkor kezdte el a sors az iróniát a székelységgel. Több százéves betegségét, kipusztulását több százéves érvnek szánta Erdély és Románia összetartozandóságára az erőszakolt román okoskodás, melynek Nagy-Romániát megindokolt országgá kellett kiagyalnia. Ettől már csak egy lépést kellett tennie, hogy a székelyek román származását süsse ki. Az ennek nyomán következő románosítás már a legjobb útban volt affelé, hogy a sorraépített templomokkal, iskolákkal,

székelyföldi apostolokkal és misszionáriusokkal kikezde e népünk lelkét. Ne háritesk mindent erőszakosi és heves szándékú szomszédunkra.

Míg a Székelyföldön egy idegen hatalom lélekölő módszereivel, lélekvásárával kellett küzdenie a székelyeknek, regáti munkahelyein újjazdag és ujhatalmas uraknak a megvetését és sokszor a legalantasabb szolgását kellett elszenvetniük. Csodálkozhatunk, ha neurózis lepte meg az elszóródott népet?

Pontot tehetünk soraink végére. Elmondtuk, bemutatattuk, hogy lett az Árpád-trónörökösök királyi népéből, a székelységből egy idegen nép harmadrendű szolgája.

HOGY ALAKULT A MAGYAROK SORSA A KÁRPÁTOKON KÍVÜL?

Könyvünknek legfontosabb részén túljutottunk. Végigkövettük azokat a magyarokat, akik az idők folyamán átkeltek a Kárpátok gerincén s kialakítottuk szemléletünket is e történeti folyamatra vonatkozólag: két réteget észleltünk népünk felsorolt rajai között. Hódítókat, akik egy nagyerejű ifjú népnek, a középkori magyarságnak a keleti szélein terjesztették a magyar hatalmat s tágították, bővítették népünk szállásterületét. S kivándorlókat, akik a magyar nép gyengülése és lesüllyesztése idején, idegenbe menekültek, románok között húzódtak meg.

Ez az ellentét, melyet népünk legszélső nyúlványainak a vizsgálata közben kaptunk eredményül, eddig meglátott formájában és adalékaival is igen tanulságos, úgy gondoljuk. Határozottan elénk állít ugyanis egy időszakot s egy népi állapotot, melynek mai, népünkkel kapcsolatos szándékainkban, tervezéseinkben ideálként kell segíteni, buzdítania: az Árpádok korát s az Árpádok fegyelmezett, gondozott, erős magyar népét. S világosan megjelelöl egy olyan kort s egy olyan magyar népi helyzetet, melyből kitáplászkodni nem tudhatunk elég igyekezettel s népünket kiemelni, kinevelni, nem tudhatjuk elég szorgalommal: az újabb magyar (mondjuk: Habsburg) kort s e kor magyar népének a helyzetét.

Ezt a kétrétegű, ellentétes képet tovább is részletezhetiük azonban, ha nyomon követjük a Kárpátokon kívülre került népünknek a sorsát. Ez munkánknak egyik legnehezebb feladata, mert a kijutottaknak egyházi állapotán, történetén kívül nem igen törődtek másral az eddigi kutatók. Nem is tudunk azért ezen kívül, mást, mint egy-két mozaikszerűen egymásmellé helyezett adatot előhozni. Az eddig kapott képet azonban ezek is részletesebbé teszik, szemléletünket ezek is tágítják a Kárpátokon kívüli magyarokról, s a régebbi időkre vonatkozó feltevéseinkhez pedig, a magyarság Kárpátokon kívüli eredetéhez, újabb érveket is szolgáltatnak.

I. A középkorban

1. A Kárpátok gerincén kitelepült Árpád-kori magyarságról indirekt úton tájékozódunk. Rávonatkozó magyar adatok híján azokat a magyar eredetű román földrajzi neveket hoztuk elő, melyek más földrajzi s történeti tényekkel s okleveles adatokkal együtt, egykori magyar lakosságot bizonyítanak.

E magyarságnak nemcsak a kitelepüléséről *nem* rendelkezünk azonban adatokkal, hanem a Kárpátokon túli életének első idejéről sem, habár két-három századdal újabb kort kell ehhez megvizsgálnunk, a XIV., XV. sőt XVI. századot. Meg kell maradnunk tehát továbbra is az indirekt módszer mellett s a román sorsban, életben kutatnunk azt a régít, állandót, középkorra visszanyulót, ami a magyarok életének kikövetkeztetésére nyújt némi támpontot.

Egy olyan sorsnak a régmúltjából, melyből kevés és hézagos az adatunk (s ilyen a régi középkori oláh sors)³ a legtöbbet s a legbiztosabbat a nyelv örítte

még. Ezen folyik, ezen fejeződik ki állandóan az étet s a nyelv szavainak az összessége, a szókincs, egy nép életének, kultúrájának, sorsának a hordozója. Minden nép szókincse számtalan idegen elemmel bővült az idők folyamán, aszerint, hogy milyen idegen népekkel, szomszédokkal hozta őket össze a sors. Az ezektől átvett idegen elemek azonban, az ú. n. jövevény-szavak, lassanként meghonosodtak s a nép nyelvi birtokának a részévé lettek, amiképp meggyökeresedtek azok az idegen kultúrhatások, szellemi és anyagi javak is, melyeket az idegen szavakkal együtt fogadott, szívott be magába a nép. így váltak a halászó, vadászó leg-ősibb finn-ugor magyarság lelkének kincsévé a bolgár-török szavak s az a kultúra, melyet ezek kifejeztek: az állattenyésztés, földművelés. így a honfoglaló magyarságnak pl. a keresztyénség latin és szláv szavai. Hasonlóképpen történt ez a régi oláhsággal is. Latin gyökerű nyelvére egy jókora szláv, főleg bolgár-szláv réteg rakódott, s ez a réteg elárulja, hogy a pásztor-kodó ősi oláhság mit tanult a bolgároktól. A földművelést javarészből például. Az oláh nyelvben számtalan magyar elem is van: tanúképpen azokra a magyar-oláh érintkezésekre, melyek az oláhok életét, sorsát alakították, melyekből szomszédunk tanult kultúrát fejlesztett.

Tárgyunkban mindezt a következőképp tudjuk hasznosítani. Ha ki lehet válogatni az oláh nyelv magyar jövevénytázaiból a középkoriakat, az egykori Kárpátokon kívüli magyarság és oláhság – mert ez érintkezett egymással – középkori érintkezésének a tanújeleit kapjuk meg. S ha a magyarból oláhba került, behat átadott nyelvi anyagot vizsgáljuk, az átadóknak, a Kárpátokon túli magyaroknak a kultúrájára, életére tudunk abból következtetni.

Az oláh nyelv középkori, még szlavón nyelvű oklevelekben előforduló magyar jövevénytázaikat Tamás Lajos kutatta ki s csoportosította fogalomkörök szerint (184:)

1. Udvari élet.

Vitéz, hitlen (hübéri fogalom; hütlen, infidelis vazallus), örök (adományozott birtok örökjoggal, később az adományozó oklevél növe), pohárnok, apród, herceg, bán és nem(zet), cimer, páncér.

2. Városi és falusi élet, földművelés.

Város, lakni, lakás, szállás, soltész (a város élén álló tisztviselő), polgár (a soltész mellett álló tisztviselő), gazda, határ, falka (földmérték, különösen a moldvai szőlőgazdálkodásban használatos), fertály (a falka negyedrésze), megyés (első jelentése: szomszédos, határos volt s egy kisbirtokos osztályt jelölt, később jobbágyot. A moldovánban a jobbágyot jelentő vecini, ennek a fordítása), jobbágy (régii minister regis értelemben), dézsma, élés (adó-tized), és bér, hold (földmérték).

3. Kereskedelem, pénz- és vám-ügyek.

Mester, szekeres, berbence, mázsa, tár (teher értelemben, mint a tár-szekérben, tár-házban) és szinonimája a terh (teher), vég (mérték mint az egy vég vászonban), marha (előbb birtok, aztán áru), hölgy (menyét, hermelinprém), hám, guba, suba, sapka, bán (méltóságnévből lett pénznév, ma báni, a lej századrésze), dukát, költeni, vám, mérték.

4. Jog, igazságszolgáltatás.

Az eddig felsoroltak közül ide is tartozik az Örök és határ. Áldomás, kezes, szabados, panaszolni, bántani, tolvaj, per.

5. Hadi élet, háború.

Az eddigiek közül: vitéz. Zsold, puska, kard, porkoláb, kapitány, huszár, keresztos (vitéz, harcos), és harc, ellen(ség), palánk.

6. Egyéb.

Bánni, bőség, bér, kin, fogadni, halastó, nyomás, vágás, tagadni és képezni, gond(olat), kép, karvaly, méhes.

Ezek a szavak az oklevelekben való nagyszámú, előfordulásukból ítélve, teljesen otthonosokká váltak az oláh vajdaságok kancelláriáinak a nyelvében s jó-részt ma is használatos, pótolhatatlan és kiirthatatlan szavai a román nyelvnek. Nem képzelhető el, hogy ezeket erdélyi oláhok vitték volna ki a vajdaságokba. Ezt akkor állították még, amikor nem tudtak a Kárpátokon kívüli magyarokról, vagy román tudósok' mondják, akik a dákö-román kontinuitás érdekében mondai alapon Erdélyben visszahúzódott oláhok Havaselvére és Moldvába való kitelepítéséből keletkeztek a vajdaságokat. Bár fel kell tételeznünk, hogy a fenti jövevényszavak által képviselt magyar kultúrát

erdélyi, sőt magyarországi (pl. a királyi udvarban történt) magyar-oláh érintkezések is terjesztették az oláhok között, a magyar kitelepülés folyamatának az ismertetése után s a magyar jövevényszavakat átadó kultúrrétegeket keresve a kitelepült magyarságban, nem kételkedhetünk, hogy annak átadási helye főleg a Kárpátokon kívül volt.

a. Próbálva időrendet tartani a kultúrjavakat és azok szavait átadó magyar társadalmi rétegek felsorakoztatásában, úgy gondoljuk, hogy azzal kell kezdenünk, amelyik a falusi élet és földművelés fogalmi körébe tartozó szavakat plántálta át az oláhba. A középkori oláhokra gyakorolt legjelentősebb s legrégebb magyar hatás u. is azok helyhezkötése, falusi életre tanítása s földművelésre szoktatása volt. Elekes (241) végigkísérte a középkori mozgó oláhságnak a megtelepülési folyamatát. A legtisztábban látszik ez a Szörénységben ahol a legkiépítettebb volt a magyar szervezkedés s ahol IV. Béla 1247-i oklevele szerint olyan magyar nevű telepítők, kenézek is végezték az oláhok földhözkötését, mint Farkas és János. Más területről nincsenek adataink a magyar hatalom telepítési munkálatairól, az! azonban jól látszik, hogy mindenütt a magyar népesség szomszédságában történt a mozgó, pásztorkodó oláhok megállapodása. Ebből is gondolhatjuk, hogy a magyar nép életformáját vette át letelepedve az oláhság. Annak nyomait árulják el a Tamás összegyűjtött szó- és fogalomátvételek közül az egyhelyben lakó földművelő életre vonatkozók. Kiegészíti ezeket az a birtoklási forma, mely a Kárpátokon kívüli magyar folytonosságot őrző moldvai csángók s az oláhok egy kisbirtokos rétegében a legújabb időkig fennállott s melynek neve s maga is magyar származású, a razes =részes) birtoklás.

Úgy gondoljuk, hogy ebből a részes birtoklási módból tudunk legtöbbet következtetni a Kárpátokon

kívüli magyarok életére. A részesekről, (akikhez Hasonlóak voltak a megyések, de ezek később jobbágy-sorba süllyedtek s akiket Havaselvén inkább mosneniknek neveztek) Kantemir moldvai fejedelem írt először. A nemesek utolsó osztályaként sorolta fel őket, megjegyezve azonban, hogy »inkább nevezhetők szabad parasztnak, mint nemeseknek. Hasonlóak az orosz odnodvoricához, nekik sincsenek parasztmajorjaik, hanem többjük lakik egy falut s földjeiket vagy maguk művelik, vagy megfogadott szolgálk«. (6: 261. o.). Ugyancsak ő, mondja róluk a vranceai részeseikkel kapcsolatban hogy külön törvényeik és szokásaik szerint éltek, parancsokat még a vajdától sem kaphattak, bírakat sem fogadhattak el. Valami évi járadékot fizettek ugyan, de ennek az összegét külön állapította meg a vajdával egy belőlük alakult küldöttség s ha a vajda ezt az összeget felemelte, nem fizették meg, vagy 'a fizetés elől a hegyekbe menekültek.

Többet és lényegesebbet mondott róluk Petras Ince Döbrentei kérdésére a csángók birtokviszonyairól szólva (35.):

7. kérdés. Van-e közöttük /a csángók között/ szabad birtokos nemes? vagy milyen viszonyban állanak földes uraikhoz?

Hajdan több határokat bírtak, mint szabadok' s nemesi jogokkal bírok, a' mit bizonyít a' hagyomány,' s még az itteni moldován lakosok is erősítnek. Hagyomány vagon mind az oláhok mind a magyarok között, hogy több helyeket egymásközt bírtak magyarjaink, melly helyeket ma csak mint utazók láthatnak; ilyen Magyarest a' sós Tázló mellett, melly falut ma is bírják szabad jogokkal, de már nem magyar lakosi a' magyar nevű nagy fálunak; ilyen Mojnest városka és az alatta fekvő Albutest nevű tér, hol ma is mutogatják még az oláhok a' magyar elpusztult köegyház' helyeit és temetőjét.. Ezen helyet ia szabadon bírták a' magyarok, sőt vagon olyan, ki tudja azt is, mikor adták el az oklevelet' s micsoda kezekben létezik; magam is hallottam, hogy az e' táji embereknél magyar oklevelek is találhatóak, de igen nehéz hozzájuk jutni. Ma is él Podurban egy 70 éves asszony, ki azt beszéli, hogy lánykorában az atyja házánál itták meg az áldomást (így nevezik ők a' megtörtént alkalomkor inni szokott poharat) azon oklevél eladása után, melyet a' kalugeri csángók az albotesti jószágról' s hatáiról szó-

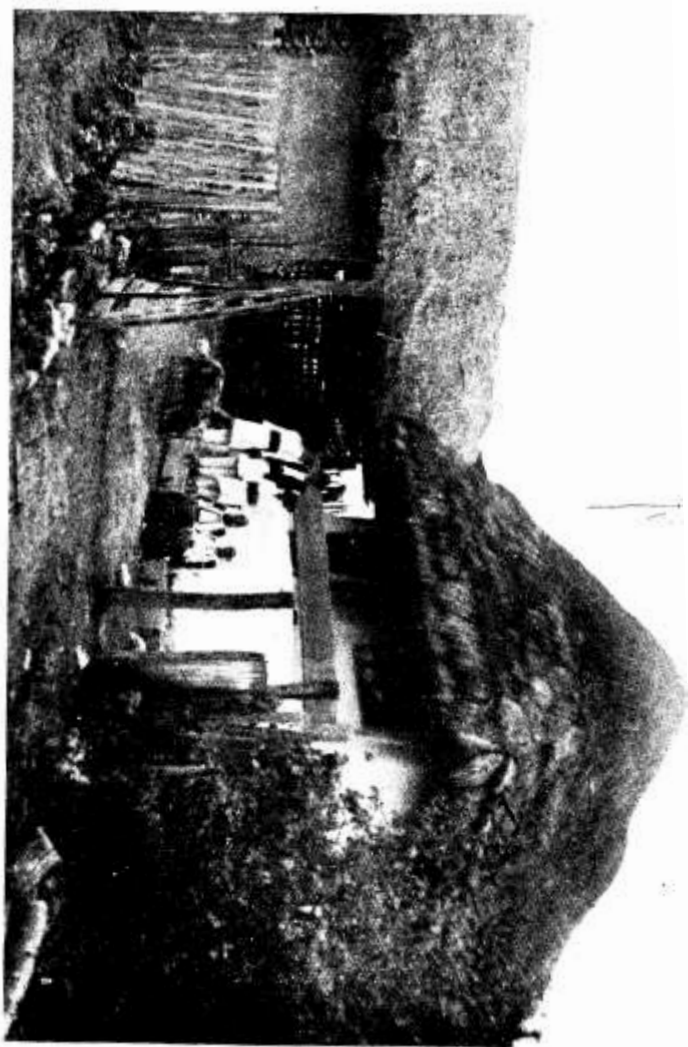
lot, egy ott nem messze lévén, nem folytathatták haszonnal kezelését.., Ma is élnek azon vásárló oláhnak utódjai, kiknél máig megvayon az említett oklevél, de már azt látni sem engedik magyarnak.. Ugyan azon tájon egy prohozesti oláhnál, ki hir szerint magyarul is beszél, mondják, hogy heverne egy nevezetes magyarul irt oklevél, és pedig a' mint mondatik sz. Lászlótól; ennél több magyar irományról még beszélni sem hallottam. Hogy pedig magyar irományok a' hajdani időkben létezhetek, azt nem ok nélkül lehet gyanítani Moldovának Erdély' s Magyarországgal hajdani nagyobb egybeköttetéséből //, 's azoknak királyaik 's fejedelmeikkel kisebb nagyobb viszonyokból, leginkább pedig magyar lakosinak a' régibb időkben is itt nem kevés számmal lakásából, s több idetartozó régibb s újabb körülményekből...

Könnyen gondolható azonban, hogy nem lévén /a csángóknak/ sem védelmező pártolójuk, sem testi sem lelki erejük a' védelmezésre úgy, mint törvényezésre; ősi birtokaikat elvesztvén, a hatalmasabb földbirtokosok' jobbágyaivá lettek majd minyájan, 's ezt idegen földön nem csudálhatni. Birnak azonban ma is némely helyeket, 's azon birtokaiknál fogva mint kisebb nemesek oláhosan „Rezesek”-nek hivatnak, melly nevezett használtatik az oláh nemzetü hason birtokukra is. Én úgy vélekedem, hogy az érintett „rezes” szó nem ok nélkül vehette eredetét a' magyar „részes” szótól, melly úgy látszik~arkaimasint kijelöli afféle birtokosok' helyzetét, minthogy résziben osztznak egymással. ... Úgy tartom, nem éppen pusztá ok nélkül vélekedhetni, hogy a' moldován „rezesek”-ből, ha nem is mindnyájan, sokan mégis magyar eredetűek 's főkép a' nyelv' feledése oláhosította el... így például a' berlódiak a' most is élő tatarossi öreg plébánosnak több évek előtt beszéltek, hogy az ő eleik mind magyarok voltak, magyar neveiket is dicsekedve emlegették; megmutatták továbbá neki a' magyar temető helyet is, hová mai napiglan a' görög hitűek nem temetkeznek.., Birják ma is a megvétel jogainál fogva Klése határát, mellyhez mintegy 3-400 család tart osztzó jogot, kiknek törzsöktől származásuk és osztzó levelük magyar nyelven van írva... Birták bizonyos fejedelemnek ma is meglevő levele' tartalmával Kaluger fálut is határával mintegy négyszázan, melly et 3 évekkel ezelőtt az oklevél ellenére is a' szomszéd boérnak ítélt az uralkodó herczeg által a' moldovai törvény; minek következésében igen sokan ki költöztek házaikból, elhagyván ősi lakhelyöket; pusztájában maradtak az általmenők' nem kis megilletődésére a' legszebb gyümölcsösök ...

Megegyeznek Petrás értesítésének megfelelő részével! Jerney sorai is. (41: 26. o.): »Léteznek Moldvában számtalan helységek, melyek földesurak (boer) alatt

Szövő asszony. Pgsztina Moldva.

Haz. Fundulecstin, Moldva.

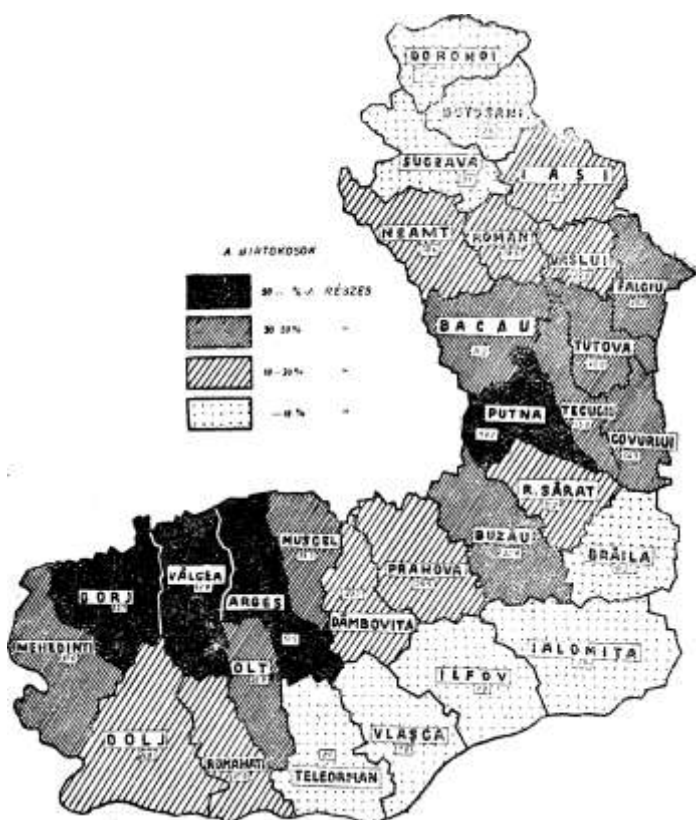
nem lévén szabadon önmaguk közt felosztva, bírják határukat. Az illy lakosok »Rezes« néven hivatnak, melly nem egyéb a magyar »részes« szónál.«

Kitűnik a fentebbiekből először is, hogy a részesek egy bizonyos földközösségben élő birtokosok voltak. Erről a részes földközösségről értékes adatokat szolgáltatott ugyancsak Petras, leírva a klézsei csángó részesek szervezetét. (35: 148-9. o.) Nyolc »tőkére« ment vissza azok eredete. Fel is sorolja azt a 8 törzsköt, melyből »a mai nemzedék 7-ik, 8-ik s némelyeknél a' 9-ik nemzésen áll«: Bőr Pál, Andoni, alias Benke Péter, Orsik, alias Bodó Mihály, Lőre Pál, Darkó Ferenc, Demeterkó, Pataky Mihály, Zsórát János. Ezek földje mintegy ezer öl széles és tízezer öl hosszú. »Osztó jogot pedig tartanak hozzá mintegy ezerkétszáz családok származás szerint, mindazáltal pedig mindnyájan közönségesen, ki hol foglalhatott, használják, nem pedig felosztva kinek kinek, s éppen azért most új biztosságot kértek kerületjöktől, hogy ez év elején az egész feloszolják: a mi ugyan nehéznek látszik.«

Petrás szűkszavú leírása szerint a moldvai részesföldközösség teljesen megegyezett a Tagányi Károly által kikutatott magyar földközösséggel s annak fokozataival. (»A földközösség története Magyarországon. Gazd. Tört. Szemle 1894: 199-238. o.«)» Tagányi szerint 3 főalakja volt a magyar földközösségnek: a nomád földközösség, az első foglalás és a nyilas osztás. Az első, a legősibb forma akkor dívott, amikor még sok volt a föld s kevés az ember. Ekkor a határnak csak egy részét művelték, s azt a kimerülésig használták/mert aztán új határrészhez kezdhettek. Ekkor a földnek még nem volt értéke: a birtokjog nem is a földön, hanem a személyen «lapult. Az emberek még az egy közös őstől való leszármazás alapján csoportosultak falukká s ezeket nem a föld, hanem -a vérrokonság, a nemzetség kapcsolta össze. Erre a legősibb fokra látszik mutatni, a klézsei részesek nyolc

»tőkétől« való származása. A második földközösségi forma az első foglalás jogán alapult, vagyis aki amit. elsőnek lefoglalt, a közös határból, az termett neki. Ezen a fokon állottak a klézseiek Petrás idejében, akik »ki hol foglalhatott, használták« a földet, ők is tovább akartak azonban haladni, mint ahogy mindenütt is tovább fejlődött a közös föld birtoklása, »kinek^ kinek felosztva« a határ. Ezen a fokon sorshúzással állapították meg az egyesekre eső részt, amit nyilasosztásnak neveztek.

Az ilyenfajta részes birtokosság még a múlt században is sok helyen élt a magyarságban, legelőekben, erdőkben ma is él, pl. a székely közbirtokosságokban, történetünk első századaiban még általános volt s természetes, hogy a középkor eleji kitelepülő magyarság magával vitte ezt a formát a Kárpátokon túlra s erre tanította a mellette letelepülő pásztor, oláhokat is. A vajdaságok megalakulása idején ezekből a közösségi birtokosokból egy külön szabad osztály fejlődött, melynek függetlenségét, szabadságát, (mely a magyar kitelepülések idejéből, tehát az oláh állam megalakulása előtti időkből származott) oklevelekkel erősítették meg a vajdák. Ezekről az oklevelekről írt Petrás, melyek közül egyesek eredetét – jellemző – a magyar királyoknak tulajdonította a nép. Később, az idők folyamán, mikor elszaporodtak s mindjobban elszegényedtek a részesek, sokukat jobbagyosorba perelték az elhatalmasodó bojárok. Ez történt a csángók jórészeivel is, mint már Petrás sorából is láthatjuk, ez lett egyrészek eloláhosodásának is az oka. Van azonban arra is adat, hogy a törvény! megvédte a részesek jogát. Póni P. jegyezte fel, hogy 1801-ben a moldvai fanarióta vajda elvette és eladományozta a vranceai részesek földjét, mert nem volt oklevelük birtokos-kiváltságukról. A vranceaiak azonban nem nyugodtak s az ügyet 1818-ban a moldvai közgyűlés elé vitték, mely visszaitélte nekik földjeiket, azzal a megokolással, hogy még a moldvai állam meg-

5. sz. térkép.

Alakítása előtti időből birtokolják azt, s ez birtoklásuk jogosságát bizonyítja, ha még nincs is arról írás. (157: 62. o.)

A tökéletes egyezés a magyar földközösség szervezetével s a vajdaságok megalakulása /előtti időre visszanyúló jog, mindmeggannyi bizonyíték a magyar nevű részesbirtokosság magyar származására. A románok közül egyesek a román légióktól származtatták e kollektív birtokosokat, mások hadi eredetieknek vélték. Rosetti, s az ő nyomán Tufescu az elszaporodó kenézek utódainak tartják őket. (Tufescu Victor: Răspândirea satelor de răzesi. Arhivele Rasarabiei 1934: 11-31. o.) Lehetnek kenéz-utódok az oláh származású részesek. De hogy ezek is az előbb minden bizonnyal nagyobb számú magyar részes-birtokosok mintájára s hatására keletkeztek, mutatja a romániai részesek 1912-ből való statisztikai állapota s az ebből megállapítható földrajzi elhelyezkedése. Kiviláglik ebből, hogy a legnagyobb számban s legsűrűbben az egykori magyar települések vidékén éltek a részesek. Jól látszik ez a mellékelt 5. sz. térképen, mely Póni statisztikája után (157. o.) a vármegyék szerinti százalékarányban mutatja be Ó-Románia területén a földműves lakosság egynegyedét kitevő részesek elterjedését. Természetesen óvatosan szabad csak építenünk erre a vázlatra, melyet Raumgartner ötlete után (234) készítettünk. Elsősorban azért, mert egy modern, 1912-es állapotot rögzít le s ez bizonyára nem hű mása az 5-600 év előttinek. Különösen állhat ez Moldvára, ahol feltűnően csak délen találjuk a részeseket. Azután pedig azért, mert nagy területi egységekben, vármegyékben mutatja a részesek arányát. Pontosabbá tehetnénk a térképet, ha kisebb egységek, pl. járások szerint tüntetnénk fel a részesek számát. Prahova megyében pl. csak az egykori Säcueni megyének hegyes részein laknak részesek, azért szerepel a vármegye kis százalékkal. Járások szerint feltüntetve, Buzăuban és Prahovában, a két szomszédos megyében teljesen fedné a ré-

szesek csoportulása a régi Säcueni megye magyar nyomaival. Újabb bizonyíték ez részint az egykori magyar népesség, részint a razecek magyar származása mellett. A részes kérdésben azonban – bár az eddigi adatok is döntő jellegűek – csak faluról-falura menő részletes okleveles kutatás mondhatja ki a végső véleményt. Ez a munka ugyancsak megérdemelné egy diszsertációt. Amellett, hogy értékes szempontokat adhatna a magyar földközösség történetéhez, pontosabbá tenné a középkori Kárpátokon kívüli magyarságról való tudásunkat, mely a fentebbiek után is csak körvonalakban mutatja, hogy a magyar földközösségekben élhetett» erre tanította a kenézeik vezetésével mellette, vonzásában letelepülő oláhokat is s e kollektív földművelési forma a razes-részes nevű szabadparaszti társadalomban szilárdult meg, melyben a legsikeresebb eredménnyel kutathatjuk az egykori, szinte teljesen eloláhosodott Kárpátokon túli magyarságot.

b. Tagányi szerint a földközösség történetünk első századaiban általános volt. Nem ismerve az egyéni tulajdont, közösen használva a határt, népünk minden rangú tagja összekeveredve élt a közös földből. Így lehetett ez a Kárpátokon túlra telepedő magyarsággal is, így volt sokáig ez a székelységben is. Az osztódás, a különbségek megnagyobbodása rangban és vagyomban csak később következhetett be. Ennek persze nem tudjuk végigkísérni az útját, csak az eredményére bukkanunk rá az első vajdasági oklevelekben. A vajdaságok urai között u. i., a vajdai udvar tisztethordozói s falvak birtokosai között magyarokat is említenek nagy számban a XIV. századvég s a XV. század oklevelei. Néhányat már felhozott belőlük Rosetti, olyan tipikus eseteket is említve, hogy nemcsak a nevük volt magyar ezeknek az uraknak, hanem magyar módra is írták azokat az oklevelek: elől a család s utána a keresztnévet, mint Gelebi Miklós és Levéti Miklós esetében. Veress Endre még számos magyar birtokos nevét

írta ki a középkori moldvai oklevelekből, s ez a névsor, nyers, még megrostálendő összehordásában is jellemző képet ad a Kárpátokon túli magyarság felsőbb rétegeről, mely, tisztségeiről ítélve, jelentős részt vett azí oláh vajdaság adminisztrációjában. (204: 46-7., 49., 51. o.)

/A XIV. és XV. században/ a következő magyar nevű birtokosok fordulnak elő: Giula 1384-ben és leányának ura, Soldan, Jónás- vitéz 1392-ben, Ravasz, Zsurzs ungureanul, Sándor vajda szolgája, aki Bakó melletti birtokára kap megerősítést, Domonkos asztalnok 1409-től kezdve, aki később 1432-ben Damakos néven szerepel, Giurca, Veres Tódor, Bakó melletti falujában 1414-től kezdődőleg, atyjafiaival 1546-ig követhetően, Dienes 1428-ban, aki kilenc év múlva már logofet; Sándor, Tivadar, Miklós és Sándor 1397-ben, kinek utódjai még 1803-ban is ugyanazon birtokon élnek. Giurgiu. ungureanul 1409-ben Bakó mellett, Dankó György fia, aki 1433-ban adományul négy tatár szállást kap a vajdától, Átok György 1434-ben, kinek adománylevelét a szucsavai vajdai udvarban Danes diák írta, aki hét év múlva már asztalnok. Lázár, Forró Balázs és Misa, mint tanuk 1435-ben. Sándor szpatár 1435-ben, aki nyolc esztendő múlva már logofet. Aczél Mihály iródeák 1436-ban, ugyanekkor Ungureanu Péter, aki Bakó tartományban kap két falut s... Béla 1437-ben..

1438-ban Sándor fia Kozma, kinek már nagyatyja is zászlós-úr s később egész 1457-ig követhető, Balázs (Bábos, /?/) pohárnok, Forró-pan Forou, Berindei és Danes asztalnokok, valamint Dienes logofet Illyés vajda udvarában; György... (Giurgiu Ungureanul) Bakó körüli birtokos, már 1409 óta, Tivadar már 1428-ban is, kinek családját 1498-ig követhetjük...

Az 1457-1503 közti évek... birtokleveleiben ilyen nevekkel találkozunk: Avar, Bibarcz, Biró, Horvát Lőrinc, Kis László és Farkas, Fazekas (Fasechis) ungur, Gáspár, Gyurka-Jurcău, Imbre, Oláh János, Sebestyén, Steckó, Tót István herlói lakosok 1499-ben; Miklós vornik, Agata asszony, Korod György bojer... Barta és Tamás Vasluiban Bene, Bocz Laczkó és Lukács, Boncsok, Bora Sándor, Borcsa diák; Botos, Buda, Búza János és Mihály; Damokos asztalnok; Danes, Dankó, Délceg (Deltag) Péter, Dienes bíró, Domokos, Farkas János és Péter, Hodor, Horvát Márkus. Huszár Péter, Indre-Endre, Jónás, Kálnó (Kálnău) szpatár, Kozma, Mátyás és Máté diák, Madarász, Madárzásák, (Mádárjak /?/) lányai, Mihály mester, Násfa Illyés, Némái Iván, ördögös (Urdugas) Tódor, Reczés (Reates) neamcui porkoláb, Steckó diák, Szakállas Iván és Tódor Tamás Vaslui megyében...

Ezeknek /az utóbbi! / ... magyaroknak még az az érdekességük is van, hogy egyrésztüknek az őseit már korábbi jegyzékünkben

ismerjük, másoknak az utódai pedig sokáig szerepelnek később is a moldvai oklevelekben. Így Pan Sandru 1517-ben, kinek az Ojtoz vize melletti birtokában utódait 1591-ben Tamás tatrosi scultetus erősíti meg. Korlát Tódor bojer István vajda udvarában él egy Tatrosi nevű kancellárral együtt 1518-ban. Birtalan és Joanis diákok Péter vajda udvarában működnek 1529-ben. Az Agapia zárda melletti Unguresti falu dolgában pedig 1610-ben egy Székely nevű kamarás jár el.

Havaselvi oklevelekben is számos magyart lehetne találni bizonyára. Zaharescu említi, hogy a vajda bojárjai között székelyek is voltak, aminek bizonyására későbbi brassai számadásokat idéz, melyekben ilyen feljegyzések vannak: »1639 márc. 6. Reggel jött egy követ Oláhországból, Székely postelnik 26 személylyel.« 1641-ben meg egy Székely logof étről van szó. (159: 151. o.)

A meglehetősen nagyszámú magyar előkelőkről és a körükbe utaló magyar jövevényszó-rétegről tudva a románban, könnyebb elképzelnünk azt a magyar vezetőréteget, mely messzetelepülő népünkől kiváltódott s mely a lassan államokba szerveződő oláhságnak is a vezetői közé keveredett s azoknak a magyar politikai szervezés, államvezetés formáit közvetítette. Mert ha az oláh vajdaságok előkelői közül sokan fordultak is meg Magyarország belső részein, sokkal inkább hihetjük, hogy az országunk határvidékein, az oláhokkal érintkező magyar urak származtatták át a szélső területeinken keletkező vajdaságok vezetőrétegébe azokat a Tamás által felsorolt udvari, jogi, hadi élet körébe' vágó szavakat, fogalmakat, tisztségeket, melyek közül nem egyet éppen maguk viseltek. Veress névsorában pl. pohárnokok, aszalnokok, logofetok vannak. Az egykori argyasi vajdai udvart feltáró ásatások az Anjouk lovagi kultúrájának a nyomait lelték meg. A moldvai vajdák körül is kialakult lassan egy magyar lovagi mintájú társadalom-csoport, a vitézek csoportja (Elek, 241: 382. és 384. o.). Bizonyára a Kárpátokon kívüli magyarság urait s az ő hatásukat kell keresnünk

mindezekben a magyar nyomokban, melyek még sokkal bővebben és aprólékosabban volnának idézhetők.

C. A földműves és az úri réteg mellett egy város-lakó kereskedő, iparos és különböző különleges munkákat végző magyar népségről is tanúskodik az oláhba átkerült középkori magyar jövevényszó-csoport.

Különleges szerepe lehetett a Kárpátokon kívülre került magyaroknak a havaselvi és moldvai városok megalapításában (melyek közül némelyiknek még az újkor elején is oláh val váltogatva, magyar volt a vezetősége. Bandinus (3) szerint pl. Húsznak, Tatrosnak, Bakónak s egy Szilágyi közlötte, 1588-i oklevél szerint (44) Románvásárnak is). Erre legelsősorban a román város (=oras) szónak magyar eredete mutat, mely szerint a város fogalmát, mintáját tőlünk vették az oláhok, s a városi tisztségek néhány szava. Már olvastuk egy Auner idézetben, hogy az oláh krónikákban hagyományos volt a városoknak »szászoktól« való származtatása – a szászokon legtöbb esetben magyarokat kell értenünk – s az egykori moldvai főváros, Szucsava nevét is a magyar szűcs szóból származtatta Costin Mirons krónikás. Ha ebben nem is találta el az igazat, igaz az, hogy a legtöbb oláh városnak magyar eredetű a neve: (Moldva)bánya = Baia, Tiomán(vásár)i = Roman, Bakó = Bacău, Aknavásár = Targu-Ocna, Egyed (halma) = Adjud, Tat(á)ros = Trotus, Jász(vásár) = lasi, Foltik(falva) = Folticeni, Várhely = Orhei, stb., néhány pedig magyaros hangalakú, vagy pedig a város magyar nevének esetleges fordítása: Buzzó (a székelyek mondják így) = Buzău, Karácsonykő = Piatra, Németváros = Neamt, Hosszúmező = Câmpulung, Szőrénytorony = Turnu-Severin, (Dnyeszter)fejérvár = Cetatea Alba, vagy pedig egyéb módon van kapcsolatban a magyarokkal: Huszt = Husi, Craiova, Argyas = Arges. Nevükön kívül a fentebbi városok földrajzi helyzete is (1. sz. térkép) magyar eredet mellett tanúskodik: legtöbbjük a magyar települések közepében, vagy köré-

ben, forgalmi centrumokban, vagy különleges gazdasági pontokon alakult ki. Úgy kell elképzelnünk, hogy, a Kárpátokon túli magyar telepek közül az előnyösi földrajzi fekvésűek a helyzeti energiájuknál fogva már eleve magukban hordták a várossá alakulás lehetőségét s magyar lakóiból kikényszerítelte a városi életet, a kereskedelmet, ipart, fejlettebb kultúrát. így keletkeztek a moldvai és havaselvi városok, melyeknek eredeti magyar lakossága a Magyarország felől közlekedő kereskedők segítségével is, megtanította a körülötte levő oláhságot a városiasság elemeire s egyúttal magába is szívta.

Míg a központi, fejlődő városok az ipar és kereskedelem üzésére vonzották a Kárpátokon túli magyarokat, sőt messzebbi magyar vidékekről, Erdélyből és távolabbról is csalogattak egyeseket, egy-egy szőlővidéken s egy-egy bányahelyen speciális munkakörre szerveződött a magyarság. Közöltük már a Bandinus-féle mondat a leghíresebb bortermő hely, Kotnár megalapításáról. Ez százszokhoz fűzi Kotnár keletkezését s 1646-ban tényleg laktak százszok ott. »A kotnári szőlőhegyek magyar eredetű nevei azonban (László, Kevély, Szamár, Hurubás) arról tanúskodnak, hogy a szőlők első ültetői és birtokosai magyarok voltak« – írja Lükő (217: 14. o.). A XV. századból ismert kotnári szőlősgazdák is mind magyarok voltak. Magyarból származik az oláh szőlőgazdálkodás terminológiájában az oltói = oltó név (Lükő, 217: 15. o.). Tamás szerint a falka földmértékét leginkább a moldvai szőlőgazdálkodásban használták. E jelek szerint, ha később százszok, oláhok s lengyelek is letelepedtek Kotnáriban szőlőt művelni, magyarok munkája termelte ki Moldva híres borát, a kotnárit, melyet így dicsért a XVIII. század elején Kantemir] vajda (6: 87. o. németből ford.):

... A legnemesebb bor Kotnáriban terem ... Külföldön ezt nem ismerik, mert elveszti erejét, ha nem a megfelelő gondossággal szállítják a hordókban, szárazon, vagy vizen. Ennek ellenére merem azonban állítani, hogy nemesebb és kitünőbb, mint a többi euró-

pai borok, még mint maga a tokaji is. Mert ha egy mély és boltozatos pincében, ahogy nálunk az országban szokták, 8 évig érni hagyjuk, a negyedikben olyan ereje lesz, hogy úgy éget, mint a pálinka. A legnagyobb ivó is alig ihat 3 pohárral belőle, hogy be ne rúgna tőle; mégsem fajul meg tőle az ember feje. Egészen különös színe van, amelyet semmi más bornál nem találni; zöld ugyanis s minél öregebb, annál zöldebb.

Moldvabányában és Aknavásárban bányászattal foglalkozott a Kárpátokon túli magyarság. Néhány csökevényes adatunk csak a tatrosi sóbányáról, Aknavásárról van, mely az oklevelekben 1502-ben tűnik fel. Művelői az oda kihúzódott székelyek lehettek, mert a román nyelv, mely a sóval kapcsolatban egy terjedelmes latin szócsoportot őrzött meg (Slănie, sărină, sarat stb.), a sóbányászt a magyar eredetű sangău, salgău (= sóvágó) szóval jelöli. A sóbányászok szervezete is magyar, volt, élükön a birau, (= bíró) állott, felvigyázójuk 'a cãmăras (= kamarás) volt, mint az összes magyar sóbányákban. A tatrosi sóvágók bírójának 1692-iki pecsétje, melyet a hagyomány szerint egy cigány csinált, egy emberi alakot ábrázol, »nem oláh öltözötben, széles nadrágokban, magyar subával és sapkával, mindkét kezében egy kalapácsot tartva« (Iorga, 145). Mindezekből joggal következtethetjük, hogy a Kárpátokon kitelepedett magyarságban bányászok is voltak.

Arról a rétegről, melyet – mai fogalmainkat véve segítségül a meghatározáshoz – az előző két pontban tárgyalt parasztok és urak mellett városi polgárságnak nevezhetünk s melybe az utóbb tárgyalt szőlőműveket és bányászokat is belegondoljuk, szemléletes képet ad Jászvásár város katolikusainak, azaz egy kivétellel magyarjainak 1646-iki névsora, melyet Bandinus jegyzett le számunkra. Tamás Lajos jövevényszó-csoportjával kellene ezt a névsort szembeállítanunk: még a laikus is észrevenné, hogy e foglalkozását jórészt nevében hordozó magyarság annak a magyar népességnek egy részlete, mely a magyar jövevényszavakban képviselt kereskedelmi, hadi, ipari, földművelő, városi és falusi kultúrákat származtatta át íá vele együttélő s őt később

teljesen felszívó oláhságba. Van közte iparos, kereskedő, katona, paraszt, vincellér s messziről jött magyar, csak az urakat nem tudjuk belőle kikövetkeztetni, de közülük már sorolt fel Rosetti és Veress jónéhányat (3: 161-2.):

1. Georgius	Kotnarski	33. Paulus	Trombitás
2. Petrus	Miskoczi	34. Andreas	Cszizmadia
3. Petrus	Cserkes	35. Andreas	Korcsoinaros
4. Adamus	Messaros	36. Besan	Messaros
5. Marünus	Botnar	37. Michael	Lani
6. Simon	Keczko	38. Petrus	Bardos
7. Marünus	Talpalar	39. Laurentius	Messaros
8. Christophorus	Kadar	40. Gregorius	Halaros
9. Petrus	Grossul	41. Ioannes	Erdévi
10. Georgius	Birta	42. Stephanus	Husti
11. Benedictus	Dobos	43. Nicolaus	Puskás
12. Stephanus	Rab	44. Ioannes	Toth
13. Michael	Kadar	45. Ioannes	Tatrosi
14. Nicolaus	Messaros	46. Ioannes	Szakács
15. Blasius	Husti	47. Gregorius	Darabant
16. Franciscus	Fancsali	48. Ioannes	Cserai
17. Gregorius	Por	49. Elias	Remei
18. Ioannes	Bondi	50. Ioannes	Tokmikunnonak
19. Ioannes	Sterlecz	51. Martinus	Kapas
20. Georgius	Csula	52. Stephanus	Barbaries
21. Michael	Székely	53. Ioannes	Czigan
22. Stephanus	Székely	54. Stephanus	Reese
23. Ioannes	Kuttuari	55. Petrus	Kis
24. Petrus	Adamides	56. David	Vinceler
25. Petrus	Bondi	57. Gregorius	Geczi
26. Demetrius	Barbat	58. Gregorius	Seiler
27.	Baranyai	59. Michael	Varga
28. Ioannes	Mosfi	60. Demetrius	Sorgai
29. Petrus	Szücs	61. Matthaesus	Vinceler
30. Petrus	Szucsvai	62. Andreas	Körmös
31. Ioannes	Galaczi	63. Paulus	Zlotár
32. Ioannes	Farkas	64. Antonius	Herlai
		65. Abrahamus	Messaros

2. Egyházi berendezkedésére térve a Kárpátokon kívüli, középkori magyarságnak, elhagyhatjuk a negatív módon nyert következtetéseket. Erről már – egyik legfontosabb pontja lévén az akkori politikának – van néhány adatunk s «ezek is igazolják e messzekerült macárságnak azt a fejlett társadalmi szervezetét, melyet a

fentebb elősorolt egymásmellé állított adatokból kigondolhatunk. Azt bizonyítják ezek az egyházi adatok, hogy a Kárpátok gerincén kinyúló egykori birodalmunk széleken települő népének egyházi intézményei hasonló módon keletkeztek, mint bárhol másutt Magyarországon, legfeljebb a pogányokkal és a schizmatikusokkal való érintkezésük miatt kaptak missziós, térítő jelleget. Ilyen volt mindjárt az első, az 1227-ben alapított milkói kun püspökség is, melyről már megemlékeztünk s melyriek népei egy 1234-iki pápai bulla szerint magyarok, németek és oláhok voltak a kunokon kívül, papjaik pedig missziót fogadó magyar domonkosok. Szörénység megszervezése után ott is megjelentek a domonkosok. 1237-ben pápai bulla intézkedett, hogy »kevesbbé súlyos esetekben föloldozhassák a kiközösítettéket, megáldhassák a pallákat, egyházi ruhákat és temetőket« – mert azon a vidéken nem voltak püspökök. (Sánta, 132: 47. o.)

A magyar egyházi berendezkedésben IV. Belátói, illetve a tatárjárástól, jelentős szünet következett. Nagy Lajos azonban újra erőteljesen nekilátott a szervezésnek s kérésére a pápa több püspökség létesítésébe ment bele a vajdaságokban. Segítségére voltak a domonkosok s (a hasonlóképen térítő szándékú, hozzájuk csatlakozó ferencesek is, akiket sok fontos kiváltsággal ruházott fel a szentszéki s a keleti tartományokat jelölte ki nekik, hogy ott a szakadárak között – bizonyára a kun misszió folytatásaként – terjesszék a katholicizmust (Sánta, 132: 57. o.). Van is néhány adatunk, hogy oláhok katolikusokká lettek s vajdáik olykor pártolták a magyar király egyházi törekvéseit. Az 1338-64 között uralkodó Sándor vajda magyar felesége, Klára, Hosszúrmezőn templomot épített. Ugyanott 1380 táján Radu Negru magyar felesége, Anna, kolostort emeltetett domonkosaink számára, Argyasban meg templomot alapított. Ez utóbbi helyen 1381-ben püspökség is keletkezett a kalocsai érsekség fennhatósága alatt (Auner. 122: 12. a). Tergovistyén már előbb, a XIV. sz. elején keletkezett

magyar ferences kolostor. Szörénységben 1376-ban lett püspökség, Moldvában pedig, az északi részen, Szeréten 1371-ben s Moldvabányán 1413 körül. Szeréten 1377-ben a magyar származású Margit, Péter vajda anyja magyar domonkosok számára kolostort és templomot is épített. A püspökség azonban a magyarabb Bakóba költözött innen a XV. század elején.

Általában keveset tudunk ezekről a püspökségekről s kolostorokról. Ismerjük hézagosan a püspökök névsorát a XV. század végéig, ameddig a magyar politika hatóköre túlért a Kárpátokon s ameddig a püspökségek élete biztosítva volt. De hogy a gyakorlatban mit végeztek ezek a püspökök, elfoglalták-e székhelyeiket s működtek-e ott, nem tudjuk. Úgy látszik, hogy a legélénkebb egyházi élet Moldvában folyt, ahol a legnagyobb számú volt a magyarság. Itt a XV. század végén, a kevertebb s haladó Szeret és Moldvabánya helyett mindinkább a jó sokáig magyar többségű Bakó vette át a központi szerepet. Itt még a XV. sz. vége után, a püspökségek megszűnése után is volt magyar vezetésű katolikus élet, mert a csíksomlyói ferenceseknek egy fiókkolostora működött a városban. 1531-61 között a házfőnökeket is ismerjük e kolostornak: Somogyvári Ferenc, Enyedi Márton. Várallyai Gáspár, Kolozsvári Lőrinc és Vásárhelyi Lőrinc (Auner, 122: 19. o.).

Az egyházi életet leginkább a szerzetesek s a kolostorok vezethették. Későbbi időkről van néhány adatunk s még közölni is fogjuk ezeket, hogy a nép jóemlékezéssel és visszakívánással gondolt az egykori magyar szerzetesekre» amikor már nem voltak azok található többé Moldvában. Köröttük irodalmi kultúra is kialakult s egy-egy moldvai magyar kolostort, vagy filiáit épolyan írásos kultúrát sugárzó központnak kell gondolnunkjj mint amilyenek a többi magyarországi kolostorok is voltak. Ilyennek látszik, pl. a szereti domonkosok kolostora, melyet, mint már tudjuk, a magyar származású Margit alapított 1377-ben. Innen származtatja legalábbis Lükő (216) azt a »Magyar évkönyvet«,

amelyre hivatkozva egy oláh krónika, Eustratie logofăt és követői krónikája, egy Szent László mondát írt le, László királyról több mondát jegyeztek le a moldvai oláh krónikák, így egy 1504 körülől származó Névtelen krónika is. Ebben László ortodox szívű hősnek van ábrázolva, aki pártját fogja az ortodox oláhoknak. Eustratie és követői krónikája azonban nem az ortodox Lászlóról szól, hanem a csodatevőről. Nevét nem a szláv Vladislav, hanem a magyar Laslău alakban írja. A névtelen krónika jó ortodox oláhjaiból rablókat csinál. Mindez s az a tény, hogy forrásának egy magyar évkönyvet említ s hogy a Szeret folyó nevét a magyar szeretem szóból származtatja (utána mások is, pl. Costin Miron, amint ezt már olvastuk), azt bizonyítja, hogy a moldvai magyar szerzetesek szerezhettek egy évkönyvet, melybe belevették a Névtelen krónika László mondáját, de Lászlóból katolikus hőst csináltak s az ortodox oláhokat, a katolikus hit ellenségeit rablóknak tették meg. Ennek a feltehetőleg szereti domonkos kolostorban szerzett magyar évkönyvnek a megváltoztatott László-mondáját vette át Eustratie oláh krónikája. Feltűnő összefüggésben vannak azonkívül a Moldva alapításáról szóló mondák a magyar-hun eredet-mondák egyes részleteivel, a szarvasüldözéssel és a nőrablással (Lükő, 216). Lehet, hogy ezek az elemek is valamelyik moldvai magyar kolostor közvetítésével kerültek az oláh krónikákba.

Az esetleges szereti mellett a Bakó és Csíksomlyó között fekvő Tatros városa is magyar kultúrközpontnak látszik. Nem jutott ugyan nyugvópontra még ma sem a sokáig huszita-bibliafordításként emlegetett tatrosi szentírás másolatok ügye, de a mi szempontunkból most az! a fontos, hogy Tatrosban a XV. században magyar iratok keletkeztek. Az a valószínű egyébként ezekkel kapcsolatban, hogy katolikus szertartáskönyveknek a népszerűsítés kedvéért magyarra fordított változatai kerültek Moldvába s azokból másolta le Tatrosban egy Németi György nevű szerzetes (?) a Müncheni-kódex

néven ismert újszövetségi szertartáskönyvet (Gálos 182), amint ezt a másolat végére függesztett zárósoraiból tudjuk: »E köny megvégeztetett Németi Györgynek! Hensel Emre fiának keze miatt, Moldvában, Tathros városában Ur születetének ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében«. Tatrosból később is került ki magyar írástudó ember. Egy históriás énekeskönyvet, melyet az Apor-levéltárban fedeztek fel, egy Tatrosy György nevű ember másolt 1618-ban (Dézsi, 138). Ez a néhány adat arra vall, hogy a magyar egyházi és irodalmi kultúra is kitelepedett a Kárpátokon, nemcsak a magyar nép.

3. Azt mondtuk a fejezet kezdetén, hogy a magyarság Kárpátokon túli életének első adatai újabb érvül szolgálnak a magyarságnak az elmondott módon és körülmények között a Kárpátok gerincén kívülre történt kitelepüléséhez. Megállapítottuk pedig erről, hogy egy ifjú nép honfoglalásának utolsó fejezete volt, hatalmának, birtoklásának, országának a moldvai és liavaselvi síkságokig való kiterjesztése. Könnyen rájöhetünk, hogy érvet ehhez az országkiterjesztéshez a magyarok Kárpátokon kívüli életéből akkor kaphatunk, ha az épügy folyt, mint a Kárpátokon belül, másutt is magyar földön, ugyanolyan szervezés, fejlődés, irányítás szerint s nem volt elkülönítve, elválasztva.

Már az eddigiek is meggyőzhettek arról, hogy a középkori magyarság élete a Kárpátokon kívül hasonlóan alakult a belül maradókéval. Közöttük is végbe ment a magyar fejlődés ismert folyamata: kialakultak a nagyobb és kisebb nemesek, a városi polgárok s ha erről támpont nélkül nem is tudunk szólni, a jobbágyok. (Egy oklevéldízetben olvastuk, hogy a moldvai fejedelem a románvásári metropolitának adományozott 1458-ban egy magyar falut, Lökösfalvát, ennek lakói e szerint jobbágyok voltak.) A magyar egyházi szervezet őket is nyomon követte s kolostoraikban épügy élt a latin keresztény kultúra, mint egyebütt Magyarországon.

Ezekből is látszik, hogy nem élhetett elszakadva, elkülönödve ez a magyarság a többitől.

Ehhez: még további adalékokat is szolgáltatunk. A Kárpátokon kívüli és belüli magyar nép jó sokáig közlekedett egymással. A jászvásári katolikusok névsorában Miskoczi, Fancsali, Erdélyi, Baranyai nevű magyarok Őrizték 1646-ban származásuk emlékét Nemcsak Moldvába mentek azonban a belső részekről, hanem Moldvából is beljebb vándoroltak néha a magyarok. A szatmármegyei óvári község lakosai között 1426-ban volt egy Moldawy nevű (Maksai F.: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940: 186.) 1437-ben Nagyváradon tűnt fel egy Moldvay nevű ember. (Jakó Zs.: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940: 381.) Gyulafehérvárott 1467-ben egy Laurentius Moldway élt (Iczkovits E.: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939: 34.) Bács megye Drág községben 1522-ben egy Bartholomeus Moldvay szerepelt a lakók jegyzékében (Orsz. Lev. Dl. 37.328. Pais László szíves közlése.) 1585-benl még együtt folyamodott 3 miskolci, erdélyi és jászóvásári hosszú török fogságból szabadult magyar egy »járó levélért « magyar kir. kamarához (153). Székely földön az 1602-iki Bástá-féle összeírás szerint több Moldovai nevű ember telepedett meg. (Sz. Okit. V: 216., 221. stb.) Minden valószínűség szerint magyarok voltak ezek a magyarok között, magyar helyeken, az ország különböző részein feltűnt Moldvai nevű emberek. Dézsi szerint aztán Erdélyben Tatrosy nevű, tehát Tatrosról származott család él (138). Bandinus az elpusztult karácsonykői egyház utolsó híveiről azt mondta (1616), hogy más tájakra költöztek, »főleg Magyarországra, ősi földjükre« (3: 166. o.). Ugyanő szerinte a Tatros melletti hiípi kápolnához a pünkösdi búcsúra Erdélyből is sokan sereglettek össze (3: 43. o.). A moldvai magyarok meg a legújabb időkig átjártak a híres csíksomlyói búcsúra. Szegedi János pedig még a XVIII. század közepén is Kolozsmonostorba telepedett s földmunkát vállaló moldvai magyarokról írt (11).

Völegényre terlik az ajándékkendőt. Szabófalva, Moldva.

Tamada Riwayat Sranthulu Iwan Madhur

itt kell megemlítenünk azt is, hogy az Aporoknak valami különleges kapcsolata lehetett a moldvai Tatfossal. Az ott másolt Münchener kódexszel összefüggést mutató Apor-kodex a család birtokában volt s ugyanott a múlt század végén egy Tatrosy György által 1618-ban másolt históriás énekes-könyvet is találtak (Dézsi, 138). A történetíró Apor Péter, mint a Timon Sámuellel folytatott levelezéséből kitűnik (9 Add.), sok mindent tudott a moldvai magyarokról. Érdekes ezzel szemben a magyar származású Margit moldvai vajdánéasszonynak! egy-két belsőbb magyar földön végzett cselekedete. Nemcsak Tatroson épített ő templomot s Bakóban kolostort a magyar ferenceseknek, hanem jótevője volt, Timon szerint (9. Add 39. o.), erdélyi templomoknak.* az esztelnekinek, nyújtódinak és kézdiszentlélekinek* is. Megerősítik ezek az adatok (melyeknek számát, jól tudjuk, alapos kutatással tetemesen lehetne növelni), hogy a Kárpátokon kívüli magyar területek: s azok magyar népe nemhogy nem voltak elkülönítve a Kárpátok által a többi magyar területektől s néptől, hanem szoros kapcsolatban állottak velük s a magyar birodalomnak ugyanolyan szervezése, irányítása szerint éltek, mint akármelyik magyar terület- és néprész. Miért van az akkor, hogy ebből az egykori magyar népességből a moldvai csángók régi elemein kívül még hírmondó sem maradt?

Úgy kell elképzelnünk, hogy a Kárpátokon kijutó magyarság, különösen délen, csakhamar szembetalálta magát a mozgó, imbolygó oláhsággal. Ezt a Kárpátok lejtőin, völgyein s a síkság szélén ülve, mintegy körbeölelte s maga mellett letelepíteni kényszerítette, helyhez kötötte. Egyszersmind az európai kultúrának azokra

*) Ennek alapján akarták elvenni a moldvai cimert: ökörfőt viselő kézdiszentléleki gótikus kath. templomot néhány éve a románok, olyan okoskodással, amilyent már Sácueni *megye* esetében, Zaharescunál is láttunk: egy középkori hatalmunkat, nagyságunkat viselő jelet, érvet vissza akartak fordítani az ellenkező bizonyítására, a maguk hasznára.

az elemeire is tanította, melyeket Tamás Lajos az oláh: nyelv középkori jövevényszavaiból kikövetkeztetett. Nem kételkedünk, hogy ha erőteljesebb lett volna a Kárpátokon kiható magyar politika, ha nem akasztotta volna meg a tatárjárás s főleg a török előrehatolás s ha nagyobb számú lett volna a kitelepedés, magához is asszimilálta volna. Ezt tette más népelemekkel is, pl. a kunsággal. A középkorban minden olyan európai nép számos idegen elemmel duzzasztotta fel magát, amelynek a magyarhoz hasonló hatalma volt. Az oláhok magához asszimilálását azonban még Erdélyben sem¹ végezte el a magyarság, aránylag csekély számánál fogva. A Kárpátokon kívül pedig, a magyar hatalom! középkorvégi legyengülése és a további erősítő települések megszűnése folytán ép az ellenkezője, az elasszimilálódása következett be.

Ezzel a képpel el is kell búcsúznunk az oláhságba behullott szörénységi és havaselvi magyarságtól. Az újkorba érve, csak a moldvai magyarságról lesz szó, az egyetlen fennmaradt Kárpátokon kívüli magyar csoportról s a folytonosan kifelé szállingózó, az egész Románia területén szétszóródó kivándorlókról.

II. Az újkorban

1. a. A Kárpátokon kívül csak Moldvában fennmaradt magyarságnak is legjellemzőbb tünete az újkorban a fogyás s az oláhosodás volt. Megindult ez már a középkor végén, amikor csökkent a magyar politika figyelme kelet felé s erősödött az oláhság s vajdaságainak ereje. A már említett Nastase így következtette ki Bandinus 1646-iki helyzetrajza alapján (211: 82-7. o., románból ford., lásd a 4. sz. térképet is):

A Szerétig kiterjedő magyar uralomnak egy egész sor telepítést kellett elvégeznie a Szeret és a Kárpátok között, hogy biztosítsa keleti határszéleit. Kérdés, hogy vajjon azok a magyar települések, amelyeket Bandinus a Szeret jobb partján 1646-ban ismert, képviselték-e az egész egykori magyar telepítést ezen a tájon?... Nehezen lehetne elfogadni, hogy egy olyan sebezhető határt, amilyen a XII., XIII. és XIV. században Magyarország és Kun- meg Tatárország között volt, egy oly gyérszámú telepítés szegélyezett volna; oly kevés kontingenssel nehezen lehetett volna biztosítani az őrzését a Szeret vonalának, amelyhez Erdélyből széles utakat nyitottak a Tatros, Beszterce és Moldva völgyein keresztül. Nyilvánvaló, hogy a Szeret és Kárpátok közötti magyar telepeknek számosabbaknak kellett lenniük kezdetben – eltűnően, vagy fennállván az ő idején – a Bandinus által ismerteknél. Az eltűntekről a misszionárius (B.) keveset tud és mond... majdnem egyet sem ismerünk közülük más forrásokból sem..., indirekt utón azonban tudósít bennünket róluk, véleményem szerint, a Bandinus idejéből való Szeret jobboldalán lévő magyar telepek térképe. Ez a térkép nem mutatja a települések valami szoros összefüggését, a magyar település-csoportok jórészt minden oldalról oláh telepek veszik körül. Ezek a csoportok – izolált szigetek – az egykori magyar telepítés sejtyszerű karakterét jelentenék? Nem valószínű, hogy ez a magyar telepítés a kezdetekor azokon a pontokon, ahol 1646-ban csoportokat találunk, erőteljesebb lett volna. De fél kell tennünk, hogy léteztek, ritkábban, igaz, e csoportok között is magyar települések, amelyeknek azok között, kijelölt szerepük szerint, állandó kapcsolatot kellett fenntartaniuk.

Ha ehhez a feltevéshez asszociáljuk azt az ismert tény, hogy az egész Tatros völgyének, a Beszterce és a Moldva egész alsó folyásának, sőt a település-csoportok közötti tájaknak is, ahol ma románok, vagy újabb időben (XVIII. és XIX. sz.) betelepedett székelyek laknak, számos toponimiai eleme ősrégi magyar, megerősödik bennünk a feltevés, hogy a régi magyar telepítésnek sokkal kiterjedtebbnek kellett lennie a Kárpátok és a Szeret között; magában kellett foglalnia azt az egész vidéket, amelyen ma régi magyar toponimia található.

... Ennélfogva tehát azt kell kikövetkeztetnünk, hogy a XVII. sz. közepe előtt a magyarok sokkal több telepről tűntek el, mint amennyiről ezt Bandinus tudta; a moldvai magyarság hanyatlása sokkal nagyobb volt, mint ahogy a misszionárius 1646-ban látta. A moldvai magyarok települése Bandinus idejében a hanyatlás előrehaladott fázisában volt...

Mik voltak azok az okok, amelyek a moldvai magyarság csökkenéséhez és elterjedési felületének összezsugorodásához vezettek?

... Az első nagy oka a moldvai magyarság gyengülésének kétségtelenül a moldvai állam megalakítása volt... Az új moldvai politikai alakzatban a magyarság mind szorosabb érintkezésbe került a román tömeggel, amellyel ugyanazon a területen élt, és amely mindenfelől körülburkolta; a magyar elem asszimilálódása a hasonlíthatatlanul számosabb moldvánhoz, ebben a helyzetben elkerülhetetlen volt.

Igaz ugyan, hogy a magyar elem, katolikus vallása révén elszigetelhetette volna magát az orthodox román tömeggel való keveredéstől. De a katolikus egyház elszigetelő szerepe aránylag jelentéktelen volt. Ez pedig a moldvai katolikus püspökség végtelenül hiányos szervezetéből következett... Nem voltak állandó, csak vizitáló püspökök Moldvában, akik csak periodikusan látogattak... A papok igen sok esetben elégtelenek annyi falu számára; előkészítésükre helyi iskola nem létezett és a moldvai katolikusoknak meg kellett elégedniök azokkal az elemekkel, amelyek Erdélyből, Lengyelországból, Itáliából és más katolikus országokból véletlenül jöttek... Az áttérések az orthodoxiára a jó katolikus vezetés hiányában, meg az orthodoxokkal való mindennapos érintkezés befolyása alatt nagyon természetesek voltak a moldován egyház minden pressiója nélkül is... De nem hiányzott az orthodox egyház nyomása sem a katolikusokkal szemben; Bandinus is sokat beszél üldözésekről a XVI. sz. végén, amelyek következtében a szucsavai és szerét-vásári katolikusok nagy részének vagy el kellett mennie, vagy az orthodoxiára áttérnie.

Az orthodox egyháznak a bomlasztó hatását a katolicizmussal szemben s az elnemzetlenítő ténykedését a magyarokkal szemben még két körülmény is segítette: a) a moldvai katolikus tömeg közepében 3 orthodox püspökség volt: Szucsavában, Románvásárban és Husztban ... b) egy csomó magyar falu moldován püspökségek és kolostorok birtokához tartozott...

Az okokhoz... hozzá kell még vennünk a háborúkat és járványokat, melyek megtizedelték és szétszórták és a súlyos adókat, melyek más országokba vándorolni készítették a népet...

Mindazok az okok, melyet Nastase leírt, konkretizálódnak a már sokat emlegetett Bandinus érsek 1648-iki jelentésében, mely a moldvai magyarság újkordeji, XVI. és XVII. századi állapotáról és nagyarányú pusztulásáról ad részletes képet (3: 31-112. o):

/Húsz melletti falu:/ A Prut folyó partján két évvel ezelőtt falu volt, melyben 12 ház magyar katolikus lakott,*) akik a nyo-

*) L. az itt következő Bandinus idézethez a statisztikai részt is.

masztó adók miatt szétmentek, egyrésztük a Tatárországban való Csöböröcsökbe, másrésztük Húsz városába költözött és a lakosaitól kiürült község pusztán maradt.

/Vászló:/ Hajdan a magyar lakosok száma nagyobb volt, kik több mint 300 házban laktak, templomuk, plébánosuk és tanítójuk volt, most holmi romhalmaz mutatja, hogy itt valaha templom volt. Amikor idejutottunk, a temetőből akolt akartak csinálni tehenek részére, de istentelen törekvésüket jelenlétünkkel megakadályoztuk. A templomot a lengyelek húsz évvel ezelőtt felgyújtották, az oltár felszerelését is elrabolták, a románok pedig egészen feldúlták... A katolikus nép részint elpusztult pestisben, részint a tatárok siralmas zsarnok szolgátságába került, vagy a szakadárkhoz pártolt. Ezelőtt hat évvel még 30 háza volt meg katolikusokkal, és ezekre a házakra ujjal mutattak, de most csak négy van és az összes katolikusok szám szerint a gyermekekkel együtt 16-an vannak. Ide sohasem látogattak el misszionáriusok, ámbar nincs messze Jászvásártól.

/Takucs:/ Hajdan a magyaroknak több házuk volt kétszáznál, templomuk volt, plébánost és tanítót tartottak. Most pedig egy katolikus lakos sincs, a templomnak és a temetőnek még a nyoma sincs meg, a szerkezettel együtt még a fundamentum köveit is széthordták a románok barbár módra...

/Bogdana:/ Régente csupán magyarok laktak itt, most pedig a katolikusoknak csak hat házuk van, személyenkint a kisdedekkel együtt, számszerint 18-an vannak. Vannak, akik átmentek a görög szakadárságra azért, mert ezt a falut ezelőtt senki sem látogatta meg: és nem gondozta...

/Mánfalva: f Magyar falu... régen nagy volt... Kost csak nvolc házból áll... fejenként a kisdedekkel együtt számszerint 48-an vannak.

/Tatros:/ Régente a város lakói magyarok voltak, most csak 30 ház van katolikus. a gyermekekkel együtt 125...

/Lukácsfalva:/ Haidan száznál több házból állott, de most 15 háza van: személyek számszerint összesen 86-on vannak. Ezek a bérmálás mentségét felvették 68-an. a többi kisdéd és kevesebbé volt arra alkalmas, hogy mi az a bérmálás, vagy van-e egyáltalán, ezek sem hallottak erről semmit se, sem egvházlatogató püspökről nem tudtak. A misszionáriusok sem ismerték okét...

/Alfalu:/ Régen a magyarok híres faluja volt, most teljesen elhagyatott... Körüljárva s az e helyen nyugvó hívekért imádkozva a szomszéd faluba siettünk.

/Paskáni:/ Ez időben a legtöbb lakó román, kezdetben csupán magyarok voltak, akik most hat házban laknak, a gyermekekkel együtt számszerint 30-an vannak. Itt is lelkipásztori gondozás nélkül volt a nép, az oláhok azért hatalmasodtak el.

/Bakó, a távollévő lengyel püspökök „székhelye” is pusztulás képét mutatja:/ Bakóban két katolikus templom van: az egyik Nagy-boldogasszony tiszteletére, ez a minoriták klostroma, akiknél most a moldvai egyházfők székhelye van, régen tágas és szép alkotmány volt, most pedig szánalomraméltó, nem megbízható romladék. A másik a plébánia-templom, a poraiban heverő papilak telkével. Ezt a templomot Szent Miklós tiszteletére fából ügyesen megépítették: volt a város déli részén, deszkával fedték be, de most a végromlás szélén áll... A tiszta katolikus lelkek csak 680-an vannak. Románok kisebb számban vannak; a városi tisztségeket egyformán váltakozóan viszik.

/Karácsonkő:/ Hajdan csupa magyar volt, most már csak három magyar ház van, melyekben a kicsinyekkel együtt 16-an laknak, ezek közül csak egy János nevű öreg ember tudja az anyanyelvet ... A kath. templom nyoma csak a fundamentum romjaiban látható, a mellette levő parókia és tanítói telket elokkupálták a szakadárok...

/Román:/ Itt két kath. templom volt, egyik a magyaroké, melynek még a nyoma sem látszik, és ami még rosszabb, az oláhok még a templom földjét is megvették egy istentelen magyartól. A szászok temploma is összement. Nem sok évvel ezelőtt 300-nál több magyar és szász házat számláltak, lakó 800-nál több volt, most pedig hat ház van, 36 személy a gyermekekkel együtt.

/A szászok is alaposan fogynak. Nemez:/ Régen a városban csak szászok laktak, akiknek tekintélyük és pénzüknél fogva nagy befolyásuk volt és amint emlegetik, itt 5 templom volt jókarban abban az időben, mi csak egy kőalapon álló jól elkészített fatemplomot láttunk... A nép száma annyira lepadt, hogy akiket ezekben számláltak meg, azok most fejenként a kisdedekkel együtt számszerint 94-en vannak.

/Gyula:/ Magyar város volt... A templom romjait láttuk. Etlévn 1645, egy hatalmas, görög hiten levő főnemes lerontatta, a köveket a katolikusok fájdmára saját kastélyának felépítésére elszállíttatta. Ez a város kellemes és termékeny helyen volt, most eke hasogat itt, ahol hajdan kastélyok és kiemelkedő tetőzetű, zászlós tornyú paloták büszkélkedtek, most ott szelekkel játszó kalászkok hullámszanak...

/Baja:/ Ebben a városban régente szászok laktak, ezernél több ház volt benne s 6000-nél több ember; most már alig számlálható 40 ház és ezekben 256 lélek a kicsinyekkel együtt. *)

/Szucsáva:/ Régen csupa szászok laktak itt, magyarokkal és olaszokkal vegyesen, akiknek számuk meghaladta a 8000-et... Most pedig a kisdedekkel együtt 25 katolikus van, akik anya-

*) Ezek között magyaroknak is kellett lenniök, mert 1614-től 18-ig papjuk Kecskeméti Ambrus magyar ferences volt, akire Bandinus idejében szívesen emlékeztek vissza.

nyelvüket elfelejtették, nyelv és szokás tekintetében a románokhoz hasonlók. A katolikusoknak két kőtemplomuk van, hajdan több volt, egy elhagyatva a fejedelem kertjében áll. A fejedelem le akarta bontatni, de metropolitája előre figyelmeztette, hogy ezt ne tegye, nehogy a lengyel király is az ő példájára ugyanezt cselekedje országában a görögkeleti templomokkal; mindennek ellenére a szakadárók lopva leszaggatták a templom ajtajáról a vas ajtószárnyakat és sarkokat, a faragott kőből csinált padozatot feltépték, a halottak síremlékeit összerombolták, a három négyszögletű kőből rakott oltárt széthányták és a sekrestyében természeti szükségét végeznek...

/Szeretvásár: Egy itt történt csoda nagy hatására az orthodox/ a fejedelmet rávették, hogy romboltassa le a szereti kolostort és a római hitet elnyomva, kényszerítse a magyarokat és a szászokat, hogy újra keresztelkedve a konstantinápolyi pátriárka iránt való engedelmességre térjenek és ezt idejekorán tegye, mert különben a szereti barátok szemfényvesztéseikkel és bűbájosságaikkal egész Moldvát a római pápa jármába hajtják... A könnyelmű s még nagyobb fokban ostoba és igen nagy mértékben kegyetlenségre hajló fejedelem /Nyúzó István 1551-52-ben/ haragra gyulladva, nemcsak a kolostorra támadt rá nagy zsarnoki dühében hanem az egész katolikus népre. Míután a kolostort lerontatta Moldvában. Egyedül a bajai templom maradt meg a maga épségében, mert az, akire rá volt bízva e templom felépítése, a bajai polgároktól drágaságok bő ajándékozásával megvesztegetve, a bajai templomot érintetlenül hagyta ...

A katolikus nép az üldözés idején részét átpártolt a románokhoz. Akik pedig állhatatosan kirtartottak, Kuthnárbá, vagy Bajába húzódtak, ahol még most is meg vannak utódjaik...

/Herló:/ Régen magyarok laktak itt, akik 500-nál több házban laktak; most csak 5 ház van... fejenkint 19-en vannak a kisdedekkel együtt... Nem rándult ki hozzájuk emberemlékezet óta egy püspök sem, s nem is hallottak arról, hogy van-e bér-málás szentsége, mint egy 80 éves öreg beszélt, sein senki nem gondoskodott e népről.. A szakadároknak két templomuk van kőből, fából ugyanennyi, ház pedig kétszáz, melyek közül kiválnak azok, melyekben 12 év előtt katolikus magyarok laktak, ezek elhalálozása után, utódaik a románokhoz mentek át.

/Jászvásár: A katolikus nép ebben a városban magyar, akik ezelőtt fejenkint többen voltak 1000-nél, ezidőben a kisdedekké* együtt 300-an vannak ... A katolikusok közül sokan átalották a szakadárokhöz a botrányok, meg a prédikáció hiánya miatt.

Feltűnő, hogy különösen a városokban pusztultak Bandinus idejében a magyarok. Legtöbbjükben csak mutatóban volt még belőlük egy-kettő, úgyhogy a városi magyarok eltűnését, illetve az oláhságba való fel-

szívódását nyugodtan tehetjük Bandinus idejére, a XVII. század közepére. Azokban a városokban sem maradtak fenn sokáig, amelyekben ekkor még néhány százan voltak. Husztról 1743-ban jelentették a Moldvában járt jezsuiták – amint Molnár János tömören magyarra fordította soraikat –, hogy »elfelejtette a Magyar szót« (10: 78. o.). Jerney 1844-ben csak újabb eredetű magyarságot talált már Jászvásárban, Bakóban volt még 7 csángó, régi eredetű család, magyarul azonban már ez sem beszélt (41: 113. o.).

A magyarság felszívódása az oláhságba a természetüknél fogva forgalmasabb és vegyes városokban a magyar hatalom és kultúrélet Kárpátokon kívüli megszűnése és a moldvai magyarság tőlünk való leszakadása után a XVI. század elején, érthető és természetes volt. Határrá válva a Kárpátok gerince, elzáródva kelet felé a magyar kultúra útja, megtörve a magyar nép s hatalom ereje, nem volt lehetőség a magyarság törzse s messzenyúló, tagjai között az addigi vérkeringést s szellemi közlekedést fenntartani s ez a városokban, idegen tömegek szomszédságában és hatására, szükségszerűen a magyarság elasszimilálódásán hoz vezetett. A magyar élet az újkorban csak magyar kultúra nélkül, vegetatív módon s csak a falvakban folytatódhatott.

Ezek a falvak azonban, elszigetelődve, kis önálló szervezetekként éppúgy megőrizték – sokszor még tisztábban is – a magyar fajtát, mint bármely más magyar falvak, bent az országunkban. Bandinus idejében többnyire erőteljes képet mutattak, különösen a Románvásár környékiek (4. sz. térkép), legalábbis nem értesít az érsek velük kapcsolatban fogyásról, pusztulásról, amire egyébként gondosan figyelt. így vau ez mindmáig is. A moldvai falvak magyar népe töretlenül megtartotta magyarságát abban, amiben az ösztönösen, tehát a legbiztosabban kifejeződik: a fajban s ez egészségesen gyarapodott, fejlődött, gazdagodott mindvégig.

Más kérdés – s ez már nem csupán a kintrekedt s elhagyott népet illeti -, hogy mennyire tudta a nyelvéét is megőrizni. E kérdés megítélésénél siránkozásuk helyett azt kell jól meggondolnunk, hogy a nyelv, mint egy nép hovátartozandóságának s nemzetiségének a jele, leginkább az újkorban lett a legelső kritérium, fontosságának felismerése, hangsúlyozása s minden igyekezettel való ápolása a művelődés útján, a nacionalizmus tudatos műve volt. Ez a nacionalizmus pedig nem jutott el a Kárpátokon kívülre, a moldvai magyarsághoz, mely el volt rekesztve a magyar kultúrától, jól tudjuk, hogy magunk között sem járt át minden magyar réteget. Nem a nacionalizmus öntudatával ragaszkodott hát Moldvában a magyarság a nyelvéhez, mert ez az öntudat ismeretlen lelki magatartás maradt számára, nem közvetítettük neki (s ez a jele, hogy az egykori sűrű kapcsolatok teljesen megszakadtak a belső és a »külső« magyarság között), hanem csak a fajtához való ragaszkodásnál, úgy látszik, egy gyöngébb ösztönnel.

Azt látjuk ugyanis, hogy ez a nép tisztán megőrizte a fajtáját, de fokozatosan veszttette a nyelvéét. Jól megértjük ezt, ha elképzeljük, hogy ez az ösztönében, de nem tudatában is magyar nép könnyebben magához vett egy-egy oláh szót (ahogy az oláhosodása kezdődött), mely csak egy-egy jel valami dologra, mint egy más ösztönű, más fajtájú oláh asszonyt, férjet. Úgy cselekedett, ahogy a dolgok természetes folyásában fajunk' ösztönével csak cselekednie lehetett. Hogy a magyarsága nem lett nagyobb értékű az ösztönnél, tudatos magyarság, ebben mi vagyunk a hibásak, akik ezt nem közvetítettük feléjük, mert elfelejtettük őket s egyéb körülmények, melyekre még rá fogunk térni.

A moldvai magyarok eloláhosodásáról, különösen annak mértékéről, különböző vélemények és értesítések vannak. Kantemír vajda már 1716-ban azt írta, hogy »megtartották nemzeti nyelvüket is, de azért moldvánul mindegyikük ért« (6: 275, o.). Hasonlóképen nyi-

latkozott e század végén Zöld Péter is: »az Oláh és Magyar nyelvet egyenlőképpen értik« (16: 416. o.). Jerney, aki már tudta, hogy többféle származású a moldvai magyarság s különbség van a székely és a »csángó« között, azt találta 1844-ben, hogy a Bakó környékiek közül »a férfiak jobbra az oláh nyelvet is beszélik, a nők közül azonban sokan soha sem lépven ki völgyeikből, olá hul nem tudnak«. A Románvásár vidékiekből »csak az öregek tudnak már magyarul«. »A legészakibbra eső kottnári, úgy a Pruth mellékén Hús körül magyar nyelv már kiveszett« (41: 25. o.). Ezt írta 1873-ban Szarvas Gábor is. Jellemző, hogyan nyilatkozott neki az oláhosodásról egy csángó: nem tudván a nyelvnek nemzeti értékét, a dolgok természetes következményének tartotta azt, amely elől nem lehet ki térni (57: 1. o.):

Meglett férfiak, saját vallomásaik szerint, egyként beszéltek a magyar és oláh nyelvet. „Mán uram, ennek ez a szora! ez vala válasza egy beszédes öregnek ebbeli kérdésemre. Mett akár Bákóba, akárhova menyünk, akar adunk, akar veszünk, az olá ember nem tud magyarul szólani, hácz csak nekünk kell megtanujjuk az ü szovukat. Mük immá ett mendenik olá hitre es törvönyez.” Az asszony nép azonban és az ifjabb ínemzedék az oláhból még nem sokat tud; s ezt csupán az iskoláknak köszönheti, a mennyiben az alsó falvakban nincsenek.

Ez a helyzet, melyet a múlt században egybevágóan állapítottak meg Jerney és Szarvas s mely természetesen a moldovánokkal való együttélés és közlekedés révén állt elő, máig sem nagyon rosszabbodott. Lükő, aki néhány éve járt kint Moldvában, megállapította, hogy a »kétnyelvűség«, melyről már a XVIII. század elején írt Kantemir, ma sem igaz teljes mértékben. Bakótól délre ma is vannak magyar falvak, amelyekben az asszonyok és lányok (nyelvünk leghűbb őrzői) csak magyarul tudnak. Úgy látszik, hogy az elszigetelt és nem keveredő falvakban lakó moldvai magyarság természetes úton való nyelvi elasszimilálódása csak igen lassan folyik' s tovább nem is tud haladni annál, amit a múlt században elért.

Mindezt azonban a természetes úton folyó asszimilálódásra értjük. Emberi beavatkozás ezen sokat gyorsíthat, vagy ellenkezőleg: megakadályozhatja azt.

Ami emberi beavatkozás a moldvai magyarság nyelvi állapotába történt, azt csak a románok végezték s röviden elintézhettük. Ez a nép az oláhval együtt az analfabétizmusban élt a legújabb időkig, iskolái még a múlt század 70-es éveiben sem voltak, amint ezt Szarvas írta s ez a magyarságuk megőrzése szempontjából csak szerencse volt. A magyarság iskolaügye együtthaladt a románságéval, mert tudnunk kell azt, hogy a régi Románia, Európa legsovínisztább állama, megtagadva az európai szellemet, soha sem ismert el nemzetiségeket s a magyarokat is csak románoknak! tekintette. Iskolái is természetesen csak románok lehetek. A néhány évtizede tartó román oktatás s mi ebben természetszerűleg benne van, de tudatosan is vele jár, a románosítás, elképzelhetetlen és nem sejtett következményeket rejthet magában: a magyar nyelv teljes elvesztését s ezzel kapcsolatban a román nyelvben és nemzetiségben való tudatosulást.

Ha mint eddig, ezután sem avatkozunk bele a Kárpátokon kívüli, egykori nagyságunkat példázó magyarság sorsába, ez a románná válás a magyarság román iskoláiban lassan és menthetetlenül be fog következni.

Az ember, elfojtva minden keserűségét, próbálja a megnyugtatót és irányadót keresni e kérdésben. Sohasem közvetítettük ugyan a magyar kultúrát az újkorban a moldvai magyarsághoz, mégis sikerült azzal érintkezésbe jutnia egy magyar származású moldvai papnak, Petrás Incének. Ő már optimistábban ítélte meg az eloláhosodás kérdését, hiszen plébániáján, Klézsén, sikerült némileg megszilárdítania hívei között a magyar nyelvet (35):

/Döbrentei 9. kérdése:/ Vagynak-e magyar nyelvükhöz buzgó ragaszkodással, vagy hamar eloláhosodnak?

Minden nem kedvező viszonyaik' ellenére is megelégedést, úgy látszik, abban találnak a még magyarul beszélni tudók, ha

egymással 's akárkivel is saját nyelvükön beszélgethetnek. Az eddigi eloláhosodásnak mi volt az oka, könnyen érthető, t. i. a' tartomány uralkodó nyelvének elkerülhetetlen szüksége. A hit-szolgái – missionáriusok – pedig a' legszomorúbb időkben is *iv* propagandától nagy szorgalommal küldetvén, mivel a' magyar nyelvet nehezebben tanulhatták az oláhnál, nincs mit csudálni, hogy ha néhány évig ott maradásuk' reményében inkább oláhul, mint magyarul kívántak híveikkel közlekedésben lenni; ezek pedig azt jónak tartván, mit pásztoruk' szájából hallanak, ennél fogva nem kevesen a' magyar nyelvet elfeledik... Méltán erősíthetni azonban, hogy ez utóbbi években az eloláhosodásnak példái igen ritkák, ma pedig illy esetet nem is lehet hallani; csupán a' regényes házasságok, biztatások, ígéretetek, erkölcsi viszonyok s^f más egyéb személyes esetek mutathatnak, még egynehány ritkább efféle szánakodásra méltó szomorú példát... Keveset lehet azonban látni azok közül is, kik mélyen bánkódva ne siratnák tántorodásukat.. Egyébiránt hogy a' nyelvhez buzgó ragaszkodással vannak, ha nem szólanék is, már onnan is világos volna, hogy annyi sok viszonyok 's változások között, századok' elmúltával is, habár hibásan is, magyarul beszélnek. Az eloláhosodásra pedig semmi önkényes vonzódást nem tapasztalhatni.

Petrás megnyugtató esete és vélekedése mellett idézhetnők még több egyszerű csángó esetét is, akik tudomást szerezve valamikép rólunk, kemény kitarással igyekeztek nyelvben is magyarok maradni. Egyikük, a szabófalvi Már Ionos Antal, megható levélben írta le egy nálajárt nyelv kutatónak, Rubinyi Mózesnek a századfordulón, hogy a szitkozódó, őt »pork ungur szpurkat«-nak, disznó pogány magyarnak elmondó román tanító, hogyan ébresztette fel benne, a gyereken, a magyart, s hogyan tartott ki magyarsága s nyelve mellett abban a faluban, melyben »testvére, apja, nagyapja, őse minden embernek magyar« – ha mi el is hagytuk őt s a csángókat, ha elveszni engedték őket az erdőben s »egyikünk sem hozta őket napfényre az erdőből«, ha úgy van is, hogy »közel van már, hogy megegyék őket a vad farkasok, de egy magyar sem restelte el magát, hogy rikoltson egyet a farkasoknak, hogy ne egye meg a csángókat« (112: 416-23. o.).

Ha Mártonos Antal szava szerint nem hoztuk a csángókat napfényre s mégis felébredt egy-kettőben a

hozzánk való tartozás tudata, ez vigasztalásul kell el-
töltsön bennünket e magára hagyott népünk nyelvét,
sorsát illetőleg. Dolgunk könnyebb lesz, mint a román
tanítóé (aki egyelőre csak maga buzgólkodik e nép
alvó lelkének a felébresztésén), ha egyszer magyar
tanító kezemunkája alá kerülhet a moldvai magyar-
ság. A románhoz a kényszerűség viszi, hozzánk az
ösztön hozná s talán kívárja még, ha eddig várt, hogy
származására, fajtájára, ösztönére apellálva újra ma-
gunkhoz kapcsoljuk ezt a népet.

Mert nyelvi alapon ma már keveset lehet csak ma-
gyarnak mondani a csángók közül. Jó részük csak ro-
mánul tud s a magyar betűhöz egyikük sem ért. Mé-
lyebbre kell hát szállnunk a nyelvnel s ez alatt kell
megkeresnünk azt, ami magyarrá teszi még román
nyelvükben is a csángókat. Mondottuk már a fajt,
az ösztönt s emellett még néhány más összetartó, ma-
gyarnak megőrző kritériumot is állított össze róluk
alapos ismerőjük, Lükp: (217: 11-5. o.):

A moldvai magyarok közös sajátosságait, melyek alapján az
oláhoktól megkülönböztethetők, a következő pontokba foglalhat-
juk:

1. Valamennyien a római katolikus egyház hívei, míg az
őket környező oláhok mind görög-keleti orthodoxok.

A moldvai magyarok közt a XV. században elterjedt hu-
szita, majd egyéb protestáns felekezetek nyomait a XVII. szá-
zad elején teljesen eltörölte az ide is kiható ellenreformáció. A
múlt században már csak Százkuton, Visontán, Galacon és a
bukovinai Andrásfalván laktak újabban települt református ma-
gyarok, utódaik azonban csak az utóbbi két helyen őrizték meg
máig protestáns hitüket, az első két faluban a katolikus egy-
házba tértek.

A „magyar” és a „katolikus” fogalmak századok óta csak-
nem teljesen fedik egymást Moldvában, annyira, hogy itt a pro-
testáns, nagyobbára református magyarokat általában szászok-
nak nevezték. Protestáns magyarok ma is csak a városokban ta-
lálhatók nagyobb számban. Valamennyien újabb kivándorlók. Ki-
sebb számban idegen, nem magyar eredetű katolikus lakosság
is található a moldvai városokban, a „magyar” és „katolikus”
fogalmak egységét azonban ezek az eltérő jelenségek nem tud-
ták megbontani a moldvai köznép tudatában. Kétségtelen, hogy
ma vallásuk zárja legszorosabb egységbe a moldvai magyarokat.

A katolikus egyház legfeltűnőbb dokumentumai a templomok. A kis toronyszerű kupolával ellátott bizánci-orosz stílusú oláh templomokkal ellentétben a magyar templomok teteje sírna, sőt torony is csak újabban került elébük. Kétoldalt nem keresztthajó, hanem a melléjük épített sekrestye látható.

2. A moldvai csángók viselete csaknem minden darabjában különbözik a környező oláholétól. A moldvai oláhok gyárban készült anyagból múlt századbeli városi divatú ruházatot viselnek, mint az alföldi magyarság és az ukrán nép nagy része. A moldvai magyarság ruházata viszont, a földrajzilag is távoleső bukovinaiakétól eltekintve, házilag készül kenderből, gyapjúból. Szabása és díszítése a mai erdélyi és havaselvi oláh, a dunamelléki bolgár, és a bukovinai ukrán népviselethez hasonlít, de ilyen volt a régi székely viselet is. Legjellemzőbb vonásai: férfiakon hosszúszerű szűk gatyá, télen bő posztónadrág és kieresztett aljú ing széles övvel, – asszonyokon hímzett vászoning hozzávarr ott pendellyel és azon piroscsíkos fekete katrincával.

Ez a viselet régen általános volt Délkelet-Európa népeinek körében. Ma már az ittlakó népeknek csak egyes töredékei őrzik. Moldvában például a magyarok. Ezért Moldvában a magyarok és oláhok egyaránt „magyar viseletnek” tartják napjainkban. Iorga is magyarnak nevezi Moldova minden lakóit, akik ebben a viseletben járnak, ha jórésztük nem is tud már magyarul. Erdélyben máig csak az oláhok tartottak ki mellette s így itt oláh viseletnek ismeri és tartja mindenki.

3. A moldvai csángók általában sokkal okszerűbben gazdálkodnak, mint az oláhok. A városokat elsősorban ők látják el burgonyával, káposztával, borral. így jövedelmük alapján meghaladja az oláh parasztokét, de kiadásuk is jóval kevesebb amazokénál, mert ruházatukat maguk készítik kenderből, gyapjúból, míg az oláhok városi szövetruhákat viselnek.

4. Fajilag nem keveredtek az oláhokkal. Idegen vér csak igen kis mértékben kerülhetett ereikbe, mert ma is csak a maguk köréből házasodnak. A katolikus egyház itt nem reverzalist követel a másvallású féltől, hanem áttérést. Ezt természetesen az állam venné rossz néven. Ilyen körülmények között a vegyes házasságok szinte lehetetlenek Moldvában. Ne gondoljuk azonban, hogy ez a katolikus endogámia újabb keletű, mert ' régebben - bár az egyházi fegyelem lazább volt – az endogámia keretei mé^o szűkebbek voltak és a falu határával estek egybe.

5. Zárt földrajzi egységekben települtek és csak ezek szélein laknak oláhokkal vegyes falvakban.

b. Már eddig is szó került egyszer-kétszer a moldvai katolikus egyházzól s papjairól. Egy népet, melyei a hatalom elhagyott s határ választ el fajtájától, az

eddigyi tapasztalatok szerint az egyház szokott megőrizni, nyelvében, nemzetiségében megtartani. A moldvai magyarság azonban abba a szerencsétlen sorsba jutott, hogy arról a területről, melyen a középkorban a Rómáért egyik legtöbbször áldozó hatalom, a magyar királyság, több magyar püspökséget alapított, az újkorban kiszorult a magyar egyház s később minden kísérletei hiábavaló volt, hogy a magyarok lelki gondozását a szomszédságunkban ismét kezébe vehesse. így – azt hiszem, hogy a történelemben példátlan módon – egy egykori magyar terület hódító népe, mely azon elsőnek foglalt helyet s teremtett, közvetített európai kultúrát, nemcsak hatalmi támogatás és politikai szervezet nélkül volt kénytelen élni az újkorban, hanem nyelvén tudó lelki vezetők nélkül is.

Erről a szomorú tényről, mely szorosán összefügg az előző pontban ismertetett eloláhosodással, mint annak legfőbb oka, rengeteget írtak. Sőt csak erről írtak: a különben eseménytelen életet élő moldvai magyarság sorsát egyházi küzdelmein keresztül lehet a legjobban megfogni s igen gazdag adatforrásaink is vannak ezekről. S ha még azt is meggondoljuk, hogy századok óta csak papok érintkezettek az elszakadt magyarokkal, megértjük, hogy főleg egyházi tudósításaink vannak róluk. S azt is megértjük, hogy ma az átlag magyarnak, ha tud a semmin kívül valamit a »csángókról«, egy idevágó értesülése van, hogy: idegenek: a papjai.

Bár rengeteg a tudósítás, a részletmunka (3, 39, 63a, 69, 70, 82, 105, 107, 108, 122, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 140, 141, 142, 143, 149, 166, 174, 175, 176, 180, 187, 195, 218, 242 stb.) s igen sok okleveles adat van kiadva, vagy hever kiadatlanul, de összegyűjtve kutatóknál (Veress 204), a kérdés monografikus ismertetése még nem készült el. Magunknak kellett volna ehhez fogjunk, ha az eddigiekhez hasonló, kimerítő részletességgel lett volna szándékunkban a moldvai magyarok egyháztörténetét is tárgyalni. Ez azonban igen

megnyújtotta volna munkánkat. Ezért csak a legfontosabb, legdöntőbb jellegű eseményeket, jelenségeket emeljük ki, amelyek a lényeges mozzanataira, tüneteire világítanak rá a kérdésnek s amelyek egy bővebb, monografikus ismertetésnek is az alapja kell, hogy legyenek.*

Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a moldvai magyarság a reformáció ideje után is megmaradt katolikusnak. Nem mintha nem hatoltak volna ki Moldvába a reformációs mozgalmak. A huszitáknak éppen egyik főfészke volt Moldva, ahol még gyarapodhattak is, mert 1571-ben a tatrosi plébános, a szegedi származású Thabuk Mihály, mintegy kétezret térített vissza a Huszt és Romvásár környékén élők közül a katolikus egyházba (Auner 122: 22. o.). Nyomuk a templomozásban még 1646-ban is meglátszott Husztban (Bandinus 3: 33. o.). A lutheránizmust meg két moldvai fejedelem is meg akarta honosítani országában (Bitay 175: 134. o.). Hogy mégis katolikusnak maradt a magyarság, annak legfőbb oka az volt, hogy nem voltaic magyar papjai, akik anyanyelven, az egyetlen célra vezető eszközzel terjesztették volna a reformációt.

*) Az anyag bősége mellett még annak természete is visszatartott a részletes tárgyalástól. Megrendítő részletekben igen bővelkedik tárgyunknak ez a fejezete s ha az érzelmeket akarnók keverni, nem pedig a lényeget láttatni, az idevonatkozó anyag jogán ugyancsak felhevíthetnénk a szíveket. Nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusok is, szinte kivétel nélkül, még papok is, a legnagyobb haraggal, szenvedélyességgel szóltak e kérdéssel kapcsolatban. A tárgyi hűség, mely a csángók megismertetésében mindvégig vezérelt, megkövetelné, hogy e lapokon újra idézzük e szenvedélyességét s haragot. Ezen a ponton azonban, a cél, ha kell, az érzelemmentes tisztánlátás érdekében, eltérünk az eddigi módszertől: a számtalan elítélő nézetek s kompromittáló tények ellenében nagy igyekezettel keressük az ellentétes, védő nézetet, ha csak egy író is képviseli azt s a tényekben pedig a kényszerűségből bekövetkezett, a „máskép nem történhetett”-eket. Teszszük ezt a lehető objektív ítéletalkotás mellett már amennyire egy magyarokra nézve oly szomorú eredményű dologban egy magyar objektív lehet) protestáns voltunk miatt is.

A magyar hatalomnak a Kárpátokon kívüli területekről való visszahúzódása után ugyanis megcsappant a magyar papok száma s elsatnyult a magyar egyházi szervezet: nem volt, ki a régi katolikus hitet magyarul ápolja, őrizze s olyan sem lett, aki az új hitet beoltsa a lelkekbe. Vannak ugyan adataink Kárpátokon túli reformátorokról; Bandinus bőven ír egy Magyar Boldizsár nevű, kálvinista születésű papról, aki Bakóban működött a XVII. sz. közepén. Ez azonban, az érsek soraiból ítélve, nem volt alkalmas az új felfogás terjesztésére.

Az egyházi irányításban beállott szünet mellett más okok is megfosztották s elszigetelték a magyar egyházi vezetőktől ezt a népet. Két vajdáról is tudunk, aki pusztító szándékkal támadt a katolikusokra. Az egyik Nyúzó István volt (1551-2), akiről azt írta Bandinus, hogy leromboltatta az összes moldvai katolikus templomot, a moldvabányait kivéve. A másik pedig Rettenetes János, aki ia bakói kolostor magyar ferenceseit üzte el az 1570-es években (Auner 122: 20. o.). Különös mértékben hozzájárult a magyar paphiányhoz a szomszédos Erdély kálvinista állammá való átalakulása is. A XVII. század végére annyira megfogytak már Erdélyben is a katolikus papok, hogy nemhogy Moldvába tudtak volna küldeni belőlük, hanem éppen onnan kért a székely nemesség kiségitő erőket (Auner 122: 40. o.).

Ilyen körülmények között az újkor elején nagy mértékben sorvadó moldvai magyarság fölül elfogytak s nem pótlódtak a magyar papok. Ebben a tényben kell látnunk a moldvai katolikus egyháztörténet ránk nézve oly szomorú alakulásának, a kezdetét. A magyar papok helyett ugyanis meg kellett elégednie moldvai népünknek az innon-onnan jövő »kóbor barátokkal«. Először főleg lengyelek jártak Moldvába, akik már régebben is hatást gyakoroltak a szereti s moldvabányai püspökségre, s akiknek a magyar királyság visszavonulása után csak nőtt a befolyásuk. A XVI-XVII. századfordulón elvették ezek a csíksomlyai ferencesektől a mindez-

ideig folyamatosan fenntartott bakói kolostort, egy barát, a XV. század végén elfogyott magyar püspökök utódjaként ült bele s ettől kezdve vagy kétszáz éven át lengyelek voltak (igaz, hogy csak névleg, a püspöki székhelyüktől, Bakótól távol) a moldvai magyarok püspökei. Tekintve azonban, hogy ezek egyházi funkciót nem végeztek, a szentszék 1620-tól kezdve a Propaganda de Fide, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának olasz konventuális ferences tagjait küldte Moldvába egyházi misszióra, a katolikusok gondozására és a katolikusokkal keverten élő szakadárak Rómához való térítésére. Vezetőjük volt a Jászvásárban székelő missziói prefektus & az ő irányításával intézték a távollévő bakói püspökök helyett több századon át a tartomány egyházi ügyeit (Aimer 122: 27. o.). így lett a magyar királyság egykori területéből Róma missziós területe, melyre épűgy küldték az olasz szerzeteseket misszióba, mint a pogány, vad népek közé. S ennek lett a következménye, hogy az új papok s hívek között megszakadt minden vérségi, lelki, nyelvi kapcsolat s megszűnt minden érdekközösség. Mindez egyelőre csak bennünket vádol, akik elhagytuk messzi népűnket s, még papokat sem küldtűnk lelkének ébrentartására.

Az ilymódon bekövetkezett átalakulásnak volt szemtanűja és pontos tudósítűja a már sokszor idézett bosnyák származásű Bandinns Márk marciánopoliszi érsek. Egyházlátogatásra küldte őt Moldvába a szentszék 1644-ben s több évi ottartózkodása alatt alaposan megfigyelhette a katolikus élet tűneteit. 1648-ban kelt jelentését idézve a leghivatottabb és legalaposabb tanű szavaival adhatűnk képet a fentebb leírt változásról.

Bandinus először a katolikusság múltját kutatta Moldvában s a nép emlékezetén visszament vagy száz esztendűvel, amikor még magyar ferencesek laktak a bakói kolostorban. Értesűlt az első lengyel pűspűkről, Arseno Jeromosról, Lubienicki Valériánról, Gojszki Ádámról, Fedro Gáborról és Zamojski Jánosról, akik között igyekvű, meg kalandor egyaránt akadt. Beszél-

tek neki az olasz misszió első prefektusáról is, Bogoszlavics Andrásról, aki épen nem volt méltó a lezüllött viszonyok megjavítására. Emlékezett a nép látogató elődjére, Querini és Deodát püspökökre is. Maga pedig mintegy két évig Bakóban élve, a kálvinista származású bakói pap, Magyar Boldizsár életének volt a szemtanúja. Mindezt így írta le (3: 58-69. o.):

A moldvai püspökségre vonatkozóan az írónál eddig semmit sem találtam, sem Bakóban levéltárt, vagy dolgoknak, időknek és személyeknek felsorolását, amiből valamit az előző századokról megtudhattam volna. De emlékszem, hogy Gonzagánál és Pázmány bíborosnál valamit olvastam, nem a bakói püspökségről, hanem a kolostorról, mit ide csatolok. Ha nem csalódom, 1304-ben Bakóban, Moldvában a minorita barátok részére kolostort alapított a moldvai vajda neje, az erdélyi vajda leánya. Ugyanezen szerzőknél 1301-ben, Tergovistban, Havasalföldön, az argyasi püspöki megyékben, kolostor alapított a minoriták számára.

Hogy pedig valami biztosat megtudjak legalább az emberek emlékezetéből, a nyolcvan s százhoz közelálló katolikus embereket összehívtam és eskü alatt a következőket hallottam tőlt: Hetven évvel ezelőtt, mikor még gyermekkorban valánk, emlékszünk, hogy a telken, ahol a püspök lakása van, kolostor volt s benne barátok laktak. Azután kérdezősködtünk a barátok ruhája és lábbelije felől; azt felelték, hogy lábuk alatt fatalpot hordtak. Többek között van három igen öreg ember, akik nagyon jól emlékeznek, hogy a bakói kolostorban 12 barát élt... Az utolsó gárgyán bizonyos magyar Ferenc nevű páter volt, akit a nép Ferenc barátnak hívott, mindenki előtt kedves volt kiváló éreynessége miatt, a többiek is egytől-egyig magyarok voltak.

Azután azt kérdeztük, hová lettek azok a barátok? A kérdésre ezt válaszolták: némelyik kimúlt az árnyékvilágból, mások háborús mozgalmak idején elmenekültek. Ferenc atya a fogadalmához és a helyhez ragaszkodva, itt fejezte be életét az Urban. Tovább afelől tudakozódtunk, hogy végre a páterek halála után ki jött ide? Tudakozásunkra ilyen feleletet adtak: Bakó elég sokáig volt lelkivezető és pásztor nélkül. Ekkor azt fürkészttük; ki volt Moldvában a püspök, hogy páterrel nem gondoskodott szállóokra? Azt válaszolták, hogy püspököt régen nem lehetett látni e tartományban, hanem csak helyettes vitte az ügyeket, aki a kolostorban lakott s onnan kikirándult a tisztségét érintő ügyek intézésére. Hogy mily helyen lakott a püspök, mikor fiatalok voltunk, nem érdekelt és nem is kutattuk.

Arra jól emlékszünk, hogy fapapucsban járó magyar barátok laktak itt, kiknek elköltözése után Bakó mindaddig nélkülözte a

lelkivezetőt, amíg bizonyos Quirinus Rómából küldetve id« nom érkezett meg /1598-ban/, akit Aranyosnak hívtak azért, mert az ünnepélyes szentmisén aranyozott pásztorbotot használt. Emberemlékezet óta nem láttak ilyet ebben a tartományban. Ferenc páter és Quirinus püspök jövetele között kb. 20 év esett közbe, mely idő alatt Moldvának határozott főpásztori vigasztalásban része nem volt.

Nem sok ideig tartózkodott Quirinus e részeken, hanem sietett visszatérni oda, ahonnan jött. Utána Jeromos következett másodikként a püspökségen. Jó életpéldájával kitűnő egyházfő volt, csakhogy az egyházi ügyeket nem vitte előbbre. Ez időben, mivel semmi gond sem volt fordítva az egyház jókarban tartására, amint mondják, minden romlásnak indult volt. A templomot szent kellékeitől megfosztották, a kolostor omladozott, minden lótrágyával volt telve és bepiszkolva.

Végre harmadik püspöknek a távozó helyébe Valérián jött, ki a tevékenységben való csodálatos ügyességével, buzgalomával és az apostoli szent szék segítségével a föld nélkül való templomot befedte, a kifosztottat felruházta, a püspöki lakot serény munkával rendbehozta, amennyire tehetette, jó helyzetet teremtett ... Ismerte ő a moldvai helyzetet, ahol az egyház vagyonát a jövevénypapok, még püspökök is, minden aggodalom nélkül elidegenítették, azért az egyház szerzett javait haldokolva a nép gondjára hagyta végrendeletileg.

A nép elfogadta és a gondjára bízottat éberesen őrizte, míg nem eljött Lengyelországból Gojszky Ádám püspöki méltóság tekintélyével, aki Bakón túl még a lábát sem mozdította Moldvában, ő kedves beszéddel a tudatlan népet megnyerte magának, hogy az egyház felszerelését mutassa meg neki. Nem egyébért akarja látni, minthogy azt megtekintve, hivatalának eleget tegyen. Célt ért és minden ráhagyottat magához vett, közben a szekrényt javaitól megfosztotta, ami az egész belsejében felháborodott népet átok- és szitokszóra fakasztotta s minden idegen egyházi embert meggyűlöltetett vele.

Éz a hír közmegebotránkozásra az egész vidéket bejárta.

Utána jobb nem következett a bakói püspökség birtoklásában (nem a hivatalban). Bizonyos Szent Ferenc rendjéből való Bogoszlavics András dalmát minorita páter világi ügyekbe bonyolódva, a fejedelem titkárának szerepét játszotta. Ezt elpuhultsága miatt még most is a Rózsásbarát néven emlegetik, azért, mert füleire s mellére akasztott rózsákat hordott tavasz idején. Ugyanez, amint mindenki beszéli, az egyház falujának (Terebesnek) nagy részét elidegenítette, eladva azt egy jófajta moldvai lóért, és mindezideig a vevő veje s özvegy felesége hajlíthatatlanul ragaszkodik hozzá; sőt már az egész Terebes falut eladta volna a megállapodás szerint, hacsak egy szerzetes felszólalva ellene az

egyház nevében, a megállapodást meg nem hiúsítja. Ilyképpen pénzt harácsolva össze, amije volt a bakói kolostornak, magával vitte Dalmáciába, semmit sem hagyva Moldvában.

Ezt Fedrő Gábor követte Lengyelországból: ez semmiben sem különbözött a tetteiben amattól és szintén botrányosan távozott el. Ezután a magyar Boldizsár jött. Nem volt semmi írása a papságról ... A vak és műveltség nélkül való bakói magyar néptől megfogadva, tizenöt esztendeje már, hogy a bakói és forrófalvi egyházakat és a szomszédos falukat vezeteli és kormányozza méltatlanul és minden lelki előhaladás nélkül; nem törődik temp-lomaival.

Végre 1636 jún. 1-én méltóságos és főtiszt. Zamojszky János úr, mindkét Vlachia püspöke Bakóba jött... néhány egyházat meglátogatott... de a török semmiképpen sem akarta megtúrni, hanem cseleket szőtt ellene s ha a szitán átlátva, idejében el nem menekül, nyomorúságos fogságba jutott volna.

Az egyházak ismét árván maradtak Moldvában. Minden szerzetes és világi pap püspöki tekintéllyel hivalkodott. Megengedhetőnek tartották maguknak, hogy az egyházi javakat elidegenítsék.

Ez az egyházjoggal való nagymértékű visszaélés a hitterjesztő szent gyülekezet atyáinak tudomására jutott. Azért ide küldötte méltóságos és főtiszt. Deodát Péter szófiai bolgár érseket, mint apostoli vikáriust és látogatót... aki különböző kiváló erényei miatt azok előtt is, akik sohasem látták, jó hírnévnek örvendett. Moldva méltóságos fejedelme előtt kegyben állott úgynnyira, hogy Terebes falut, melyet az oláh barátoknak juttatott volt, a bakói püspökségnek visszaadta a fejedelem. A moldvai állapotokat látva, nevezett érsek őszintén feltárta az apostoli szék előtt, amit útjában látott, vagy hallott. Erre az apostoli szék, mint gyengéd érzelmű édesanya, elhatározta, hogy gondoskodni fog ezen egyházakról. Minket, érdemteleneket választott Krisztus ez igájának hordozására s apostoli áldásban részesítve, ide küldött.

... De a moldvaiak lelke azzal az előítélettel van telve, hogy hozzájuk nem tud jönni misszionárius, vagy más egyházi ember, akinek valami becsülete is volna /és félek, hogy ez a vélemény, amely nem utolsó sorban a miénk is, nagyon igaznak bizonyul;/ amit felőlük is folyton gondolnak, hogy mi azért járunk, mert hitványságunk miatt másutt kenyeret nem kaphatunk és megállásunk se lehet.

A népnek e nagy macacsságában és konokságában, szent- atya és főmagasságú egyházfők, kit vádoljunk bűnösséggel? So- káig kételkedtünk és most is kételkedünk; a népet-e, vagy a ma- gukat püspökként kiadó szerzeteseket, akik a szerzetesség ürügye alatt mindent fenekestől felforgattak...

Amit Bakóban tapasztalt, ugyanaz fogadta Bandinust mindenütt Moldvában, 1646 második felében végzett körútján, melyre egy magyar jezsuita, Beke Pál is elkísérte.

Csak az egykori magyar papoknak volt jó emlékezete a nép körében. Tatrosban az öreg emberek a sole pap közül egy erkölcsös életút sem tudtak megnevezni a rég meghalt magyar Dávid atyán kívül (51. o.). Az egykori bajai pap »négy éven át szakadatlan munkával, apostoli buzgalommal, lelki haszonnal szolgált, éjt nappá tett, úgy dolgozott«. Hívei hálából ezt vésették sírkövére: »1618. Kecskeméti Ambrus nagy páter és szent Ferenc rendjéből való szerzetes, csendes, jámbor, szelíd, okos volt, szentekhez illő jóságban élt« (94. o.).

Bandinus sokat szenvedett és túrt az elvadult egyházi állapotok, papok között. De ahol tehetett, segített: nagy igyekezettel végezte az évtizedek óta végezetlen egyházi funkciókat, prédikáltatott Bekével, »a nép sírása és sóhajai között«. Néhol úgy látta jónak, hogy csak testi munkával, dologgal tud példát statuálni. Rá kellett jönnie, meg kellett látnia azonban, hogy a viszonyok megjavításának ebben az általa is leírt igen termékeny tartományban nem az anyagi természetű segítség a módja, hanem a magyar népnek¹ a maga soraiból magyar papokkal való ellátása. Eszébe juthatott ez már arról is, hogy csak a magyar papokról volt jó emlékezéssel a nép. Sokat táplálhatták ezt a gondolatát az egykori magyar vezetésű katolikus egyházi életnek lépten nyomon előbukkanó emlékei: magyar énekek a templomokban és búcsúkon, melyeket a székelységből is nagy tömeg látogatott, magyar alapítású templomok és kolostorok, magyar oltárképek, könyvek, szentek, misekönyvek (45-9., 55., 73., 102. o.):

E helyre /a hilipi kápolnához, Sztánfalva mellett/ pünkösdkor nemcsak Moldvából, hanem Erdélyből is több mint 3000 ember jött össze ájzatosság okából... Pünkösöd szombatján öt laborium alatt nagyszámú nép jelent meg különböző tájakról, processióval, oly renddel, hogy a férfiak egy csoportot képeztek, a nők egy másikat és mindenik csoportnak megvolt a maga előéneke,

akik magyar nyelven a Szentlélek eljövételéről, a Boldog Szűz Mária örömeiről, az apostolokról és Magyarország védszentjeiről szóló éneket zengedezének... Az Urnák 1637-ik esztendejében pünkösöd ünnepén ... páter ozsdolai Pál plébános misézett...

/Tatroson/ a katolikus templom kőből épült, a magyar Margit fejedelemasszony építtette volt kétszáz évvel ezelőtt Szent Miklós tiszteletére... A nagy oltáron az angyali jelentést ábrázoló kép van, tizenkét könyök hosszú és két könyök széles, amely a homonnai jezsuita kollégiumból került ki, a Rákóczi erdélyi fejedelem korában kitört lázongás idején, végre az egyházba jutott...

/Saloncán/ diák van, aki az ünnepeket és böjtöket kihirdeti s ünnepnapokon magyar énekeket zeng a népnek...

/A bakói templom könyvei:/ egy ágendárium, vagyis szentségek szertartáskönyve Lengyelországból, római misekönyv, kisebb terjedelemben, három lengyel könyv. Tegledi Miklós magyar prédikációi vasárnapokra adventtől húsvétig bezárólag. A dekretáliák egy szakadozott kötete, szent Bonifác dekretáliáinak könyve. A tábiai Summa Summarum. Cicero levelei Atticushoz, egy könyv.

/A herlói templom kisebbik ezüstkeresztjén/ a négy evangélista képe van, a középen feszület, mely alatt ott van Szent János és a Szent Szűz; a másik részen Szent Imre, Szent István, Szent László és Szent Katalin ereklyéi vannak jelezve. *)

E jelek mellett leginkább a magyar papokért könyörgő nép érlelhette meg Bandinusban; azt a gondolatot, hogy Moldvába magyar pap kell. A nép ugyanis benneélt a fenti emlékekben, melyek egykori papjaikkal együtt a nyugalmasabb, erkölcsösebb magyar világra emlékeztették. Csak természetes, hogy ezért magyar popot kért Bandinustól, ahol csak tehette. Mivel a galaci lengyel pap »a magyar nyelvben nem volt jártos, a magyarok esdve kértek, hogy az ő maguk nyelvén szóló plébánosról gondoskodjam« – írja Bandinus (40-1. o.). Az emberemlékezet óta pap nélkül élő Tatrosvidéki magyaroknak akart adni megnyugtatót egy misszionáriust, vagy egy más barátot, »de ők felszólal-

*) Mindezek csak további adalékul szolgálnak a Kárpátokon kívüli és belüli magyar területek már tárgyalt összefüggéséhez. Ehhez különösen a templomok oltárképeinek s védszentjeinek rendszeres felkutatásából lehetne – úgy hisszük – sok, újabb érvet találni. Esetleg még időbeli eligazítást is nyújtana a Kárpátiokon túli magyar települések keletkezésére ez a munka.

tak: nekünk ne adjon kóbor barátot, hanem nyelvünkön értő papot, aki minket és gyermekeinket saját nyelvünkön tudjon tanítani» (49-50. o.). A jászvásári magyarok a prefektus jelenlétében arra kérték, hogy »az ő nyelvükön beszélő magyar papról« gondoskodják nekik. Panaszukban elmondották, hogy a misszionáriusok »a plébániát jogtalanul elfoglalták, vizzályt, civódást támasztanak, egy-két évig itt időznek és ismét továbbállanak, botránkoztatnak, nem építenek«. Azt mondják ugyan, hogy a templom és a zárda az övéké, nem amagyar népé. De »ezek az új emberek, idegenek jobban akarják tudni, mint mi, ittlakó polgárok? Mi itt születünk, nevelkedtünk, némelyikünk 80-ik évét számlálja, így kaptuk, így láttuk, így beszéltek szüleink, hogy e birtok a város alapítása óta a magyar népé, amikor plébános kezdett lenni itt, azóta e helyen lakik. Az olaszok ne foglalják el jogtalanul a parókiákat, hogy ha az Isten nyelvünket értő papot hoz ide, békében lakják a plébánia-lakásban.« Bandinus, minderre, engedve a nép követelésének, két jezsuitát hívott Magyarországból: Beke Pált és Dési Mártont. Beke egyhamar megjött, »hogy a népet vigasztalja.« A missziói prefektus azonban még azt is megtiltotta neki, hogy misézhessek, hiába követelte ezt szinte lázongásszerűen a nép. Végül is a dolog tettelességre fajult. A prefektus és egy másik olasz bottal és fejszével akarta kiűzni a magyar papot, a nép azonban megvédte Bekét. A veszekedés a vajda előtt zárult le, aki megfenyegette az olasz barátokai, hogy csúful kiűzi őket tartományából, ha nem szűnnek meg nyugtalanságot és zavart előidézni (112-28. o.). Bandinusban a sok szégyenteljes eset után végkép kialakult moldvai látogatásának tanulsága. Galacról már azt írta, hogy oda »leghasznavehetőbb volna egy olyan plébános, aki a magyar, török és román nyelvet is érti«. Tatrosban a hívek kérésére a magyar Jánost szentelte pappá. Jászvásáron »a legjobb módnak – úgymond – ez látszik: egy magyar nyelven értő, példás életű, jó képzettségű, szerény magatartású plébá-

nosról kell gondoskodni«. Végső konklúzióját pedig, általánosságban s Moldvában mindenkor követendő elvként így fogalmazta meg a szentszék számára (79.-80. o.):

Egy egyházfő tündökljék akármily bölcsesség, okosság vagy kiválóság színében, legyen bár tekintélye, kitűnősége, mégha az összes erények koszorúja ékesíti is, úgy, hogy bölcsességével érje utói Salamont, éleselméjűség tekintetében múlja felül Aristotelest, az ékesszólás terén haladja meg Cicerót, külső forma szépségében Absolonnal versenyezzen és testi erejével tegyen túl Sámsonon; ha az idegen népek közt ügyét nem tudja előadni, főleg ott, ahol nincs becsülete, olyan, mint a letörült tábla, melyre nincs semmi írva. A római szentegyháznak, melyet a Szentlélek jelenléte kormányoz, kegyes atyaként saját anyanyelvű lekipásztorkat kellene küldenie, akár püspökök, akár plébánosok, akár miszionáriusok legyenek is azok, akik képesek legyenek minden főpapi és plébánosi teendőt illendő képpen és botrány nélkül elvégezni, különösen azokon a helyeken, ahol nincs papbőség, mint Moldvában és tudják honi nyelven védeni a föld fejedelme és főurai előtt a maguk és a katolikus egyház becsületét.

B) Bandinus jelenlétében olyan értékes helyzetképet kaptunk a moldvai katolikus magyarság egyházi állapotáról, a nagy változás: a magyar uralom visszahúzódása utáni első időből, hogy annak megfigyeléseit, elemeit, megállapításait mindmáig hasznosíthatjuk. Aszerint hullámzott, alakult, változott ugyanis a moldvai magyarok keserves egyházi története, amint annak problémái már Bandinus előtt megmutatkoztak: hány volt a magyar pap s idegen, hogy tudta kifejezni a magyar nép a vágyát, követelését a fajtájából származó papok iránt, akikkel egyedül volt és lesz megoldható e nép emberi, lelki vezetése, kik karolták fel ezt az ügyet s milyen gátló okok akadályozták meg a helyes megoldás keresztülvitelét.

Bandinus megállapításának, hogy t. i. anyanyelvén tudó pap kell a moldvai katolikus népnek, az érsek után, a magyar papok teljes kipusztulása idején, többen igyekeztek érvényt szerezni. Elsőnek mindjárt titkára s hivatalában utóda, a bolgár Parchevich Péter, aki 1668-74-ig volt Moldva apostoli kormányzója s 10 évig

tartózkodott e tartományban. Rögtön érintkezésbe lépett ő a csíksomlyai ferencesekkel, hogy visszajuttassa nekik egykori bakói kolostorukat, mely a legalkalmasabb volt a moldvai magyar származású papok nevelésére. A somlyai házfőnök, Taploczai István családi vagyonát is kész volt rááldozni a visszakerülő magyar kolostorra. A generálisukhoz és a római hitterjesztő kongregációhoz írt kérvényükben azt hangsúlyozták a magyar ferencesek, hogy nem anyagi előnyökért kérik vissza a bakói kolostort, hiszen ott házról-házra való koldulásból kell élniök s híveik is igen szegények. Hanem azért, »mert noha ott igen nagy a testi táplálék hiánya is, sokkal nagyobb azonban a lelki éhség... a híveknek nincsenek magyar származású papjaik, kik nekik anyanyelvükön hirdetnék Isten igéjét; pedig a nép szüntelenül azért könyörög, esdekel, hogy adjanak neki hazai lelki atyákat, kik előtt lelkiismeretét bizalommal feltárhatja s akiktől a keresztyén hitet megtanulhatja.« A kérvénynek s Parchevich és Taploczai együttes fellépésének volt némi eredménye: Bakóban megjelent néhány magyar pap, de sajnos, nem sokáig maradhattak ott: 1674-ben Parchevich, 1678-ban pedig Taploczai halt meg, s nem maradt, aki utánuk a moldvai magyarokkal gondolt volna. (Bitay 175: 142. o.)

Mintegy jó századon át Parchevich és Taploczai törekvései után, egy-egy véletlenül Moldvába velődött magyart, papot foglalkoztatott csak a végkép olasz misszionáriusok kezébe került moldvai magyarság ügye. 1743-ban három magyar jezsuitát hívott Moldvába az akkori vajda, hogy országa történetét megírassa velük (10). A jezsuiták természetesen a katolikus ügyeket is megvizsgálták s ha nem is tették volna, a mindenünnen, örömmel feléjük özönlő magyar nép tájékoztatta volna őket róluk. Megtudták többek között, hogy egy magyar pap sincs Moldvában. Tapasztalataikat őszinte és határozott hangú jelentésben írták meg rendük generálisának Rómába (leközölte: Nilles 69). Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szentszék 1744-ben ren-

deletet adott ki, mely szerint azontúl csak magyar ajkú szerzeteket lehet Moldvába küldeni. A rendeletet azonban nem hajtották végre: csupán három magyar Moldvában működő ferencesről van adatunk a következő időkből. (Auner 122: 50-1. o.).

A XVIII. század végén iá kivándorló székely népet Moldvába is követő Zöld Péter, csiki pap, indított el egy akciót Moldva magyar papokkal való ellátása érdekében. Zöld 1766 és 70 között tartózkodott Moldvában, megfordult Besszarábiában, Csöbörcsökön is s ez idő alatt szerzett tapasztalatait 1783-ban magyar és német nyelven is olvashatta a mindjobban eszmélő magyar irodalom közönsége. (16, 17) Meghatóan számolt be a moldvai magyarságról, melyet a éfcékely kivándorlás mindjobban duzzasztani kezdett, sorsáról, 9 plébániájáról is) annak papjairól, akik között ekkor sem volt egy magyar sem. Az akkori erdélyi püspök, Battyány Ignác jelentéstételre szólította fel Zöldet, aki újra elismételte a segítség módját – melynek hangoztatása Bandinus óta mind nagyobb hagyományra tekint már -, hogy »Erdélynek akár világi, akár szerzetesi papságából a magyar és oláh nyelvet egyformán beszélő papok küldessenek« Moldvába. Batthyány Zöld információi alapján, 1887-ben magához a pápához fordult s leírta levelében, hogy a moldvai magyarok semmiféle vallásos oktatásban nem részesülnek, mert nem értik papjaikat. Mivel velük gondolataikat közölni nem tudják, nem gyónnak, az utolsó szentség felvétele nélkül hálnak meg és sokan keresztleetlenül maradnak. Arra kérte ezért a magyar püspök a pápát, hogy nevezze ki őt apostoli vikáriussá Moldvába, Besszarábiába és Krimhe* s ő magyarul és olá hul beszélő misszionáriusokat fog küldeni az ottani katolikusok gondozására. A pápa azonban azt válaszolta, hogy a katolikusokhoz »az ország nyelvében járatos« misszionáriusok mennek. (Egy 1774-

*) A XVIII. század közönségét állítólagos krimi magyarokról is tudósítóa egy megbízhatatlan ulazó, Turkoly (8)

ben hozott végzés alapján állította ezt, mely arra kötelezte a misszionáriusokat, hogy az »ország nyelvei«, melyben működnek, hat hónapon belül megtanulják.) Egyébként, hogy a magyaroknak is elég tétessék, megbízta az esztergomi érseket, hogy két magyar ferencest küldjön Moldvába (Auner 122: 59-60. o.).

Ettől az időtől kezdve, mindig találunk egy-két magyar papot Moldvában s mind sűrűbbek a közbelépések a magyarok szerephez juttatására az egyházi vezetésben. Miért, hogy mégsem lett semmi eredménye – egy-két látszatengedményen kívül – azoknak a törekvéseknek, melyek nem is magyar emberektől indultak ki, hanem idegen egyházfőktől: Bandinustól s Parchevichtől? Miért nem érvényesülhetett Moldvában az a helyes elv, hogy csak a hívők nyelvén tudó papok tudnak tanítani, vezetni, keresztyén módra működni?

A nép magyar pap utáni vágyakozásában nem állott be szünet. Ez volt egyik főérvük a csíksomlyói ferencseknek a bakói kolostorukat visszakerő folyamodványokban. 1746-ban, amikor a jezsuiták missziót tartottak Szentkatolnán, Háromszékben, a bakói bíró vezetésével egy hattagú küldöttség kereste fel őket. Elpanaszolták bajaikat, hogy a papjaik nyelvükön nem tudnak, nem prédikálnak s csak tolmács segítségével gyóntathatnak. Megkérték ezért a jezsuitákat, hogy hozzájuk is menjenek el magyar nyelven hirdetni az igét (Bitay 175: 145. o.).

A nép vágyakozásának egy más megnyilvánulására hadd idézzük Zöld Pétert, mint fogadták őt s mint váltak el tőle, a nyelvükön szóló és szolgálatot végzői paptól a csöbörcsölvi magyarok. (16: 422-8. o. Molnár János fordítása latinból.):

... 1767-ik esztendőben hozzájok utaztam Carisi Ferentz nevu bizonyos öreg Missionáriussal... kik, holott /≠mivel/ 17. esztendeig Kátholikus papot nem láttak, bennünket úgy fogadtak, mint égből szállott Angyalokat. Kőből vagyon a' Templomjok... jó a' Plébániaház-is. A szöllő, mely a' szent misére szolgál és a'

Lelki Attyoknak szölleje, a szöllőhegyük közepén fekszik.*) Azt minden esztendőben művelik, a' bort az emiétett végre megtartják, míg el-nem romlik: ha az történik, ki-öntik, és a' hordókat musttal megtöltik: hogy, ha Kathólikus Pap talál érkezni, légyen a Misére, és egyéb szükségére bora. A Templomba gyűlekeznek minden Vasárnap, és Innepnapon. Ott /egy/ kezdi Háromszéki bizonyos öreg ember, ki az olvasást és írást egy kevésé érti, előttük imádkozik, és az olvasót napjában kétszer vélek el-mondja. Énekelnek ájtatos egynehány éneket-is. Az olvasót vastag tzerne gomjaiból készítik... Az Egyházi böjtöt, főképpen a' 40. napit, valamint a' Péntekit, és a' Szombatit-is keményen megtartják; 's akkor tsak kenyérrel és vízzel élnek. A' testi vétkektől, és káromkodástól irtóznak. Az haldokló beteghez sokan egybegyűlnek; és azt bűneinek igaz szívvel való megbánására ösztönözik, éjjel nappal imádkoznak boldog ki-mulásáért. A vallás dolgában a' Tatártól semmi háborgást sem szenvednek. Egyedül a' Tatár Khán első Feleségének birtoka alatt vannak. Azért senki se meri őket bántani.

Más nap, hogy oda érkezünk, el-végezván imádságinkat, neki fogtunk a' dolognak. Én magyarul Keresztyén tanítást tettem temérdek nagy nép hallatára... Azután az öregeket gyónattuk ... Végezetre bemutatánk a' Szent Áldozatot... Déllest két órakor ismét a' tanításhoz állottam... Háromtól fogva öt óráig, a' miket ama két tanításkor mondtam, kérdezve 's feleletre vévén a' népet, ismét fejekbe vertem, öt órától fogva hatig a' bábáktól 's öreg Litzentziátustól értekezőnk a' Keresztség fel-adása módjáról...

Másnap ... tanítást tettem a' Szent Gyónásról: gyónattunk ... kereszteltünk... Tizen két nap alatt, a' meddig tudniillik nálak valánk, meg-gyónattunk 7139 személyt: újonnan kereszteltünk 2512-t. Három haldoklót készítettem az örökké-valóságra: kettejét el-temettem; harmadikat életben hagytam. 13-ik nap el-végezván az Isteni szolgálatot, 's az igaz hitben való meg-maradásról tett ösztönzést, el-bútsúztunk. Sivás, rívás, jajgatás közt két ezer-nél több férfi és asszony, majd egy Magyar mérföldnyire kísértek bennünket; 's reménykedtek, kérvén a' Krisztus vére hullására: hogy nekik a' Missió Elöl-járójától Papot kérjünk, és nyerjünk ki. Azoknak esedezéseket midőn visszajövet Jásziban az emiétett Elöl-járónak bé-adánk, azt feleié: hogy oda senki sem kivan menni: 's hogy ő senkit sem kényszeríthet: holott /=mivel/ mind tsak Moldva számára küldettek. Vólt-é azúta nálok Kátholikus Pap, nem tudom.

/Molnár János ezt írta fordítása végére: Hallgasd-meg én Istenem Kéréseket!/

*) Itt segítségül vettem az Ung. Magazin német szövegét (17), mert Molnár J. lerövidített fordítása zavaros.

A moldvai papokról egy helyen ezt írja ugyan-csak Zöld (195: 49. o.):

A misszionárius atyák... mind olaszok, kik sem az oláh, 'sem a magyar nyelvet nem tudják beszélni és azt a 9 magyar plébániát teljességgel nyomorultan szolgálják; nyomorultan mondom a nyelvnek nem tudása miatt. Miért is a magyarok hangos sóhaj-tások közt imádkoznak, hogy az Isten igazgassa szerencsésen a magyar király fegyvereit, és a római szék szívét, hogy az olasz misszionáriusok helyett magyarokat és az ő nyelveket értő lelkipásztorokat méltózássék nekik leküldeni.

Egy-két adat a moldvai papokról:

Bandinus kísérőtársát, Beke Pált bottal és baltával akarta kiűzni a misszió prefektusa a jászvásári templomból. Az 1743-ban Moldvát látogató jezsuita atyákat eltiltotta a 300 gondozatlan sztojcسين magyar meglátogatásától Auxilia prefektus, majd ki is átkozta, sőt a moldvai vajdánál szabadkőműveseknek vádolta be őket. (Schönwiesner 17: 91. o.) Valamilyen formában minden Moldvában járt pappal szembeszegültek a misszionáriusok. 1770-ben két magyar ferencset üztek el s Zöldet is el akarta tiltani a munkálkodástól s ki akarta átkozni a missziói prefektus, mígnem a vajda s maga a pápa is, meg nem erősítette őt jogában (17: 99-100. o.).

A távollévő lengyel püspök s a még távolabbi Róma közönbösen nézte a moldvai ügyeket. Ha magyar panasza érkezett hozzá, küldetett Moldvába egy-egy magyar papot, ki-kiadott egy-egy rendeletet, melynek azonban nem volt fogantatja.

Róma közönbösségével nem sokat perlekedhetünk. Annál feltűnőbb és fájóbb azonban a magyarság közönbössége, mellyel veszni hagyta keleten maradt fajtáját. Az újkorban végleg betemetődött, elfelejtődött a moldvai magyarok ügye. Korunkban már nem lehetett az emlékezetből, hagyományfolytonosságból megismerni ezt, hanem régiségként kellett lim-lomok alól kiásni. Okát ennek a XVII., XVIII. században kereshetjük, amikor már csak egyesek, jobbára elszigetelt, hatalom nélküli magyarok étek az elhagyott, pusztuló moldvai népünkért. Ez mindvégig is jellemző tünete maradt a

csángókkal való foglalkozásnak. Lényegesen segíteni az egyesek azonban nem tudtak, ezért maradt a moldvai ügy megoldatlanul. A dolog annyira keserű, hogy nem találánék vigasztalást, ha nem olvastuk volna egy jezsuitának, Szegedi Jánosnak (aki a 3 jezsuitát küldte Moldvába 1743-ban) önmarcangoló sorait 1744-ből s egy öreg rendtársa halál előtti vívódásait a moldvai magyarok elhanyagolása miatt. Minekünk, akik hozzászoktunk már nehezen, hogy sokszor csak egyesekben szerethetjük, tisztelhetjük nemzetünket, ez is sokat jelent (11: 82-3. o. latinból):

/A moldvai magyarok/ lelki vezetőkben igen szűkölködni: egy papi férfi sem telepedett le közéjük, egyedül csak a szent Congregatio de propaganda kevés misszionáriusától veszik a lelki táplálékot, akik rendszerint olaszok s a magyar nyelvet igen kevésé ismerik... Bárcsak feltűzelné az isteni jóság a mi nemzetünk apostoli férfiainak a szívét, hogy kedves honfitársaiknak, akik oly sok nép és oly sok schizmatikus között szentül és állhatatosan ragaszkodnak az egyedül üdvözítő hithez és sűrűbben vágnak az Isten szavaira s az Egyház szentségeinek a használtára, végre valahára már segítséget és lelki vigasztalást vinnének! Annyit tudok, hogy Baranyai Pál jezsuita, aki egykor Erdélyben munkássága miatt híres volt, késő öregségében Nagyszombatban nem egyszer keserű sóhajtások között emlegette bűnösségét, amiért nem ment el hozzájuk élete akármilyen veszedelme árán is, megsegíteni őket.

Tudva, hogy a múlt tényei megváltozhatatlanok, feleslegesnek tartunk minden elképzelést, melynek a kiindulója: mi lett volna, ha. Egy ilyen elképzelésre azonban a moldvai magyarsággal kapcsolatban csábít néhány tünet. Az újkorban valahogy mi is olyan állapotba kerültünk, mint a moldvai magyarok: mi sem voltunk urai magunknak. 1699-ben megkötötte Ausztria a törökkel a karlovici békét s a török biztosította benne a hatalma alatt álló területek katolikusainak szabad vallás-gyakorlatát s beleegyezett azok osztrák protektorálásába. Nem származott a magyarokra ebből semmi előny sehohsem. Moldvában sem, ahol csak 1779-ben tudták az osztrákok befolyásukat érvényesíteni a lengyelek ellenében, amikor Galícia az övék lett s Lengyel-

ország elszigetelődött Moldvától. Az ettől az időtől kezdve” működő konzulok, akik Magyarországot is képviselték (a külképviseletben látszott csak meg valójában az Ausztriához való szolgai viszonyunk), versenyre keltek fajtánk gyűlöletében. Egy 1803-ban Moldvába menő lelkes magyar papot, Bocskor Istvánt »huncutnak és csalónak« nevezett és letartóztatott Hamner jászvásári konzul. Ugyanő azt írta 1807-ben, hogy »a misszionáriusok Moldvaország nyelvén prédikálnak, ami azért szükséges, mert a családok közül csak a kisebbik rész (t. i. a később bevándoroltak) ért még magyarul, a régebben beköltözöttek azonban, bár megtartották vallásukat, elvesztették nyelvüket«. Ezt a fölöttébb jóindulatú megállapítást azzal toldotta meg utódja, Raab 1815-ben, hogy »valamennyien beszélnek a moldvaországi nyelvet s egyáltalában semmi szükségünk sincsen a magyarra.« (Auner 122: 45-6. o.). Lehet-e ezt csak azzal magyarázni, mint Auner teszi, hogy azért ellenzték a konzulok magyar papok alkalmazását, mert ezzel, mintegy a vonzóerők kiküszöbölésével, megakadályozni vélték a székelyek kivándorlását? Ha így is van, akkor is bűnösök a magyarság szempontjából, legfeljebb az ellenségeskedést kell tudatlansággal, népünk nem ismerésével (papok vonzótták volna a székelyeket Moldvába?) helyettesítenünk. De jobb-e ez valamivel az ellenséges érzelemtől?

Jól tudjuk, hogy a moldvai magyarok ügyét, mini általában a kérdéseinket, csak az újkorban is élő magyar hatalom, középkori birodalmunk örököse lett volna képes elintézni. Nem mondjuk ezt vaktában. Gsöbörösök példája feljogosít erre az elképzelésre. Erre a már sokszor emlegetett magyar falura, a Dnyeszter partján, magyar emberek közül először Rákóczinak már ismert követei: Bay Mihály és Pápay Gáspár akadtak rá tatárországi küldetésük útjában. Naplójukban így írtak e falu lakóiról (4: 613-4. o.):

Die 20. Mártii /1706/... háltunk az Neszter parton, Csebercsik nevű magyar faluban... Panaszolkodtak, hogy már egynehány

esztendőitől fogva páterek nincsen, catholicusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplicálódnak magok között pap nélkül, sőt négy-öt esztendő gyermekek vagy az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek kereszteleten, sokan pedig gyermekeik közül kereszteleten meg is holtának. Minékünk nagy lelkek fájalmával panaszkodtak papjuk iránt való fogyatkozásokról; – bárcsak úgymond, három-négy esztendőben jönne egy pap közikben, aki gyermekeiket megkeresztelné, esketné és gyónhatnának nékie. Oly durusok pedig az magok vallásában, hogy noha oláh pap lakik az falujokban, mégis készebbek kereszteleten gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni. Minekünk lelkünkre kötötték, hogy Kegyelmes Urunknak, ő Nagyságának jelentsük meg, s kérjük ő Nagyságát, hogy küldjön nekik egy pátert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni és az pátert eltartani; de oly páter kellene, a ki magyarul tudna, mert ők oláh és magyar nyelven kívül mást nem tudnak...

A követek naplóját, azok megérkezése után, rögtön elolvasta a fejedelem. A besszarábiai magyar faluról való feljegyzést két helyen is megjelölte s még hozzá, kétszeres N. B.-vel: a feljegyzés elején, ahol Csöbör-csökről a szó kezdődött s ahol a magyar pap kérését tolmácsolták a sorok. (Thaly 52: 583. o.). A kérés teljesítésével – égető gondolatai között is – egy pillanatig sem késett a magyar fejedelem. Bay és Pápay 1706 jún. 6-ikán érkeztek meg hozzá a követségükről s két hónap múlva aug. 6-ikán már Csöbör-csökről írt neki az odaküldött nagyszombati pap, Lippay István, sajnos, igen kiábrándultan. (Ráday Pál 1709-ben még ott találta, későbbi sorsáról nincs adatunk.)

Kételkedhetünk vajjon abban, hogy egy hatalmon lévő magyar megőrizte volna a középkorból a magyar birodalmat messze kiszélesítő nép emlékét s ha nem is viselte volna gondját, de ha panasza, kérése érkezett volna hozzá, minden baját orvosolta volna, minden vágyát teljesítette volna – amint ezt egy hatalomhoz néhány évre közelebb jutott magyar, Rákóczi is, ahogy tudta, megtette?

γ) Körülbelül a XIX. század elejéig leginkább minket hibáztat a moldvai magyarok sanyarú egyházi állapota. Hagytuk kipusztulni az elfelejtett nép fölül

A magyar papokat s nem pótoltuk őket. Panaszaikat nem Hallgattuk meg s nem léptünk fel érdekükben – mert nem törődünk velük – kellő tekintéllyel és elhatározással.

A misszió, már 1804-ben oláhval helyettesítette sok« helyt a magyart. Nem ismerjük ugyan konkrétan a dolgot, de igen jellemző, hogy a magyar nyelv s pap irtása, gúnyolása buzgalommá fajulva, az egyik prefektus, Arduini, olyan rendeletet volt kénytelen kibocsátani papjaihoz a 30-as években, melyben ez áll: »A szent engedelmesség erejével megtiltjuk mindazon nyelvek gúnyolását, melyekre a misszió területén szükség Van; aki pedig oltártestvérét gúnyolja és bosszantja, nemcsak megrovást érdemel, hanem azt is, hogy Moldvából kiüzessék. Valamely nyelvnek kiválóbb használatát az illető nép nagyobb lelki szükséglete indokolja. Kötelességünk a kisdedeknek a lelki kenyérből nyújtani és pedig akkép, amint nekik jobban megfelel és üdvösségükre válik. És valamint esztelenül jár el, aki franciául akarna prédikálni azoknak, akik csak németül, vagy szlávul tudnak, éppen így áll a dolog minden más esetben, jelesül az adott esetben, midőn a misszionáriusok a hitből oláh nyelvű oktatást akarnak adni annak a népnek, mely csak magyarul tud.« (Auner 122: 64. és 74. o.). Így sem szűnt meg azonban az ellenségeskedés, aminek bizonyosságára olvassuk Jerneyt, aki azt is leírta, hogy milyen nagy felzúdulást és visszahatást keltett, amikor az egyik prefektus, Paroni, 1825-ben több magyar papot hívott be Moldvába, lelkiismeretesen és becsületesen engedve hívei lelki szükségletének (41.:110-2. o.):

Ne mondja senki, hogy a' világszerte megvetett izrael fiának, miután saját nyelven dicsérheti istenét, rosszabban áll dolga a' moldvai magyarénál. Olly ismert, olly régi nóta ez a' magyaráza előtt, hogy többszöri emlegetésre csak bosszankodást szül, azért tanácsosb füleinket bedugva tőle elfordulni. A' történet-tudomány igényli azonban némi eseményeknek hű följegyzését, hogy a késő maradék ismerhesse, minő kinos phasisokon ment keresztül a' haldokló magyarság Moldvában:

Húsz év előtt Paroni nevű püspök kezébe jutott a' missio' kormánya. A vallás érdekének ez épenugy tisztakeblű hőse mint jeles férfiú csudálkozva látá Moldvába jöttekor, hogy távolsem moldován nyájjal, mint a missio Rómát egyre mistificálva informálgatta, hanem valódi magyarokkal legyen dolga, éles elmével fölfogta azt is, hogy ezek nyelvének épségben tartása szoros kapcsolatban álljon a' catholicismussal, sőt fölvirágzásának egyedül az legyen föltétele: mellyet természetesen magyar papok' segedelme nélkül eszközözni teljes lehetetlenség. Mit mivel a' lelkes főpásztor? Erdélybe utazik, hol a' conventualis szerzetbeli minorita atyák magyar provinciájával olly szerződést köt, minélfogva évenként fizetendő bizonyos öszvegért hat szerzetest tartozzék a' Provincia Moldvába állandóul szolgáltni, a' rögtön behozott négy pátert czélszerű parochiákba iktatván... Paroni Rómába kénytelenített visszatérni: ez által megfordultak a' körülmények is. Már utódja nem fizeté a' pénzöszveget. Magyar minoriták a' behelyhezettekén kívül nem kérttek. Magni praefectus idejében a' fondorkodások tetőpontra hágása olly kitérést szült, melly kicsiben múlt, hogy a' missiora érzékeny kárt és maradandó homályfoltot nem hozott. Elfojtaték a' láng közbejött Ardoini püspök által. Ezután következett Sardi szinte czimzetes püspök. Ennek kétévi ittléte óta nagy sikerű működések tétetnek és pedig láрма nélkül, mert hiszen ki is szólna vagy szegülne ellene, miután a' modort nem helyeslő némi két magyar pap majd a' martírság koronája alatt rogyott össze. Néhányakat elsorolok a' gyászos procedúrából, a) A' múlt év tavaszától fogva több helyen, különösen Szabófalván, hol azelőtt mindig magyarul énekeltek 's imádkoztak, egyedül oláh ájtatossági szertartás parancsoltatott, b) Gorzafalván, a' magyar parochiabeli lelkész múlt év' végével meghalálózván, helyére olasz missionarius rendeltetek, a' magyar ájtatosságok pedig hasonlóul eltiltattak, c) Bakóban, úgy szeretvidéki több magyar helységekben, hol a' kántorok eddigelő csupán magyarul dicsőíték a' mindenhatót, oláhval fölvaltani rendeltetett az isteni tisztelet, d) Némelly helyeken, mint Húszban, Kalugyerban, és Szabófalván a' kántorok által a' gyermekek írás és olvasásra oktattattak. Legutóbbi erős rendelet következtében egyedül oláh nyelvre szoritaték a' tanítás, e) Ez év kezdetével Bohotinban, birtokossárol Radukaninak is nevezett pruthmelléki faluban új parochia állitván, lelkészül Stephano nevű jasszii olasz missionarius rendeltetett, ki magyarul a' többiekkel együtt semmit sem tud. f) Ugyancsak ez év beálltával Bakó ezelőtt Kalugyer főlegyháza parochiává emeltetvén, ide is magyarul, de még oláhul sem tudó fiatal missionarius Amantini nevű püspöki titoknak jelöltetett ki. Az elsorolt rendszer közöl a' két utóbbi tény az, mellynek tökéletes befejezése a' moldvai magyarság' végveszélyének rémdalát elhuhogja. Mert ha egyszer mindenütt olasz papok foglalnak helyet, mint tervezve 's erősen

határozva .van. meg lesz nyerve a' kárhozatos diadal; pedig meny-nyire közel álljon már ahhoz a' missio, következő statistikai számvetéltől vont combinatio könnyen meggyőz bennünket. Jelenlenn magyar provinciabeli minorita létez itt összesen 5; ezek közül csak 4-et lehet magyarnak mondani: de ezeknek is ket-teje már elöregedett beteges egyén, maholnap sírba szálló. Már ha a' két, föltéve leglelkesb magyar pap, Mathusalem korát élné is, kettő, tizennyolc idegen ellenében addig meddig ugyan több semminél, de végre mégis csak elenyészik, és akkor ütött a ma-gyarság végórája.

Románia megalakulása óta, így alakult a moldvai egyház utolsó évtizedének története.

A nacionalizmusban nagyot fejlődő románoknak bántotta az önérzetét, hogy a katolikus papok misszionáriusoknak nevezik magukat közöttük, akik pedig keresztyének és nem pogányok. Nekünk, tégy nagy katolikus, apostoli ország fiainak, eszünkbe se jutott, hogy nem éppen a legillendőbb, ha népünk egy részével misszionáriusok foglalkoznak, akik a vad népek között szoktak általában munkálkodni. A román Melchisedec püspök tiltakozott ez ellen. (Schmidt 70). Róma engedett: a romániai katolikusokat kivette a Propaganda de Fide gondoskodásából s önálló romániai katolikus egyházat szervezett. Dolga könnyen ment, az uralkodó-nak meghívott német herceg, Hohenzollern-Sigmaringen Károly, katolikus volt. 1881-ben Bukarestben egyszerre érsekség s Jászvásárban püspökség keletkezett s mind-két helyen papnevelde. Jól üthetett volna ez ki ránk/egy olyan országban, ahol a katolikusok csaknem teljesen magyarok, de nem így lett.

Hogy áll ma, vagy hogy állt az újabb háborúzások megkezdése előtt a katolicizmus Romániában? Az újdonsült bukaresti érsekség kiterjeszkedett az összes romániai katolikus szervezetekre, az ősi erdélyi ma-gyar püspökségre is. A bukovinai katolikusokat a jász-vásári püspökség kebelezte be, élén egy szabófalvi csán-góból nevelt románnal, Robu Mihállyal, akinek az ap-ját még Rabnak hívták, anyja egy szót sem tudott ro-

niánul, maga magyarul gyengén tud, de sohasem beszél. (Domonkos 195: 181. o.).

Mikor Domonkos Pál Péter Moldvát 1930-ban bejárta, két magyarul tudó papot talált; a becsületes öreg [német Neumann, akit plébániájából eltávolítottak és a csángó származású Ferencet, akit, magyarul már nem beszélő magyarok közé helyeztek. (Ezt a módszert: sokszor alkalmazták.) A forrófalvi pap megtiltotta a magyar szót s megátkozta azokat, akik guzsalyasba s kalákákba gyűltek s ott magyarul beszélgettek, énekeltek. A halauoesti ferences »Serafica« nyomda román könyveket nyomtatott, melyek románra fordított magyar énekeket tartalmaztak s román imádságokat, a magyar énekes könyv, a híres Kájoni-féle Cationale végső kiszorítására. S egy csángó származású, magyarul már nem tudó fiatal pap, Ioan Märtinas (csak nem a már idézett Martinas (Mártonos) Antal fia?), úgy nyilatkozott neki a moldvai magyarokról, hogy: »nagyon kevesen vannak és úgy gondolom, hogy az itt élő magyar papok magyarosíthatták el őket.« (195: 115., 177., 155., 110., 111., 164., 157. o.),

Félve közelítünk moldvai népünkhöz, hogy hagyta-e még benne magyar lelket a felette zajló ördögi machinációk? Mert ha tudtuk is, hogy erőszakosan nem lehet megölni, kiirtani a lelket, számítanunk kell arra, hogy egy nemzeti kultúrájától érintetlen néprész az erőszakos lélekvásár eltántoríthat, megkaparinthat. Sokhelyt fészkelte be magát – különösen a szórványokban – végkép a román nyelv a moldvai magyarok közé az elmúlt században.

A románok nem hajlandók áttérni katolikúsnak, már Kantemir vajda azt írta 1716-ban, hogy: »egy vallástól sem iszonyodnak annyira, mint a pápistától« (6: 310. o.) s nemzeti tudatosodásuk a világháború után éppen az orthodoxismus jegyében folyt le – ellenben az elrománosodott magyarokat nagyon sok esetben az orthodoxizmusba kényszerítették. Különös az eddigiek után, de így van s azt már Ko-

pácsy primas is', megmondta a missziónak (Auner 122: 75, o.), "hogy a katholicizmus léte szorosan összefügg Romániában a magyar nyelvvel. A románok minden románt, a görög katolikusokat is, az orthodoxizmusban akarnak egyesíteni s ez a csángókkal is meg fog történni, ha elveszítik magyarságukat s románokká lesznek. Moldvai népünk – különösen, ahol egy tömbben élt – nyelvét, magyarságát s katholicizmusát a múlt században is erős akarattal őrizte. Magukból való kántoraik, akiket ők diákoknak, gyákoknak neveznek és akik valami előénekes félek s írástudó emberek, azi idegen papok ellenében is őrizgették a magyar énekekben a magyarságot. Egy-egy románosító törekvés ellen nem egyszer felzúdultak a csángók. A nagyobbfokú románosítás kezdetekor, a XIX. század elején Szabófalva környékén nagy elégedetlenség tört ki. A szabófalviak a már említett Bocskor Istvánt akarták papjukul, másutt is magyar papokért követelöztek, a tamásfalvi olasz plébánossal olyan rosszul bántak, hogy az »purgatórium missionariumnak« nevezte működési helyét. 1815-ben az osztrák császárhoz, királyunkhoz folyamodtak elkeseredve magyar papért. Erre a kérvényre jelentette az osztrák (és magyar) konzul, Raab, hogy a moldvai magyaroknak »egyáltalán semmi szükségük sincsen a magyarra.« (Auner 122: 64. és 69. o.) A kérvényező reménység elő-előbújt még később is belőlük. Jerney írja pl. a szabófalviakról, hogy a negyvenes években folyamodványt küldtek Mártonffy erdélyi püspökhöz, hogy az őket oláhosodni kényszerítő pap helyett magyarul tudó lelkészt küldjön nekik. A kérvényről tudomást szerzett a misszió előljárósága s »felsőbbség elleni bűn« miatt »volt dolga a deres-kaloda¹ bot és korbácsnak. Néhányan rabságot is szenvedtek.« (41). Később a tatrosvidékiek is írtak kérvényt magához a pápához, két magyar pap érdekében, 1860-ban pedig Magyarország hercegprímásához fordultak a gorzafalviak, plébánosuk, Funták Kozma nálukmaradhatásáért: »óh, hányan és hányan sírva jó lelki szegények mon-

gyák, óh isten agy moldvai szegény magyarnak” magyar papot, oláhnak oláh papot» (Kovács 54: 77-9. o.).

Ha mind ritkábban is, még a legutóbbi időkben is jelt adtak a csángók magyar pap utáni vágyukról, egy-két levél, kérvény formájában. Domokosnak, pl. 1930 körül levelet írtak két csángó fiú taníttatása érdekében s e levél nyilvánvalóan bizonyítja, hogy az idegen érdekű, idegen vezetésű moldvai katolikus egyház munkája alatt is él még a ragaszkodás a csángókban a magyar nyelvű katholicizmushoz, hiszen Domokos ezelőtt 10 évvel még majd minden faluban megtalálta a Kájoni-féle énekeskönyvet s egy öreg diák a benne »kotta nélkül található énekeket, melyeket mi már nem tudunk«, megtanította neki, egy másik öreg ember pedig a Mátyás királyról szóló összes mondákat tudta. (195: 184-5. o.):

Vagyon két csángó ügyes fiaink, egyik az én saját gyermekem második közéi való nemzetség egy egy tizenkét évesek s már el végezték a négy osztályt az első iskolába; és kíváncsijak meni magasab iskolában papi vagy tanító iskolában; Iássiban és Bukarestben is vagyon papi szeminar de mar jól tudjuk hogy ha a mű fiaink tanulnak papságot a regátban el fogjak felejteni az édes mgyar nyelvünk szólását, mert úgy történt minden csángó fiúval kik ott papok lettek. A Iassi Püspökünk csak tiszta csángó fiú de nem ért magyarul semmit de nagyon gyűlöli és tilcsa beszelní vagy énekelni a templomokban a magyar nyelvet. Ennek okáért kíváncsijak vagyunk hogy uraságának segedelmével ez a két szegény Csángó fiu fennebb emiitetek legyenek el fagadva egy iskolában erdélyben Papi vagy tanítói és kantori Iskolában a hol urasága el ismeri hogy job lenne, Nagyon hidjük hogy valamikor ez a két csángó fiu iskala végezete után meg térnének a Csángó nép közí a hol a magyar nyelvnek szollása nagyon el van hervadva tanítanak es hirdetnék a Csángó nép koszt mindent csak tiszta magyarul és akkor el hinnők hogy az elhervadat magyar nyelvnek szálása a Csángó nép koszt még felpillana.

Nem mondhatunk már újat a leírt eredmény után, de a teljesség kedvéért elősoroljuk, mikép állt a magyar papok ügye Moldvában a múlt században: a csíksomlyói ferencesek megpróbálták még 1806-ban a jogukat érvényesíteni régi bakói kolostorukra, de ered-

ménytelenül. Bocskor István agitációjának meglett az az eredménye, hogy a század elején két magyar ferences kerülhetett Moldvába. Az 1815-iki császárhoz intézett kérvényre – nem adva hitelt Raab konzul szavának – egy Dénes Imre nevű papot küldtek Jászvásárba, ahol az iskolát is nyitott és a vallástant magyarul tanította. Paroni prefektus 1825-ben 6 magyar ferencesre kötött szerződést – amint már tudjuk – s ennek következtében ha nagy veszekedések és súrlódások között is, 48-ig állandóan volt 5-6 magyar pap Moldvában. Ennek is vége lett azonban, bár Kopácsy primás igen erélyesen lépett fel a magyar érdekekért. 48 után csak Petrás Ince képviselte már a magyarokat, mellette csak egy-két magyar pap működött a 80-as évekig, a jászvásári püspökség megalakulásáig. (Auner 122: 66-76. o.).

A Bach-korszakban meglepően élénken ébredt fel az érdeklődés a Kárpátokon kívüli magyarok iránt. Az elnyomottakban megnőtt a segítség, a gondoskodás vágya a hasonló sorsnak iránt – s ez ismert lelki tünet. A protestánsok nagy áldozatokat hoztak és szép eredményeket értek el a Dunafejedelemségekbe ment magyarok között. A katolikusok is megalapították 1861-ben a Szent László Társaságot, mely a külföldi katolikus magyarok gondozását tűzte ki egyik főcéljául. Ennek a társaságnak a működéséről nem tudunk sokat. Talán egyházi lapokból, szétszórt cikkekből lehetne róla tájékozódni. (Egy-kettőre akadtam is, melyben egy-egy romániai iskola, templom, pap anyagi támogatásról volt szó.) Tudtommal most készül egy disszertáció róla s ezt nagy érdeklődéssel várja az ember, mert tájékoztatásul a Társaság mai vezetőjétől csak egy 24 lapos kis füzetecskét kap (»A Szent László Társulat ismertetése« Bp., 1934. kiadja: Krywald Ottó), melyben nem sok áll: »Soha el nem évülő érdeme a társulatnak, hogy Bukovinában és Romániában nem hagyta' a magyar katolikusokat a részvétlenség tengerébe merülni, hanem részükre papokat, tanítókat képeztetett s mindkét helyen a katolikus egyházi és iskolai életet

rendszeresen megszervezte.« (3. o.) Moldvában azonban – jól ismert okokból – nem nagyon mondhatja el ezt magáról s csak néhány sorban szól is a moldvai magyarokról a tájékoztató füzet: »egyetlen magyar papjuk sincs.« (6. o.). Megpróbált ugyan Moldvában is valami eredményt elérni a Társulat. A Veszély-Imets-Kovács-féle papi társaság az ő megbízásából utazta be 1868-ban Moldvát (54). Hatalmas tervekkel jöttek vissza onnan a papok, melyekből azonban semmit sem lehetett megvalósítani. Egyikük, Imets Fülöp, meglepő ötletet vetett fel. A kath. pap inkább az akkor magyar szóval és magyar pappal nagy sikereket elért református misszióban látta a moldvai magyarság megtartóját (54: 137-9. o.):

Sokkal közvetlenebb tényező gyanánt tűnik fel csángóink ügyében a moldvai első ref. magyar misszió.

Czelder /a Romániában működő ref. misszionárius/ maga érdekes vallomásokot tesz a csángók irányábani szándékaira nézve. „Az én csekélységemnek – írja Czelder – azon munkakör jutott, hogy az itt elszórt református magyarok vallási ügyével, mennyire a körülmények engedik, nemzeti érdekeinket is egybekapcsolhatnám. 1861 óta a magyar kath. klérus tisztelt főnökeihez a vallási és nemzeti pusztulás szélén álló csángó magyarok ügyében írt levelezésem sikertelen maradt. Több jeles hazámfiával értekeztem ez ügyről, de nem láttam célravezetőnek még, hogy ezen írni és olvasni nem tudó testvéreinket tömegestől vallásilag áttérítsem s így a megmaradásukérti felelősséget magunkra és magamra vonjam... Ha a mostani esztergomi érsek gondoskodása, ki nem a múlt év (1667) sept, havában fölkarolásukat, mint monda Rómával egyetértve, megígérni elég hazafias volt, elmarad: néhány évtized s csak emléke marad annak, hogy Moldva hajdan egészen magyarok által lakott föld és ország volt; s e már ma csak töredék magyarság elpusztulásáért, melyet hét esztendő alatt a mi szegény prot, magyar misszióink meg nem menthett s egészében meg nem menthet, a magyarországi róm. kath. klérus felelős a magyar nemzet történelmi Ítélszéke előtt”. – Czelder tehát ámbár nem tartja még célszerűnek a csángókat tömegesen áttéríteni, mégis kitünteti szándékát és törekvéseit irányukban. Különben a pedum positiót a csángóknál is már megtette a szászkúti községben... Czeldernek sikerült itten ref. hitközséget szervezni s egyháza számára az új földesúrtól 25 holdnyi földet nyerni. E község a csángóság* délszaki előőrsét képezi, honnan igen könnyű és természetes volna észak fölé a gyarapodás...

Szemmel tarthatja innen a Tatos melléki magyarokat; megjegyzendő pedig, hogy éppen e tatrosi vonal leginkább az, melyet Moldvába szállongó vérrokonaink követni szoktak. Kirándulásokat tehetni innen Foksány, Domnesti, Ázsud, Baratest és Bakó felé, mint amiképen Cz. e helyeket látogatta is, mindenütt magyarul hirdetvén az evangéliumot s a ref. misszióknak gyökérszálakat eresztvén... Cz. csak alkalomra vár, amikor csángóinknál célszerűbben fölléphessék, kik között az utat oly formán is egyengeti, hogy köztök reverendában jár s pénzt hagy... Annyit ismétélhetek, hogy a ref. misszió Moldvában is úgy vallási, mint fontos nemzetiségi hivatását fel látszik fogni...

Az az elgondolás, melyet Imets a Czelderéként, de a magáéként is leírt s mely azóta is sokakat foglalkoztatott, ha dacosabb s keserűbb formában is, még mindig ugyanaz az elv, törekvés, melyet niár Bandimis hangoztatott: magyar papok kellenek moldvai magyar népünknek, hogy magyarok maradhasson.

C. Mindazt, ami a moldvai magyarsággal az újkorban, eloláhosodásán és idegen egyházi irányításán kívül történt, röviden összegezhetjük. Írtuk már, hogy az újkorban csak a falvakban maradt meg, a városokban elasszimilálódott. Tekintélyes része a Legújabb időkig a részes birtokosságban élt s ez Moldva legjobb, legtermékenyebb helyein viszonylagos jólétet biztosított neki, A századokon át Moldvába vándorló székelységnek azonban, mely állandóan duzzasztotta, növelte, csak jobbagyság s szegénység jutott.

A paraszti sorsban eseménytelenül és nyugalomban élt a moldvai magyarság. Lassan és fokozatosan jgyarapodott, terjeszkedett. Lükő különböző forrásokból 488 helységet szedett összeg melyekben a katolikusoknak nyoma található. Egykori, vagy még most is meglévő magyar népséget legalább 400 helység őrizhet a 488-ból. Terjedelmes volna mindezeket felsorolni, a nevezetesebbek megtalálhatók a 6. sz. térképen, melyen a még magyarul beszélő falvak nevei mind fel vannak tüntetve. Moldvai népünk viszonylagos jólétével és a nagy oláhosodás ellenére is a románoktól való különállásával magyarázható, hogy az 1907-iki román parasztlázadás-

ban nem vett részt. Csak égy mozgolódásáról ad hírt Jerney: 1830-ban, mikor a Moldvát megszálló oroszok moldvai helyőrséget akartak szervezni, a szabófalviak vezetésével ellenálltak a csángók. Nem volt, aki felvilágosította volna őket, akik a »német császár és magyar király« felmulatott parancsa nélkül nem voltak hajlandók katonának állni s egy több ember életét követelő csetepatéban, melyet »magyar revolúciónak« neveztek el Moldvában, haszontalanul véreztek a szabófalviak. Ebben a »magyar revolúcióban« is megmutatkozott, hogy mit jelent, ha nincsenek egy népnek a maga soraiból származott vezetői. Jól tudják ezt a románok, akik már régen kivetették a hálójukat a moldvai magyarságra. Semmiféle politikai szervezkedést nem engedtek meg közöttük, a világháború után sem, mikor egy országban éltek az erdélyi magyarsággal s félve vigyáztak, hogy minden értelmiségivé nevelődő tagja, főként papja, románabb legyen a. románánál. Valljuk meg, ügyesen csinálták: maguknál csak románként hagyták és hagyják élni az ősfoglaló magyarokat, nálunk pedig minden elasszimilálódó román jogán, aki engedett ama nép vonzó erejének, mely őt az idők folyamán maga közé fogadta, a magyar, »erőszakosság és barbárság« ellen gyűjtötték az adatokat s táplálták Erdélyre az igényüket. Vagy csak a mi elszakadásunk a népüktől volt nagyobb, mint a románok ügyessége?

2. Külön meg kell emlékeznünk a derék bukovinai székelyekről, akiknek másfélszázados bukovinai életük legnagyobb tette és példája: a nagyarányú egészséges szaporodás. Ez szabta meg a sorsukat, mely osztrák fennhatóság alatt nagyobbára magyar papok és tanítók vezetésével s a Szent László Társaság támogatásával magyarságukat illetőleg összehasonlíthatatlanul könnyebb volt, mint a moldvaiaké. Nem is lehet az oláhosodásnak a legkisebb mértékéről sem beszélni velük kapcsolatban, a csángó név sem illik rájuk, ha azon a »magyartalanodót« is értjük,

Öt falujuk kialakulásáról már szoltunk. A jobbágy-felszabadítás előtti sorsukat Jancsó Elemér írta le, elmondva azt is, hogyan lett a legszélsőbb Józseffalvából feliben oláh lakosságú község (223:47. o.)

A kivándoroltak helyzete a 48 előtti időkben se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágyainak sorsa. Azok, akik nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint .szegény, de önálló életet élő társaik. Földesuraik rabló és gonosz bánásmódja még ma is él a nép emlékezetében. Józseffalván sokat beszélnek azokról a kényszer-munkákról, amiket annak idején törvényesen, vagy törvénytelenül földesuraik rájuk kényszerítettek. Különösen a tisztartók kegyetlenkedései lázították fel nem egy ízben a békés és türelmes józseffalvaiakat. Elkéseredésük a múlt század első negyedében érte el tetőpontját és néhány évtizedes telepes élet után nagy részük titokban, éjnek idején szökött vissza Moldvába, hogy földesuraik zsarnokságától megszabaduljanak. A kimenekült családok helyébe a falu egykori urai románokat hoztak, így lett a múlt század első negyedében az azelőtt tiszta magyar községből egyelőre magyar többségű, de vegyes lakosságú falu. A jobbágy-felszabadítás ezeknek a visszaéléseknek nagy részét megszüntette és lényegesen javított a bukovinai magyarok helyzetén. Pár évtized alatt erős és jómódú kisgazda-réteg alakult ki mind az öt magyar faluban. E falvak gazdasági virágzását még jobban elősegítette a tartomány fővárosának, Csernovitznak növekvő kereskedelme és ipara, E fejlődést csupán az 186& evi járványok és az azt követő éhínség szakította rövid időre meg, de a lakosság gyors szaporodása e súlyos veszteséget is hamarosan ki-pótolta.

A múlt század második felében a szaporaság következtében előállott nagy szegénységről s a züllesztő mesz-szi munkakeresésről ezt írta az istensegítsi születésű László Mihály (60: 163-4. o.):

... Nem csoda, ha a föld kevés lévén, a szegénység minden faluban nagy mértékben növekszik; ház házra épül, új és új családok keletkeznek, s míg mi itthon a magyar faj szaporátlanságáról panaszkodunk, addig a bukovinai csángóknál oly nagy a szaporaság, hogy egy-egy családnál gyakori a 10-15 gyermek, a hat, 8-12 gyermek pedig föl se tűnik. Egy ilyen család három-öt holdból nem élhet, s a kis vagyon fölosztásával csak a koldusbot jár minden erőmegfeszítés mellett is. A túlszaporaság következtében az amúgy is apró birtokok úgy szétdaraboltattak, hogy a csángók legnagyobb része – kevés kivétellel – Moldvában és Oláhország más részeiben s Bessarábiában kénytelen tölteni a

munkaidőt, hogy a mindennapi kenyeret megszerezhesse. Munkaerejükről egész Moldvában híresek, g nem egy oláh bojár mondta, hogy ha a magyarság nem volna: a szárán vesztetne minden gabonája, mert a saját népe nem tud, de meg nem is szeret dolgozni. A bojárok megbízottjai már kora tavasszal összetoborozták a munkaerőket; a férfiak, legények, leányok, sőt még a nagyobb gyermekek is hónapokon keresztül távolvannak, s ilyenkor csak öregeket, asszonyokat és gyermekeket láthatni egy-két faluban... /Moldvában/ évről évre több marad vissza a bojárok gazdaságában, kik jó hasznukat veszik s rajta vannak, hogy mielőbb levetkezzék magyar jellegüket...

A folyton növekvő népfelesleget a századfordulón a magyarországi visszatelepítések csapolták le (még szönlunk ezekről). A dús szaporaságú népnek azonban így is szűkültek a falui s az új magyarországi telepes helyei, s az egykori kivándorlók és visszatelepítettek újabb kivándorlásokban, ezúttal szétszóródásokban próbálták megoldani a nagy szaporodással előállott problémáikat (Oberding 227: 203-4. o.):

A bukovinai magyarság magyarországi visszatelepítési mozgalma mellett egy Amerikába irányuló kivándorlási mozgalom is megindult. Az amerikai kivándorlás 1905-ben vette kezdetét. Különös és érdekes körülmény indította meg: az osztrák csendőrség Istensegítsen nagyobbarányú lócsempészetnek jött a nyomára. A leleplezett csempészek az igazságszolgáltatás előtt Kanadába menekültek, ahol rövidesen telepes-birtokhoz jutottak és így biztos révbe kerültek. Kanadában a telepes-birtokok nagysága 80 tiektárt tett ki, aminek híre Kanada felé terelte a Magyarországra visszatelepülni készülők egy részének a figyelmét. 1906. év tavaszán 87 család indult a tengerentúli új hazába. Az ezt követő évekbeli kitünő termés volt Kanadában, úgy, hogy a kitelepültek csak a legjobbat írhatták sorsukról. Minthogy pedig a magyarországi visszatelepítés már nagyon vontatottan ment, 1909-ben ismét 78 család és 44 családfő (családja hátrahagyásával) kelt útra Kanada felé. A bukovinai magyarok Punnichy és Hapkins farmertelepeken, valamint a korábbi keletkezésű Eszterháza, Székelyföld és Máriavölgy nevű magyar telepeken kerestek otthont. A korábbi évek jótermése után nemsokára azonban rossz év következett. A korán beállt fagy teljesen tönkretette a termést. A telepesek egy része, hitelezői szorongatására kénytelen volt ingóságait értékesíteni és földje hátrahagyásával a közeli városokban: Hamiltonban és Reginában keresni menedéket. Itt is szerencsájuk volt. A városi építkezéseknél, melyek éppen ezidőben vettek lendületet, könnyen kaptak munkát, sőt Reginában

olcsó házhelyhez és építési segélyhez juttatta őket a város. A nehéz mezei munkát most sokkal kényelmesebb étellel cserélheték fel s a jövedelem is biztosabb volt. Ez az új életlehetőség híre ismét sok bukovinai magyart vonzott Kanadába. A világ háború kitöréséig szinte állandósult a kanadai kivándorlás.

A világháború után Délamerikába irányult kivándorlási áramlat: 1924. évben Sztrigyszentgyörgyről öt család kelt át az óceánon Brazília felé és ott Sao Paulótól 800 km-re, az őserdő közepén megalapítja Boldogasszonyfalvát, mely 1933-ban már 32 magyar családot számlál. Később megcsökken a telep lélekszáma s 1938-ban már csak 20 család él ott, amely közül öt család bukovinai származású. Az öt csángó család lélekszáma ma 28 fő.

A sztrigyszentgyörgyi amerikai kivándorlás nem volt elszigetelt jelenség. A főhatalmi változás után kisebb arányú népmozgalom észlelhető a hunyadmegyei telepes-községek csaknem mindegyikében. Így pl. a dévai csángó-telepről 3 család 14 személlyel Északamerikába vándorolt ki, 19 család pedig 62 személlyel Magyarországra költözött át. Belföldön Bihardiószegre telepedett át öt család, 11 család pedig” szétszéledt az ország különböző területére. Többen telepedjek át e községekből a zsilvölgyi bányavidékre is.

A bukovinai törzslakosság szintén újabb terjeszkedést mutatott a háború utáni időszakban. Józseffalva mellett Kis-Józseffalva néven alakult új község 245 lakossal, Istensegítről pedig a szomszédos Satu-Mare nevű román községbe telepedett át-200 lélek.

Így kénytelen fogyasztani magát az a kis bukovinai magyar népcsoport, melynek minden vágya az, feledve az okokat, melyek az országból kiűzték, hogy Magyarországra költözhessek s együttmaradva, magyarok között élhessen.

3. a. Az itthoni bajok következtében az újabbkori főleg Oláhország felé kivándorló magyarok kinti sorát elsősorban talán a keresletük szabta meg. Ha e szerint korokat akarnánk megállapítani a kivándorlók sorában, hármassal beosztást csinálhatnánk. Az első a múlt század nyolcvanas éveig tartana, ameddig általában hírneve s becsülete volt a magyar cselédeknek, munkásoknak, iparosoknak, értelmiségieknek. A gazdagabb házakban csak magyar cselédeket alkalmaztak, mert ismerték tisztaságukat. A munkások, főleg az iparosok, meghálálhatatlan szolgálatot tettek az épülő Románia-

nak: rájuk gyárak épülhettek s egyes iparágakra, melyeket eleinte szinte kizárólag csak magyarok üztek, megtanították a náluk inaskodó román fiatalságot. Az értelmiségiek, különösen az orvosok, mérnökök, gazdatisztek, akiknek száma különösen a 48-as emigráltakból gyarapodott még – szintén fontos, nélkülözhetetlen szükségleteket elégítettek ki. Mégis, hogy általában olyan kiválóan ment volna ekkor a kivándorolt magyarok sorsa, vagy éppen csábítani, »csengő aranyakról« s gondtalan életről, boldogságról álmodtatni lett volna képes az itthonmaradtakat, – ennek a forrásokban nem találtam nyomát. Válogatás nélkül írtam ki Koós Ferenc bukaresti ref. papnak azokról az értelmiségi magyarokról írt emlékezéseit, akik az ő idejében, az 50-es és 60-as években éltek Bukarestben (75: II: 370-1., 382-3. o.):

P. Szathmáry Károly festő és fényképész hazánkfia 1840-ben a borszéki fürdőn ismerkedett meg Bibesco vajdával s ennek rábeszélésére vándorolt ki Bukarestbe és ott köztisztviselőként élt a 80-as évekig... A Duna-fejedelemségek uniója után Kuza vóda „Udvari festész és fényképész” címmel tisztelte meg, ami még inkább emelte a románok előtt szép hírnevét.

Dr. Lukács Farkas szilágymegyei hazánkfia Bukarestben a Pantileimon gazdasági intézetben mint tanár volt alkalmazva... Népes családjá volt, de gyermekei már nem magyarok.

Kézdi-vásárhelyi dr. Mózes Károly Plojesten szolgált mint megyei orvos... Két igen szép leánya volt: az egyik, Kleopátra, Lahovary nevű román ügyvédhez ment férjhez, a másik, Constantza, hajadon korában halt el. Életében ritkán láttam szebb lányt, de éppen ritka szépségének lett áldozata.

Dr. Hamar orvos – a románok Homoriut csináltak belőle - háromszéki székely fiú volt. Román neje volt, gyermeke csak egy fiú maradt, de aki egy szót sem tudott magyarul.

Szentkuty fényképész a 60-as években jött le Budapestről Bukarestbe nejével; de nem boldogulhatván üzletével, alig félév múlva visszatért hazánk fővárosába.

Kolozsvári Dani Szászvárosról jött volt át Filipescu Jordachi nagybirtokoshoz gazdatisztnak... Nem maradt Bukarestben.

Alvinczi Fejér I. szintén gazdatiszt, szerencsepróbára jött ki o is. Minden áron az Olt folyót akarta Szlatinától a Dunáig hajózhatóvá tenni; tett is némi kísérletet, de pártfogás hiányában abbahagyta s visszatért hazánkba.

Móni György szintén erdélyrészi férfiú, szintén fényes (ervekkel jött ki Romániába s végre is nyelv- és szépírástani tanítással tengette életét.

Kese szászvárosi volt ügyvéd, egy rakás új csizmát hozott volt ki Bukarestbe; Innen Galaczba akart menni, de Foksány és Braila között kirabolták és meggyilkolták.

A kivándorlók sorsában az általános, feltűnő rószabodás – a második korszak – akkor következett be, amikor a román nacionalizmus valamiféle »Románia a románoké« jelszóval igyekezett megtisztítani a munkahelyeket az idegenektől s amikor – itthoni antiszociális viszonyaink miatt – nemhogy csökkent volna ennek következtében a kivándorlás, hanem folyton nőtt. Ennek a változásnak a pontos idejét meghatározni persze nem lehet. Galacon és Brailában már 1868-ban annyi volt a székely kikötőmunkás, Imets szerint, hogy »rengett bele a Duna partja« (54: 124-5. o.). Hintz meg azt állította 1876-ban, hogy Bukarest utcám annyi a németeknél, zsidóknál, bojároknál szolgáló székely cselédlány, hogy az ember – Brassóban, vagy Segesváron képzei magát (59: 41. o.). Tornyai a 80-as évek közepétől számítja a fordulatot. Addig »húsz frankos aranyakkal« mulattak, hallomása szerint, a magyarok, attól kezdve »illemtiltotta, leírhatatlan jelzőkkel illetett, csak vérszemekkel nézett, gyűlölt, megvetett; minden jogoktól megfosztott páriák« lettek. Hazájukat elhagyva, Ploiestiben gyülekeztek össze s innen szóródtak szét Románia minden zugába, városaiba, falvaiba, úgy, hogy »alig van Oláhországban olyan rozoga falu – állítja a múlt század végén Tornyai -, hol négy-öt, vagy a viszonyok szerint húsz-harminc család ne volna. Azt mondom, amint hazánkban keresztül-kasul boldogulhat az ember a német nyelvvel, úgy Oláhországban a magyar nyelvvel; mert magyar emberrel ott mindenfelé találkozhatik (83).

Ilyen körülmények között mindjobban apadt a tehetősebbek, a szerencsések, a megbecsültek száma, az az anyagilag és szellemileg felsőbb réteg, mely a törzsét, erejét képezte a romániai magyarságnak. Jó néhány

megrendítő tudósítás, leírás számol be arról, hogy zül-
lött le ebben az időben az iparos és a munkás hordárrá,
kocsissá, inassá, szolgává s a cselédlány prostituálttá
a dunai kikötőkben s a bukaresti rossz hírű városnegye-
dekben, ahol »furfangos és hitetlen zsidó, aljas déli
tüzesvérű görög és olasz, keleti buja természetű ör-
meny, izgékony és enervált bojár, meg más százféle
jövevények kielégíthetlen mohósággal esnek a marta-
léknak. (Imets 54: 147. o.). És sok pap és kintjárt utazói
adott hírt arról a lelki, erkölcsi leromlásról, mely a
kivándorlás, a pénzvágy, az olykor! szerencse, de a gya-
koribb tönkremenés, munkátlanság, lerongyolódás nyo-
niában járt. Elégedjünk meg e röviden leírt ténnyel
s ne kívánjunk részletes dokumentumot, mely még na-
gyobb borzasztóság volna az eddig pedig már jó nagy
számban előfordultak mellett is.

A harmadik kora a kivándorló sorsnak a világ-
háború utáni volt. Az előbbi lezülles mellé ekkor még
a kisebbségi állapot járult. Ezt a szolgálai, kiszolgáltatott
sorsot soha és sehol sem érte meg Románián kívül
másutt a magyarság.

b. Egy olyan gyökértelen és jött-ment népségnek,
amilyen a kivándorló, legnagyobb veszélye az elszóró-
dás, elnemzetlenedés, lélekcseré. Természetes, hogy ez
történt a romániai magyar kivándorlók jórészeivel is.
Régebben egyikük sem tudta ezt kikerülni, hiszen semmi
sem volt, ami magyarnak tartotta volna meg őket,
amint ezt a múlt század eleji kivándorlók eloláhosodá-
sának Ürmösy által összeírt indokaiból kikövetkeztet-
hetjük (36: 97-103. o.):

/Paphiány./ Azon indokok, mellyek a' magyarok eloláhosodá-
sukat szülik, sokak és különbfélék; közülök még is leghatányo-
sabbak vallásuk nem gyakorolhatása, papjuk nem létele követ-
keztében ... /A legtöbben u. i./ vallásuk elveik ellen hiszik, hogy
a' mindentudó lénynek nem minden időben, 's akár hol jelleme
a' sziv imáját meg hallgatni, azért pap kell nékik, pap, ha az,
oláhaluger léssen is. Pap nélkül szükölködnek az Oláhhon hely-
ségiben lakó magyarok, legkivált' pedig a protestáns felekezetrél,

melynek az egész országban csak egy papja lévén, ki csak ritkán teszi meglátogatását...

/Iskolahiány./ Második indok: az elemi iskola hiánya. Mik birnak magasb hatánnyal a' nemzetiség fenntartására mint az elemi iskolák? mellyekben a' nyelv, mint a' földbe vettetett mag, erős gyököt vér; és a' melly nemzedékben sirpartján áll a' nyelv, ott a' nemzetiség ereszkedik méjébe. Mi az oláhországi magyar iskolákat illeti, csekély, vagy éppen semmi...

/Férjhezmenés oláhokhoz./ Harmadik indok: a' hölgyek férjhez mentek, kik ellévén szaporodva, kétszerte inkább mint a' férfi-nem, az ólához is örömet mennek, csak pártában ne maradjanak; a' férfiak pedig vagy nőtelen maradnak, vagy éppen Erdélyből vesznek nőt, megvetvén a' benn országban neveltettek...

/Nehéz elválás./ Negyedik indok: az el nem, vagy a' bajos elválhatás, mellynek már számtalan szomorú példái tűntek fel; csak Erdélyből sokat lehet fel számítani házásokat, kik egymást megunva válni volt akaratok; de az egyházi szigorú törvények gátat hányván, kéngetett egyik fél elhagyni hazáját is, és elbujdosni, hogysen halálra utált ellenféljével élni. Az ilyenek pedig, mint szökevények, mint hitszegettek az idegen honban egyszerre eloláhosodnak, vagy azért, hogy a' törvény nyomokba ne akadjon, vagy mivelhogy még férjhez, vagy házasuló szenvedélyek lévén, legyen módjok vagy alkalmok annak kivitelére, mellyet a' kaluger papok örömet visznek véghez... „)

/Magyar külképviselő hiánya./ Erdély felé való vissza utam alkalmával szemtanuja voltam tíz magyar raboknak, kiknek kutyamódra nyakokon lévén a' láncz,... hoztattak Erdélybe; kérdeztem tőlök és kísérőjüktől csinnyuk elkövetését; ők elbeszélétek vétkeket, és nem vétkeket; minden rabjakakról átok jött ki az agentiára /a Magyarországot is képviselő osztrák külképviselőre/, a' hol nem volt egy magyar tiszt is, kivel ügyök mentségéről, bár kettőt szólhattak volna. Itt az ötödik indok a magyar eloláhosodásának... Ha lett volna az agentianál magyar tiszt, kivel közölhessék mentségeket, nem füzeitek volna láncz szemekben, hogy annál fogva hurczoltassanak ki Bukarestből Erdélyig.

/Az oláhok csúfolkodása./Hatodik indok... az oláh néptől való kicsufoltatásuk. A' magyar nem szereti, és bosszankodik, ha őt más neveti, azért azt nem sokáig tűri, hanem vagy szépen, vagy rútul megelőzi. Az oláh csak a' saját felekezete vallását tartván csak is keresztényinek, minden körükben lévő más nemzetek-vallásos cselekvényeit és szokásos innepélyit neveti, így a magyarokét is, annyival inkább, mivel sok helyeken lelki tanítók nélkül szükölködvén, isteni tisztelet, és semmi pap által véghezviendő ceremóniák nem tartattnak. Ez is nyomós indoka a' magyar eloláhosodásának.

Az eloláhosodásnak csakis szervezkedéssel lehetett

némileg útját állni. Ebben szép eredményeket, is mutatott fel a múlt század második felétől kezdve a kivándorló magyarság. A munkát csak az akadályozta, hogy kétféle állampolgár volt a Romániába szakadt magyar: egy része megmaradt magyar állampolgárnak s útlevéllal és tartózkodási engedéllyel élt Romániában, más része pedig román állampolgárrá s ami ezzel együtt járt, előbb-utóbb menthetetlenül románná lett. (Oberding 230: 42-3. o.):

A nemzeti szervezkedés terén... nagy nehézséget jelentett a Romániában élő magyarság kétféle jogi helyzete. A magyarság egyrésze már román állampolgárként élt, másrésze pedig, mint idegen alattvaló. Az egyházi munka és a társadalmi szervezés főleg a magyar állampolgárookra terjedt ki, míg a román állampolgárságú magyarokkal kevesebb gondoskodás történt. A román állampolgárságú szülők gyermekeit el is tiltották a magyar iskolák látogatásától, úgy hogy azok már román kultúrában nevelkedtek fel. A magyar bevándorlók román állampolgárokká való megnyerése azok asszimilációja érdekében történt, amely céltudatos törekvés már 1860-ban vette kezdetét. 1860-ban a bevándorlóit magyarok jogilag az osztrák konzulátus fennhatósága alá tartoztak, s mint privilegizált idegenek élhettek Romániában. Ez évben azonban a belügyminiszter kibocsátott egy rendeletet, hogy minden idegen alattvaló, ha „államának konzulsága alul annak akár bele-, akár nem-egyezésével, a román közösségbe iratja magát s a rendes adót befizeti, fel van jogosítva örök birtokot vásárolni, mint házat, földet...” E kecsegtető lehetőség nagyon sok, főleg magyar iparosembert bírt rá állampolgárságának megváltoztatására, hisz így az állam teljes jogú polgáraivá válhattak, evvel azonban örökre eljegyezték magukat a román nemzettel. A román állampolgárságú magyarság a harmadik nemzedékben már visszavonhatatlanul románná vált. „Nem tudjuk – írja Nagy Sándor*) -, hány román magyarosodott el évszázadok alatt a magyar Erdélyben, de hogy a Regátban egyetlen kiköltözött család sem maradt meg magyarnak a második nemzedéken túl, az bizonyos.” Ugyanerről panaszkodott már Koós is emlékirataiban. Mikor elfoglalta a bukaresti egyházat és végig látogatta a magyar családokat, azok gyermekeivel már alig tudott, magyarul értekezni. „Ha 1848 után – írja Koós – új kivándorlás nem történt volna, a régiek gyermekei miatt be lehetett volna zární a bukaresti magyar református templomot.”

A magyar állampolgárságúak gondozása, védelme,

*) Jelenlegi bukaresti ref. pap.

összetartása elsősorban a magyar külképviselet kötelessége lett” volna. Számtalan a példa előttünk, hogy mit tud tenni egy követség az idegenben élő nemzetbelieji érdekében. A »magyar« külképviseletről már eddig is olvastunk egyet s mást. Az, aki a Habsburg-korunkat; szépnek gondolja s fényesnek képzei el a bécsi urak lábai alatt heverő Magyarországot, tanulmányozza át külképviseletünk történetét. Nem hogy védte volna az külföldön a magyarságot, hanem ott is lenézte, üldözte. Nem javult a helyzet a dualizmus korában sem, sőt tán rosszabbodott, mert az osztrákok között akadáhatott legalább egy-két emberbarát, ha magyarbarát nem is, de a monarchia leginkább cseh, szász beamterei között csak szűklelkű, magyarlenézők és -gyűlölők voltak. Az általuk végzett külképviseletről így ír Barabás Endre (93: 447-7. o.):

Az osztrák és magyar követség színhelye Bukarest. Consulátusok pedig Bukaresten kívül több vidéki városban vannak. Ezen állami hivatalok tisztviselőiről azt hinné az ember, mivel egyúttal a magyar államnak is a tisztviselői, hogy a védelmük alá helyezett polgárokkal nemcsak hivatalaikban érintkeznek, hanem a társadalmi életben is s nagyobb műveltségüknel fogva vezetőszerepet vállalnak egyesületeikben; ezáltal súlyt adva védettjeik szemében állásuknak, ébren tartva azokban a nemzeti öntudatot. Sajnos, nem így áll a dolog. Romániában, a consuli hivatalokból kiáradó közönbösséget, sőt talán ellenszenvet is érezve, inkább eltűri a magyarság anyagi megkárosítását, mint hogy esetleg oly hivatalnokokhoz forduljon segítségért, akik a védelmük alá helyezett magyarságot javíthatatlan, züllött népnek nézik.

A marosvásárhelyi Székely Társaság a napokban adott ki egy kis füzetet a Romániai Székelyekről és ebben fel volt panaszolva az is, hogy a romániai követség és konzulátusok tisztviselői között még a kvóta arányának megfelelőleg sincsenek magyarok, sőt dacára, hogy itt a magyarok óriási többségben vannak az osztrákok fölött, alig tud magyarul egy-kettő közülük, azok is írnokok csak. A Budapesti Hírlap vezércikkezett is e körülményről s azonnal megjött a félhivatalos dementi folyó évi február 17-én. hogy a bukaresti követség és consulátus 50 hivatalnoka közül 35 magyar állampolgár, valamint a többi consulátusoknál is nagy számban vannak ilyenek.

Magyar állampolgár!? Istenem, ha ezt úgy érthetnék, mint mikor például a román kormány állítja valamelyik hivatalnokáról, hogy román állampolgár! Hány magyar állampolgár van,

aki nem tud magyarul, de még hozzá nem is akar tudni... Az ötvenes és hatvanas években, midőn csak osztrák konzulátus volt Bukarestben s ennek élén br. Eder Károly volt, a magyar ügyek nagyobb védelemben részesültek, mint ma.

Ez az 50 közül 35 magyar állampolgáros külképviselet nem tudta megakadályozni, hogy a magyar állampolgárságú kivándorlók közül ne válják egy csomó hontalanná. Erről a dologról így tájékoztatott az újságíró Sebestyén Ede (106: 45-7. o.):

Hogyan lettek hontalanná ezek a szerencsétlenek? Egyrésztük úgy, hogy nem ismerte az állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényt és ennél fogva nem is tarthatta meg a rendelkezéseit.

Igaz, azt tudja mindenki, hogy az útlevelet minden esztendőben meg kell újítani; akik azonban nem szándékoznak hazalátogatni, azt hiszik, nem kell az útlevél sem. Azt nem is sejtik, hogy mulasztásuk milyen komoly következménnyel jár...

Sokan azért lesznek hontalanná, mert nem tudnak kétfelé adót fizetni s mivel Románia nem engedheti el az adójukat, a magyar adóval maradnak hátralékban. Mikor a hátralék már négy-öt esztendőről felszaporodott, akkor már nem is merik megkérdezni, hogy mennyi, utóbb aztán egészen lemondanak arról, hogy rendezzék a dolgot. Sokban egészen el is hal a visszajövés vágya. A hontalankok román protektorátus alá kerülnek aztán, gyermekeik román iskolába járnak és a román hadseregben szolgálnak. De állampolgárok nem lesznek soha. A román hadsereg legénységének öt-hat százalékát teszik a honosságukat veszített magyarok gyermekei. Ha a magyar törvényhozás módosítaná a honosságról szóló törvényt, ezt a sok magyar fiút egy tollvonással áttenné a magyar hadseregbe.

A finom jogászi éra azonban valószínűleg leküzdhetetlen jogi nehézségeket látott az állampolgársági törvények népünk érdekében való módosításával kapcsolatban, úgyszintén a bukaresti főkonzul is, akinek Sebestyén szerint joga lett volna, hogy »az adótartozásból az adós anyagi helyzetéhez képest elengedjen« (106: 49. o.). Nem pártfogolva és védve így népünket és tekintélyét semmi hatalmi szerv, a kivándorlás és a román környezet léleksorvasztó hatására nagy számban tűnt el a románságban (Oberding 230: 43-5. o):

A bevándorlók legnagyobb tömegét munkások, napszámosok, házicselédek, az erdélyi magyar élet nincstelenjei képezik, akik

között szép-számmal vannak elesett emberek is, kalandorok, szélhámósok és sajnos prostituáltak. A románság ezeken keresztül ismeri meg a magyarságot és lenézi. A magyar gyermek már az iskolában megvetettség és gúny tárgya, amelytől csak úgy tud szabadulni, ha nevében és vallásában elszakad nemzetétől. Ez alacsony értelmiségi szinten álló emberekben pedig sem a nemzeti érzés, sem az egyházhoz való ragaszkodás nem él olyan erősen, hogy gyermekeiket visszatartanák a beolvadástól, különösen akkor nem, ha meg vannak győződve arról, hogy fiaik így jobban boldogulnak. Az ottani magyar iskolákban a magyar gyermekeknek csak elenyészően csekély száma nevelkedett és nevelkedik, az iskolákba járók többsége román kultúrán nő fel, sajnos a legtöbbször egyáltalában nem jár iskolába, az utcán éli gyermekéveit. Várhatunk-e ezektől nemzeti öntudatot, mikor még a magasabb értelmiségi és erkölcsi szinten álló első bevándorlók is szívesen hajlottak az ubi bene, ibi patria elvéhez. Nagy Sándor: „A regáti kérdés” c. kitűnő tanulmányában írja egy helyen: „Amint a háború előtt a fél-jobbágy és a kasztok közt egészen lenézett dolgozó magyar itt a Regálban a kialakulóban volt ipari és városi polgárisodás fesztelenebb légkörében több becsülésre és emberségre talált, azonképen most... a jobb munkabérek mellett emberi jogainak nagyobb teljességét itt tapasztalta. A román társadalomban a társadalmi emelkedésnek semmi korlátozottsága nincs. A falu és külváros gyermeke egyaránt; megtalálja a társadalmi érvényesülés lehetőségét. „Soha nem kutatják, ki honnan jött. A románság életfelfogása amerikaiiasan praktikus, társadalmi érintkezése franciásan könnyed, nem csoda, ha az egyszerű magyar bevándorló gyermekét, aki szüleitől nem ismerhette meg nemzeti jellemünk belső lényegét, magával ragadja ez a vonzó légkör. Amint az amerikai kivándorló gyermeke jenki akar lenni, úgy a regáti kivándorló gyermeke minél hamarabb románná igyekszik áthasonulni. A beolvadókat szívesen fogadja a románság. Egyet követel csak meg, hogy őszintén olvadjon fel a román nemzeti kultúrában, s ha e feltételt teljesíti, nyitva áll előtte minden lehetőség, amit a fejlődő román nemzet fiainak csak nyújtani tud.”

A beolvadás leggyorsabban a mezőgazdasági munkásoknál és cselédeknel ment végbe. A bojárirtokokon elhelyezkedett erdélyi magyar paraszt, ha ott véglegesen megtelepedett, magyar szőlő többé nem hallott, ott házasodott a román faluból s gyermekei románokként nőttek fel, hiszen már a keresztség is a román pápa öntötte a fejükre. Csaknem hasonló sors várta a petróleum és iparvidékekre kivándorolt magyar munkásokat is, ha csak nem tudtak egy kisebb szórványba összeverődni, ahol rövidebb-hosszabb ideig megtarthatták magyarságukat, különösen akkor, lia a missziós lelkész rájuk talált és kiterjesztette felettük gondozását.

A városlakó magyarság beolvadási folyamata sokkal individuálisabban ment végbe, melyet első sorban a szülők értelmiségi foka, faji öntudata és nemzeti érzése befolyásolt. Ez azonban csak elősegítette, vagy ideig-óráig visszatarthatta az elrománosodást, de feltartóztatni nem volt képes a környezet erős asszimiláló erejével szemben.

C. Elomló népünket csak az egyházak kebelében folyó szervezkedés tudta némileg megkötni. Sajnos, a kath. vallású magyarok nem igen részesülhettek egyházuk védelmében, gondozásában. Az, amit az oláhországi kath. egyházaknak a kivándorló magyarok érdekében végzett munkájáról mondhatunk, nem sok. A közép-korból, azokban a városokban, melyekben még az újkor elején is mutatható ki magyarság, ferences kolostorok maradtak: Tergovistyében, Hosszúmezőn, Râmnic-Vâlceaban és Bukarestben is. A magyarság elasszimilálódása után is tovább működtek ezek a kolostorok a szigorú ferencrendű bolgárok vezetése alatt. Keserű iróniája a sorsnak, hogy míg Moldvába nem jutott egy magyar pap se, Oláhországban, ahol a múlt századig kevés magyar járt-kelt, magyar ferencesekkel teltek meg lassan ezek a kolostorok. A múlt század elején, szinte csak magyarokat találunk bennük, 1852-ben pedig éppen egy magyar, a Kapisztrán szerzetes-tartományal egyesült a fennhatóságot gyakorló bolgár tartomány. Itt-ott plébániák is kezdtek kialakulni a kolostorok mellett, Krajován, Plojestin, Szörénytoronyban (Auner 122: 61., 77., 70. o.). Ezek az egyházi szervezetek azonban, mielyek igen alkalmasak lehettek volna a kivándorolt miagyarság összefogására, nem tudták felvenni a kapcsolatot a folyton gyarapodó miagyar népséggel. Átnéztem a Religio c. kat. egyházi folyóirat 1850-es és 60-as évfolyamait, hogy milyen beszámolók vannak benne a kath. munkáról abban az időben, amikor sok magyar pap volt az oláhországi templomokban, kolostorokban s amikor nagydobbal verték a protestánsok oláhországi missziójuk sikerének hírét. Magyarokról nem is történik említés a tudósításokban.

Bizonyos, hogy nem szabad megfélekednünk a mi papjaink közönyérdei sem, mely szintén okozója volt a romániai egyházi állapotok szomorú alakulásának. Ezt maga a Religio tanúsítja, melynek akkori szerkesztője, Somogyi Károly, jónak látta a református bukaresli Magyar Közlöny egyik cikkét leközölni erről a kérdéstről (42: 1860. II: 78-80. o.):

Azóta, hogy Gegő s utána Jerney az olasz papok ellen a vádat kimondották, megszokott vélemény lón: a magyarok eloláhosodása- és elsatnyulásának ők az oka. Nézetem szerint nem az olaszokat, hanem magunkat kellene vádolni. Az olaszok azt teszik, ami egészen természetes: azon nyelvhez folyamodnak, melyet könnyebben megtanulhatnak. A bukaresti és jászvásári püspökök ismételen kértek főpapjainktól magyar áldozárokat - s nem nyertek. Miért nem olyan buzgó, nem oly vállalkozó a magyar pap, mint a francia, vagy olasz? Miért nem bírja elhagyni hazáját?

Magyar papjaink nemtörődömségé folytán történhetett meg az az eset, melynek Ürmösy volt a tanúja Plojesten 1843-ban: az osztrák alkonzul összegyűjtötte a kath. magyarokat egy udvarban s így beszélt hozzájuk (36:34-5. o.):

... Auz maj unguru? halljátok é' magyarok? néktek soha törvényes papotok nem volt, hanem úgy éltetek ebben az országban mint valamely vadállatok. Úgy temetkeztetek mint meg annyi kutyák, azért mind pokolra mentek, kik meghaltak közületek, nem lévén a' ki az ő bűneiért imádkozzon. Gyermekseitek keresztetelen haltak meg, kik most mind pokolban varinak. Eddig tehát mind csak az ördögöknek éltetek és csak nevetség tárgyai voltatok a' többi idegen nemzetek előtt. Látjátok? a' tü országotokban nincs pénz, mindég csak a' szegénység vagyon abban, felejtik rajtatok segíteni templomépitésben vagy paptartásban. Látjátok? már sokszor fogadtatok bé magyar papot, ki eltűnt. Mind ezekre nézve, én magam kértem számotokra a' catholicus érdemes főpaptól egy jó lelkészt, a' kit itten jelen láttok,- ezt fogadjátok el, mint ki a' püspök kegyelmes ígreténél fogva templomotokat segedelmetekkel együtt felépítendi. így osztán többé, nem éltek barom életet ezen országban!

1863-tól kezdve, ha akartak volna, sem tudtak volna munkálkodni magyar papok a kivándorlók között. Róma u. i. az ősi magyar ferences kolostorokat a Propaganda de Fide Moldvában is működő olasz szer-

zeteseinek rendelte áladni (1859-ben keletkezik Románia.) »A magyar szerzetesek pedig, amennyiben továbbra is ott kívántak maradni, jog és jövedelem nélkül segédplébánosi minőségben működhetnek tovább« (Oberding 230: 31. o). Így persze, csak egy-kettő maradt ott belőlük, egyikük, Pongrác Bódog plojesti pap bús cikkben panaszkodott a Religióban: »Reményünket a jobb jövőre iránt nem a közelebbi időben ideszármazott olasz szerzetesekhez kötjük«. Az egyházakban »a jó ügy előmozdítására csak azok folyhatnak be hathatósan, kik a jobb vélemények magvait azok nyelvén hitegetik« (42: 1869. I: 167. o.). Hogy pedig egy-egy később kikerült magyar pappal hogy bántak, mondja el ezt az, aki a maga bőrén tapasztalta, Tornyai Ferenc (83):

Volt Bukarestnek ezelőtt 5 évvel egy lelkes, magyarszerető érseke, ő hívott ki Romániába s még ma is őrzöm sajátkezűleg írt levelét, melyben nagy teret és sikeres működést ígér a bukaresti magyar, de vallásilag, erkölcsileg nagyon elmaradt honfitársaim között...

Bukarest gyönyörű kath. székesegyházában szentelődtem pappá s a jó Isten tudja, mily őszinte jóakarattal mondtam szentelő püspököm, a jássii galamblelkületű, atyai jóságú és magyarszerető megyei püspöknek örök engedelmességre felszólító szavaira a kötelező „promitto”-t...

Két hétig lehettem Bukarestben, midőn szentbeszédeim miatt az oláh újságok mint magyar Jezsuitát hurcoltak meg. örvendtem neki.. Talán ötször prédikáltam magyar híveknek a Barácziaiban, - a székesegyházban a világért sem alkalmaznának magyar papot, nehogy a pár olasznak, franciának és a németeknek konkurenciát csináljon – midőn az akkor még in floribus álló Vicarius generális egész különö^ módon adta tudtomra, hogy hát ne öljem magamat annyira a magyarokért s ne menjek többet a Barácziaiba prédikálni, elég ott az a kicsi, szelidlelkű, ritkaszavú, csendes magyar pap, aki éppen van. Mert hát tetszik tudni, monda ez a magyarszerető (?) előljárom, azok a magyarok itt Oláhországban semmik, sunt homines minimi...

Akkor czikázott végig fejemben először az a gondolat, hátha mégis igaz volna, mit úgy több furcsa megjegyzésből következtethettem volna és amiről Oláhországban való tartózkodásom alatt oly szomorúan meggyőződhettem, hogy bizony Romániában a magyar papot csak „pictus masculusnak” akarják s hogy legyen neve a cégnek... /”

Bukarestben a Baráczia temploma, mely tisztán magyar ala-

pítás, a németek temploma, német plébánossal, a magyarok pedig elégedjenek meg, ha vásár- és ünnepnapokon 9 órakor egy kis-misével kedveskednek nekik azért a sok pénzért – ha nem csatlakozom évi 1000 fit-ért – amelyet a Szent László Társulat küld istentiszteleti czélokra. És itt esztendők óta nem használ semmi kérés vagy folyamodás. Önmagukra néznek az előljárók, nem a hívekre. Vajjon, hogy rájuk illik-e azért a szent szó is, mivel maguk felé hajlik a kezük, – az már más kérdés.

Azt az egy-két papot, aki magyarul tud, ahelyett, hogy Bukarestben, vagy más városban, hol sok a magyar nép, alkalmaznák, oly helyeken tartják őket, hol minden esztendőben egyszer találkoznak egy magyar emberrel, mint ahogy ezt tették esztendőkön keresztül a mostani bukaresti magyar lelkésszel és teszik még most is a kimpulungi adminisztrátorral...

Sokszor hoztam elő paptársaim között a szegény magyarok elhanyagoltságát s hogy oly keveset tesznek értök; s mi volt a haszon? Rám förmedtek: „ez nem igaz, az előtt még ennyit sem tettek” – feladtak a püspökömnél s jó orrot kaptam. Volt egy nagyon tehetséges magyar paptársam, ki-tán tíz esztendeig hazafiasán és áldásosán működött Bukarestben. Négy esztendeje kényszerült elhagyni Oláhországot. Mennie kellett, mivel püspökének meg mertte mondani, hogy a magyarokért többet kell tenni, mivel kérni mertte érsekétől, hogy tessék visszaadni a magyaroknak minden tekintetben azokat a jogokat és kiváltságokat”) melyeket azelőtt bírtak és melyek fönntartásáért fizet a Szent László Társulat. Írásban láttam és olvastam azt az emlékiratot, melyet fogalmazott, mint Bukarest kath. magyar papja s küldöttségileg akart átnyújtani püspökének, amely küldöttségét azonban nem fogadta a püspök ...

Ilyen körülmények között örömmel veszi az ember, hogy a Szent László Társulat mégis ért el valami eredményt, legalább a világháborúig (Oberding 230: 31-4. o.):

Az ősi magyar katolikus élet hatyúdalaként századunk elejétől a világháborúig a magyarországi Szent László Társulat támogatásával ismét kezdett kibontakozni és eredményeket elérni a magyar katolikusság, a háború azonban mindent elsöpört. A magyar katolikus élet újraindulásának első jelét az 1900. évben megalakult bukaresti „Szent István Király Egyesület” képezi, melybe az ottani magyar katolikusság tömörült. Az egyesület fiókot létesített Târgovisten is. Újjáalakult a fővárosban a már elsovdatt Mária Egyesület is, majd több kisebb-nagyobb egyháztársadalmi szervezet létesült úgy Bukarestben, mint a vidéken. Az egyházmegye 25 parochiáján kezdenek feltűnedezni magyar vagy magyarul is tudó plébánosok. 1903 novemberében megalakult

a Szent István királyról elnevezett önálló bukaresti róm. kaik. magyar egyházközség, majd megindul a magyar iskolaügy megszervezése. Erre annál is inkább szükség volt, mert a múlt század második felétől kezdve az állandó bevándorlások révén megsokszorozódott az ottani magyarság száma, viszont 1863 óta csupán Bukarestben tanították a magyar szerzetesek régi iskolájában a román tannyelv mellett a magyar nyelvet is. 1903 óta a Szent László Társulat hathatós támogatásával egymás után létesülnek a magyar katolikus iskolák, parochiák, templomok, imaházak és hitbuzgalmi szervezetek.

Jelentős eredményként könyvelhetjük el, hogy a bukaresti érsekség területén a román, osztrák, cseh és olasz papok mellett már hat magyar lelkész is működött. Három a fővárosban és három vidéki parochiakon, Brailában, Pitestin és Sulinán. A magyar katolikus élet ez ígéretes, de rövid korszakának utolsó alkotását, a bukaresti magyar egyházközség Szent Ilona tiszteletére épített templomának 1915-ben való felszentelése képezte. A háború alatt... úgy a magyar iskolák, mint a magyar plébániák megszűntek, épületeiket az állam elkobozta s eltávoztak egyben a magyar állampolgárságú papok is, amely szomorú ténnyel szinte végérvényesen lezárult itt is a magyar katolikus élet...

d. Alkatából, felfogásából és a néppel való szorosabb összefüggéséből kifolyólag a ref. egyház sokkal eredményesebben működött a széleken elomló magyarság megfogásában, megtartásában, mint a katolikus. Ha a népe megmozdult, elbitangolódott, követte, utánament a. papja is. A Bukovinába települt háromszéki reformátusoknak egyházi szolgáljuk rögtön akadt (30). Andrásfalván egyházat alapítottak s mindmáig működik ott ref. papi. ref. szervezkedés derekasságára jellemző, hogy a román uralom alatt a jászvásári püspökség alá került, majdnem teljesen kat. bukovinai magyarok összes magyar iskolájukat elveszítették, csak az andrásfalvi 30 ref. család őrizte meg a magáét. A Moldvába vándorló reformátusok Százkúton és Vison-tán telepedtek le s természetesen pap is kerüli nekik, S megint milyen jellemző a különbség! Zöld Péter, a katolikus pap is együttment a csíki székelyekkel, de a misszió, amint ezt Zöld leírta s olvastuk, kiátkozással fenyegette meg s csak öt évig maradhatott Moldvában. A visontai papra is rátámadtak, mert a katolikusok is

gyűltek hozzá a magyar szó miatt s Raab osztrák konzul hatalmi úton el is távolította Moldvából, de helevébe új jött s a két egyház, később összeolvadva, a múlt század végéig fennállott. Czelder, mint már olvastuk, Százkúttal kapcsolatban nagy terveket is szövögetett: a moldvai csángóság áttérítését a ref. hitre, melyben ő annak magyarnak maradhatására az egyetlen módot látta.

Amint Moldvában és Bukovinában, Oláhországban is, kijutásuk után rögtön szervezkedni, tömörülni kezdtek a reformátusok a maguk egyházában s a maguk papja vezetése alatt. Az első egyházat még kuruc menekültek alapították Bukarestben, amint ezt Súlzer »megbízható hírekből és a maga tapasztalatából« leírta (15: III: 641-8. o., németből ford.):

Ez a protestáns egyház a parókia mögött található kert felével együtt eredetileg azoktól a Rákóczi-párti magyaroktól származik, akik 1690-ben, Musztafa szultán idején, Brankovan fejedelem uralkodásának 11. évében Oláhországba mentek és egy Kiprovic nevű helyen telepedtek le. Ezt a helyet a szultán jelölté ki nekik, akinek a parancsára Brankovan fejedelem 600 ökröt és 300 tehenet küldött az ellátásukra. Innen nemsokára néhányan közülök Bukarestbe jöttek és megvették az Ökörkút közelében lévő, akkor elhagyott és lakatlan helyet, ahol ma a templomunk áll. Csak nemzetükből való asszonyokkal házasodtak össze és az előbbi helyet használták temetőnek, amint ezt az ember még manapság is, különböző, 1703-ból származó sírkövekből láthatja. Legismertebb és legnevezetesebb volt közülük két nemes ember, akit Décei Andrásnak és Mátkáinak hívtak.

Az említett magyarok utódai 1746-ig maradtak így, amikor az előbbi mellé egy másik darab földet vettek, rajta egy kis parasztházzal ... 37 tallérért. Ezen a vásárolt helyen 1752-ben Gligor vajda engedelmével egy kis templomot építettek egy harangtoronnyal, amit szabadon és ellenzés nélkül használtak. E célból az említett fejedelem egy oláhnyelvű oklevelet adott az istentisztelet szabad gyakorlásáról.

Megtudjuk még Sulzertól, hogy az első papok között volt valami Molnár nevű s hogy javadalmazásukra egy Konstantinápolyban meghalt magyar, Zay báró, 1000 talléros alapítványt tett. Az egyházat és a templomot lassan a bukaresti németek és szászok foglalták el,

kiszorítva a mindjobban fogyó és akkor még csak kevesen kiszállingózó magyarokat, megvetve a bukaresti ev. egyház alapját. (Megjegyzi erre Sulzer – maliciával-e, vagy naivitással? -: »fontos bizonyíték ez arra nézve, hogy a protestánsok a maguk között rég óhajtott uniót nem fogják sokáig halogatni«.) 1815-ben, mikor a magyaroknak újból papjuk akadt, S ükei Imre, új ref. egyházat kellett alapítani. Sükei munkájáról így értesítette az egy század előtti magyar közönséget Lading Sándor (27: 241-2. o.):

Magyar nyelven kezdé azonnal hirdetni az Isten' igéjét, melyre a' környékben szállongott egyes hívek-is Bukarestbe vontak és számuk, összeleg 1817-ben mintegy 200-ig terjedhete. Ámde most se kormánytól nem volt még engedelem templomot állíthatni, se pénz az építésre; sőt még annyi költség se, hogy lelki pásztor fizethessen; azonban az engedelem csakhamar megjött azon föltétellel, hogy a' toronyra kereszt ' tétessék. így indult meg Sükei ur 1818ban Erdélybe, hogy a⁴ szent czól' eszközétére, egyes nagyszívü honfiak' segedelmit kérje 's adakozásikból még ugyanazon évben megvétetett a' telek, mellyen most az egyház, pásztorlak (parochia) 's temetkezöhely áll; 1820ban meglátogatta Magyarorszá' egy részét, innen némelly nagylelkü honfi' segedelmezésiből, valamint a' Konstantinápolyban tartózkodott európai nagy (jelesül az ausztriai, angol, porosz, hollandi és svéd) hatalmak' képviselőinek adakozásikból már 1821 végével, az egyház annyira elkészült, hogy abban az isteni tisztelet gyakorolthatok. Az akkoron még uralkodó vajda Suzzo Gergely kiküldöttséget rendelt, melly a' templom' mibenlétéről 's az abban mimódon tartandó isteni szolgálatról tudósítást adjon 's értésire esvén, Jiogy az egyházban se oltár, se kép, kérdezé: benne kit imádnárra\? mellyre a' pásztor azt feleie, hogy elegendő pénzők nem lévén oltárt állíthatni, szegény híveinek szivükben kell hordozni a' Mindenhatót; a' nagylelkü vajda erre rögtön 6 adófizetót (Skutelnik) ajándékozott azon megjegyzéssel, hogy oltár az Isten' képével a' templomban elkerülhetetlen, mivel némelly hívek más érzéssel-is jelenhetnek-meg, azért tűnjön mindjárt beléptekor mindenkinek szemébe czelja otlletének. Hasonló ajándékokkal segíté több izben e' keresztyén közönséget Gyka Gergely az utána következő uralkodó herczeg is.

Tavaly Bukarestben létemben meglátogatám őt /Sükeit/; a' templomot igen jó állapotban lelem, benne egy díszes oltár az utolsó vacsora' képével, egy szép 's nem csekély értékü orgona, prédikálószek, továbbá a' lelkész-lak tűntek szemembe; bámulásom' nem titkolhatván, hogy semmiből annyi létesült, dicsére-

tekre fakadtam, de szomorún válaszoló Sükei úr, hogy a leg-szükségesebb még hátra van; t. i. fájdalmas azon gondolat neki, hogy most, „miden a' magyar honban a' nemzetiség 's a nyelv fokonként emelkedik, ezen ügykezetben vissza kell maradniok. Azért végső erejét még egy nemzeti iskola-felállításra szándékozik fordítani, mellyben mind a' három vallású magyar neven-dékek a' szükséges tudományokat magyar nyelven tanulnák ...

Sükei szándékát, a templomot és az iskolát, csodálatraméltóan, a már említett Koós Ferenc valósította meg, akinek bukaresti papsága alatt (1855-69) érdekesen zajlottak a ref. ügyek Romániában. Először is újabb emigráltak duzzasztották meg a bukaresti egyházat: a 48-asok, akiknek nagyrésze ref. volt. Bár elődjét, Dimény Józsefet az ő pártfogásukért kínozták halálra az osztrákok s a konzulságon s a német egyházban (mellyel az egykori egyházuk eltulajdonítása óta állandó pörlekedésben állottak a reformátusok) árgus szemekkel figyelték az emigránsok s reformátusok együttes munkáját, Koós, aki maga is 48-as honvéd volt, ügyesen és feltűnés nélkül használt fel egy-két menekültet a bukaresti magyarság társadalmi összefogására. Újságot szerkesztettek, olvasó egyletet és dalárdát alakítottak, templomot építettek, különböző, még tanonciskolákat is szerveztek s az eszelebb gyerekeket magyarországi kollégiumokba, Enyedre, Sárospatakra küldték tanulni. Koósnak Bukaresten kívülre, is kiterjedt a figyelme s a plojesti, pitesti, krajovai híveket is meglátogatta. Ezek s a még többi ref. magyarok gondozására szorgalmazta a híres debreceni pappal, Révész Imrével együtt, egy oláhországi ref. misszió létesítését. A gondolatot nagy hévvel karolta fel Ballagi Mór lapja, a Prot. Egyházi és Iskolai Lap (46) s rövidesen, 1860-ban egy vállalkozó is akadt a missziós munkára: Czelder Márton, losonci s. lelkész.

Czelder, ez az okos, lelkesedő, merész, hiú ember a legfurcsább egyéniség, akit csak a Kárpátokon kívül magyarok keserves ügye kitermelt. Nem merjük nagyon elítélni azokért a bonyodalmakért, melyeket működésével felkavart. Nem tudjuk ugyanis, mi a távolból

ítélők, hogy az a rendkívüli sors, mely egy szétszóródott nép között munkálkodó, barangoló missziós lelkeszt érhetett, nem rejtette-e már eleve magában azokat a különleges ösztönzéseket, melyek akármelyik Czelderhez hasonló tehetséges és rajongó magyart épp olyan izgatott és szokatlan lépésekre ragadtatták volna. Az bizonyos, hogy bámulatos eredményeket is ért el ez a termékeny munkájú pap. Minden lépését ismerjük, mert számtalan missziói levélben írta meg cselekedeteit. Semmi fáradságot nem kímélt, ha a magyarok felkereséséről volt szó. Utazott a Dunán, tengeren, Konstantinápolyig elmerészkedett, Moldvában is sokat járt s egymásután építette a templomokat s alapította az egyházakat Pitesten, Plojesten, Galacon és Brailán. A környezethez úgy alkalmazkodott, mint Sükei az oltárral s a gyertyákkal. Jórészt alantas sorukból megbecsült polgárokká akarta emelni a kívándorolt magyarokat s ezért a románok felé szívesen közeledett. Hogy a kat. magyarokat is a ref. misszióhoz kapcsolhassa (mert úgy látta, hogy csak így tarthatják meg azok magyarságukat), néha reverendában járt, piros övvel a derekán. Ha már szóltunk vele kapcsolatban „Százkútról, olvassuk el mutatóul, hogy dolgozott itt s mint írta azt le (48: 1861: 1459-504. o.)

– Szász-kúton vagyok, a nyomor és inség e megtestesült helyén. Tegnap este értem ide s hallván még Foksányban, hogy a szegény szász-kúti papnak a helybeli uraság adott helyet, hová lehajtotta fejét; (az urasághoz mentem, gondolván, az udvarban húzza meg magát valahol szegény társunk. Csalatkoztam, ő a faluban egy zsellérházban lakik... milyenben, hogy egy ref. pap lakhatik: soha nem gondolám... melynél a bethlehemi istálló tízszer különb lehetett.

/Márk Mózes, a szász-kúti pap/ a szenvedés alatt szinte magát elhagyni látszék. Eleintén nem sokat kérdeztem tőle, nem akartam keserőségei elősorolásáért ostromolni... Megnéztük a helyet, ahol hajdan lakhelye állott. Alig látszik már a rom is; mellette lévén a temető, itt-ott egy-egy fejfá, e pusztuláshoz illő jelvény... A temető mellett a kis templom használhatatlan állapotban. Csak fedele van bevégezve s az is már romlik. Vesszöből font és sárral nagyjából behányt oldala elszomorító szegénységre mutat; ajtónak, ablaknak híre sincs: az egészet nézve, e puszt-

ságot látva, elmondhatjuk, hogy minden oly kietlen, mintha egy világnak átka volna itten. Semmi. Isten segedelmével néhány nap alatt készen kell lenni a templomnak, ha palástom s úti pálcámmal maradok is. Nem lehet, mond a szegény pap! – Isten segít, meg kell lenni... Indultunk a Szászút körül egy és két mérföldnyi távol helységekre, hol egy-két ref. hívünk található, azokat felkeresni... Híveinket felkerestük... egyúttal vasárnapra templomszentelésre meghívtuk őket. Csak néztek reám, egészen sem hinni, sem kételkedni nem mervén...

A múlt héten nehéz napjaim valának. Ha valaki látott volna, mint futok, fáradok roskatag lábammal, nem tudom, minek fogott volna nevezni. Kora reggeltől estig munkások kerítésében, a templomnál dolgoztatásban és dolgozásban. Mindennel sietnem kellett, hogy míg a jó idő tart, néhány nap alatt a templom bevégeztetvén, felszentelve hagyhassam itt. A nehézségeket elő nem sorolom. Minden este mint lábam s fáradság miá beteg feküdtem le s hajnalban már nem emlékeztem meg a múlt nap fájdalmairól. Megadta Istenem, a mit reménylettem. Szombat estére a templom elkészült. Vasárnap szegény népünk összegyűlvén, felszenteltem a templomot...

Hasonló cselekedeteiről hasonló modorban írt bőséges tudósításaival tele vannak a Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1860-as évfolyamai (48). A prot. közvélemény felhevült soraitól s a Bach-korszak nyomása alatt megérzékenyült lelke együtt sajkóit túlkomor, bő retorikájú leveleivel. Az adományok bőségesen folytak Czelder s építendő templomai részére. A kecskeméti az arcképét festették meg s erről készített kőnyomatos arcképét mindenütt árulták a misszió javára. Egy kat. pap, Imets, a ref. misszió céljaira ajánlotta fel a székely kivándorlásról írt füzete bevételét. A dolgot sajnos, rosszul végződött: több évi áldatlan veszekedéssel. Czelder, megszédülve a dicsőségtől, a »romániai független ref. egyház« püspökének kiáltotta ki magát, nyakason kitartott püspöksége mellett a hazai körök minden óvása ellenére is. Galacha vonult s hatalmasakat veszekedett Koóssal, az ellenpárttal s a magyarországiakkal. A román parlamentben interpelláltak miatta, a kultuszminiszter lemondott, Koós Ferencet pedig eltanácsolták Czelder vádjaira Bukarestből.

A Czelder okozta vihar miatt egyideig lanyhán folyt az újonnan szervezett gyülekezetek munkája, míg végül 1887-ben Szász Károly erdélyi püspök a mai végleges formáját adta meg az egyházaknak: a misziót megszüntette, a bukaresti papból esperest csinált s ennek vezetésével külön romániai egyházmegyében vonta össze az anyaegyházakat s számtalan szórványait. Ezek munkájának tempóját mi sem jellemzi jobban, minthogy a háború előtt mintegy 100 kisebb-nagyobb magyar egyesületet alapítottak (Oberding 230: 39-42. o.).

Bár a világháború előtt is nagy jelentőségű munkát végeztek a reformátusok, a legnagyobb tiszteletet a háború utáni, híressé vált »regáti misszió« (»juk érdemli. Fialat papok s nyári pihenésüket feláldozó teológusok vállalták a heroikus munkát: a mind nagyobb számban Regátba tóduló szegény magyarok megkeresését, megsegítését, számontartását, felekezeti különbség nélkül. Szolgálatuk megbecsülhetetlen, tapasztalataik nélkülözhetetlen – ha ugyan vissza akarjuk menteni az Ó-Romániába züllött népünket. Teljesítményeik nagyságát mi sem mutatja jobban, minthogy a legutóbbi időben már 3 önálló egyházuk működött Bukarestben, külön-külön lelkésszel, templommal, iskolával, anyakönyvezetéssel, lelkészi hivatallal. A három egyház kebelében pedig 15 energikusan működő társadalmi szervezet és intézmény terjesztette az értelmiségiek és munkások között a magyar kultúrát, a dal szeretetét, a takarékoság eszméjét, részesítette szociális gondozásban a tanoncokat, fiatal lányokat, gyerekeket, ellátásban, a főiskolás diákokat, vallásos nevelésben a férfiakat, nőket s irányította egyházi hetilapján keresztül a hívek gondolkodását, tájékozódását. A vidéken pedig 8 anya-, 4 leány- és 15 fiókegyházat létesítettek a fáradhatatlan, papok és teológusok, 65 szórvánnyal (Oberding 230: 47-54. o.). Kivándorló népünket csak ezeken az apró sejteken, gyülekezeteken keresztül közelíthetjük meg valamelyest. (1. a 6 ez. térképet.)

HÁNYAN MENTEK A KÁRPÁTOKON KÍVÜLRE S HOGY SZAPORODTAK OTT A MAGYAROK?

Különösképen érdekelheti az olvasót, hogy mi-
kép fest a magyarok Kárpátokon kívülre jutása és sor-
sának kinti alakulása – statisztikai adatokban fel-
tüntetve.

A középkorban kitelepült hódító magyarságról ter-
mészetesen, nincsen számadatunk. Későbbi adatok alap-
ján meg lehetne ugyan becsülni, de ez merész és igen
bizonytalan próbálkozás volna. Annyit mondhatunk
csak az egyes csoportok eloláhosodásából és megmara-
dásából, meg a magyar eredetű földrajzi nevek számá-
ból ítélve, hogy a legnagyobb tömegben Moldva felé
húzódott ki a magyarság s a Szörénységben nagyobb
számú volt, mint Havaselve északkeleti csücskén.

Az újkorból aránylag bőven vannak adataink. Óva-
tosan és kritikával kell azonban ezeket fogadnunk, mert
legnagyobb részük becslés s ezért eredményeik nagyon
ingadozóak. Különösképen áll ez a Havaselve felé ki-
vándorlók adataira. Ezek a kivándorlók a legkülönbö-
zőbb helyeken szóródtak szét s számontartásuk, amint
erről majd szólunk, szinte lehetetlen. Ha mégis számo-
kat közlünk róluk, csupán hozzávetőlegesek azok. Mold-
vában már egy elég biztos támpontunk van a magyar-
ság számának a megállapítására. Tudjuk, hogy az itteni
magyarok szinte teljes egészükben katolikusok s a ka-
tolikusok is leginkább magyarok, hiszen a két foga-

lom, a »katolikus« és a »magyar« egyet jelent itt. A katolikusokról szóló adatokat tehát nyugodtan használhatjuk a magyarok számának a megállapításában, S tekintve, hogy a moldvai katolikusokról mintegy 300 éve készülnek kimutatások, a moldvai magyarság fejlődését, gyarapodását egy elég jelentős időn keresztül meg tudjuk figyelni. Legbiztosabbak a bukovinai székhelyek statisztikai adatai. A telepítő osztrákok nemcsak a lélekszámukat jegyezték fel falvaik megalapításakor, hanem állataik számát s egyéb vagyoni adataikat is. Csupán róluk készültek összeírások úgy, mint magyarokról s ezek alapján mindmáig követhetjük e kis népcsoport hallatlan nagyarányú számbeli fejlődését.

1. Hogy a moldvai magyarság legrégebb megállapítható számát megkaphassuk, az első értesítések közül a legrészletesebbet s a legmegbízhatóbbat vizsgáljuk meg, Bandinus jelentését az 1646-iki állapotra vonatkozólag. Bandinus a helységek leírásában megadja azok katolikusainak lélekszámát, néhol a házak (családok) számát is. Azoknak a helységeknek pedig, amelyeknek katolikusai fogyóban voltak, vagy teljesen „kipusztultak, több-kevesebb pontossággal a »hajtani« kat. lakosságról is értesít. Jelentéséből (3) a következő táblázatot lehet összeállítani:

Sorszám	A Bandinus által leírt kath. helység neve	Ház-(család-)szám	Lélekszám	Bandinus értesítései az elpusztult vagy fogyó kath. helységek egykori kath. lakosságáról. (h. = ház = család, l. = lélek)
1	Husz		682	
2	Husz melletti falu a Pruthnál		—	12 h. 60 l.
3	Vászló	4	16	több mint 300 h.
4	Barlád	30	150	
5	Galac	12	70	
6	Takucs		—	több mint 200h.
7	Bogdána	6	18	csupán magyar volt

Sorszám	A Bandinus által leírt kath. helység neve	Ház-(család)-szám	Lélekszám	Bandinus értesítései az elpusztult vagy fogycó kath. helységek egykori kath. lakosságáról. (h. = ház = család, l. = lélek)
8	Sztánfalva		150	
9	Mánfalva	8	48	magyar volt
10	Godzafalva	14	69	
11	Völcsök	12	57	
12	Ujfalu		49	
13	Tatros	30	125	magyar volt
14	Lukácsfalva	15	86	több mint 100 h.
15	Alfalu		—	magyarok híres faluja volt
16	Szalonca	35	175	
17	Forrófalva		400	
18	Paskáni	6	30	kezdetben csak magyarok lakták
19	Bogdánfalva		55	
20	Hidegkut	12	58	
21	Terebes	25	155	
22	Bákó		680	„csak” 680.
23	Karácsonykő	3	16	csupa magyar volt
24	Román	6	36	több mint 300 h. 800 l. magyar és szász
25	Tamásfalva		70	
26	Dsidafalva		173	
27	Domafalva		389	
28	Szabófalva		300	
29	Lökősfalva		40	
30	Steckófalva		160	
31	Nemc		94	csak szászok, ezekben számolták
32	Gyula		—	
33	Baja		256	több mint 1000 h. 6000 l. szász /és magyar/
34	Szucsava		25	a 25 nyelvét már elfelejtette. Régen csupa szászok magyarokkal és olaszokkal 8000-en.
35	Szeredvásár		—	a kath. nép átpártolt a románokhoz
36	Herló	5	19	több mint 500 h.
37	Kutnár		276	szász és magy., utóbbiak többen
38	Szeráta		40	
39	Amadzsej		99	
40	Sztrunga		11	
41	Jászvásár		300	több mint 1000
42	Csőbörcsök		200	
Összesen: (1020)5577				(25 -- 30000 ?)

A 42 helységben tehát 5577 kat. élt Moldvában 1646-ban. A családok számát a táblázat szerint nem összegezhettük, mert nem mindenütt tüntette fel az „érsék, de külön megemlítette, hogy 1020 családot talált, Egy-egy ezek szerint 5-6 főből állt átlagosan, s ezt a megjelölt párhuzamos család- s lélekszám adatok is igazolják.

A fenti számból, hogy fedje a magyarokat, le kellene vonni az idegeneket, mert, ha kevesen is, szászok és lengyelek is voltak a katolikusok között. Hozzá kéne adnunk viszont azoknak a magyar falvaknak a lakóit, amelyeket Bandinus nem látogatott meg, amint erről már szóltunk s így nem közölt adatokat róluk. A levonandók és hozzáadandók száma azonban egyaránt ismeretlen. Ezért, hangsúlyozva a szám körülbelüli értékét, 5-6000 körülinek kell mondanunk a Bandinus-korabeli moldvai magyarságot. Legerőteljesebb volt ez Románvásár vidékén, ahol egy faluban sem fogyott. A Nastase-féle csoportokban egyébként (1. a 4. sz. térképet) így oszlott meg:

1. Sós-tázlói csoport	261
2. Tatrosi	516
3. Bakó vidéki	1378 (Bakó nélkül 698)
4. Románvásár vidéki	1168 (Románv. nélkül 1132)
5. Herló-Kutnári	445

Az összeírt katolikusoknak 10 papjuk volt (5 magyar, 3 olasz misszionárius, 1 lengyel, 1 szász) és 30 diákjuk. Pusztulásuk és elasszimilálódásuk előrehaladott állapotában is többségben voltak tehát még a magyar papok, ami pedig a »hajdant« illelti, mint tudjuk, csupa magyar papokról való jóemlékezéssel volt teli a nép emlékezete.

Bandinusnak a fogyó helységek hajdani lakosságáról leírt értesítései alapján számítását végeztem visszafelé. A házak, azaz családok számát megötszöröztem, amely helységeknel pedig ez nincs megadva, a Bandinus korabeli népességet megkétszereztem. A nem fogyó helységeknek – feltéve optimistán, hogy köz-

ben megduplázódtak – a felét vettem. Ilyen számítás-sal kb. 25-30.000 katolikus lélek lakta, Bandinus ide-jéből tekintve hajdan, egy-két emberöltővel előbb, ta-lán a XVI. század eleje körül Moldvát s ebből, tekintve, hogy a szászok nagy számban mutatkoztak, 20-25.000 lehetett magyar. Ennek a számnak a valószínűségét emeli az, hogy 1597-ben a látogató Querini püspök 1691 családról s 10.704 lélekről tett jelentést s Jrneg előbb, 1588-ban, egy moldvai államférfi, Brutti Bertalan sze-rint 15.000 volt a katolikusok száma Moldvában. (Au-itier, 122: 24. és 21. o.) A számok tehát igazolják a nagymérvű fogyást, amit Bandinus megállapított s le-hetővé teszik a 20 és 30 ezer közötti egykori magyarság feltételezését.

Ennek a számnak azonban csak akkor volna igazi értéke, ha tudnánk mihez arányítani. Ha tudnánk el-sősorban azt, hogy mennyi volt Moldva összes lakos-sága abban az időben. A magyarságot általában tekin-télyesebb számúnak szokták gondolni Moldva meg-alapítása idején, mint az oláhságot. Mégsem hihető, hogy az a kimutatás, melyet Sánta Péter vajda 1591-ben készített s mely szerint 47.167 lakója volt Moldvának (Domokos, 224: 296. o.) – s ebből tehát kb. 15.000 volt katolikus -, Moldva egész területére vonatkoznék. Elekes szerint a románok félmilliónak állítják mindkét vajdaságuk lakosságát a középkor végén, de erre sincs semmi alap (241: 371. o.). Akárhol is ingadozott azon-ban az oláhság száma a félszáz és az ötszáz ezer kö-zött, tény, hogy az aránylag csekély mennyiségű ma-gyarság is jelentős részt képviselt Moldva lakosságá-ban.

Nem tartjuk fontosnak, hogy az összes ezután kö-vetkező számadatokat közöljük a moldvai magyarok-ról, melyek leginkább csak ingadozó becslések s mint-egy száz éven keresztül stagnálónak, 5000 körülinek je-lölik meg azt. Domokos összeszedte őket egy cikkben: szinte mindegyikük hiányos, ezért csak érdekesek, de nem használhatók (224). Részint az adatok hiányos-

sága az oka annak, hogy a moldvai magyarságot jó sokáig nem látjuk szaporodónak. Meg a járványok s a háborús pusztítások, melyekről nem egy látogató püspök beszámolt.

Ha egy századon keresztül nem is használhatók a moldvai magyarságra vonatkozó adatok, megnyugtató, hogy Bandinus elég biztos támpontot nyújtott s ebből moldvai népünk törzsének nemcsak azelőtti száma kombinálható meg hanem esetleg a későbbi is. Nagyobb nehézséget okoz már az idők folyamán kijuttott vallási és politikai üldözöttek és kivándorlók számának a megállapítása. Ezek a jövevények eloszlottak! az ősi magyar lakosság között, melynek számbeli növekedését ezért nem tudjuk, milyen mértékben kell természetes szaporulatnak és újabb eredetű magyarok belekeveredésének tulajdonítanunk.

Akinek jó a fantáziája, az vissza tud esetleg következtetni a kimenekült husziták számára abból, hogy egy 1571-iki levél szerint Thabuk Mihály tatrosi plébános állítólag mintegy 2000-et térített vissza belőlük a katolikus egyházba, mint olvastuk.

A kuruc bujdosókról is olvastunk egy számot: Sztojcsinban 1743-ban háromszázan voltak. Az emigráltakat számszerint általában alig vehetjük tekintetbe.

A székely kivándorlókra részint ismert telepeikből tudunk következtetni, részint a moldvai magyarság számának nagy, természetes gyarapodásból nem¹ magyarázható növekedéséből. A XVIII. század derekán kivándorlóknak, ismert telepedési helyeikből ítélve, tekintélyes része, talán majdnem a fele, ment át Bukovinába. Az átköltözők számát pontosan tudjuk: 2687 s e szerint mintegy 6-7000-re tehetjük a Mária-Terézia-korabeli székely kivándorlók számát. Ez a szám ma nem nagy s az olvasó szemünkre vetheti, hogy mégis oly sötétben s részletesen ábrázoltuk a 200, 180 év előtti kivándorlásokat. Igaz, elsősorban a kirobbanó s akkor elsőnek és legtisztábban látszó társadalmi bajok megábrázolására tettük ezt s nem a mennyiségbeli veszte-

ség miatt, mely azokkal járt. Mégis, a veszteség is igen jelentős volt – akkor, amit a következőkből láthatunk: a kivándorlók főleg a kat. Csíkből kerültek ki, mert reformátusok elvétele akadtak csak köztük. Csík népességéről pedig olvastuk már, hogy az 1717-19-iki éhínségben és pestisben felerészben elpusztult: a ke-1 reken 25.000-ből 11.343 halt meg s csak 14.438 maradt élve. Egy negyedszázad előtti, 1694-iki tatárbetörés alkalmával meg állítólag 7000 rabot ejtettek Csíkban a tatárok (Nagy, 154: 73. o.). Ha meggondoljuk, hogy e két nagyméretű vércsapolás után kb. 40 év múlva a 6-7000 kivándorló újra főleg csíki volt, könnyen megérthetjük, hogy milyen nagy veszedelmet, pusztulást, veszteséget jelentett már akkor a székely kivándorlás. A kivándorló székelyek száma a múlt század elejéig a moldvai katolikusságnak a XVIII. század közepétől nagy mértékben növekedő számában rejtőzködik s ezt a csak lassú gyarapodásról szóló adatokkal együtt, táblázatban mutatjuk be:

Év- szám	Az adat közlöje	A kath. lakosság száma	Forrás
1744	Jezierski R. Szaniszló bákói püspök	5 500	Auner 122: 48. o.
1766	Zöld jelentéséből következ- tetve	kb. 9.000	„ „ 56. o.
1773	Saint-Priest francia követ	kb. 12-15.000	„ „ 58. o.
1779	Martinotti József missziói prefektus	15.000	„ „ „ o.
1807	Hammer konzul	21.307	„ „ 65. o.
1814	Berardi prefektus	23.331	„ „ 67. o.
1822	Raab konzul	kb. 40.000 (tulzott)	„ „ 72. o.
1830	Lippa konzul	kb. 50.000 (tulzott)	„ „ „
1842	Petrás Ince	kb. 57.000 (tulzott)	Petrás 35: 14. o.
1851	} A jászvásári ppség hi- vatalos schematismusa	45.752	Domokos 224: 303. o.
1868		56.345	Imets 54: 101. o.
1874		58.809	Domokos 224: 303. o.
1902		64.601	Auner 122: 79. o.

A századfordulón tehát, levonva a katolikusok számából a kevés idegen származásút, mintegy 60.000 magyar élt már Moldvában. Ennyit vett fel Weigand is, akinek adatai figyelemreméltóak, mert néprajzi jellege és nyelvhasználata szempontjából is felosztotta moldvai népünket (98):

csángó

(ősi magyarság)	45.000	magyarul beszél	még	18.000
székely (bevándorlók)	13.000	„ „ „	„	12.000
egyéb magyar	2.000	„ „ „	„	_____
Összesen:	60.100	„ „ „	„	30.000

Ahelyett, hogy törődnének a századforduló óta sok cikkben, ismertetésben feltűnt, légből kapott becslésekkel, Domokos számításait közöljük, 1930-ra vonatkozólag. 90.660 kat. élt ekkor Moldvában s ebből kb. 85.000-et lehet magyar származásúnak vennünk. A még magyarul beszélőket, Weigand után úgy látszik, egy kicsit optimistán, 55.000-ben állapította meg Domokos (195: 181-2. o.).

Ezek a számok körülbelül a mai állapotra is érvényesek lehetnek. A vallásukban is elrománosodott magyarokkal együtt joggal fel lehetne duzzasztani a 85.000-et 100.000-re, sőt 125.000-re is (ilyen számokat szoktak mondani kereken a moldvai magyarságról), de az orthodox románokká lett magyaroknak a felkutatására, megtalálására megszűnt minden lehetőség.

2. Különös büszkeséggel követhetjük végig a Bukovinába telepített székelység adatait, amelyeket Oberding szedett össze (227) s mi csak utána ismételnünk, 1786-ban, a telepítések befejezésekor 2.687 székely élt Bukovinában. 1824-ben már, Kiss Károly hadnagy értesítése szerint (26) 5449-ben voltak, tehát egy emberélet alatt megduplázódtak. Gegő 1838-ban 7-8000-re becsülte őket, hallomás után, egy kicsit túlzottan (31: 117. o.). 1866-ban a nagyváradi piacon már 10.000-nek

állították magukat árut szállító bukovinai fuvarosok az érdeklődő Krisárnak (51). Az 1880-iki osztrák népszámlálás, pontosan, 9.887-ben állapította meg számukat. Annak ellenére érték el a nyolc-tízgyermekes családok ezt a számot, hogy »1845 és 1846, valamint 1866-foan a kolera tizedelte meg a lakosságot, 1846 és 1865-ben pedig éhínség pusztított«. A nyolcvanas évektől kezdve járványok, visszatelepítések és kivándorlások apasztották a bukovinaiakat. Az 1883-iki magyarországi visszatelepítés, melyről még szólunk, 4000 embert hozott be belőlük az országba. 1886-ban súlyos járvány, a difteritisz szedte közülük a gyerekeket, három éven át mintegy 1000-1200-at. 1888-tól 1910-ig a magyar földművelésügyi minisztérium mintegy 6500-7000 lelket telepített haza falvaikból. Az amerikai kivándorlások kb. 1000 embert mozgattak meg belőlük. E nagy megcsapolások sem törték meg a nagy szaporodás erejét. 1900-ban 10.248-an, 1910-ben 11.860-an, 1920-ban 13.827-en, 1930-ban 15.650-en voltak, ma mintegy 16.000-en „élnek a székelyek Bukovinában. Oberding becslése szerint a Magyarországra és Amerikába elszármazottakkal együtt 32.000 fő körül mozoghat máiszámuk (227: 195-204. o.).

Meg tudjuk-e vajjon kellőképpen jutalmazni ezt a másfél század alatt megtizenkétszereződött derék népünket azért a szép példáért, melyet egészséges szaporodásával a fajtánk elé állított?

3. Oláhország felől, Szerénységben és az egykori Sacueni vármegye területén, mint mondtuk, teljesen elasszimilálódtak a magyarok. A később s máig is itt feltűnők nem utódjai a középkoriaknak, hanem egészen más eredetűek: mintegy másfél század alatt folyton gyűlő kivándorlók.

A középkoriak végső elmerülésének még tanúi lehetünk. Azokban a városokban, amelyekben magyar

ferences kolostorok működtek, volt még pár száz magyar az újkor elején: Tergovistyében 130, Hosszúmezőn 250 s Râmnic-Vâlceában 180 magyart jegyzett fel Arseno püspök 1581-ben (Auner, 122: 22. o.). 1640-ben azonban már csak Hosszúmezőn talált 500 magyar lelket szászokkal keverten Baksics püspök s Tergovistyében egy magyar kapitányt (2). Ezzel nyoma is vesz a régi keletű magyarságnak. A legközelebb feUúnó adat már újabb eredetű magyarokat takar: Bukarestben 1804-ben 194 osztrák alattvaló élt (Auner, 122: 58. o.) s e 194-ben kell keresnünk az első oláhországi magyar kivándorlókat.

Az elsőket nagy számban követték újak, mindvégig, mindmáig. Ürmösy 1844-iki feljegyzéseit összegezve, 12.000 volt már a magyar a század derekán Oláhországban s 14.000 az eloláhosodott magyar (36). (Az utóbbi számban részben valószínűleg a XVII., XVIII. századi magyar eredetű sloboziák népét kell látnunk.) Sükei, az akkori bukaresti pap, megcáfolta ugyan Ürmösyt s csak 3000-nek állította a magyart Oláhországban (37), de Ürmösy értesítése a valószínűbb. Gega ugyanis már 1838-ban 5000 oláhországi magyarról adott számot (31: 115. o.) s nem sokkal később 1862-ben pedig azt állította Tasnádi Imets, hogy a Duna-fejedelemségekben 80.000 felé jár a magyar. A kivándorlás mértékére jellemző volt, hogy egy évben »csupán Csíkés Háromszékből 10.000-nyi székely költözött be Moldva- és Oláhországba« (49).

Ha nem akarunk eltévedni a számokban, figyelemzetnünk kell a múlt századi statisztikák természetére. »Magyaron« a magyar állampolgárt értik, a »magyarországit« s közöttte számos nem magyar is volt: a Kárpátokon legettető, Romániában telelő román pásztorság (kb. 60-75%) s kevés szászság is (kb 5%). Az adatoknak tehát kb. a 20%-ában szabad csak magyart látnunk, amint ezt a századfordulói hivatalos statisztika is bizonyítja. Ezt tudva, a Tusnádi-féle 80.000-es

adatból csak mintegy 15-20.000-et tarthatunk magyarnak Romániában a Bach-korszak idején. (Nem számítva persze az emigránsokat, akik csapatokban menekültek ki s a Napoleon-féle terv szerint mintegy 1-2000 főből álló légióval akartak Románia felől Erdélybe támadni.)

Egy 1870-es statisztika szerint 15.867 erdélyi tartózkodott Romániában s ebből mintegy 6000-et vehetünk magyarnak (Hintz, 59: 32-43. o.). Hivatalos becslés szerint 1880-90-ig kb. 50.000, 1890-1900-ig pedig mintegy 20.000 ember vándorolt ki a szomszédba (84: 104. o.). Megérthetjük e nagyarányú népmozgalomból, mely legelőkébb a vámháború és erdőtagosítás idején volt, 1880-90 között, hogy a századfordulón a tusnádi székely kongresszuson negyedmillióra túlozták a csángókkal együtt a székely kivándorlók számát (Simon, 104: 149. o.). Bár cáfolni épúgy nem lehet a romániai magyarokkal kapcsolatban emlegetett számokat, mint bizonyítani, valószínűbbnek tarthatjuk Sebestyén Ede számításait: Colesco román statisztikus szerint a századfordulón 5.489.296 román, 104.108 osztrák-magyar állampolgár s 22.072 román protektorátus alatt élő polgár élt Romániában. A két utóbbi számból nyugodtan 120.000-re kerekíthetjük az osztrák-magyar honosokat s ebből 80.000 volt kb. magyar, a csángókkal együtt pedig az egész Romániában mintegy 150.000. íme, itt a kivándorlási adatok megbízhatatlansága: két egykorú becslésben, a tusnádi kongresszusban és Sebestyénében 100.000-es különbség van.

Arról, hogy a Romániában élt székelyek számát még csak megközelítően pontosan is megállapíthassuk, le is kell mondanunk. Meg kell elégednünk, azzal, hogy 1899-1913 között hivatalos statisztika készült a kivándorlókról s ez legalább a veszteségekről tudósít, ha a romániai magyarság számának a megállapításához nem is tud hozzásegíteni (84: 83-90. o.):

Kivándorolt Románlába 1899—1913	lélek	10.000-re esett	a terméshes szaporulat %/o	Visszavándorolt lélek 1899—1913	10.000-re esett	a kivándorlók %/o-a
Magyarországból	102.378	3·4	3·0 ⁰ / ₀	15·646	0·6	15,4 ⁰ / ₀
(Ebből Erdély	87.838	22·7	23·0 ⁰ / ₀	13·937	3·6	15,8 ⁰ / ₀
Csik	2 829	13·7	10 6 ⁰ / ₀	190	0·9	6,9 ⁰ / ₀
Háromszék	4.476	20·8	21·5 ⁰ / ₀	685	3·2	15,4 ⁰ / ₀
Udvarhely)	3.837	21·0	22·9 ⁰ / ₀	424	2·3	10,9 ⁰ / ₀

A magyar kivándorlókat külön csak 1901-13-ig jegyezték fel.

Magyar kivándorlók 1901—13	Lélek	Évi átlag	a kivándorlók %/o-a
Magyarország	17.366	1.336	19·4 ⁰ / ₀
(Ebből Erdély	14.803	1.139	19·2 ⁰ / ₀
Csik	2.292	176	95·7 ⁰ / ₀
Háromszék	3.000	231	90·3 ⁰ / ₀
Udvarhely)	2.981	230	82·6 ⁰ / ₀

Nemzetiségük szerint csak 1911-13 között figyelték a kivándorlókat:

Kivándorlók 1911—13.	Románok		Németek		Magyarok %/o
	lélek	%/o	lélek	%/o	
Magyarországból	16.509	76·6 ⁰ / ₀	1.738	8·1 ⁰ / ₀	14·3 ⁰ / ₀
Ebből Erdély	15.119	79·2 ⁰ / ₀	1.258	6·6 ⁰ / ₀	14·1 ⁰ / ₀

A fenti adatok szerint tehát, a század elején, amikor évenként egy kisebb magyar falu népét veszítették el Románia felé, 95-100.000-re szaporodott fel a magyarok száma a szomszédországban.

Hogy ez a szám mennyire gyarapodott meg a világháború után, arra csak találgatások vannak. Volt idő, amikor Bukarestben 100.000-es tömegben verődött össze a munkakereső magyarság s mi fanyar büszkélkedéssel állapíthattuk meg ilthon, hogy Bukarest a har-

madik legnagyobb magyar város Budapest és Szeged után. Pontosan számbavenni azonban nem lehetett a »harmadik magyar város« elszéledő, meghúzódó, munkás magyarjait s méginkább nem a Romániában másutt megbújó magyarokat. Hogy miért nem – beszéljenek erről a legilletékesebbek, regáti magyar papok, akik megpróbálták a számbavételt s közöltek is hozzávetőleges adatokat a magyarokról (Oberding 230: 46-7. o.):

Szigethy Béla „A regáti misszió” c. munkájában („Szórványainkról” a Kiáltó Szó kiadása, Kolozsvár, 1935, 53. old.) a munténiai, olténiai és dobrudzsai róma. kat. magyarság számát 60-65 ezer főre teszi. Az 1934. évi református egyházi statisztika szerint pedig a nyilvántartott református hívek száma 51 ezer fő volt. Az evangélikusok és unitáriusok 10 ezer főt tennének ki. A magyarság száma tehát e területen 125 ezer fő körül mozogna az egyházi statisztikák szerint. Az egyházi statisztikák azonban nem vehetők alapul, mert a Regátban élő magyarságnak csak egy része véteit fel magát nyilvántartásokba, nagyobb része távol él az egyháztól. Nagy Sándor: „A regáti kérdés” c. munkájában rámutat a számbavétel nehézségére. Nyolc-tíz kisebb-nagyobb csoporttól eltekintve – írja – a régi királyság magyarsága a legteljesebb szétszórtságban él. „Egy tekintélyes szervezetnek éveket és hatalmas pénzüsszeget igénylő munkájára volna szükség egy valamennyire is teljes népi kataszter összeállításához, még akkor is, ha ez minden külső (hatósági) gátlás nélkül végezhetné munkáját, ha az állandó fluktuálás okozta nehézségeket is ki tudná küszöbölni s végül, ha népünk minden magyar-számbavétellel szemben tanúsított aggodalmát, tartózkodását és ellenszegülését is le tudná győzni. A számbavétel eredménye attól is függ, hogy magyar mivoltunknak milyen ismérveit tartjuk szem előtt, az elidegenedés lejtőjén meddig megyünk utána nemzet-testvéreinknek, milyen céllal végezzük ezen számbavételt és hogy milyen külső erőt s belső értékeket tudunk felmutatni azoknak, akiket magunk közé akarunk számlálni. A magunk részéről, hogy senki nagytással ne gyanúsítson, még a regáti magyarság lélekszámának háború utáni megsokszorozódását sem kívánjuk kihangsúlyozni, hanem megmaradunk a már 1902-ben megállapított 250.000 léleknyi regáti magyarság mellett. De viszont ha valaki ezt a számot félmillióra emeli, azt sem tudnók megcáfolni és nem mernénk meghazudtolni”. (Nagy Sándor: A regáti kérdés. „Egyházi Újság”. Bukarest, 1932. évf., 8. szám).

A 125 és 500 között ingadozó becslésekből a kerek 200.000-es számot szokták a legvalószínűbbnek tartani. Ennyi volt tehát az utóbbi esztendőben a városlakó, gyökértelen, munkás magyar a Regátban. Ha ehhez hozzáadjuk a 100.000-nyi moldvai és bukovinai falulakó csángóságot, 300.000-ben állapíthatjuk meg a Kárpátokon kívül élő magyarság számát a legutóbbi időben.

Ez a nagytömegű magyarság egyenlő a székelység felével. Két vármegyét tiszta magyar lakossággal tudna⁵ megtölteni. Ha ez a két vármegye például Beszterce» Naszód és Szolnok-Doboka lehetne – nos, ebben ma mindenki meg tudja mérni veszteségünk nagyságát s meg tudja érteni bűnünket, mellyel elveszésre ítéltük kintrekedt és kivándorló népünket, ahelyett, hogy Erdély belseje felé irányítottuk volna.

MILYENEK A KÁRPÁTOKON KÍVÜLI MAGYAROK?

1. Eredetük, sorsuk és számbeli adataik végigkövetése után azt vizsgáljuk a Kárpátokon kívüli magyarokban, ami állandó, nem változó bennük. Idézzük meg a szemünk elé őket utazók leírásain és kutatók feljegyzésein keresztül: milyen a külsejük, környezetük s ismerjük meg szokásaikat, tulajdonságaikat, jellemüket.

a. A moldvai magyarság értékes emberi tulajdonságait Gegő írta le először (31: 50-1. o.):

A' moldvai magyaroknak a' moldvánoktól eltérő saját tulajdonságaik, szokásaik; jelesen:

1. A' munkásság: mellynél fogva, midőn a' lomha oláhok pitát, málét rágnak; ezek búza kenyeret is esznek. Midőn azok még álrüháikat is gyapjúból hordozzák; ezek kender, len, pamut vagy gyapot önszövetet viselnek. Midőn azok porban üldögélve esznek 's alusznak is; ezek székeket, asztalt 's divánt (ágyat) használnak kényelmökre... Ezek mindenben tehetősbek. Imiét vehette a' következő bojár közmondás is eredetét: „Egy magyar tiz moldován”; értsd: feletti.

2. A' vendégszeretet. Ezt a' moldovánokban sem tagadhatni; mert saját tapasztalásomból tudom, hogy az utazóval az oláh is kész megosztani falat máléját.. De őket sokkal felülmúlják a' székely származatu telepek; ezeket pedig a' chángók, kik, kivált a' magyar vándort az útról is behívják hajlékukba, mondván: „Jöjjön bé lelcezkém! megebédelem”, 's miután megvendéglettek, magok köszönik meg „Az Isten fizessze meg a Krisztuskának” szavakkal, hogy a' vendég őket meglátogatni szíveskedett.

3. A' nemzeti összetartás: melynél fogva, ha valaki közülök törvénytelen tettei miatt fogságba jut, ők azért az illető előjáróság előtt kezekednek, 's a' vétkest magok fenyítik. A' kivetett adót egymás közt elintézik. Egymást segítik, látogatják, vigasztalják 's a' t.

4. A' külső és belső tisztaság. Ez olly tulajdonuk a' moldvai magyaroknak, hogy ha az utazó egy házkörbe betekint 's azt csinosan találja, ha lakosait nem látja 's hallja is, bátran magyarokra számolhat; kivált, ha már oláhok körében is vala. A' belsőre nézve elég legyen azt mondani, hogy a magyarok nem ismerik az oláh tschugubinát (kerítő); sőt nevendékeiknek a' szülői jelenlét kívüli társalkodást is tiltják.

Petrás Ince feleletei D obren tei kérdéseire, minden-napi életükről, ruházatukról s Petrás egy-két hosszú megfigyelésen alapuló tapasztalatáról iádnak számot (35):

3. kérdés: Földművesek-e? pásztoemberek-e? vagy miféle mesterséget űznek?

Legnagyobb számmal földet, búza, rozs, árpa, len, kender, és legtöbb tengeri vagy törökbúza alá (mellyet Puj-nak neveznek) kitűnő szorgalommal művelnek; mellynek lisztjéből a közönséges kenyér helyett használt moldovai eledelt, a' „maiét” csupán vízzel és sóval egybekeverve üstben főzik... Mívelik továbbá a' szőlőt is nem kis szorgalommal, ha nem mindenütt is, és a bor eltartására szükséges edényeket, hordókat készítenek, nem csak magoknak, hanem nagy mennyiségben az orosz és lengyelországi borárosok' számára is, Moldvából minden évben nagy mennyiséggel kiviendőket... Az asszonyok nagy szorgalommal fonják és szövik a' gyapjat, lent, kendert, selymet és pamutot, mellyekből mind ünnepi, mind viselő ruhájokat, férjeik' gyermekeik' magok' és leányaik' számára tulajdon kezeikkel készítik; el is adnak len, kender, gyapot, vászon és gyapjából mindenféle színekkel készített szőnyeget, mellyeket tulajdonképen „festékesek”-nek neveznek... Pásztorságot a' figyermekek közönségesen a felserdülésig gyakorolnak; tartanak pedig juhokat, mellyeknek őrzését szeretik az oláhokra bízni; legnagyobb szorgalommal tenyész-tik a' szarvas marhákat, mellyeknek segedelme által művelik a magok 's földes uraik földjét; lovakat gyérebben tártnak, ezeket inkább lovaglásra mint szekerezésre vagy kényelmükre használják, mellyeket többnyire meg sem szelídítve tenyésztenek, 's szabadon jární engedik az erdőkön... Az ifjaknak télen kötelességük a' barmokra gondot viselni, a lányok pedig a bolondulásig ingvállvarrásban és apró gyöngy fűzésben töltik téli napjaikat, varrnak pedig arany, selyem és pamut mindenféle színű fonalból; de csak akkor válik dicséretére sok varrása, ha tulajdon szorgalma által készült len, gyapot vagy kender vászonra hí-

mezte ... A' gyümölcsfák' nemeit elég szorgalommal szaporítják... A' falvak pedig, főképp a' termékenyebb helyeken, a gyümölcsfaktól erdőnek képeztetnek... A' szilvások nagy számmal ültetettek és közönségesen bőven gyümölcsöznek, melyek gyümölcséből magok is nem ritkán égetik az „égetett bort” (pálinkát); legtöbbször pedig zsidóknak adják gyümölcsüket kifőzésre, ha veszteséggel is, mert magok azzal „mocskolódní” (így ejtik k) nem szeretnek..

4. kérdés. Öltözete a férfinak milyen? milyen a némbéré?

Ruházata a' férjnek közönségesen ez: Széles és hosszú ing, szűk gatyá, öv szőrből szöve a' nők' munkája vagy török műv, melyet ismét széles derékszíj „Dezső” vagy keskenyebb gombos-újj szorít derekukhoz; gyapjú szövötű nadrág, melyet harisnyának neveznek, bocskor vagy csizma, mint az érdekel hozza. A' fejét, napjaiban a' télnek fehér vagy fekete kerekded kucsma, nyáron pedig közép magas tetejű kalap veres vagy fekete szőrszalaggal kerítve fedi. Az ifjakét kedveseiktől kötött, gyöngyfüzér ékesíti. A' némberek' öltözete áll szinte hosszú vászony-ingből, melynek válla különféle hímekekkel ha ki nincs várva 's a' hátán 's mellén lemenő része ha nincs a' szokás szerinti várással ellátva és nem tiszta, az a' hölgy' hanyagságának ocsmány jele. Fejük fehér lenkendővel mindenkor úgy be van burkolva, hogy csupán ábrázatjuk ismerhető. Alsó ruhájokat teszi egy magok által szőtt kerekítő, melyet vagy kerekítőnek, vagy oláhosan katrinczának neveznek, és vagy festett gyapjúból különféle színekkel öltve, vagy csupán sűrű kenderfonálból van szöve... A' leányzók nyákok körüli igen sok rendű, különféle színű gyöngyfüzerek lengnek, a' legközönségesebb apró gyöngyből. Hátaikon pedig övezetjükig lógnak minden sznű keskeny szalagok, melyeknek egyenlő hosszúságú végeiken színlett arany 's ezüst pénzecskék villognak... Az itt leirt öltözet' rende úgy látszik, 's úgy is van, hogy egy az oláh viselettel... Meg kell azt nem ok nélkül jegyezni, hogy valamint a' férfiak, úgy a' nőnemnek is ruhái különböznek az oláhok' ruhájától... Az asszonyi 's leányi ékességek 's piperézések sokkal kitünőbb Hiedelemmel és tisztességgel használtak, mint az oláhoknál... El lehet pedig bátran mondani, hogy magyarjaink igen szeretik megtartani régi öltözeiket ...

11. kérdés. Tudnak-e arról, hogy van magyar király, erdélyi fejedelem, 's magyar nemzet, külön függetlenségét szabadsággal, 's rokonnak tartják-e ezzel magokat?

Létéről a' magyar királynak 's erdélyi fejedelemnek csak a' hírekből 's utazóktól tudnak valamit; de igen keveset, vagy semmit függetlenségükről 's jogaikról (ha kivesszük az Erdélyből bevándorlottakat); minthogy a' mostani állásukhoz képest azokról fogalmuk sincs. Pedig azokat a „nagy magyarországi magyaro-

kaf¹ (így szeretik nevezni ők magok) őseiknek mondogatni benső „tetszéssel szeretik, 's azokkal ismeretlen atyafiságról álmodoznak.

28. kérdés. Van-e bennük átköltözésre kedv, mint a' németben, ki hónát akár melly más földdel hamar felcseréli, vagy annyira ragaszkodnak-e moldvai lakukhoz, hogy azt, ha Magyarországba vagy Erdélybe jöhetnének is, el nem hagynák?

Semmi kedvet vagy kíváncsiságot nem mutatnak a' kiköltözésre, sőt Moldovában is az őseiktől lakott földről csak akkor mozdulnak meg, más földes úr' határin szállásozandók, ha a' földesúri rendkívüli ígát nem győzvé, marhájukból 's élelmükből kifogynak. Mert némelly helyeken annyira robotoltatják, hogy lehető szorgalmuk mellett adójuk 's úri munkájukon kívül nagy gondba kerül mindennapi élelmüket megszerezni. Még is nincs eset, hogy csak a' szomszéd Erdélybe is menekült volna bár egy család, lakhelyét változtandó. Általában a' költözéstől mint a' tüztől irtóznak.

Ballagi Aladár a klézseiek s forrófalviak, a magyarságukat jobban megőrzött déli csángók szókincsét, kifejezéseit s tárgyait figyelte meg jól (72: 9-15. o.):

A klézseiek első pillanatra oláhoknak tűnnek fel. Nemcsak ruhájok, de termetök és arcvonásaik is oláhra vallanak. A férfiak középtermetűek, hajlékony testtartással. Többnyire gesztenye színű finom hajók, lágy mint a selyem; szabadon omlik vállakra, de a tövét, homlokukon, halántékukon és nyákok szirtjén beretváltják. *) Arcuk hosszúkás, szögletes és jobbára himlöhelyes.

A nők kicsinyek, korán vénülnek s hamar összetöpörödnék, mert oláh szokás szerint igen korán mennek férjhez. A húsz éves leány már meghagyatott, vagyis vénlány sorba számít. Egész testalkatú, de különösen végtagjaik rendkívül finomak. Többnyire szőkék s kék- vagy macskaszeműek. Fölötte szemérmesek, nem járnak tárt mellel, mint az oláhok s fejüket fehér lenkendővel úgy beburkolják, hogy csupán arcélük vehető ki. Az oláh csugubinának (kerítő) nincs „náluk keresete. Az újszülöttek közül is legföljebb ha 1 százaléka törvénytelen. A fiatalság erkölcsére leányoknál a vaticák, legényeknél a vatávok ügyelnek fel, kiket évenként közakarattal választanak vezéreikül a maguk sorából ...

A klézseiek mint igazi csángók, selypesen, vagy mint a szászkutiak mondják, pejpesen beszélnek. Csángóknak hívják magukat ... A pejpes beszéd/abban-áll, hogy többnyire c-nek, néha a szó elején s-nek, ejtik/a cs-t; az s-et meg sz-nek.**) Hozzájárul

*) Ez törökös szokás s még a kunoktól örökölhették a csángók (Györffy (172); amint erről már volt szó).

**) E hangokat pontosan Wichmann figyelte meg (114).

még kiesinyítőrag folytonos használata, pl. papocka, cókocka, leányocka, lelkeckém. E sajtóságukat bizton elárulják, mihelyt kinyitják a szájukat. Mert a csángó alázatos köszönéssel fogadja a feléje közeledőt s nincs oly köszöntés-módja, melyben benne ne lenne a c, vagy az sz; ilyenek: dicéresszék a Jézusz, Iszten álgya még, isztennek hagyom, Iszten hirivel járjon...

Korán reggel indultam Forrófalva felé, Zajzon János szekeresgazda „karucáján”.

A lókaruca magyarán fakószekér, melyhez kenderhám dukál. Kis kurta oláhszekér, melyet a gazdák maguk csinálnak. Egészen fából van, kovácsmunka nincs rajta, mert a lakosok a vasmunkáihoz nem értenek. Kócos, macskaló van befogva két rúd közé, melyek fölött a levegőben libeg a fájárom. Oroszországban mindenütt ily fájárom van minden szekéren...

A fakószekér nyújtóján degetes bődön lógingázik. A deget, vagy dohot (Erdővidéken keréksár, az Alföldön kulimász) annyi mint szekérkenőcsül szolgáló föld zsírja. Mojnestre telepedett szélekyek ássák, oly módon, hogy a föld kövérségét kitapogtatván, degetkutát, vagyis gödröt ásnak, s azt sutyóval körülfonják. A fekete földzsírt csigákra alkalmazott vedrekben lovakkal felhuzatván, egy árokba öntik. Ott a víz kiszivárog belőle s hátra marad a nyulékony deget, melyet hordókba töltögetve Oroszországban, Romániában és Erdélyben árusítanak el. A fakószekér faperselye igen természetesen sokat kíván ez anyagból, máskép minél előbb lángot vetne.

A karuca kárumbján (szekérkasfa) átvette magunkat, ... elhelyezkedtünk a szalmaülésen. Jó szerencéjük léssz (kiáltja felénk egy csángó asszony, ki a vállára vetett rúd végén két teli vedret emel.) „Mert teli kártyával (vizes edény) jött velünk szembe, azért mondja” magyarázta az asszony beszédjét /útitársa, a szászkúti lévita/.

Kiérve a nagy útra, amint itt az országotat nevezik, mintaszerű töltött úton vagyunk, melyet kizárólag csángók gondolnak. A bogdánfalviak és forrófalviak híres útkaparók, fővegőkön pléhtáblával és számmal. A nagy utat kétfelől terebélyes gyümölcsfák, főképp meggy, sajmeggy, ágoda (eper), szilva, cseresznye és körtefák szegélyezik... Minden csángó született gyümölcskertész. Falvaik valóságos gyümölcsösök (csángóul: livádák), éles ellentétben az orosz falvakkal.

Ipolyi szerint (Myth. 250.), miként a germánoknál a tölgy, a szlávoknál a hárs az ős mythoszi tisztelt fa: úgy minálunk a diófa... Ha ez így áll, a moldvaiak e részben is ugyancsak magyarok. A diófát nagy előszeregettel ültetik. Van is örömük benne, mert e különben rendkívül lassan növény fa, itt az ős televényföldben buján tenyészik, úgyhogy a harminc éves ágas-bogas diófát hatvan évesnek néznők.

Az öregek tiszte a fák beoltása, A szép horgas magú szilva különösen kedvelt előttük. Már a hurlugy-, vagy bircsóka-szilva kevesebbet érő, egészségtelen, hideglelés, sárga szilva, semdeddig sem áll el, mert héja megrepedez. Körtéik a bódogasszony-, cém-pél-, nyakas-, veres- és mátyáskörte. Almafajtáik a tangyér-, édes-, árpára érő- (az Alföldön: árpával érő), veres-, kaluger-, éveges- (a. m. üveges) és háromféle őszi alma. Kajszi barackjuk úgyszólván nincsen; annál több az őszi barackjuk.

Szekerünk lassan dőcög a végtelen gyümölcsösnek látszó országúton. Időközönként megállunk, hogy paripánk kifújja magát, másként félő, hogy a szegény pára megnyuvad, vagyis téri-tőre kerül a bőre. Ilyenkor le is szállunk s itteni szokás szerint dézmáljuk a gyümölcsfákat. Ágastól törjük a friss gyümölcsöt; ez itt minden útonjárónak szabadságában áll.

Rendkívüli szárazság van mindenütt. Fél esztendeje nem esett e tájon valamire való eső. A бүтүс oláhok mindenfelé hordozzák a keresztet s a csodatevő ereklyéket, hogy megengeszteljék, esőre bírják az égi hatalmat. Ha az útszélen ödöngő csángókkal szóba állunk, az is mind a szecsitáról (szárazságról) panaszkodik. „Nincs aratónk (aratni valónk), hiába megyünk a cérnába (mezőre), hogy hopsába elvágjuk (vagyis, mint felesék learassuk), hátton (borozdán), mezgyén (mesgyén) mindenüt csak rossz áldasz (rossz termés). A kutakbul ész kikevészedik (kiapad) a viz. Puj (török-buza, kukorica) sé termik. Cak kukuta (bүрök) még polemide (mácsony) van béven. Mászt ennünk nem ura (nem lehet), mint cápát (vöröshagyma) még cihányt (csalánt; tavasszal, mikor gyenge, megeszik). Nem adja a kezünk (nincs módunk benne). Nagyon rossz áldasz volt az idén”.

Csүry Bálint templomozásukról és társas életükřt őrt gondosan (208 a: 247-53. o):

Eddig még magyaryelvű volt a kántoruk, vagy mint őк nevezik a gyák, vagy deák, kinek megtartásába, vagy elbocsátásába nekik is van befolyásuk. Hallottam esetet, hogy „a deákat a nép elbocsátotta állásából, mert nem tudott magyarul. A deák tartja a vasárnap délutáni hatórai istentiszteletet ő oktatja a serdülő ifűságot a vasárnapi iskolákon a vallásra. A templom a csángók vasárnapi gyűlekező helye. Felejtethetlen benyomást tett rám, mikor első alkalommal jelen voltam egy ilyen vasárnap délutáni tanításon és istentiszteleten. A csángó nők színes házi-szőttes, vagy himzett viseletükben, a férfiak fehér, nyári vászonruhában, himzettnyakú ingben, fekete szálakkal tarkázott piros-csíkos övvel jelentek meg. Nők és férfiak külön csoportban ültek. Elől az öregek, hátul a fiatalok. Közvetlenül a szószék és oltár körül a gyermekek. A deák, vagyis a kántor éppolyan ruházatban, mint'a többi falusi férfiak, kiáll a középre és tanít, imádkozik a csángók nyelvjárásán. Templomi tanítás és ima

csángó nyelvjárásban. Ez az egyszerű, részint ódon, másrészt elszigeteltsége miatt újszerűvé, szokatlanná fejlődött magyar nyelv ennek a távoli elfelejtett kis magyar néptörődéknek kicsiny templomában életem egyik legmegkapóbb élménye volt. A kántor a vasárnapi iskolásoknak Mária Magdolna történetét elbeszélve, a bűnről tanított, a hazugságról, mások rágalmozásáról, mint a legelterjedtebb bűnökről. Hogy a kicsi bűn is úgy lealacsonyítja az embert, mint a nagy. A bűnös ember Isten és ember előtt becsutelen. Ha bűnös vagy, „hiába dicsekszel azzal, hogy magyar vagy”, mert semmit sem érsz, sem Isten, sem emberek előtt. A deák vezeti az egész délutáni istentiszteletet. A litánia egyes mondatait éneklő hangon s a jellemző sz-ező csángó nyelvjárásban adja elő: Ó Jézusz, ó Jézusz, ó Jézusz! Légy irgalmasz, légy kegyelmesz! A nép minden mondatot hangosan utána mond, valóságos utána kiált a deáknak. Elül a meggörnyedt, nyolcvan felé járó öreg csángók és csángó nők reszketeg hangjától, hátrább az ifjak harsogó, a nők s az oltár körül a gyermekek csengő kiáltásától valóságos megelevenedett, zúgott, visszhangzott a templom. A csángó a templomban valóban kiált az Istenhez.

Az istentisztelet végén befejező ének következik, egy régésrégí ének, melyet az egész gyüleket énekel:

Nyújtsd ki mennyből, ó Szüzanya kezedet,
Ne utáld meg szükségében népedet.
Óltalmazónk Isten után csak Te vagy,
Légy szószólónk, mert szavad ereje nagy.
Mária, ó Mária! Mária, Szüzanya!...

Istentisztelet után végignézzük az ogradában (a parókia udvarán) az ifjúság tancát is, mely a kántor és a szülők szigorú felügyelete alatt folyik. Ebbe a tancba 15-19 éves korig járhatnak a fiatalok. Csak fiúnak fiúval, leánynak leánnyal szabni! itt táncolni. Az erkölcs és illem nem engedi meg a vegyes tancot. Még táncolják a csárdáshoz hasonló kettőt, de az öves, melyet egymás övébe fogózza, meg a kezes, melyet kézzel összefogózza járnak, körtánc, tehát román...

/A csángók/ szeretik a gyermeket. Ritka a gyermektelen házaspár, míg a többgyermekes közönséges dolog náluk, Kár, hogy nagy a gyermekhalandóság. Ennek egyik oka az orvoshiány lehet, meg hogy sajátépitésű házaik s benne az életmód nem igen felel meg az egészségügyi követelményeknek. A gyermeket nagy gondnal nevelik, mégpedig nemcsak kiki a magáét. Nem egyszer láttam, hogy a gyermeket, ha helytelenül viselkedett, az idegen is megszólította és megintette.

Egy alkalommal egyik faluban járva, két apró gyermek: egy leányka és egy fiúcska szaladt el mellettünk nagy kiáltozással.

– Apókán, apók ám! (nagyapám).

Látjuk aztán, hogy kiáltásuk egy szálas öreg csángónak szól.

ki emelt fejjel, merev tartással, botjával tapogatva jött velünk szembe. Vak volt az öreg nagyapó.

Az öreg ráncos arc a kedves hangok hallatára kiderül, nagyapó széttárja karjait s unokáira hajolva, magához öleli őket.

– Kabalám, csitkóm! – kiáltja szerető becézéssel, hol az egyiket, hol a másikat csókolgatva. (A kabala a leánykának, a csitkó a fiúcskának szól).

E kis ízelítő után, helyszüke miatt, a meg tovább is érdeklődőket utasíthatjuk a csángókról szóló néprajzi, nyelvészeti cikkek és munkák hosszú sorára (45, 57, 58, 60, 65, 72, 90, 91 95, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 125, 186, 189, 190, 195, 198, 200, 201, 20% 210, 214, 217, 219, 220, 221, 225, 238, 239).

b. A bukovinai székelyek nem veszítették el székely jellegüket. Életük, ruhájuk, szokásaik, tulajdonságaik egyeznek a székelységével, néprajzi s emberi ismertetésük és megismerésük egyaránt a székelység körébe tartozik.

C. A kivándorlóról csak mint embertípusról van képünk, egy sötét kép, a züllött, tönkrement emberé. A derék, szorgalmas munkás magyar, aki Romániában pénzt gyűjtögetett magának s a magyar munkás jó hírnevét terjesztette (s amilyen a múlt század derekát elég sok volt), elkerülte az utazók figyelmét. Ez érthető is, ha a kivándorlás szomorú tényéré gondolunk. Bizonyára a riadalmukat akarták kifejezni az írók, amikor, visszajjesztési szándékkal is, a tönkrement, elzüllött, kocsmázó magyarról írtak csak, mely szinte egyetlen ismert romániai kivándorló-típusunk. Erről írt többek között Tornyai Ferenc kat. pap is, gyurgyevói tapasztalatai alapján (83):

Alig voltam új állomásomon, már untig meggyőződtem magyar híveim hűtlenségéről. Püspökömtől kezdve mindenkinek nagy szájjal eldicsekedtek, hogy olyan pap nincs több a világon, mint az ő papjuk, büszkén hirdették munkásságomat, önfeláldozásomat, De azt megbecsülni, nem csak, a hogy ez katolikus emberhez, hanem közönséges magyar emberhez is illett volna,

már csupa hálából is; arról nem is áldottak. A német híveimnek köszönhettem, hogy éhen nem haltam, vagy nem' szorultam az utcára, hogy mint kath. magyar pap alamizsnából éljek.

Magyarjaim legnagyobb része a papi fizetésről tudni nem akart, hanem inkább távol tartotta magát templomtól, paptól, a míg csak haláleset, keresztelés, vagy más kényszerűség nem zaklatta hozzám, oly annyira, hogy ha később valami közölni valour volt magyar híveimmel, azt csak a sörházban tehettem, ott, hová egyszer a szemes magyar kocsmáros, mikor elmentem előtte, úgy szólított be nagy nevetve: „Parintele, hát tessék betérni! Itt vannak a magyarjai mind.

2. Lelkük és szívkük megfogására ismerkedjünk meg a Kárpátokon kívüli magyarok egy-két dalával, meséjével is. (Jegyzeteket 1. e fejezet végén.)

a. MOLDVAI CSÁNGÓ MESE ÉS DALOK.

1.

Az ember élete.

Neki fogott az iszten, ke¹ nem vala mit csánnyon², csántán e földet, meliken ielünk. Láttán, ke nem ál jól földnek pusztán, csánt emberek, kucsákat³, magá-rakat⁴, is mindent, mit látunk sze nem látunk szemeink-vei. Zut onnét megcsántán ükét, elejbe gyüjtén. Is ilü napot⁵ ígért nekik.

Elébbszer eléhittán zembért, is mondotta neki:

»Te ember, te légy gazda földén, is mindenén, is vigaggy harminc évig, is aggyis is ilj!«

Mikor halta zember, ke csak harminc évig kel él-jen, riutt⁶ az iszthenek, hogy mért csak annyi ilü napát ad, sze nagyon köveszeltin⁷. Ziszten halgatta, is

¹ de, mivel, hogy

² csináljon (csán = csinál)

³ kutyákat

⁴ szamarakat

⁵ életet

⁶ rívott, rítt

⁷ keveselte

nem mondott neki szemmit. Zután elihiltán, amágárt, sze mondotta neki:

»Te ilü napáidba hordozz, húzz, is viszely, nogy nehezsígekét, nogy munkákat, is ily kilencven esztendeig«.

Mikor halta a magár, ke kilencven esztendeig kel ilyen (éljen) ulyan nehezen, bögni fogott, udzs mind e magár, is ríni fogott, sze kértin az isztent, hodzs védzseu viszva zesztendejibül.

Okkor az iszten meghalgatta, is lehúzott neki húsz esztendőt.

Mikor ëz⁸ ember hallottan, ke lehúzott húsz évet e mágártul, odaszökett, reménykedve-kérte az isztent, hodzs aggyán oda neki. Ziszten ideatta.

Azután odahittán a kucsát, is mondotta neki:

»Te kucsá, te légy embernek jó barátcsa, örezd rossz emberektől, is minden rosszakaratutul, udzs, hodzs még a hódhoz is ugassz. Is ily hetven esztendőt«.

Okkor a kucsá ordítani fogott, hodzs mit csány-nyon ü hetven esztendeig, nekozológyék², kértén az isztent, hodzs vegyen le zélő napáibul. Ziszten lehúzott neki húsz esztendőt.

Mikor meghaltán ëz embër ászt, felszökett, sze reménykedve ësménd kértin, hodzs aggyán oda neki. Ziszten ideatta.

Azután eléhittán a mómiccát³, is mondotta neki:

»Te mómicca, te ledzs emberkipbe, is dzsermék eszbë, sze ily ötven esztendeig. Mikor meghaltán ászt, siratódott, mind e dzserekék, sze kértin ez isztent, kuitissán⁴ meg ez élő napáit. Ziszten eltéri, sze lehúzott neki húsz esztendőt.

Zember köszentlen⁵ zilü napáitul, odaszökett, is kértin, aggyá oda neki. Ziszten ideatta.

¹ ez, e = az, a

² küszködják

³ majmot

⁴ kurtítsa

⁶ elégedetlen

Zután elrendeltin mász móldu elevenszíget, termettsíget,¹ amit teremtett, is elüle kültin úket: No immám mennyetek, ilyeték, hodzs kirendeltem nektek.

Elmentek, helyeket fogtok, Moldovábc, Nagymagyarországbo, kisöbben Amerikábo. Is ilni fogtok.

Zembër ilt harminc esztendeig, ippeg mind a sászárók abba a tájba. Zután harminctul ötven esztendeig óltak dzsermekéi, niépe, dolgozott nehiezbül, hozott haza, ami kel házhoz, mert ezek óltak a magárnak esztendei.

Zután zembër ielt ötventül hetvenig mind e kucsa, ürzi vagyonszágát, s ugot, mind e kuc&a hódhoz, gyet² valéki közeledik, vedzsën el e vagyonszágát. Imraáii ezek óltak a kucsától Való esztendők.

Hetven esztendőtül Member eszik bé dzsermekéknek nyomikba, ulyan eszet hordoznak, kacagnak mind e dzsermekék, mit lát másznál, csán ő isz, éppen mind a mómicca, mert ezek a mómicca-esztendők,

les ki iel többet kilencventül, vadnak ördög-évei, és mász móldu lélektől, meliktül még elkívánta, mert ászt képzettül³ zembër, ke lesz örökkén sászár, mind a harminc évben.

2

Gazdag czángó volt az apám,
Rokojába járt az anyám,
Zidók hozták azt vászárra,
A' meredek Szósz-Jázlóra.

Apám, anyám mind jól éltek,
Szók czukojjal* nem czeréltek;
Mikor ő kémek elhaltak,
Nekem csak egy Guzmát hagytak.

¹élő lényeket, teremtményeket

²ha

³képzelve

* czukoj, csukoj, csukuj: oláh bojárok hajdúi, jopuj zsoldosok.

Igaz hogy én szegény vagyok
 De lám szükségim szem nagyok,
 Vagyon egy barna asszonyom
 'Sz avval szükségim' pótolom.

Húsz juhunk van 'sz egy tehenünk,
 Mamaliga** a' kenyertünk;
 'Sz mégisz jó időket töltünk,
 Pap 'sz patikára nem költünk.

3.

Ugyan mért lennék én szegény
 Szósz-Jázlói czángo legény?
 Ninczen-e nekem egy bundám
 'Sz h ó f e h é r színű harisznám?

Övemet zöld r e fesztettem,
 Guczmám' ve r e s z s z el bé szegtem,
 Nem fáj nekem szem bú, szem kín,
 Mert enyhít ez a' h á r o m szín.

Ez volt ám a' czángo színe
 A' míg együtt vert a' szíve
 De most nem ver együtt szíve
 Azér sok a' czángo színe.

1.

Nagy madarat láték nagy bánatba
 Magosz fényű fának tetejébe
 Úgy szól úgy szói úgy keszereg
 Fejit földbe csökkesztette
 Magát holté eresztette.

Oda mené kisszgöricze kérdi
 Mit szirsz, mit szirsz te nagy madár

* mamaliga: málé, v. kukoricaliszból készült sütemény

Hogy ne szirj ak kissz göricze
 Ha egyszer társzam elvesztettem
 Ne szirj ne szirj te nagy madár
 Társzad helyett társzad leszek.

Nem kell nekem szenki társza
 Szenki társza szenki átka.

Erdőt mezőt esze jártam
 Csontját bontyát esze gyüttem
 Kápolnába rakogattam
 Tulu jávai megfedtettem
 Vérivel m egf esz lettem.

5.

Vidd el madár, vidd el
 Vidd el leveletem
 De nem igen messze
 Gsak e' tenger mellé.

Apámnak anyámnak
 Tedd ez ablakjára
 Ablakjáról vedd el
 Tedd az asztalára.

Tudom mingyárt kérdik
 Hogy vagyok mint vagyok,
 Tudjad megmondani
 Tatár rabja vagyok
 Földig vaszba vagyok.

6.

Éjen el mének Rószám valamerre
 Magyarország köllös közepibe
 Ott beszállok lilium képébe
 Édesz anyám háza ele jibe.

Olt isz kötnek gyöngyöt a' nyakamra
 Aranyövet karcsú derekamra.
 Úgy indítanak fel a bécsi útra
 Hol meg éjen juthatok nagy szomoruszágra.

A' nagy urak jönnek látásomra
 De nem jönnek szabadításomra
 Szabad nekem ez útra kimennem
 Mert meguntam a' pusztában ülnöm ...

Éen Isztenem valahára
 Űszely gondot ez árvára
 Hogy ne jusszon budoszászra
 Egyik ajtóról e' mászra.

7.

Úgy jó napriil napra bánat a fejemre
 Nagy fájdalom szállott bánatos szívemre.

Ha e nap elnyugszik az elmém bujdoszik
 Hoszū tenger éjjen szoha el nem nyugszik.

Ha nekem isz volna egy író diákom
 író diákomval levelet íratnék.

Bizott emberemtől bátyámhoz küldenem
 Bátyámnak házához apám udvarába.

írom levelemet nagy szetét tömleczebe
 Kérem Iszténemet nagy alázatosan.

Hogy ha még valaha hazámba vihetne
 Az Iszténemnek új fogadást tennék.

Az ő szent házába mindennap elmennék
 Nyomorult rabokért szívből könyörögnék.

8.

Most van esztendeje mászodikba fordult
 Hogy az éjen édeszem háborúba indult
 A' hosszú utakat elejibe vette
 A' but 's a' bánatot magához ölelte.

*Keszéerj el engemet bár csak a' kapudig
Ha kapudig nem isz bár csak az ajtódig
Onnét elmének én szívem egyedül is
Ingem Iszten öröz, örözzön téged is. ʀ*

*Tunya neked szívem ágyadba heverni
De rószi nekem kincsem hadak között lenni
Hadak között lenni rólad gondolkodni
Titkos bánátimat éretted szenvedni.*

*Az esső isz esik köpönyegem ázik
A szél patkójától a' kő isz szikrázik
Győzünk-ie vagy veszünk tán immár elválnak,
E szók szenvedés tán meg jutalmazódik.*

9.

O szegéjny budoszó legéjny
Idegen földről jövevéjny
Szenjesz szakadozott ingbe
Fejéer rójlosz köpenyegbe.*

*Ő meghúzta szegéjny magát
Hol őt meg e nap szem szüli
Nap szem szüti világosszan
Még e hold isz homályosszan.*

*Napom napom fényesz napom
Szusz még egyszer világosszan
Nem mindétig homályosszan
Hogy hazámat ne szirasszam.*

*Ha az erdőt levághatnám
Szép hazámot megláthatnám
Látom füsztit de csak élig
Hogy éz égen feketéllik.
éjny, mindenütt csak egy syllabát téssen.*

Nincsen nekem apám sz anyám
 Ki gondot üszel jen rivám
 Gondüszelő szent Uriszten
 Csak ő üszel gondot rivám.

Éjen Isztenem valahára
 Üszelly gondot éz árvára
 Hogy ne juszszon budoszászra
 Egyik ajtóról e mászra.

10

Csak azért szeretem
 A csángó lányokat,
 Tuggyák ők megsütni
 Szép font kalácsokat.

Ha meg tuggyák sütni
 Szép font kalácsokat,
 El is kapják érte
 Szerelmes csókokat.

Azért nem szeretem
 Moszka rút leányát,
 Ő meg szokta inni
 Az erőss pálinkái.

Nem szerethetem én
 Az olá rest lányát,
 Nem tuggya megfőzni
 Keverni máléját.

11.

Mikor nagy lány voltam,
 Szabad madár voltam,
 Ha este el mentem,
 Regvelhazamentem.

Senki azt sem kérde
 Hol jártál, hol ültél
 Hol ittál, hol ettél
 Kivel beszélgettél.

De hogy férhez mentem
 Fogoly madár lettem,
 Csak szomszédba mentem,
 Mingyárt haza mentem.

Mingyártis azt kérdek
 Hol jártál, hol ültél,
 Hol ittál, hol ettél,
 Kivel beszélgettél.

Míg számomat adám,
 Addig elis kapám,
 Karcsú derekamra
 Jó verést hatomra.

12.

Arpacipó, kenderlepény
 Szép Czillandi ullyan legény
 Belsőföldön* ő nagy vezér;
 Kit meglát, senkitől sem fél.
 Eszik, iszik, mulatozik
 Szép népivel hadakozik.
 Szép Czillandi rezes kardja
 Ez a Bőért elvagdálja.
 Sir a B o ér keservesen,
 Nem sétálhat Bukurestben.
 Sétálhatna ha akarna,
 Ha nyakával nem gondolna.
 Ne gondolna a nyakával
 Hogyha élne igasságval.

13.

Kisétálék kis kertembe
 Virágim közé,
 Nagy égi hármal lepte be
 Virágom színjét.

Kí'iss görioe ritta sétál
 Kicsi sárig lábával,

* Itt Belsőföldön Moldvaoláhország, Külsőföldön pedig
 Magyarország értendő.

Megszól lilám kis göricét
Szájom szovával.

Megszullítám fülyemülyét
Én szerelmemet
Jöjj be hozzám, édes szívem
Szép kedvesemet.

Én nem ménék, édes szívem,
Mert megutáltál,
Én helyettem, édes szívem
Mást választottál.

Jól megnézzed, édes szívem,
Kit választottál
Tiszta víznek színye alól
Mérget ne igyál.

Sem nem szebbet, sem nem jobbat,
De még ullyant sem.
Nem felejtlek, nem felejtlek,
Téged sohasem.

14.

A csángó lányok derült mondatai kiáltozva, elhangozva, danolva, ugrálva egy menyasszony elvitelekor. Klézsén, 1880 november 25-én.

Szép az uca, ha poross,
Minden lány szép, ha piross.
Ha piross nem színtelen,
Csókot kap ő hirtelen.

Ha nem piross színtelen,
Csókot kíván végetlen.
Csókot kíván végetlen,
Ha kap, es csak véletlen.

15.

Czángó magyar, czángó magyar,
Mivé lettél czángó magyar?
Ágról szakadt madár vagy te,
Elvettelve, eltemetve.

Egy pusztába telepedtél,
Melyet országnak nevesztél,
Moszt sze országod, sze hazád
Czak az Ur iszten gondol rád.

Idegen nyelv bébortja nyom,
Olasz papoczkák nyakadon.
Nem tudsz énekelni, gyónni,
Anyád nyelvénrlmádkozni.

Én isztenem hová leszünk?
Gyermekeink, sz mi elveszünk,
Melyet apáink őrisztek
Elpusztítjuk szép nyelvünket.

Halljuk még, áll Magyarország,
Oh iszténünk te isz megálld,
Hogy rajtunk könyörüljenek
Sz' elveszni ne engedjenek.

Mert mi isz magyarok vagyunk
Még Ázsiából szakadtunk;
Uriszten szorszunkon szégitsz,
Szegény czángót el ne virítzd.

16.

Istenem, istenem, szerelmes istenem,
Hogy kel ez világot búval eltöltenem!
Szeretetlen társai egy ágyba fekenni;

Mikor megölelem karjaim zsibbodnak
 Mikor megcsókolom könyveim csordulnak ..

Ístenem, istenem, szerelmes istenem
 Hogy kel ez világot búval eltöltenem!

Egy esztendő, kettő búval es eltelik,
 De ez örök világ soha el nem telik...
 Tenger az éccaka nincs ki elaloggya...
 Gyászba jez én szivem, nincs ki vigasztalya

17.

Menyecske, menyecske,
 Megmondani ez észté,
 Ne menny a cserjészbe,
 Mer megmar ekkigyó
 Szerelem képibe.

18.

Hegyen, földön járogatok vala,
 Virágcecskat gyűjtögetek vala,
 Csincsecskébbe csincselgetém vala,
 Lányok, lányok jó lány baráttjai,
 Hej tok este hezzánk guzsalyasba,

Kössétek meg húgom koszorúját
 Ágból, bogból liliomból
 Tiszta veres gyergyinából...
 Jobb ága a jobb vallómra hajlik,
 Bal ága a bal vallómra hajlik,
 Levele az ölembe hull
 Virágja kebelembe hull,
 Vig illattya vig szüemre száll...

Rubato

Jöjj meg Duna jöjj meg (8) Jöjj meg Du - na jöjj meg

E - szóval zá - por - val sz' Ez én könnye - im-mel

Hajts el Duna, hajts el
 Apám kapujába,
 Hogy rikojthassom meg,
 Apám édesz apám
 Kinek adta lányát,
 Hiresz tolvaj után,
 Ki m oszt isz oda van,
 Nagy utat állani
 Készeket megfenni,
 Örmény papot ölni.
 Anyám édesz anyám
 Mikor engem csántál,
 Csinálhattál lenne
 Egy mármur kövecskét,
 Kit e patak mossza.
 Anyám édesz anyám
 Mikor főröszgettél,
 Mikor főrözgettél
 Gyenge melegvízbe,
 Főrözthettél lenne
 Buzgó forró vízbe.

Anyám édesz anyám
 Mikor kötözgettél,
 Mikor kötözgettél,
 Gyenge gyócsruhába,
 Kötözgettél lenne
 Tüzes paraszába.
 Anyám édesz anyám
 Mikor rengetgettél,
 Mikor rengetgettél,,
 Rengő bölcsecskébe,
 Rengethettél lenne
 Hét singnik be földbe.
 Megunta két karom
 Véresz ruhát moszni,
 Jajszóval szujköltni
 Könnyüvel áztatni.
 Megunta két fülem
 Zöd erdő zugaszát,
 Vadmadár szólászát
 Puszka ropogaszát.

Tempo giusto, moderato

1. Zöld pánt-li-ka könnyűd gú - nya, Vi - rá-gom vi - rá - gom,
Zöld pánt-li-ka könnyűd gú - nya, Vi - rá - gom vi - rá - gom.

2. Met azt a szél könnyen fújja,
Virágom, virágom
Met azt a szél könnyen fújja,
Virágom, virágom.

3. De a fátyor nehéz gúnya,
Virágom, virágom
De a fátyor nehéz gúnya,
Virágom, virágom.

4. Met azt a bú letogolja*
Virágom, virágom
Met azt a bú letogolja,
Virágom, virágom.

5. Tavaszi szél vizet áraszt,
Virágom, virágom,
Tavaszi szél vizet áraszt,
Virágom, virágom,

6. Minden madár társat választ,
Virágom, virágom,
Minden madár társat választ,
Virágom, virágom,

* letogolja = leszaggatja,

7. Há én immá kit válasszak,
Virágom, virágom,
Há én immá kit válasszak,
Virágom, virágom,

8. Te engemet s én tégedet,
Virágom, virágom,
Te engemet s én tégedet,
Virágom, virágom,

21.

Tempo giusto

1. Mi - ka lé - ön vó - tam, mi - ka lé - ön vó - tam.
Szabad ma - dár vó - tam, sza - bad ma - dár vó - tam.

2. Ha rég vei elmentem, ha rég vei elmentem,
Eszle hazamentem, eszte hazamentem.
3. Ud nem kérte szenki, nd nem kérte szenki,
Hava jártál lányim, hava jártál lányim.
4. Cak anyám ászt monta, cak anyám ászt mon la,
Fekigyél le lányim, fekiyél le lányim.
5. Te leánti ágyodba, te leánti ágyodba,
Tedd le a fejedet, tedd le a fejedet
6. Leánti párnámon, leánti párnámon,
De had elaluttam, de had elaluttam.
7. Ién iédesszanyámnál, ién iédesszanyámnál,
Fogott madár vótam, fogott madár vótam.

Kiét sziep árva gyermekemet,
Hej! vaszasz talpú szekeremet.

Z eszte jett ed nad ellenszeg,
Lávám legyen nyereg alatt.

len isz magam fegyver alatt,
Z eszte jett ed parancolat.

Sz e legienszeg kardot kosszön,
Sz le legienszeg kardot kötött

23.

Elöl járja Jánosz bíró bangosz dolimánba,
Márie dasszun háluj járjó csepü rokojábó,
Ájj kezemre, járj kedvemre, tanujj emberszégre,
Met haz Iszten essze rendel műk tanutak leszünk.

Tempo giusto

Sze-la - lut - tam va - - la

sz'e - la - lut - tam va - la.

2. Sz álló víznek mártván, Sz álló víznek mártván.	6. Kertem közepibe, Házom elejibe.
3. Főlnétt liliomszál, Főlnétt liliomszál.	7. Sz háho megfogani, Nekem szerenciemre.
4. Ki kell onnat venni, Ki kell onnat venni.	8. Nekem szerenciemre, Másznok buszújára.
5. Új hej be kell tenni, Új hej be kell tenni.	9. Készén vettem észre, Virág állopottyát.
	10. Sz áldott az az anya, Ki virágot iltet.
	11. Másznok, nem magánok, Mász ember fíjánok.
	12. Sz áldott az az apa, Ki kertéckiet kertel.
	13. Másznok, nem magánok, Mász ember liánnýánok.

Tempo giusto

Té-li nyá - ri la - bo - da, szit - ke lavasz ka - to - na,
 Kell - e neked réz - e - ta? Kiene biz a ha len - ne! Nénémaszony
 É ker be széd rézédát kezi - be. Nekem észad belé - le, had végyem ő
 kezem - be, Had végyem e kezem - be, tégym e ka - lapom - ba.

b. A BUKOVINAI SZÉKELY DALOKBÓL

Ilik annak keseregni,
 Ki világát búval éli;
 Búval éli: úgy kesergi,
 Szép hazáját távol nézi,
 Távol nézi úgy kesergi.

Édes hazám, Magyarország
 Bárcsak határod láthatnám,
 Látom füstjít, de csak alig
 Hogy az égen feketélik.

Poco rubato

1. Magyarország szélén Vagyon éggy al - ma fa
Az a - latt é - ne - kél Két lovaska - to - na Sonyuru ké

2. Mind azt fújdogálja:
Keserű az élte,
Keserű az élte,
Sonyuru kenyere.

3. Minden szegény legény
Vigyázzon magára,
Hogy az katonaság
Ne sűjön nyakába.

4. Mert az katonaság
Holtig való rabság,
Mert az katonaság,
Holtig való rabság,

Tempo giusto

1. Cifra bunda szégre van a - kasztva, Szaladj rózsám, akaszd a
nyakamba. Hagy járjukel azt a csár - das tón - cot,
Fe - jér vá - ron zér - ge - tik a lán - cot.

Apró j-alma lehullott a sárba,
 Ki felszedi, nem marad héjába,
 Én felszedem, kimosom, elteszem,
 S a rózsámat igazán szeretem.

29

Rubato

1. Csernavic pi - a - cán, Egy i - de - gën
 le - göny Ugy sir s ugy ke - se - reg
 A töm - lec fe - ne - ken.

2. A tömlec feneke: Lefeküvő ágya, A tömlec oldala: Az ő háló társa.	4. Abban a tömlecben Egy asztal letéve, Egy asztal letéve, Búval beterítve.
3. A tömlec ajtaja: Beszélgető társa, A tömlec ajtaja: Beszélgető társa.	5. Ara az asztalra Egy pohár letéve, Egy pohár letéve, Bánottval niegtötve
6. »S akárkije lenne
 Ez a teljes pohár,
 Csak ingem elvágna
 Az a gyászos halál!«

Poco rubato

1. Látom az é - le - tēm Nem i - gēn győ - nyó - rú /
El hir - vadt ar - cā - mon folyó - gál a könyű.

2. Sírjatok szemeim,
Hulljatok könnyveim,
Gyakran áztassátok
Elhírvadt arcaim.

4. Fuvom az éneket,
De nem jó kedvemből,
Csak a bú futassa
Szomorú szívemből.

3. Nekem ne vétsetek
Mert én árva vagyok,
Idegen országon
Csak egyedül vagyok.

5. Fúdd el jó szél, fúdd el,
Hosszú útnak porát,
Hosszú útnak porát,
Az én szívem búját.

6. Fúdd bé édesemnek
Meleg kebelébe,
Hogy haljon meg tőlle
Ne éjen kedvére!

Parlando

Mikor Csikból el in - dultam, Szivem sem volt úgy búsultam.
Ke zem fejem - re kapcsoltam, S én magamat úgy si - rattam.

Rubato

Én, el - me - nyek te itt ma - radsz

Tőllem több pa - noszt nem hallasz Mégnyug - ha - tól
pa - na - szim - tól ö - lelge - tő karja - im - tól,

Móduvának nagy a széjje
Istenem, vígy ki belőle,
Ha ki nem viszel belőle,
Bemegyek a temetőbe.

c. OLÄHORSZÄGI KIVÄNDORLÖK EGY TÄNCRIGMUSA

33.

Korcsomaház a' templomunk
Két muzsikus, két jó papunk.

Erdély orjszág ajz én hajzáni
Met ott lett vót ajz én anyám.

Akárki mit bejszéljen
Aj szerelem nem szégyen.

Jere hozzám kincsöm Furus
Ne légyen szíved háborús.

Ha hojzzám el nem jöjssz mára
Hojzzád mönök éjjszakára.

Hová-hová? ajz Zángorba!*

Gyere inkább ajz ágyamba!

JEGYZETEK A MESÉHEZ ES A DALOKHOZ

1. Rubinyi Mózes gyűjtése Szabófalváról (95:143-4. o.). Megismerhetjük belőle a már nehezen érthető északi-csángó nyelvjárást is. R. gyűjtésén kívül alig van más cs. szövegük.

2-18. Dallam nélküli dalszöveg gyűjtések, nem mindig teljesen megbízhatóak: a múlt században megszépítették, javították a népdalok szövegeit. Az itt közöltek mély várakozása s keserve igen megható, nyelvi finomsága, becézése, szépsége igen üde. Egytől egyig a déli csángók köréből valók, az északiak elfelejtettek minden magyar dalt. – 2-3. Viola József sós-tázlói gyűjtése (34). – 4-14. Petras Ince klézsei gyűjtése: 4-9. a Tudománytárból (35: 150-63.⁵¹ illetve 96. o.), a 10-iket Rokonföldi néven közölte P. (58: 1878. VII. 192.). 11-4. Rubinyi közölte P. kéziratából (95: 203-6. o.). – 15. László Mihály közlése Forrófalvárói (60: 198. o.). – 16-8. Rubinyi Mózes gyűjtése Bogdánfalváról (94: 230-1. o.)'. Lejegyzése s szövege is megbízható már.

19-25. Szövegek dallamokkal. Csak így kettesben, együtt értékesek a népdalgyűjtések. A szövegek együgyűbbek, mint a múlt századi átsimítottak, a dallamok a régi magyar népdalstílushoz tartoznak, az új stílus nem honosodott meg köztük. Itt-ott oláh hatást vettek fel. – 19-20. Veress Sándor lejegyzései Bogdánfialván, 1931-ben (197: 136. és 140-1. o.). Az elsőt énekelte Bodo János leánya, Maris, 18 éves, a másodikat Kozsán Józsi 28 éves. – 21-25. Domokos Pál

* Zángor = mészárszék.

Péter gyűjtése: 21-3., bogdanfalvi leányok énekelték neki 1929-ben (195: 203., 206., 211. o.); 24-5. 1932-iki gyűjtéséből Bartók lejegyzése. Az elsőt Nagy patakon énekelte Petrás Maris, a másodikat Trunkon Pista Jánosné (232: 27., 41. o.).

26. László Mihály dallam nélküli közlése a bukovinai fonókból (60: 167. o.).

27-30. Kodály 1914-iki híres bukovinai gyűjtéséből (158a: 146., 67., 186-7-, 92-3. o.). A magyar népi dallam-kínosnek a legértékesebb része a bukovinai székely népdalok. A 27. és 29. dalt Bíró Balázsné 49 éves énekelte Hadikfalván, a 28.-at Péter Bibiánné 45 éves Fogadjistenben és a 30.-at László Györgyné 42 éves Istensegítsen.

31. Kis-Várday Gyula gyűjtése (202.: 131. o.). A dal még a kivándorlás emlékét őrzi.

32. Balla Péter gyűjtése (212: 135. o.).

33. Ürmösy Sándor feljegyzése 1843-ban, az oláhországi Nagy-Kimpiánban, ahol egy boérnő nép számára rendezett táncmultságán hallotta négy-öt »szesz-mámos« magyartól, akiknek »míveletlen táncát, nem tudtam, szégyeljem-é, vagy kitörő nevetésemmel neveljem ... a' póremberek és a' tornáczában még feszültebb figyellel ülő czifra boérnő lármás kacaját, kik a' magyartánczot olly nevető ítélettel nézték, mint az orosz medvebocs tánczát« (36: 27-8. o.).

HOGY GONDOLKOZTUNK A KÁRPÁTOKONKÍVÜLI MAGYAROKRÓL S MÍT TETTÜNK ÉRTÜK?

1. Ezt a kérdést csak akkortól kezdve követhetjük nyomon, amikortól fogva ügyeink, dolgaink ismerete és intézése a magyar nyilvánosság előtt is feltárult, azaz a közvélemény kialakulásától és fokozatos bővülésétől, a XVIII. századtól kezdve. Amióta az írók közönség számára írnak a csángókról s nem egyesek, egyházi, vagy világi urak, pápák, királyok, fejedelmek számára. (Reychersdorffer, (1) I. Ferdinándnak, Baksich (2), Bandinus, (3) és még számtalan, a bibliográfiában fel nem vett egyházi ember a pápáknak, Bay, Pápay (4) és Ráday (5) Rákóczinak tettek jelentést a Kárpátokon kívüli magyarokról, és így tovább.)

Bevezetésül, a XVIII. század csángó-ismeretéhez, megemlíthetjük, hogy fejlődéséből és sorsából ítélve, középkori magyar királyaink nem tekintették elszakadtnak, elbitangolódottnak a Kárpátokon túlra került magyarságot s ennek megfelelően nem részesítették kevesebb gondjukban, mint bármely más területünkön lakó magyar népünket. Sőt az erőteljes középkori magyar keleti politika sikere érdekében különös szorgalommal, ügyekezettel erősítették s rendezgették.

Birodalmunkéval együtt azonban a Kárpátokon kívüli magyarok sorsa is megpecsételődött. Több más

Bécsbe, Pozsonyba s Nagyszombatba toldott el s ennek a nyugati Habsburg-országrésznek még Erdély is Magyarországon kívül volt, nemhogy a moldvai magyarság. El is felejtkezett róla teljesen. S mikor történetírói, akik épen mind idegen származásúak voltak s nem magyar hagyományban nevelődtek, Magyarország akkori és régi tartományait sorra véve, meglelték Moldvában a nyomait, el sem tudták képzelni, hogy az isi épolyan magyarság, mint az országbeli s hogy Erdély felől származott ki Moldvába, ősi hagyományainkba beleillesztve, ezért eredeztették kunból [Bonbardi (7), Timon (9), Pray 14.)] Egy-két régi magyar családban s egyházi férfiban, kolostorban élhetett csak ekkor a Kárpátokon túli magyarságnak, mint az egykori magyar birodalom szélső népének az emlékezete. Bay, Pápay és Ráday (4, 5) nem kételkedtek, hogy a Dnyeszterparti Csöböröcsök egy messzi magyar vár, Dnyeszter-* fejjérvár magyarságából keletkezhetett. A csíksomlyói ferencesek középkori tulajdonjogaikra hivatkozva akarták befolyásukat érvényesíteni a moldvai katolikusok, magyarok irányításában.

2. E néhány egyéni esettől eltekintve, legelső olvasóközönségünk, a XVIII. századvégi, teljesen tájékozatlan volt az ismeretlen s akkoriban tökéletesen elszigetelődött Kárpátokon túli magyarokról. Csakhamar azonban kedvelt témái lettek íróknak, olvasóknak egyaránt a »külső magyarok«, ahogy elnevezték őket. Torokos, a győri pap, kis kompendiumot készített róluk városa kalendáriumában (12). Molnár János több adatot szedett össze róluk Magyar Könyv-házában, a század e tipikus műfajú sorozatában (10), (16), (18). A téma népszerűségére jellemző volt, hogy mai szóval élve, egyhamar konjunktúra lett a külső magyarokról tudni, sőt lódítani valamit (Turkoly (8), lásd még (25)). Be ne csapódjunk azonban: ezt a nagyfokúnak mondható érdeklődést ekkor még nem valami magyar összetartozási, közösségi tudat váltotta ki, hanem! a dolgok érdekes, új,

rendkívüli, szokatlan volta. A XVIII. század ugyanis a legérdeklődőbb századunk. Az ember agyának, horizontjának, tudásának az újkor elején megindult kitágulása ekkor jutott el hozzánk. Az emberek rivalgó örömmel fogadták a messi földrészekről szóló ismeretéseket s az addig nem látott, nem hallott dolgokat, melyek világképüket óriási arányokban kitágították. Pezsgő érdeklődésük felbuzdult a külső magyarok hallatán is, de nem különben s nem másképen az ánglus pénzein, a kínai porcellánon, Benyovszky kamcsatkai útján s a század egyéb különlegességein.

** A múlt század elején egy újabb, második érdeklődési hullám követte a XVIII. századit. Ez azonban már más volt, nem kíváncsi, 'kalandos természetű, hanem egy ébredező, megújuló, építő nemzet kutató s segíteni akaró érdeklődése elszakadt és nehéz sorban élő vérei után. Először a Tudományos Gyűjteményben e sok szándékot, elképzelést, tervet gerjesztő romantikus folyóiratban jelentkezett az új hang. Egy névtelen szolt türelmetlenül az olasz papokról s fejezte ki aggodását, a moldvai magyarok sorsáról tudósítva (24: 145-46. o.).

... A' Magyarság egy része már az Anyjai Magyar nyelvet nagyon felejtette. Mélyen érezhetjük, mely szerencsétlenek legyenek mind azok, kik idegenek alatt, és által kormányoztatnak. Ha Felső Fejedelmünk idegen Birodalom alatt Levőknek Polgári állapotokon nem segíthetne is, még is bizodalmassan Kegyességétől remélni lehet, hogy ha szomszédinknak, és Vénknek fohászkodásai Atyai gondoskodása elejben terjesztetének azon Vigasztalást nekik meg szerzenné, hogy kívánságok szerint Hitbeli oktatásokat, és Hitvallások szerint ki szolgáltandó Végső Szentségeket önnön nyelven élő Papok, nem pedig olasz barátok által meg nyerhessék...

Nem sokkal később, egy literátor hadnagy, Kiss Károly, a Bukovinába telepített székelyekről küldte meg az első jelentést. Már ekkor is hazavágytak a bukovinaiak, mint később is mindig. Kiss hadnagy e vágy tolmácsolásával s a hazatelepítés gondolatának a fel-

vetésével hosszú sorát nyitja meg a hasonlóan közvetítő s gondolkodó írónak (26: 98. o.):

Kár, hogy ezen szép, erős nemzetség itten egészen elfajtalandok, nemzetiségét időről időre el veszti, és a' vad otrombaságba dül. Én sokakkal beszéltem, és tőlök kérdezősködtem, hogy váljon nem volna e' kedvök a' Magyar hazába által költözni? „örömmel” volt a' felelet „ha nekünk a' Magyar Urak lakásra jó földet adnának, pártfogásokat, és segítségöket, kivált által költözésünk' első esztendejiben tőlünk meg nem tagadnák - itt az adó nagy - szántóföldjeink kevesek, és a' nép' el szaporodása miatt élelmünkre elégtelenek” 's t. e' f. - Nem volna-e lehetséges ezen 5449 főből álló, és 209 fegyverre alkalmas izmos legényeket kiállítható magyarságot a' Hazában letelepíteni? A' Nemzet' száma ezzel megszorodna, az alföld' pusztái falukat, és művelőket nyernének, és ezen szegény mint egy számkivettett nép' sorsa megjobbitatódna!

Nem tudjuk, hogy vajjon az érdeklődés nagyfokúságának, vagy agakkor alapított Akadémia frissességének tulajdonítsuk-e, hogy a moldvai magyarok ügyét a század derekán fellendülő nemzetünk legnagyobb intézménye, a Tudós Társaság, az Akadémia vette a Kézébe. Ennek eldöntése helyett csak arra a tényre utalunk, hogy a 130-as évektől 48-ig több nagyjelentőségű lépést tett az Akadémia a csángók érdekében. Küldött, pl. nekik, sőt az olasz papoknak is, magyar nyelvtanokat, könyveket, amint arról az Évkönyvei beszámolnak (33: 80. o.):

Részvétellel fogadta a' társaság a titoknok jelentéseit a' moldvai magyarok' ügyéről, melly ez évben a' kis gyűlések előtt fordult meg. Ott terjesztetett t. i. elő P. Magni Károly Jánosnak, a' moldvai apostoli missio igazgatójának, Jászvásárt, oct. 31. 1837. költ levele, mellyben írja a' társaságnak, hogy minekutána egy része a' Moldvában lakó magyaroknak nemzeti nyelvéről megfelelkezvén, más része azt romlottan beszélvén, mindnyájan pedig mély tudatlanság' homályában tespedvén, némi művelődés' terjeszthetésére itt ott már iskolák keletkeznek, nem csekély hasznú dolog lenne a' gyermekeket oláhul irt magyar grammaticákkal ellátni. Minthogy pedig sokan a' tanítványok közül szegényebek, hogysen magoknak a' szükséges könyveket megszerezhetnék, felszólítá a' levélíró a' magyar academiát, mozdítaná elő moldvai atyjafiai' ezen ügyét czéírányos munkák' ingyen küldésével ... Idő közben mindazáltal egy moldvai magyar lelkipásztor

által figyelmessé tétetvén a' társaság az ottani, magyarok' leg-újabb állapotjára, papjaik' üldöztetésére, 's P. Magni' felszólítása nem buzgóságnak, hanem inkább annak tulajdonítván, hogy e' férfi vádlói ellen ellenkezőt bizonyíthasson; a' küldemény ideiglen visszatartott, míg ezek iránt a' társaság biztos forrásból a' dolog iránt teljes felvilágosítást vehetne. Ez nagy gyűlésig megérkezvén, 's ebből csakugyan tanácsosnak ítéltetvén a' küldendőknek más kézhez intézése: a' moldvai fejedelem' belső orvosa D. Viola József kéretett a' vásárolt könyvek' elosztására; egyzersmind az igazgatóságnak ajánlatott, hogy a' moldvai magyar fárakban alkalmazott olasz papok' számára Császár Ferencz' olasz-magyar nyelvtanából, az iskolamestereknek pedig Edvi Illés Pál' Közhasznú kézikönyvéből bizonyos számú példányok küldessenek.

Néhány lappal odébb (33: 88. o.) már a'könyvek' elküldéséről számol be az 1840-iki Akadémiai Évkönyv. Könyveket később is, nem egyszer küldött még az Akadémia Moldvába. E könyvküldeményeknél többet ért azonban kutatók, tudósok Moldvába irányítása s a csángókkal való foglalkozás készségének a felébresztése. A csángókról az első könyvet író Gegő Elek¹ akadémiai tagot az Akadémia küldte Moldvába! s könyvét soron kívül adta ki (31). Jerney János szintén az Akadémia megbízásából végezte »etelközi utazását« s szedte össze rendkívül bő s értékes, néhol naiv anyagát a moldvai magyarságra vonatkozólag (41). Döbrentei Gábor pedig az Akadémia titkáraként tette fel kérdéseit Petrás Incének s írt ennek lelkiismeretes válaszai elé meglepő »előemlített« (35: 7-9. o.):

Petrásnak válasz írása alatt képe kelt előttem külön azon 20.000 körülnyi sereg magyarnak,*) mellyet 1420 táján száműzés kergete ki hónából Magyarországról, azért, mivel Hussz vallás-tanát foga fel 's inkább itteni ház-tűzhelyétől vála meg és Moldvának keseredék, mintsem lelki meggyőződéséről lemondjon; az üzök pedig, mintha még 20 millió magyar maradt volna hon, úgy nem gondolának a' nemzet eldarabolásával. Képzelem a' különösen Szerem vármegyéből oda nyomorgott csapatot, Bálint és Tamás nevű két sz. ferenczes clericus papjával, kik azután 1437 és 1441 között az ó testamentum néhány könyveit 's a' négy

*) Nem tudom, honnan veszi Döbrentei e számot,

evangyelistát Moldovában magyarra fordíták... *) Hátha volna fenn még azok ivadékból, gondolám, egy néprész, mellynél e fordítások régi nyelvéből még divatoz holmi arra ismertető szerkezet, szójárás. Es, mivel a' magyar academiának mind effélére mindenfelé kiterjed figyelme, tisztelem vélem teljesítenem, ha e' moldovai magyar gyarmatról e' tekintetben is talán valami felvilágosítást nyerhetnék.

Midőn pedig 50.000-ren felül lenni hallám Moldovában a' magyart, tehát egy egész Debreczen városát tevőnek, más tekintetben is felette érdekesnek nézem ez ügyet. Miért? kitalálható. Annak megértését pedig, miként ma is folyvást takarodik, szokik oda székelység, igen szomorítónak azon okból, mert az életrevaló, munkás és mesterséget is többfélét űző derék székely vért inkább Erdélybe idébb, vagy épen Magyarországra költözhetőnek kelle óhajtanom, mintsem, nagy szaporodása miatt is, egészen külföldre besuhanni kénytelennek, hol végképen elszakad nemzetétől, országtól, mellynek az egyhelyti illy felesleget, más vidékeire szállítani, állana egyik legnevezetesebb érdekében, ő cs. királyi főherczegsége az ország nádora, Aradvármegyei urodalom-ságába magyar telepítvény népet vétete fel...

A legmeglepőbb szempontokat azonban az akadémiai tagok közül a csángókra s egyúttal a magyar-¹ román viszonyra vonatkozólag is, Jerney János írta le. ő hangoztatta először az egymással való bánásmódban a kölcsönösség elvét, a jászvásári románok között (41: 33. o₇):

Elmondám köztük én is sokszori alkalommal, mikép valamint a' magyar birodalomban vannak oláhok nekik vérrokonaik, úgy Moldvában létez roppant számú magyarság, és pedig a' két ország népességéhez képest nagy különbségű arányban. A' nemzetiség ügyénél azért ne feledkezzünk egymásról; fogjunk kezét, úgy is a' közös ügynek azonegy az ellensége, melly fölfalással fenyegeti mind a' két népelemet continensünk' kellő közepén. Ha azt követeli és méltán követeli a' moldován, hogy Magyarorszában illő helyén respectáltassék az oláh nyelv és nemzetiség; kölcsön fejében ne nyomja el, és ne engedje kegyetlenül tűzzel vassal kiirtani a' moldvai magyarok' nyelvét. Petimus, damusque vicissim.

*) E sokáig élt, de tévesnek bizonyult hit, a Moldvában készített magyar huszita bibliafordítás hite (182), s a vele összefüggő kérdések keltették fel talán leginkább a nyelvemlékeinket nagy szorgalommal kutató Akadémia s Döbrentei érdeklődését a moldvai magyarok iránt,

A visszatelepítess kérdését is Jerney vetette fel először határozottan s részletesen. Így írt erről s az ezzel kapcsolatos dolgokról ő maga (41: 121-7. o.):

A' decembri tél beállott... Lakásomon számtalan csángók és kántorok kerestek meg, tőlük nyelvünk állapotáról részletes tudósításokat beszédni legjobb alkalmam lévén. Ekkor világosítanak fel a' kalugyeriak szomorú állapotukról... Biztosítám őket, miszerint ügyükben felszólandok honunk földesurainál; nemis késtem a' pesti hírlapokban küldeni egy fölszólítást, melly ekkép hangzik:

„Fölszólítás Moldvából a magyarhoni földesuraságokhoz.” A' moldvai fejedelemségben, Besztercze folyamnak Szerétbe ömlésénél helyzeti Bakó kerületi várostól egy órányira nyugot felé létez Kalugyer vagy Kalugyerpataka nagy falu, mellynek egyik terjedelmes részét a' főnebbi nyugtalan időkben Bakóból oda, mint saját régi birtokuknak határszélire vonult magyarok lakják, számszerint mintegy 300 család, 1300 lélekből álló. Ezen magyarok huzamos idők óta egyszerűségben megelégedetten élve viselek e kis haza borongó közös sorsát, minthogy „rezes” azaz részes (compossessor) örökjoggal szabadon bírt földjük elég táplálékot nyújtja egyszerű élelmükre, addiglan, mígnem hét év előtt a' szomszéd falui határos boertól pörrel megtámadtatván, birtokaiktól rövid utón álnokul, és Sándor meg nagy István XV-ik századbeli vajdák krizofjai (birtoki oklevelei) ellenére – miknek maiglan fönlétüket kezeimben forgott irományok nyomán hitelreméltó, kép állíthatom – megfosztattak, jelennen moldvai divatként a' birtokos családra áradó szerencse és áldás nélkül, haszonbérli kezelése alatt tengők; magában értetvén, hogy úrbéri szabályzat nem létében túlságos zsarolásoktól nyomottan: mirenézve napontai csoportos elköltözés, és más szelidebb bánásmódú boerok földein megtelepülés által enyhítenek szomorú sorsukon. Mint-hogy gyökös jogú ős birtokaiknak visszaszerezhetése szegénységök miatt – mert Moldvában port indítani, folytatni és nyerni csak sokpénzü embernek lehet – reménységük¹ elenyészett, de sanyarú helyzetükben idegen nyelvű olasz papjaiktól is kevés vigasztalást nyerhetnek – elszéledésre szánták el magukat: előttem érzékenyül kijelentvén, miként akárhova, annálinkább pedig Nagy Magyarországba ősrakonaik közé örömet át költöznének. csak minden napi táplálásukra becsületes mód és alkalom nyujtassék: s lelki vigasztalólul magyar papot nyerhessenek. Számtalan pusztaságok és üres telkek léteznek Magyarhonban, miket a' helyesen számító birtokos urak tudom – inkább magyarnyelvű lakosokkal akarnak megnépesíteni, mint idegen csöcselékkal. íme itt a' jó alkalom magyart nyerni s megmenteni az elenyészéstől. A nemzet' őrangyala örvendene 's bő áldás harmatoznék azok'

késő ivadékaira, akik illy hasznos és szép működéssel a' magyar földnek munkás kezeket szerezének. Én becsületszavammal eleve biztossá teszem, az ily jótékony tette hajlandó érdemes hazafiait, hogy e' kis csoport népben istenfélő, jámbor, munkás, kitűró és alázatos józan embereket nyernének – olly embereket, kikről azon közmondás uralkodik a' moldvai boerok közt: „egy magyar jobbágy többet ér tíz moldovánál”... Hazafiúi bizalommal fölszólítom ezen pusztulás martalékává hagyott népfelkezet megmentésében részt venni kívánó magyar birtokos uraságokat, méltóztassanak szándékuk és a' föltételek minőségéről engem legföltrebb martius hó közepéig levél által értesíteni stb.”...

Fölszólításom következtében itteni ügyeim gonosz fordulatot vévén, hovahamarébb fejlődtek ki, hogy nekem kikeletkor tanácsolák Moldvát végképpen elhagynom.

A' moldvai magyarok' újabbkori történetének ismerésül, ámbár utazásom céljához kevésbé tartozik, nem leend fölösleges elmondanom a' közbejött eseményeket, a' keletkezett feszültség okaival együtt.

1. A' kalugyeriak iránti fölszólításomat ámbár nem hív kivonatban közlő tie a' brassói „Gazeta de Transilvania” című oláh hírlap; az ebben olvasott dolog némi hozzátoldott szerkesztői jegyzésekkel bosszantá a vajdát, fölbősztíté a Prunkul család /a Kalugyeriakat pörrel megtámadó és kifosztó boer család szövetségeseit.

2. A' bákóiak folyamodának a' püspökökhöz az újonnan épített templom és parochia mellé magyarul meg németül tudó lelkész' rendeltetéséért. Ez irigy féltékenységet szült az olasz papokban, mérges indulattá fejlődöt.

3. A' magyar academia felszólamlásom következtében nevezetes magyar könyvgyűjteményt, imádságos, énekes, naptár 's más-egyéb erkölcsnemesítő és hasznos ismereteket terjesztő darabokból állót küldött, a' magyar papok, kántorok és írástudók között kiosztatandót; a' mi ismét féltékeny haragra indítá az olaszokat. Mi történt mind a' hárommal? rendre elmondom:

A' jászvásári „Albina Romaneaska” című hírlapban némi névtelentől gunyirat jelent meg ellenem Uj-Mózsés (Nou Moysi) fölírassál, mellyben sületlen handabandával engem nevetség tárgyává törekszik tenni, hogy Moldvából a' sanyargatott magyarokat, mint Mózsés az izrael népet Aegyptomból, ki akarom lopni...

Moldvából kijöttemkor Brassóban april 8-dikán a „Gazeta” szerkesztőjének, Baricz György urnák nyilatkozatot adtam a gunyiratra, olly kéréssel, hogy szíveskednék oláhnyelvre áttéve, lapjaiba fölvenni. Megígérte becsületszavára tellyesítését, azonban később, június 21-dikén kelt 50-ik számú lapjában jelenté, mikép feleletem' közlése nincs hatalmában; értesítvén egyébiránt magán levélben effélének a' moldvai vajda' eszközzésére eltiltatásáról. Más oldalról értesültem arról is, hogy az idétlenül született gúny-

irat magának Mihály vajdának átvizsgálatán mené keresztül. Nyilatkozatom a magyar hírlapokban jelent meg s ekkép szól: „Az új Mózsés nyilatkozata Moldva földesuraihoz.” Tetszett egy névtelennek a' jászvásári „Albina Romaneaska” nevű újság f. évi 18-dik számában alulírottat „Új Mózsés” ezim alatti gúnyczikkével megtisztelni...

Azon rögzött eszmén nyargal leginkább a' gúnyíró, mintha az új Mózsés a' kalugyeri magyarokat Moldvából kivezetni, Vagyis inkább kilopni épen úgy akarná, mint a' törvényadó Mózsés izrael népét Aegyptusból kivitte; mi által political statustudománybani csekély jártasságát árulja el. Európai organisait statusokban alattomos vagy erőszakos kiköltözést gondolni is képtelenség 's az illető hatalmak' beegyezése 's kölcsönös szerződés nélkül az meg nem történhetik, a' millyen azonban az érdekllett kormány' sérelmére nem lehet, valamint ezt időnkbeli számos kiköltözési példa mutatja. És ezen statusjogot az új Mózsés nemcsak tisztelve érdeklti kigúnyolt fölszólításában, hanem világos kijelentéssel mentve is tartotta. Hasonlítgatásában továbbá, a' magyarhoni oláhság polgári állapotáróli ismeretlenségét bizonyítja, nem tudván, hogy Magyarorszáiban a' keleti ritusú minden nemzetbeli népfelkezetek a' többi vallásbeliekkel egyenlő polgári jogokkal bírnak; nem tudván vagy talán tudni nem akarván, hogy az oláh nemzet' kebeléből mágnások, számtalan nemesek, főhivatalbeliek, országgyűlési követek, megyei kormányzók 's majd minden kormánynál számos tisztviselők léteznek. Nem tudja, vagy talán tudni nem akarja, hogy az oláh püspökök a' magyarországi gyűlésen a' többi magyar főpapokkal együtt ülnek, a' közhaza' ügyeit tanácsi befolyásaikkal 's szavazataikkal vezetők. Tiszteli alulírott bármely tartománynak akármi formájú constitutionalis és organicus rendezetét; méltányolja minden népnél a' nemzetiség sz. eszméjét, sőt óhajta annak tökéletes kifejlődését, azért nem is követel Moldvában a' 60 ezer katolikus magyaroknak sem nyelvi sem vallási előbbkelőséget, mert tudja jól, hogy valamint Magyarorszáiban minden más nemzetbeliekének az uralkodó magyar nemzetiség' alá kell rendelve lennie, úgy Moldvában is a' magyarnak, nyelv és vallási tekintetben a' moldovánétói függése múlhatatlanul szükséges; de, hogy egy népfelkezet, millyen Moldvában a' magyar, templomi és családi körében olly ínséges szorongatások között tengjen, milyentől még a' zsidóság is ment és szabad, t. i. hogy saját nyelvén beszélni, istenét azon imádni, testi és pénzbeli büntetés alatt tilos legyen! azt épen nem látja rendin valónak, miután az idegen elemek erőszakos kiirtatása oily political bün gyanánt^rovatott meg a' civilisait Európában, mely a' statusoknak előbb utóbb keserű gyümölcsöket szokott érlelni...” Kelt Brassóban april 8-dikán 1845. A' második – vagyis bakói folyamodásnak bosszankodásnál

egyéb sikere nem lön; magyartalan pap rendeltetett oda lelkészül.

A' harmadikra nézve azt jegyezhetem föl, hogy még Moldvában létemkor értesültem az ojtosi passushoz több láda könyveknek érkezéről, mik csakugyan megjöttek a' moldvai vámhivatalhoz, de ott már kibocsátott letiltás várta. Bevitettek végre Jásziba, belőlük mindazáltal a' magyarok nem részesítettek.

Megmozdultak tehát Jerney felszólítására az Akadémia s az oláhok, csak azok, akiknek leginkább kellett volna: a földesuraink nem. Eztt e helyt, ha mással nem is, azzal a szótlansággal, részvétlenséggel bizonyíthatjuk, mellyel a csángók visszatelepítésének a kérdését, e jobbágyfelszabadítással, úrbérrendezéssel, agrárreformmal szorosan összefüggő kérdést fogadta. A népünkkel való tervezetés s az érte való aggodás, egy-egy rövid újságcikkben, vagy éppen egy félmondatnyi sóhajtásban tört ki. Az Erdélyi Híradó 1844-iki évfolyama 107. lapján olvashatjuk a székely kivándorlásról:

– Mennyivel erősb volna Erdély, ha az Oláhországba vándorlottakat saját keblében bírhatná. Véleményünk szerint az országgyűlésnek kellene akadályozni s a kimehetést szoros határok közé szorítani. Mennyi népetlen helyei vannak Erdélynek és a testvérhonnak, hol azok letelepedhettek volna! A Mezőségen, Magyarhon pusztáin, mennyi ember megférhetne, ha azt vesszük föl, hogy a népesség miatt vándorolnak el, mi pedig nem úgy áll. A kormánynak, de inkább magunknak kell erről komolyan gondolkodni.

Dobrossy István, a csángó népdalokról írva kritikát, így sóhajtott fel a Pesti Divatlapban (38):

Olly kevés a magyar, s még sem tudjuk a moldvai atyafiakat alföldi pusztáinkra áttelepíteni, míg egy százsz lelkész, seregestől viszi be Erdélybe a württembergi svábokat!

A 48-as kor igazi reformokat váró magyarjának¹ a terveit s a halogatás, akaratlanság miatti csüggedését így fejezte ki egy névtelen az Erdélyi Híradó-ban (40. a.):

Nem helyes, korszerű és üdvös lenne-é, kérdem, valahára e bajon /a székely kivándorlason/ is segítenünk, legalább segítsérről komolyan gondokoznunk, 's ez által vértünknek, a derék székely

fajtanak elcsenevését, elkorcsosulását, erkölcs alá süllyedését meggátolnunk, kivándorlástól, idegen földre és égalj alá vetődéstől megmentenünk. Kinek nem fáj szíve, midőn hallja, hogy a' tisztaságszerető, vitéz 's szabad székely Moldvában és Oláhországban tvranismusról híres nemzeteknek önkénye ^{és} igája alatt rabszolgai alázatosságban él? Kinek nem hül vére, ha elgondolja, hogy azon ezekre menő férfiak és leányok, a székelység virágának egy része, ifjú sarjai... előbb vagy utóbb zsoldosok és kéjencek állati ösztöneinek szolgálivá, bűnös szenvedélyek s aljas indulatoknak lesznek eszközeivé...

És vajjon mi által lehetne mindezeket, ha nem egészen is, legalább nagy mértékben meggátolni?...

Úrbéri és örökváltsági rendelkezések következtében egy nagy változásnak megy elébe hazánk; a' birtokképesítési törvény gazdasági állapotainkban úgyszólván egy kis kárnélküli csendes revolutiot csinál, mi által az egész ország birtoklási rendszere tetemes fordulatot veend; vajjon nem lenne jó ez alkalmas perczet megragadnunk 's azt úgy használnunk, hogy általa egész országunkra nézve egy jobb jövődönnek alapja tevődjék le, az az: nem volna e czélszerű szerfelett elszaporodott s ennél fogva silány tengődésre vagy kivándorlásra kényszerült székely atyánkfiait, rajok, mint a' birtokosokra nézve méltányos, körülményszerű 's magán és közérdekekkel megegyező feltételek mellett az úgynevezett „Mezőségre” telepíteni?

/E népességarányosításon kívül betelepítést is kell végezni. E betelepítettek/ természetesen nem lehetnek mások, mint legelsőbben és mindenek felett a mi testünkben való test, és a mi vérünkben való vér, vagy is idegen hazákban élő rokonink /a csángók/... így legalább egy csoportban lenne mi magyar e' világon van, 's jól esnék a' hazafinak tudni, hogy véréből földönfutó nincs, 's hogy a' magyar elsőtől utolsóig ősei hazájában és szabadságában elnyomatlan él.

Fájdalommal kell azonban megvallanom, hogy ez eszme ámbar többízben és igen lelkes hazafiak által pendített meg, eleitől fogva nem nyerte meg hazánk fiainak azon részvétét, melyet bizonyára érdemlennét; míg a württemberg-iek bevándorlása honunk és Magyarország; német ajkú lakosainál is legnagyobb és állandóbb rokonszenvet ébresztette 's azt már is látható sikerhez vezette, elannyira, hogy 1846-iki május végéig: fa' Volkpfreund 24-ik száma szerint") csupán Erdélyben 645 család telepítettett le honunk legnépesebb részében a' Királyföldön, mi azóta bizonyára legalább ezerre felrúgott: Magyarországon pedig Oraviczán' 160 családnak adtak ingyen köz helyet a' megtelepedésre, Vankovácson 64 ezer hold föld került egy bécsi tőzsér birtokába, ki azt, mint szintén egy nagy nevű herczeg is újonnan vett magyar birtokát, németekkel szándékozik betelepíteni... Igen a' németfaj mindent elkövet saját eleme gyarapítására, míg mi a' legnagyobb

közönyt és hanyaglást mutatjuk e' tárgy iránt; igen, a' sváb bevándorlók mindenfelé tárt karokkal fogadtatnak, míg Jerney lelkes felszólítására egy résztvevő hang sem válaszol, Bugát hazafias kérései visszhang nélkül repülnek el: a' 15 millió nép és az ország nagyobb részétbíró földesurak között, egy szó nem emelkedők idegen földön élő rokonaink jöttét idvezelni, nem, befogadásukra legkisebb ajánlatokat tenni! Jöhet idő hazafiak! midőn a' nemzet e' mondhatatlanul vétkes indolentiát meg fogja bánni. Jöhet idő, midőn azon eredmények, miket ezen mulasztásunk: honunk betelepítését mindenek előtt véreinkkel eszközölni, idézett elő, maradékaink átkát vonandja egykor fejünkre. Szóval jöhet idő, midőn eme hanyagság felette drágán fogja magát rajtunk megbosszulni.

4. Annál, amit a reformkor néhány buzgó lelkű magyarja tervezett s gondolt, ma sem tervezhetünk, gondolhatunk többet. Meg is állhatnánk itt e fejezet tárgyalásánál. Ha mégis tovább megyünk, ezt csak a teljesség kedvéért tesszük s utóbbi száz évünknek egy újabb oldalról való megismerése kedvéért.

Reformtörekvéseink elfojtódása miatt nem kell külön beszámolnunk arról, hogy mi lett a 48 előtti tervek sora. Elbuktak a szabadságharccal s e könnyű felelettel legalább megszabadulunk attól a válaszadástól, hogy mi lett volna, meg lett volna-e, ha a csángó visszatelepítés gondolatát a végrehajtásig hajszolta, erőszakolta volna egy-két elszántabb magyar.

48 helyett azonban a 40 évvel későbbi időből, a múlt század nyolcvanas éveiből válaszolhatunk erre a kérdésre. A;nemzet a milleneumra készült s az önfeledt ünnepi hangulatban sokfajta nacionalista ötlettel lehetett az embernek feltűnést keltenie s népszerűségre szert tennie. A bukovinai születésű László Mihály képviselő, aki a legszenvedélyesebb hangú röpiratot írta a csángókról (67), felélesztve a visszatelepítés gondolatát, Pusztaszeren akart egy tágas falut létesíteni a bukovinaiakból, az ezredéves ünnep emlékére (61: 199. o.):

...Biztat a jövő, , hogy nem fogjuk elveszni hagyni keleti testvéreinket, s ha már annyiszor kerestünk egy velünk rokon

népet, itt a közelben meg kell, hogy halljuk moldvai csángóink segélykiáltását oláh elnyomói ellen, nehogy ők is úgy elvessezenek, mint a besszarábiai magyarok. Adjunk nekik iskolákat, tanítókat és magyar papokat, ha nem tudjuk őket betelepíteni, s akkor meg lesznek mentve; a bukovinaiakat pedig kevesebben lévén mielőbb telepítsük be, ha nem akarjuk, hogy akár a muszka, akár az oláh elnyelje őket.

Nem sokára ezer éve lesz, hogy a magyar nemzet itt akik; nagyszerű emlékekkel akarja a nemzet megörökíteni ezeréves állami életét; az emlékek egyik maradandó monumentuma az lehetne, hogy egyelőre bukovinai csángóinknak Pusztaszer tágas földjén egy nagy falvat építenénk s ide letelepítenők. Ez méltó emléke lenne az ezeréves honalapításnak!

Az ötlethez tapsolt a századvégi Magyarország, a csángó képviselő s témája, gondolata népszerű lett. Szádeczky Lajos történész, Moldvában és Bukovinában járva, útijegyzeteivel tovább csiholta a hangulatot (66), s amint máshelyt leírta, a sok lelkesedésből és buzdításból annak rendje s módja szerint, csakhamar bizottság, mozgalom, sőt még betelepítés is keletkezett (123: 3-7. o.):

Az 1882-ik év végén országos mozgalom indult meg a bukovinai székelyek visszatelepítése érdekében. Alkalmat adott Alduna szabályozása, ahol telepítésre alkalmas földterületek jutottak a kincstár birtokába.

A bukovinai székelyeknek egy küldöttsége jött Magyarországra és Tisza Kálmán, miniszterelnöknél és Szapáry Gyula pénzügyminiszternél tisztelegve, kérték, hogy hozzák vissza őket a régi, igazi, édes hazába.

A kormány beleegyezett a telepítésbe, de tekintettel Ausztriára, hivatalosan ő maga nem intézhette a telepítést, hanem rábízta a magyar társadalomra, támogatást nyújtván az Alduna szabályozását végző kormánybiztosság által, melynek élén Nagy György kormánybiztos állott.

A betelepítés intézésére országos bizottság alakult, gróf Soinich Pál képviselőházi elnök vezetése alatt. Benne voltak a képviselőház leglelkesebb tagjai ... s a közélet jelesei... és e sorok írója.

A bizottság /"csángó bizottság"/ 1882 decemberében kezdette meg működését, mely legelőbb is arra irányult, hogy pénzalapot gyűjtsön a beszállítás költségeire. Egyelőre ezer embert akartunk betelepíteni, amennyinek elhelyezésére Pancsova közelében hely és földbirtok volt.

À magvai társadalom lelkesen karolta fel az eszmét s a napilapok támogatásával gyorsan gyűlt a pénz, úgyhogy néhány hónap alatt több mint 50.000 forint állott rendelkezésre.

A bizottság 1883 elején megbízta herceg Odescalchi Arthur akkor országgyűlési képviselőt és e sorok íróját, hogy menjünk ki Bukovinába és hozzunk ezer székelyt az Alduna mellé.

Március 16-ikán indultunk el Budapestről... Keleti véreink úgy fogadtak, mint megváltót...

Március 19-én munkához láttunk... bejártuk az öt falut, összeirtuk a kiköltözni óhajtókat, pénzsegélyeket osztottunk ki közöttük a moldovai munkaelőlegek visszatérítésére. (Csak Hadikfalva 30.000 forint előleggel volt lekötve Moldovába tavaszi és nyári munkára). A nép tömegesen tódult elénk és irattá fel magát, úgyhogy ezer helyett kétezernél is többen iratkoztak fel, akik készen állottak a vasúton való bejövételre és 200 ember húsvét után szekereiken Erdély felé volt indulandó.

Jelentést tévén a nagyméretű mozgalomról a bizottságnak: ez, minthogy hatásköre csak ezer ember behozatalára terjedt ki, a kormányhoz fordult a megfelelő intézkedések megtételére. Az eredmény az lett, hogy engedélyt és megbízatást nyertünk az összes jelentkezők behozatalára.

Március 30-án megindult a modern népvándorlás. Ekkor indították az első vonatot a hadikfalvi állomásról, több mint 600 emberrel, leginkább Andrásfalváról. Ezzel jött vissza a küldött-Bég is.

Április 2-án indultak a második vonattal a fogadjisteni és istensegitsi székelyek, Klopp mérnök vezetése alatt, mintegy 900-an, és április/ 3-án a hadikfalvaiak. összesen 2200 lélek jött be akkor, köztük 1150 férfi és 1050 nő és gyermek.

A bevándorlókat a magyarországi vasúti állomásokon rajongó lelkesedéssel fogadták és vendégelték. Szegedtől hajón mentek Pancsovára, amelynek közelében, Hertelendyfalván és Sándor-egyházán (előbb Nagygyörgyfalva) telepítettek le.

A szekeres gazdák Istensegitsről április 18-án a maguk fejétől indultak, 41 fedeles szekéren, családjaikkal. Ezek aztán a többiek közé telepítettek.

Mindezzel még nem ért véget a megindult áramlat, József-falva 7-800 lakosa közül 200 szintén felíratta magát a bejövételre, de ottlétünkkor még néhány heti előkészületre volt szükségük, hogy indulhassanak. A többi falvakban is voltak néhány százan akik az első alkalommal nem jöhettek, de azután csakhamar felkészültek a bejövételre. Ezek aztán sürgető kérésekkel ostromolták a bizottságot, hogy szállíttassa őket is be, mert eladván mindenüket, különben koldusbotra jutnak.

A „csángó bizottság”, amely feladatát az első betelepítéssel befejezettnek vélte, 1883 ápr. 11-én tartotta utolsó ülését és át-

adta az ügyek további intézését az ápr. 29-én megalakult „Csángó-magyar egyesületnek”.

Az új egyesület átlátta, hogy nem hagyhatja cserben a bejövöttekre felkészült szegény népet s május elején ismét kiküldötte Bukovinába herceg Odesealchi Arthurt és e sorok íróját, hogy szállítsuk be egy vonaton azokat, akik szegénységeiket eladva, Bukovinában többé nem maradhattak. Letelepülésükre Kubin mellett az Aldunánál, Balvanistie határában (melyet a régi Kéve' vára emlékére Székelykevének nevezünk el), jelölve ki helyet.

Május 7-én érkezünk meg székelyeink közé Józseffalvára, amely örömmámorban úszott... Még ugyanazon napon összeírtunk 220 kivándorlót s éjjelre már Istensegítségre mentünk s hétfőn estére Hadikfalván át Andrásfalvára érkezünk. Mindenik faluból néhány százán készültek bejönni... Nem volt könnyű feladat, mert csupán Hadikfalván 442 ember irattá fel magát előzetesen a plébánosnál, akik mind jönni kívántak. 150-re redukáltuk.

A különvonat május 11-én indult Bukovina fővárosából, Szucsaváról... a második népvándorlás mintegy 900 emberével.

Még ezzel sem ért véget ez évben a betelepítés. Az andrásfalvi ref. gazdák, mintegy 150 család, aratás végeztével szintén bejöttek, Tomka Károly lelkészük vezetése alatt; úgy, hogy őszre Andrásfalváról az egész ref. hitközség Hertelendyfalvára telepítették át.

Ezekkel együtt a beköltözött bukovinai székelyek száma mintegy 4000-re emelkedett, akik az említett 3 községben telepítettek le.

A hangulat illusztrálására, mely a betelepítetteket fogadta s a bukovinai székelyeket is ^áthatotta, kiírtam a Pesti Napló, az akkori legolvasottabb újság, 1883-iki évfolyamainak megfelelő számaiból a tudósítók táviratait az első csángó csoport hazafelé vezető útjáról:

Hadikfalva, márc. 30.

Leírhatatlan az az öröm, hogy a megváltás nagy műve ténynyé vált s az első csoport csángó ma délután 2 Óraker utnak indulhatott...

Tömegesen jöttek a környékről s az utcán hullámozott a nép. Egymástól kérdezték, vajjon csakugyan igaz-e, hogy végre hazájukba térhetnek vissza és kitörő örömben egymás nyakába borultak, áldva a sorsot, mely beteljesedni engedé oly rég táplált reményüket...

Chyrow, marc 31.

Bukovina határa messze mögöttünk van, egy napi ut után közeledünk a magyar határhoz, melyet éjfélkor átlépünk.*) A vonaton 300 férfi, 200 asszony, 100 gyermek van. A rend egy percre sem zavartatott meg, sem a beszállásnál, sem az úton... Szaniszlón herceg Odescalchi a kisgyerekeknek meleg tejet adatott, Stijbjen bort osztottak szét. Ráncz Antal 77 éves agg, beteg létere erővel beszállott a kocsiba, hogy Magyarországon haljon meg. Ma délelőtt meghalt. Hulláját Strybjen az állomásfőnök egy hatósági közeggel átvette. Pénzt hagyunk temetésére. A nép jóhangulatát a gyászos eset nem zavarta meg, mert mindenki el volt készülve halálára...

Tokaj, ápr. 1.

600 csángó viruló egészségben, erőteljesen 1 óraker ide érkezett. Odescalchi herceg szóoklattal üdvözöltetett s egy pohár tokaji nektárt ürített a csángók boldogságára. A nektárból új testvéreinknek is bőven jutott, kiket, mint a jövő reményét a közönség lelkesen éljenzett. Váljanak a haza javára!

Nyíregyháza, ápr. 1.

Utunk valóságos diadalmenet. Szívből jövő lelkesedés fogad mindenütt. A szemekben könnyek, az arcokon meghatottság tükröződik, „Isten hozta a csángókat!”, e kiáltással fogadnak bennünket. Mezőkön, falvaknál, falvak mellett mindenütt lelkesült éljenző néptömeg üdvözli az érkezőket...

A csángók őszinte megindulása leírhatatlan. Az öregek áldólag terjesztik ki karjaikat üdvözlőik felé. Sírnak, áldják Magyarországot és a bizottság tagjait, különösen Odescalchi herceget, kit imádnak... Dalolták bús nótáikat. Maguk csinálták e nótát:

Megy a gőzös Pancsovára,
Odescalchi igazítja.
Esik eső karikára,
Odescalchi kalapjára.

Legnagyszerűbb volt a fogadtatás Nyíregyházán... Az egész város talpon volt, 20 tagú bizottság intézte tegnap óta a fogadtatást. Ezrekre menő közönség szünni nem akaró éljenzéssel fogadott a Rákóczi hangjai mellett. Krasznay polgármester lelkes szavakat intézett hozzájuk... Csángóink sírnak és ujjonganak. Nyíregyháza kített magáért, minden egyes számára ebéd volt gulyással, sódarral, pecsenyével és borral.

Debrecen, ápr. 1.

Az első csángó szállítmány ma itt átutazott... Az érkezőket a polgármester melegen üdvözölte. A vonatonál 30.000 főnyi néptömeg kiáltott éljent..! A csángók között 800 cipó, 1200 pereg, 800 kolbász, tepertő, szivar és nagymennyiségű bor osztott ki.

*) Galicián keresztül szállították u. is. a bukovinaiakat.

A csángó férfiak egyes wagonokban beszédeket tartottak a tolongó tömeghez és azt kérték, hogy testvéri csókot válthassanak debreceni testvéreikkel... Midőn a város polgárságának szíveségét megköszönték, könnyeztek. Meghatva kívántak áldást szaditőikra, kik mint mondták a „tűzből kihozták” őket.

Szolnok, ápr. 2.

Éjfélkor Püspökladányba érkeztünk. Az előjáróság díszben, zenével fogadott. 2 óraker Kisújszálláson zenével, ovációkkal fogadtak. Útközben üdvözeteket intéztek hozzánk. A föld népe sírva panaszkodott, hogy a rendőrök nem engedik a csángókhoz jutni, kiknek messziről ételneműt és pénzt hoztak. Érzékeny jelenetek egész sora fordult elő. Debrecenben Lakatos Imréné, Szűts Klárát szülési fájdalmak lepték meg. Szolnokonál a gyermek világra jött. Neve Mezei lesz. Szolnok beviteti az asszonyt s ápolatni fogja.

Szolnokra ötkor érkeztünk. Hegedűs Béla főkapitány, Schefcsik István polgármester üdvözöltek. A csángó gyermekeknek tejet, a többinek ételneműt osztogattak. Szegedre kilenckor indulunk, hol nagy fogadtatásra készülnek. Odescalchival és nejével az „Ausztria” gőzösön megyünk. Két katonaszállító uszályhajóban vannak elhelyezve a csángók Csongrádnál, Szentesnél meg fogunk állani. Itt is nagy készülődések történtek fogadtatásukra.

Tizenkilenc óráig tartó utazás után Sátoraljaújhelytől végre néhány órai pihenésre is jut idők. Azok a lelkesült ovációk, melyek egész utunkban kísérték bennünket, egy percet sem hagytak betöltetlenül, őszinte, szívből jövő lelkesedés volt az. Ovációk, melyeket semmi más nem készített elő, mint a lelkesült közakarát, a magyar nemzet erős nemzeti érzülete. Hatóságok úgy, mint egyesek vetekedtek, hogy szívélyességben felülmúlják egymást. Üdvivalgások kísérték a népvándorlást. A városok nagyszabású ünnepeyeikkel, lakosaik tömeges megjelenésükkel tüntettek.

Megható jelenetek egész sorozata kísért bennünket. Püspökladányban láttam egy ősz embert, kit két fia karján vezetett. Mint mondták, nehéz beteg. Éjfélker elhozatta magát a pályaudvarba, hogy kezet szoríthasson csángóinkkal... Arcuk /a csángóké/ sápadt, azokkal az erős vonásokkal és barázdákkal, melyeket a szüntelen nehéz munka s a rossz táplálkozás idéz elő. A herceg és a bizottság tagjai csodákat beszélnek az emberek kitartásáról. Nyáron túlfeszített munka rossz táplálkozás mellett, télen oly szomorú tengés, melynek leírása könnyeket csal szemeknkbe. Nem csoda tehát, ha sirtak, ujjongtak örömben, midőn megpillantották új hazájukat.

Isten áldja meg Magyarországot! Éljen Magyarország! – volt a felelet a szívélyes üdvözetekre, ősz apák felemelték fiaikat karjaikra s örömsugárzó arccal kiálták: Nézd fiam, ez Magyarország!

Szentes, ápr. 2.

Szolnokon a csángók hajóba hordozkodása két óráig tartott. A parton egybegyűlt nagy tömeg éljenzéssel üdvözölte őket. Étel-titalt bőven hordtak be a csángóknak, kik meggörmývedve viszik a sok ételneműt. A fedélzeten Odescalchi herceg kiválogatott 30 pár legényt és leányt s csángó zene mellett táncra perdültek. Ó- és Új-kócskénél és Várkonynál a parton zászlóval, éljenzéssel üdvözöltek. A csángók a fedélzetről viszonozzák az üdvözlést. Bús csángó-dalokat énekelnek. A parton állók mindenütt üdvözölnek s közben pisztolydurranások fogadnak. A csángókból egy csoport folyton a fedélzeten van és óljenzi a parton állókat. Odescalchi hercegnő velünk tart, a csángók nagy tisztelettel köszöntik s beszédbe elegyednek vele...

Szeged, ápr. 2.

Egész Szeged talpon van. A néptömeget alig lehet csöngetéssel, hajófüttýel eltávolítani. A közönség szüntelen éljenzi a csángókat. Az egész parton zászlók, mozsárdurrogás. A felső rakpart hosszában fákyások és óriási néptömeg hullámszik. A város ki van világítva, riadó éljenek hangzanak. Nagy kormánybiztos Odescalchi herceget meghatva megcsókolja. A csángók a partra kitódulnak.

Nagy... a csángókhoz fordulva következő beszédet tartá: „Azon rokonszenves fogadtatás, melyben önök, mióta hazánk határát étlépték, mindenütt részesültek, bizonyára érezeti önökkel, hogy testvéreik között vannak; de ha nem is tárulna ölelésre a rokoni kar, ha nem történék is ki a viszontlátás felett érzett öröm lelkesült hangjai, még akkor is érezniök kellene, hogy az édes hazának oly sok szenvedés és dicsőségtől megszentelt földén járnak, és ha nem éreznék, nem árulná-e el szívok dobbanása, hogy itthon vannak? megsúgná az erdő, mező és a dalos madár, ékesszóloán bizonyítanak még a néma kövek is. De hiszen önök látják, tudják, érzik, mily gyöngéd szeretettel fogadja az édesanya keblére önökben oly régen várt és oly sokáig nélkülözött fiait...

Odescalchi meghatva válaszol... Szluha főkapitány a csángókhoz buzdító szavakat intéz ...

Holnap reggel tízkor Pancsovára indulunk. Csángóinkat a kormánybiztos átveszi, mire Odescalchi herceg Budapestre utazik.

Szeged, ápr. 3.

A csángók ma reggel néhány itteni utcán körutat tettek... A lakosok megtómték a csángók minden zsebjét süteményvel... egy gyermek ma éjjel meghalt. Kiteszik s a város eltemetteti. Amint a főpiacon a csángók végighaladtak, a nép körülfogta őket s keszkenőjét, kötényét, gyümölcsét, ételneműjét a csángóknak adta. Az elinduláskor is hasonló megható jelenetek fordul-

tak elő. A nép tömegesen tódul a hajóra, szegény s gazdag egyaránt, kávé, frissítőt, kenyeret, ruhaneműeket osztogat...

Ó-Becse, ápr. 3.

Ó-Becsén Szuük József prépost ragyogó ékesszólással fogadott...

Titel, ápr. 4.

Titelre, utolsó állomásunkra tizenkettőkor érkeztünk. A zászlókkal díszített kikötőt nagy tömeg lepte el, magyarok, szerbek egyaránt. Mozsárdurrogások és éljenvihar közt léptünk partra.

A kormánybiztos mindegyik csángóval behatóan értekezett viszonyaik felől s tanácsokat oszt, panaszaikat meghallgatja, előkészíti Őket jövő életükre... Csángóink nyugodt lélekkel néznek a jövő elé s hálásak a sok jóakarátért.

Pancsova, ápr. 5.

Szerencsésen eljutottunk a dicsőséges, de hosszú út célpontjához: 6 óraker érkezünk Nagy-Györgyfalvára... /Később Sándoregyháza. Egy Csobot nevű zászlót ragad kezébe s a csángók alája gyülekeztek. A kormánybiztos egy magaslatról mutatta meg nekik az ígért földjét: „Ez az a föld, úgymond, melyet ti ígért földjének neveztetek. Mit ígér nektek e föld? Boldogságot, jólétet és megelégedést, de csak azon feltétel alatt, ha ti is viszont ígérték neki hazaszeretetet és hűséget. Szívre tett kézzel és fel emelt ujjakkal, itt, az Isten szabad ege alatt esküdjetek meg, hogy hívek lesztek a hazához és a trónhoz... Hosszas, zajos „esküszünk” kiáltás hangzott. A pillanat igen ünnepélyes, igen megható volt.

A nemzet s a képviselő és kormánybiztos vezetők azonban, akik ezt a pisztolydurrogásos, ovációs, bizottságos, tokaji nektáros, hazafiúi csókos, bús-énekes operett felvonulást csinálták (melyben sok megható is van), a telepítést igen rosszul végezték. Az »ígért földje« a Duna veszélyes árterülete volt, melyet már 1865-ben elkezdtek vízmentesíteni s betelepíteni svábokkal, tótokkal. Ezeket azonban 3 hatalmas árvíz mosta ki az Alduna mellől (Nagy, 68). E súlyos figyelemztetés, ellenére sem végezték el jól az újabb ármentesítés! sem s 1888-ban a bukovinaiakat is elöntötte a megáradt Duna, tönkretéve ötévi munkájukat. Sokan el is hagyták az Alduna vidékét s vagy Bukovinába mentek! vissza, vagy a „bácskai szerb s sváb falvakban

széledtek szét (Oberding, 230: 201. o.)· De még a víznél is nagyobb baj volt, hogy a bukovinaiaknak csak a falvak végei jutottak, mert a központi részeket az előttük kimosott svábok és tótok kapták. Ezek nagyobb mezőgazdasági kultúrájával a szegény és szinte nomád életet élő, azelőtt munkára folyton Moldvába járó, faluvégre szorult bukovinaiak nem tudtak megbirkózni a vegyes falvakban. 1938-ra, amely évből részletes szociográfiai leírásunk van az egyik aldunai székely községről, Hertelendyfalváról, szinte teljesen elproletarizálódtak. Számban ugyan ők vezettek (a szaporaságukat ott is megőrizték, látogató püspökük szerint közöttük »nem az egyke, hanem: a tizenegyke divatos«) – de a szegénységben is. Betelepített apáik vagy nagyapáik fejenként 10 hold földet kaptak; 1938-ban már 57 teljesen nincstelen, 223 V4-2 holdas, 126 2-10 holdas, 23 10-20 holdas és 6 20-50 holdas volt közülük. Tönkrement sorsukon csak a közellevő Belgrád és Pancsova munkaalkalmi enyhítettek (Thomka, 229).

Az aldunai sváb és tót falvak mellett 1883 után még Erdély más, különböző nemzetiségű falvait próbálták¹ kifoltozni bukovinai magyarokkal. Az 1. sz. térképen fel vannak tüntetve azok a helyek, melyeken a mintegy 4 évtizeden keresztül tartó telepítések, a magyarság erősítésének, sajnos rosszul sikerült szándékával, bukovinaiakat, mintegy 2500-3000 magyart, szótszórtak (Oberding szerint (230: 201-3. o.) 1883-ban Gyorokra 125; 1888-92-ig Dévára 54; 1910-ben ugyanoda, 72; 1892-ben Vajdahunyadra 19; 1900-ban Babsára, Vicére, Magyarremegyére mintegy 25-30 családot telepítettek (utóbbi három helyen rögtön elszéledtek), 1905-ben Marosludasra 13; 1910-ben Sztigyszentgyörgyre 52, Csernakereszturra 110 családot.) A telepítést előszöii a földművelésügyi minisztérium végezte, majd különböző magánosok. Ennek persze csak botrány lehetett a vége: a csángó telepítést, mint már a legelején, is» pártpolitikai célokra használták fel (Szabó, 128).

5. A 67-es Magyarország ilyen erkölce és hazafisága mellett történhetett az meg, hogy míg a bukovinaiak visszatelepítése folyt, a többszázados székely kivándorlás éppen a tetőfokára hágott. Hiába jelölte meg néhány derék magyar a kivándorlás megakadályozásának a módját, nem hallgatott rájuk senki. Tusnádi* még a kiegyezés előtt, a már felvetődött gondolatot ismételte: Erdély belseje felé kell irányítani a székelyt. E befelé-telépítés kivételére a hatalmas magánasainkat buzdította leginkább, a Károlyiakat, Zichyeket, Esterházyakat, Wenckheimeket, a székely eredetű Andrássyakat, »kik birtokaikat még most is per puszták et praedia számlálják.« Nem hajlott azonban közülük a dologra egyik sem. Koós Ferenc egy másik tennivalót jelölt meg később (75. II.: 282-3.):

Aki itt keresetet fog találni, annak eszéágába sem fog jöni a szomszédba kimenni. A csiki és háromszéki székely elég ésszel bír arra, hogy nem viszi, nem küldi gyermekét Bukarestbe ipartanulásra, hogyha azt Brassóban jó helyre el tudja helyezni. A Brassó vármegyei csángó sem menne és nem küldené fiait, leányait Bukarestbe szolgálni, ha őket idehaza szolgálatra adhatná. Kényszerhelyzet ez és nem valami plátói szerelem Románia s ennek fővárosa iránt. Megyén, mert tudja előre, hogy ott tüstént helyet talál, mihelyt oda megérkezik. Adjunk csak idehaza alkalmat és módot a megélhetésre s bizonyosak lehetünk a felől, hogy nem fog Bukarestbe sietni. Gyárak kellene a Székelyföldre s mihelyt ezek létre fognak jönni, a kivándorlás le lesz ezek'által csapolva...

A Romániába való kibújdosás, mely reánk nézve erkölcsileg úgy, mint nemzeti tekintetben, valóságos csapást, pusztulást rejt magában, csak akkor fog teljesen megszűnni, midőn kenyérkereső népünk, iparosaink kenyerőket, legalább oly arányban, mint ma Romániában, idehaza is meg fogják találni.

A liberális Magyarország jellemző gondolkodását e kérdésről nem e kor magános magyarja fejezte ki, hanem a »jobbmagyar« asszimilánsa, aki a csángókat számunkra meghaltaknak sírdogálta el s már egyegy korhadt fakeresztet is állított a sírjaikra (Rubinyi, 96), s a snájdigul meghajolni tudó, méltóságos uramozó, Herczeg Ferenc tollára való újságíró jogászfíuja,

aki rendkívüli éleslátással vizsgálva meg a romániai magyarság szimptomáit, ilyen csupa merő humanitással teli propozíciókat terjesztett szeretett nemzete elé. (Sebestyén 106: 6., 16., 51-5. o.):

Munkámnak propozitív része évtizedekre szóló munkámnak vázlatos terve. A kidolgozást, a részletekbe való elmélyedést kerültem. Ráér az akkorig, amikor az idő alkalmasabb lesz a nagyobb szabású nemzeti kötelességek teljesítésére.

Azzal a szándékkal, amellyel én a Romániában élő magyarok dolgát tárgyalom, semmiképpen sem lehet szembeállítani azt a kifogást, hogy ez jogot ad Romániának ahhoz, hogy hasonló szándékkal közeledjen a magyarországi románokhoz. A magyarországi románok magyar állampolgárok, a Romániában élő magyarok azonban nem román polgárok.

... Nem az az én ideám, hogy útját állja az államhatalom egyik-másik kivándorlónak, hanem az, hogy a kormány minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezzen a kenyerét vesztett népet foglalkoztatni s a kivándorlás szükségét és ezen a módon a kivándorló kedvét csökkenteni. Akinek aztán semmi sem jut, akinek nincsen meg a mindennapi kenyere és kénytelen a vándorbotot kezébe venni, azt ne eresszék, hanem vezessék oda, ahová menni akar.

És itt kezdődik a vándorlás szabályozása. Romániában a következő városokban van konzuli képviselőnk: Bukarest, Berlád, Braila, Foksány, Folticsén, Galac, Gyurgyevó, Jászvásár, Konstanca, Krajova, Plojest, Szulina, Tulcsa, Turnszeverin. Tehát az országnak minden részén s a magyar centrumok csaknem valamennyiében, önként kínálkozik mostmár az a gondolat, hogy minden konzuli hivatalhoz osszon be a magyar kormány egy-egy tisztviselőt, akinek egyetlen feladata, hogy a konzuli kerületben szemmelartsa a munkáskeresletet a munka minéműsége és kereslet nagysága dolgában egyaránt s erről a magyar-román határon fölállított magyar határrendőrséget a magyar bevándorlók irányítása végett értesítse. Ilyképpen elérjük azt, hogy a bevándorló okvetlenül munkához jut, ha van munka, anélkül, hogy előbb be kellene kóborolnia az országot, ha pedig nincs munka, mindjárt föl lehet világosítani a bevándorlókat s a aki okos, rá lehet bírní a visszatérésre.

Ennek a tervemnek a propagálása közben többször hallottam azt az aggodalmas kijelentést, hogy az ilyen klasszikusan szervezett gondoskodás fokozni fogja a kivándorlást... Ez a föltevés nem felel meg a valóságos helyzetnek. Elsősorban is abból indulván k? a terv, hogy a magyar kormány még idehaza törekszik a kivándorlás szükségét erejéhez képest csökkenteni, a munkaközvetítő szervezet csakis azok részére szólhat, akiknek

a gondoskodásból már nem juthatott s akik kénytelenek lennének a reménységnek legteljesebb híjjával is kivándorolni. Ezeket tehát nem csábítja a szervezet, hanem csak megmenti a haszontalan kóborlástól s esetleg a pusztulástól.

Természetesen azokra nézve is volt Sebestyénnek proposíciója, akik a magyar állampolgárságukat elveszthették, a hontalanokra nézve, akikről már szóltunk. (46., 48. o.):

Ezen a bajon könnyűszerrel segíthetne a belügyminiszter. Csináltatni kellene kis füzetkét, amely magában foglaljon mindent, amit a Romániába kivándorlónak tudnia kell; nevezetesen: mely városokban van konzuli hivatalunk, milyen időközökben kell a konzuli hivatalnál jelentkezni az állandóan letelepedetteknek, mit kell fizetni bizonyos írásokért, útlevelért, házassági engedelemért, stb., szóval, az illető törvények és a konzuli tarifa igen rövid és egyszerűen megfogalmazott kivonatát. Ezt a füzetet aztán minden Romániába vándorló embernek az útlevelhez kellene csatolni – ingyen.

... Bukarestben és azokban a vidéki városokban, ahol konzuli képviselőtünk van, alakuljon valami bizottság, amelynek egy-egy magyar konzuli tisztviselő is tagja. Ezek a bizottságok alkalmas módon tudassák a honosságukat veszített magyarokkal, hogy könnyűszerrel visszakaphatják honosságukat, ha akarják ...

Hogy az olvasó haragja ne zúduljon csak szegény Sebestyénnek, kora hű fiának a fejére, emlékeztetek e könyv előbbi lapjairól Hegedűs Lórántra, aki »kivitelnek« mondta a székely kivándorlást, a liberális Magyarország nagyobb dicsőségére.

6. Sokan és sok oldalról megmutatták már, hogy a világháború idejére mennyire kiviláglott magyar népünk árvasága. Ez a telepítési botrányok és a proposíciók elülése után a csángó ügyben is megmutatkozott. Senkinek se jutott eszébe, hogy a nagy háborút, melyben annyi magyar vére! elfojt, a fajtánk érdekében hasznosítsuk. Csak egy ember gondolt erre, akit sokáig tiszteltünk magunk között s aki a magyarságtudománynak egyik lelke volt: Györffy István. 1916-ban döb-bent ő rá először, hogy a valósággal ellentétben nem a csángókat tűzzel-vassal románosító. Románia él el-

nyomóként a világ ítélete előtt, hanem a román propaganda ügyessége folytán mi, akik a korabeli gondolkozáshoz és módszerekhez képest a legemberibben, sőt a magunk népe rovására bántunk nemzeti-t ségeinkkel. (147: 68-70. o.):

Románia évtizedek óta telekürtölte a világot, hogy a magyarok az ő erdélyi fajtestvéreiket mennyire elnyomják. A külföldön sajtóirodát tartottak fenn, melynek egyéb célja nem volt, mint-hogy az „elnyomott” fajtestvérek állítólagos panaszait megtudja minden művelt ország s nyújtsanak neki segédkezet a szenvedők felszabadításához. Meg is volt a nagyhangú kiabálásnak az eredménye. Ha külföldre mentünk, nem mulasztotta el a rosszul informált idegen szemünkre hányni, hogy román polgárainkat elnyomjuk...

Nekünk is vannak véreink Romániában, a moldvai csángók. Míg Románia az ő fajtestvéreinek elnyomását harsogta világszerte, addig maga olyan tervszerűséggel és kegyetlenséggel nyomta el közöttük élő szerencsétlen véreinket, amilyenre Európában kevés példát találunk. A csángó magyaroknak magyar iskolát állítani nem szabad. A templomban magyar isteni tiszteletet tartani nem szabad. De nem is lehet... Az olasz misszionáriusok nemcsak hogy nem tanulják meg a híveik nyelvét, hanem tőlük telhetőleg üldözik s kényszerítik őket, hogy még a családi körben is oláhul beszéljenek. Meg is van ennek a ránk nézve nagyon szomorú, de egyben igen tanulságos nemzetiségi politikának a következménye, mert két emberöltő alatt csángó magyar véreinknek háromnegyedrésze teljesen eloláhosodott... Ha a most dúló világháború valami javulást nem hoz, a magyar szó 15-20 év múlva teljesen elnémul Moldvában s végkép eltűnik a magyarság egy olyan területről, ahol századokon át úr volt.

Amikor a központi hatalmak 'Romániát lerohanták, alkalmasnak találta a Moldva múltját jól ismerő Gyórfy az időt, hogy a csángók sorsán egy nagyot fordítsunk (146: 501-3. o.):

Ha Románia nemzetiségi politikáját az eddigi eréllyel folytatja, a magyar nyelv Moldvában 20 év múlva teljesen és örökre elnémul. A csángókat hazatelepíteni nem igen lehet, mert nem szegény emberek s kitűnő földjeiket aligha hagynák ott. Ezért most, mikor Románia jövődjét kezünkben tartjuk, gondoskodnunk kellene, hogy a csángók megmaradhassanak magyarok. A csángók azt is megköszönnék, ha csak annyi szabadságot tudnánk a részükre kieszközölni, amennyi nálunk az oláhoknak van. Ha ezt sem tudjuk megtenni, akkor hiába tapostuk Románia földjét...

Moldva ősi magyar föld... Lakói hosszú századokon át magyarok voltak s magyar véreink megfogyva bár, de törve nem, még most is élnek itt. Az oláhok a mi engedélyünkkel szállták meg Moldvát s vajdáik a mi királyainknak, fejedelmeinknek hódoltak. Minden jogunk megvan tehát, hogy politikánkat ezen ősi föld visszaszerzésére fordítsuk. A Fekete-tenger Moldván át csak annyira van tőlünk, mint az Adria, s Galacig tengeri hajókkal is lehet járni a Dunán. Moldva birtokában az egész Keletet érdek-körünkbe lehetne vonni.

Álláspontját máshelyt is, bővebben is kifejtette Győrffy. (148.):

Mi rendesen, enyhe szavakkal -, vagy egyáltalán sehogy sem – tiltakozunk a külföld előtt a románok által ránk szórt vádak miatt, esetleg újabb s újabb koncessziókkal akarjuk kielégíteni a kielégíthetetlen nemzetiségi törekvéseket, ahelyett, %ogy a romániai magyarság és egyéb ott elnyomott nemzetiségek ügyét vinnők a művelt világ ítélőszéke elé. Nem is iktattuk programmunkba ősi földünk és elnyomott testvéreink felszabadí-

A román közigazgatás éberem örökös, hogy idegen, főleg hazánkbeli magyar ember a csángókhoz ne férközhessen s tudomást ne szerezzen az ottani állapotokról. Annál több román állampolgár jár fel s alá hazánk oláhlakta vidékén, legtöbbször éppen nem tudományos búvárkodás céljából. Ha közülünk néhanapján valaki nyelvészeti, néprajzi, vagy földrajzi tanulmányokat óhajt tenni a moldvai csángók földjén, a román közigazgatás elháríthatatlan akadályokat gördít elébe.

Általában, a kivándorolt székelyeket is beleszámítva, a 92.000 csángó magyar közül kb. 35-40.000-re tehetjük azok számát, akik még magyarul tudnak. így fest a magyarság állapota egy olyan országban, mely századokon át a mi ősi birtokunk volt s a most ott uralkodó elem a magyar király kegyelméből vándorolhatott be. A magyar elem adta a kultúrát, építette a városokat s ma már csak megtűrt vazallus. Nyelvét csak a családi körben használhatja, katonaságnál, ha fáját meg nem tagadja, közlegénységnél feljebb nem viheti. Hivatalokba nem kerülhet s még egyszer sem sikerült csángó embernek az országgyűlési képviselők közé bejutni. A csángó gyermek, ha kitanul, röstelli eredetét és igen sokszor elhagyja anyanyelvét, még a családi körben is. Magam voltam a tanúja egy szabófalvi csángó gazda házánál, hogy a polgári iskolát végzett leány még szülei kérésére sem volt hajlandó többé magyar szóra nyitni ajkát.

Igazságtalanok volnánk, ha ezért a rohamos eloláhosodásért a csángókat okolnók. Elsősorban magunkat okolhatjuk fajunk itteni pusztulásáért. Nem vettünk róluk tudomást. Mikor még 30-

40 évvel ezelőtt tartották magukat s keresték velünk az összekötést, nem tekintettük nemzeti ügynek a segítségért könyörgő kéz megragadását. Külképvisletünk nem volt hajlandó olyan dologba beleavatkozni, mely a magyar faj megerősödését és szaporodását célozta. Akadt ugyan néhány lelkes szívű főpap 3% hazafi, aki a csángók ügyét felkarolta s nagy hévvel hozzáfogott a megerősítésükhöz, de a nagy lelkesedés a legrövidebb idő alatt lelohadt és elpárolgott. Pedig, akkor még Románia gyenge országocska volt s nem nagy külpolitikai nyomás kellett volna annak a kikényszerítésére, hogy olyan jogokat adjon Románia a magyarságnak, mint amilyen joguk van a mi oláhjainknak.

A moldvai csángókérdést legtöbb hazánkfia úgy véli megoldhatónak, ha hazahozzuk őket, mint a bukovinai csángók egy Télével tettük. Ennek, azonban igen sok és súlyos akadály, van. Elsősorban is a csángók román állampolgárok s mivel igen szorgalmas és többnyire jómódú emberek és a teljes eloláhosodástól legfeljebb már 15-20 év választja el őket, a román kormány sem volna hajlandó engedni, hogy kivándoroljanak... A csángók sem jönnének, mert jómódúak, nagyon jó s termékeny földjük van és aligha tudnók őket elhagyott földjükért kárpótolni. Már pedig, ha rosszabb viszonyok közé kerülnének, a telepítési akció minél hamarébb csődöt mondana... /S azonkívül a csángók/ már nem magyarok, de még nem oláhok. Nemzeti érzés már nem fűzi őket hozzánk. Nem tudják, hogy van egy nagy Magyarország, ahol a magyar az úr. Nekik azt tanítják az iskolában, hogy Románia a Dnyesztertől a Tiszáig tart s ezen a területen mind románok laknak. Magyarország nincs, csak Ausztria. Erdélyben a határszélén vannak ugyan székelyek, de ezeken belül megint románok következnek... /A székelyeknek/ is rossz dolguk van, mert más-kép mért özönlenének Romániába? A csángóknak fogalma sincs arról, hogy a székelyen kívül még más magyar is van a világon. Ezeket sem nagyon szereti, mert hacsak lehet az élelmes góbék becsapják a tanulatlan és hiszékeny csángót.

/Legradikálisabb volna a csángók földjét hazánkhoz csatolni, de ezt nem merjük remélni/. Azt azonban keresztül tudnánk vinni, hogy a magyar király valóságos kegyura legyen a moldvai katolikusoknak s egyházilag Moldva hazánkhoz tartozzék, mivel Románia orthodox nemzeti állam S római katolikus polgárai egyházi ügyeit elfogulatlanul nem intézheti. Az esetben, ha a moldvai katolikusokat Magyarországból láthatnánk el magyar papokkal s a csángók magyar iskolákat állíthatnának, melyeknek bizonyítványait Románia államérvényesnek ismerné el, a csángókat 'meg lehetne tartani a magyarságnak. Egyebekben pedig a paritás álláspontjára kellene helyezkedni, vagyis úgy kezelni a hazai oláhságot, ahogy Románia kezeli a magyarságot....

Ilyen gondolkodás után érthető, hogy 1920-ban, amikor, terveinek éppen az ellenkezője következett be, Győrffy hangja a legsötétebb pesszimizmusba csapott. (155 o.):

Borzasztó mulasztást követtünk el!... Ha kíváncsi vagy kedves olvasó, mi lesz a most Romániához csatolt magyar területek magyarságának a sorsa, megmondhatom. Ugyanaz fog velük történni, mint a romániai magyarsággal...

7. Ha nem is Magyarország kitágulása történt meg Moldvára a háború után, amint Győrffy a történelmi jog alapján elgondolta, hanem Romániáé Erdélyre, a Kárpátokon túli magyarság sorsának a megjavításában mégis egy hallatlan nagy lehetőség támadt: eltűnt a Kárpátokról a határ s egy országba került, ha nem is uralkodó népként, hanem nemzetiségként, a hasonlíthatatlanul fejlettebb erdélyi magyarsággal. A nagy lehetőség abban állott, hogy a számra majdnem két milliónyi s kultúrára tekintélyes erdélyi magyarság kiterjeszti gondoskodását és politikai szervezetét a vele ugyanazon fajú moldvai magyarságra is és súlyát és erejét kölcsönözve neki, elkezd annak kulturális és magyar jogaiért harcolni. Soha sem történt volna nagyobb jelentőségű dolog a csángók sorsában, ha ez bekövetkezett volna. Sajnos azonban a románok éberren örködtek, hogy, egyéb törekvésükkel ellentétben, e tekintetben, a Kárpátok továbbra is éles választóvonal maradjon. Meg az erdélyi magyarok közül is csak egy írónak a soraiban látom feltűnni ezt a gondolatot, Oberdingében. (230: 25- 7.o.):

A moldvai magyarság mai társadalmi, gazdasági és műveltségi viszonyairól nagyon kevés adattal rendelkezünk. Családi életük rendkívül tiszta, nagy gyermekáldásnak örvendenek, a nyolc-tízgyermekes családok nem ritkák... A társadalmi és nemzeti fejlődés tekintetében egyaránt végzetes, hogy középosztály nem tudott kifejlődni, mely a nemzeti érzés és nemzeti szellem fenntartója, a nemzeti műveltség fejlesztője lenne. A tanult csángó letagadja származását, mert a románság a csángókat vissza-

maradottságukért lenézi és szívvel-lélekkel románá igyekszik hasonulni. Sajnos, az áthasonulást nagyon megkönnyíti az, hogy csángókban már alig él nemzeti öntudat. Nemzeti, gazdasági, társadalmi, vagy közművelődési szervezetekkel egyáltalában nem rendelkeznek. Annak dacára, hogy ma már húsz éve egy államban élnek az erdélyi magyarsággal, velük semmi kapcsolatuk sincs. Az utóbbi években a csendőrség már azt sem tűri, hogy erdélyi turisták látogassák meg őket. A hatóságok útját állják minden kapcsolat felvételének. Az államhatalom nagyon örködik, nehogy nemzeti öntudatra ébredjék a csángóság, s ezért is igyekszik őket kulturális elmaradottságban tartani. E nagy elszigetelés ellenére is a csángók hagyományaikból tudnak Magyarországról és az erdélyi magyarságról. Egyes községek a legutóbbi időig minden évben résztvettek a csíksomlyói búcsún, melyre még évszázadokkal ezelőtt a magyar ferencesek vezették őket. Több templomot építettek Szt. István és Szt. László tiszteletére s e két magyar szent királyt, valamint az Árpádházi szenteket ma is nagy tisztelettel övezik. Nyugatfelé nézve szokták mondogatni: „Amerre a nap leszentül, ott él a testvérnép anyatörzse”.

A romániai magyarság politikai szervezetére és a magyar diplomáciára hárulna a feladat, hogy a moldvai csángó magyarok számára ugyanazon kisebbségi jogokat követelje ki, mint aminőt az erdélyi magyarság igényel. Nagyban elősegítené a kérdés megoldását Róma magatartása is. Egyházi téren különösen Rómától várunk más magatartást. Ez a mélyen vallásos lelkiületű nép kítaszítva érzi magát az Anyaszentegyházból. Krajcárjaikat öszszekoldulják a kínai missziók számára, de ugyanakkor megfélekeznek róluk, akik őskeresztény létükre lelki gondozás nélkül élnek és évszázadok óta hiába várják a magyar misszionáriust. Azért az áldozatért, melyet ezer éven át hozott a magyarság Rómáért, joggal követelhetjük a moldvai magyar testvéreink egyházi sérelmének rendezését.

Ha a moldvai csángó magyarok nemzeti kisebbségi jogai elismerést nyernének, úgy gazdasági, társadalmi és művelődési szervezetein keresztül magához ölelhetné őket az erdélyi magyar munkaközösség. A kérdés megoldásával azonban nem szabad „sókáig késlelkedni, mert ha nem kapnak magyar papot és magyar iskolát, beolvadásuk talán már egy fél évszázad alatt teljessé válhatik.

Hasonlóan gondolkodott Oberding az Ó-Románia többi területein élő magyarságot illetően is. (54-5. o.):

Amit a katolikus egyházzól és a kisebbségi jogról a moldvai magyarsággal kapcsolatban mondtunk, itt is elmondhatjuk. Egy nemzeti kisebbséget, éljen az állam bármely területén, egyenlő jogok kell megillessék az egyházi, kulturális, gazdasági és nemzet-társadalmi szervezkedés terén. Sem a romániai magyar nemzet-

közösség, sem pedig a magyar kormány nem nyugodhat bele, hogy Románia különböző tartományokban más és más elbírálásban részesítsék a magyarságot, különböző mértékkel mérjék ki jogait.

Kétségtelen mulasztást követett el a magyarság, hogy a kisebbségi jogegyenlőséget mind a mai napig nem igényelte a román kormánytól a romániai magyarság minden csoportja számára. A bukovinai, moldvai és dunai tartományok magyarságát szinte mostohatestvérként kezeli s olyan úr tátong közte, mintha nem is a Kárpátok, hanem az Óceán választaná el egymástól. Itt az ideje, hogy a romániai magyar kisebbségi politika az ország minden magyarjára nézve egyetemes szellemű kisebbségi jogrendezést kezdeményezzen, hogy a romániai magyarság különböző csoportjai között megszűnjék az a tagoltság, amely ma még, fájdalom fennáll.

Némi megnyugvással könyvelhetjük el, hogy a távolság csökkentése ezelőtt két évvel, ha későn is, de megindult. Alkalmat, jellemző, egy nagy szerencsétlenség, a bukovinai Józseffalva 1939 tavaszán történt porráégése adott rá. (Albrecht 228: 177-8. o.):

Május 18.-án 84 magyar telek égett porrá a bukovinai Józseffalván. Szeptember 10.-éig az erdélyi magyarság áldozatkészségéből 11 épület került tető alá, kilencnek a falait felhúzták s további 44-nek az alapja készült el. Az idei építkezéshez szükséges mennyiségnek háromnegyed része az udvarokon áll. Naponta két épület kerül tető alá, úgyhogy okt. 18.-ra, a borzalmas tűzvész követő ötödik hónapra egy ember sem marad hajlék nélkül. Szeptember 10.-éig 2,447.000 lej gyűlt össze adományokból s ez az összeg az idei építkezést fedezi.

Ahogy egy ház felépül Józseffalván s az utolsó cserepet reáteszik, a család azonnal beköltözik: nézik, tapogatják, gyönyörködnek benne, mintha meg akarnák fogni, nehogy elrepüljön. Amikor a téglát készítették, nem hitték; amikor egy jégeső elverte a száradó téglát, alig lehetett lelket önteni beléjük; még most is, mikor már állanak a házak és piroslik rajtuk a cserép, most is alig merik hinni. Minthogy egy-két ember kivételével Erdélyben sem merte hinni senki, hogy a leszegényedett erdélyi magyarság áldozatkészsége képes lesz újraépíteni Józseffalvát. 5,000.000 lej ma hihetetlen nagy összeg s csak azok hittek ennek I. összegyűjtésében, akik tudták, hogy a szenvedések az erdélyi magyarság lelkét kiapadhatatlan forrássá tették, melyet a testi segítség és egymásrautaltság érzése szüntelenül táplál.

Szegényebb lett azzal valaki, amit adott? Bizony csak gazdagabb lett. Gazdagabbak lettünk mindannyian, mert érezzük: hinni érdemes, hinni szabad, sőt hinni kötelességünk a magyarság összetartásában, áldozatkészségében, szeretetének erejében ...

Mi történt itt? Csoda? Nem. Csak végre találtunk egy eszmét, mely felettünk áll B mely egymás erőinek a lefogása helyett arra készítetett, hogy legnagyobb erőfeszítéssel mindnyájan egy cél szolgálatába álljunk. Józseffalvának köszönhetjük azt a tanítást, hogy a tűzvésznél erősebb az a tűz, ami a szívekben ég, a rombolásnál erősebb az építés s – ha csak egy kicsit is törekszünk rá – hibáinknál nagyobbak az erényeink. Józseffalvának köszönhetjük azt a bizonyosságot is, hogy azoknak a magyaroknak a száma, akikre számítani lehet, nem egy vagy két ezer, hanem százezer, sőt több százezer.

Magunk azonban Józseffalva hamvaiból való felélesztésénél is nagyobb jelentőségűnek tartjuk azt a szorgalmas munkát, melyet a csonkaország egyetemlein, szemináriumaiiban s néhányan kisebbségi sorsban, kutatók folytattak, akik a távolból, a kutató területről kitiltva is, egymásután tisztázták a Kárpátokon kívüli népünk települését, eredetét, sorsát, nyelvét, néprajzát. E fejezeten keresztül mintegy a csángókért dolgozók és gondolkodók pulzusán tartottuk a kezünkéit s a hévből, a pulzus veréséből az egész magyarságra is következtettünk. Így észleltük a száz év előtti, feltörő, építő, haladni akaró magyarság szorongását, s a liberális Magyarország idegesítő fulladt lelkűségét. így látjuk a legfrisebb múltunk, utolsó tíz évünk megfeszített munkájában – annak ellenére, amit mindenütt és minden nap magunk körül tapasztalunk – a magyarság komoly készülődését a történelem s a logika vaskövetkezetességével bekövetkezendő népi életére is. S ez az élet biztos megoldást tud sok más mellett a csángó kérdésre is.

U T Ó S Z Ó

Ha már végigsegítettük a türelmes olvasót egy magyar kérdés hatalmas anyagán, nem hagyhatjuk cserben e munka értelmének a megkeresésében sem. Magunk is sajnálnánk, ha hirtelen el kéne fojtanunk, le kéne lohasztanunk agyunk és lelkünk tüzét, melyet a szeretettel és izgalommal sokáig kutatott tárgy gyújtott fel bennünk.

Bizonyára az olvasóban is jó érzést kelt, hogy a csángó kérdést kiemeltük némelyek szinte privilégia zált melankóliájából, sírdogálásából, dühéből, tehetetlen elkeseredéséből. Nem rójjuk meg azokat a jóakarató magyarokat, akik e kérdés egy-két tényleg szomorú részletének ismeretében pesszimizmusra, szitokra és átokra nevelték az utóbbi évtizedekben folyóirataink közönségéi. A távolabbi összefüggések látása nélkül nem is tehettek másképen. Csak az egész magyarsággal való együvé tartozásukban, eredetük, sorsuk mindvégig való követésében, életük körülményeinek teljes ismeretében lehet a csángókat férfinyugalommal s levertség nélkül szemlélni.

Az eredetüket, sorsukat megvilágosító messzi részletek feltárásából az derül ki ugyanis, hogy végtelen sok öntudatosító elem van a csángó kérdésben. Kutatása közben a magunk öntudata is jelentősen emelkedett – bár addig sem voltunk annak híjjával – s e tapasztalatra figyelmeztetnünk kell az olvasót. Rövi-

den kifejezve: a csángók egykori, középkori nagyságunknak ma is élő, valóságos bizonyítékai, emlékeztető jelei s ez ebben a tárgyban a hallatlan önbizalmat adó. Soha izgalmasabb, feszültebb élményt, melyben megbizsergének az erek, kigyúl a szem, pirosra fűt a meleg, mint ama kép lassú kibomlása az ember előtt, hogyan terjedt, duzzadt, ömlött előre, kelet felé, a kínálkozó utakon, Európa fiatal népe, a magyar, mint ülte körbe a Kárpátokat s hogy építette ki a nagy hegyek aljában az ellene gyülekező népek ellen a legszélső magyar gyepüvonalat. Ennek a gyepünek voltak a katonái, harcosai s a mögöttes területeken békés munkásai, települői, kultúrateremtői a csángók ősei, akiknek kései utódai, amint némelyek jelentették, még a múlt században is a magyar király parancsát várták, ha valamire meg akarták őket a románok mozdítani. Ez az eredet a lehető legelőkelőbb: ha eddig sajnálattal, vagy szégyenkezéssel voltunk a »szegény, elmaradt, kopott« rokonok iránt, tévesen tettük. Egy egykori, erejében tobzódó énünknek voltak ők az élenhaladói, előretörői - kell-e ennél vajjon ma nagyobb, még akár példakép is? S lehet-e vajjon a róluk való gondolkodásunkban megnyugtatóbb ennél az eredetnél?

Csak az újkori sorsuk lehangoló. Megint nem elszigetelt, különálló, elhagyott voltukban azonban. 10-20 ezer magyar elvesztése fájhat-e nekünk olyan nagy mértékben, akik néha évtizedek alatt százezreket vesztek tünk? Az előbb is abban állapítottuk meg a csángók! eredetének öntudatosító voltát, hogy az egész magyarságnak voltak ők előretörői, élenhaladói. Újkori elesenevészesedésük is az egész magyarsággal való összefüggésükben jelentős. Jól megéreztek ezt néhányan, egyszerű, magyar kutatók, akik vagy száz éve a szomszéd székelység jövődjét féltik a csángó-pusztulásban. Meglátták ezek ugyanis, hogy nem önmagában folyik az, hanem az egész magyarság leromlásával, gyengülésével együtt. Nézzünk a térképre, ha még nem láttunk elképesztő arányokat népünk összezsugorodásáról. Csöbörccsök és Diószeg,

Dnyeszter-torkolat s pancsovai Alduna – e szélső pontok által határolt hatalmas területen élnek szétszórtan a csángók. Ez a terület egyszersmind a magyarság s románság küzdőtere is. A magyarságközé, mely egykor a Kárpátokon kívüli síkságokig kinyomult s a Dnyeszterig, Dunáig, Fekete-tengerig végzett erősítéset, lassan felszívódott a románság Diószegig s Pancsováig. Kit és mit okoljunk ezért a süllyedésért, melyben a Kárpátokon kívüli magyarság elsorvadása, elerőtlenedése csak annyival nagyobb az érmelléki, kalotaszegi, mezőségi, székely magyarságénál, amennyivel keletebbre s a bennünket legyűrő, hátraszorító románság törzséhez közelebbre fekszik? Fajtánk megtört erejét, ellenálló képességét mondjuk-e vagy urainkat, vezetőinket?

Elégj hogy megismertük a fenti szemlélet útján azt a perspektívát, melyet a csángók a középkori erős magyarságról s az újkori gyenge magyarságról nyújtanak. Úgy gondoljuk, hogy nem is választhattunk volna jobb tárgyat, mely erőteljesebben világította volna meg népi múltunkat s nagyobb ösztönzést adott volna annak kettős, ellentétes arculatából. Mert nem is kell mondanunk, hogy követendő mintaképnek mai életünkben csakis a középkoreleji ifjú magyarságot választhatjuk, mely a duzzadó erejével s rendkívüli Tiozösségi fegyelmével a legszilárdabban és legbiztosabban uralkodott országunk területén, történelmünk folyamán. Ma még ugyan gyér ennek a magyarságnak az ismerete közönségünkben. Nagynak mondott történetírónk tájékozódásánál, műveltségénél és beállítottságánál fogva, az újkorunkat tette »fényessé«. Néhány művelt s erkölcsös magyarjának a példáján kívül pedig alig van abban a mai magyarság számára vigasztaló s erőt adó. Egy bizonyos társadalmi rétegünkben meg – bizonyára a múlt századi eredet- s őshazakutatások; folytatásaként – turánkodással s szittyálkodással a pogánykori magyarság tisztelete él. Az ősmagyarságról azonban vajmi keveset tudunk s a róla való homályom

ismereteinkkel nem is tehetjük meg népüiK ideáljává. Tehetjük ellenben a középkon ifjú magyarságot, melyből a csángók is származnak s melynek hatalmasságáról mind világosabb részleteket tár fel a pesti egyetem szerény népiségtörténész-professzora. Komoly magyar ma nem lehet tájékozatlan az ő csendes, szívós munkájáról. Aki lelkiismerettel, becsülettel törekszik megérteni, munkálni a magyarság népi életét, hogy erejét megújítsa, agyát felfrissítse, látását világosabbá tegye, bele kell merülnie a középkori magyarságba, multunk ma legösztönőbb, legpéldaadóbb magyarságába és korába.

Magunk e középkort s jövődő népi életünket egy bekapcsoló perspektívával teljesen egyenlő értékűnek tartjuk azt a tanulságot, melyet a csángókérdés tudományos kutatásának menete mutat meg. Emlékeztetnünk kell ennek megértéséhez elsősorban az életünk és tudományunk összefüggésére. Az igazságot kutató tudomány ugyan, első pillanatra abszolútnak, életfeletti-nek látszik. Az agy és ész azonban, mely a tudományt műveli, a lélek, mely belemerül, az intuíció, mély a velejébe lát, a maga korának, fajtájának a jellemzője. Még a legabsztraktabb tudomány művelésén is rajta van a kor s a fajta bélyege. Sokkal inkább áll ez azokra ai tudományokra, melyeknek nemcsak a művelői, hanem az anyaga, tárgya is folyton változik, bővül az idők folyamán. Nekünk csak ilyenekkel volt dolgunk kérdésünk végigkövetésében: különböző történeti tudományokkal. Gondoljunk ezek kezdeteire: évkönyvek, annalesek jegyezték a királyok éveit, csatáit. Egyideig nem sokat tágult e módszer: megmaradt a királyok, az urak, az előkelők, s ezek vállalkozásaik, veszekedéseik, csejtepatéik mellett, mintahogy a teljes jogú emberi élet is csak az ő körükben, az ő származásukkal volt jó sokáig lehetséges. E módszeren s egyúttal az életünkön is, a felvilágosodás kora óta folyik nagyobb mérvű, állandó bővülés. Amint a tudomány terjeszti ki azóta

^a figyelmét mind messzibb körülményekre, vizsgálja

mind szélesebb emberi rétegek sorsát, szerepét, jelentőségét, azonképen terjeszkedik, nyílik meg az emberi élet lehetősége mind több ember, mind több réteg számára. Az együtthaladás ebben a kitágulásban élet és tudomány között nyilvánvaló, ma már mindenki tudja is, még a leglaikusabb is szidja a történelemtanárt, ha csak a királyok uralkodási éveit tanítja. Hányan tudják azonban, hogy milyen messzire, milyen tágasságig jutott el a tudomány életünk, körülményeink, múltunk kifürkészésében is ennek megfelelően hová, meddig kell követnie azt az életünknek? Erre felel meg a csángó kérdés kutatásából leszűrhető tanulság.

Láttuk, hogy a csángók eseménytelen magyar nép, melynek a ma csak olyan, mint a tegnap: vegetáció: csak egyháztörténete van, mondta sok kutató, az is csak kicsiben az Övé, inkább idegen papjaié. Eseménytelenségben szinte nem is ismerünk nála külön emberi csoportot, tenyészet volt a sorsa, adat és mozgalmasság nélküli népi élet. Ahogy mostmár a tudomány az idők folyamán ezzel a tipikusan eseménytelen néppel foglalkozott, ebben a módban rejlik a tanulság. Hiszen a Kárpáton kívüli magyarok állami élete, csatái, urai a magyar hatalom visszahúzódása után megszűntek s nem maradt azután semmi életeseményük, melyből a régebbi történetírás valamit is meríthetett volna: az Urak, vezetők, csaták, külső események nélküli csupasz néppel került szembe. Hogy vagy 200 éve mégis közöl erről megállapításokat, vizsgálatokat, nem kisebb jelentőségű dolgot tudhatunk meg ebből, minthogy mit, mennyit tudott a tudomány (s egyúttal az életünk is) a népről, hogy gondolkozott róla, általában milyen viszonyban volt vele. Eleve megállapíthatjuk, hogy ha csak felületesen, tájékozatlanul érintette, felületes és homályos volt róla az ismerete, sőt továbbmenve, elhanyagolt és lényegtelen volt a nép nagyszámú csoportjainak az élete a vezetők, a kiváltságosak élete alatt. De ha figyelme már kiterjedt volna rá s minden egyes részletében meg tudta volna már magyarázni, nem mást jelentene ez, minthogy a

tudomány, vizsgálatai, szempontjai, érdeklődése folyamatos bővítésével elérkezett mai ismereteink szerint leg- (alulra, a néphez, belevonta módszerébe a legalsó emberi réteg, az adatnélküli nép kutatását is. S ez az életünkre maradhatna hatás nélkül: abba is bele kell vonni a népet, amint ezt a tudományunk megszabja.

Ezek után csak arra az időbeli sorrendre kell emlékeztetnünk az olvasót, melyben a csángók eredetét kutatókat tárgyaltuk. Jósokáig, mint láttuk, tehetetlenül állt a tudomány a csángók eredetkérdésével szemben, ha szólt róla, csak mellesleg és felületesen tette, ugyanis rég távol állt a néptől, róla csak mondai hite, ködös elképzelése s krónikás értesülése volt. Ezért vitte vissza a csángókat a mondák korába, melyben szerinte a törökös népek valamikor együtt éltek, testvérek voltak s egy nyelven beszéltek. Ebből a valótlan elképzelésből s több más tévedésből született a kun elmélet. Mondjuk[^], hogy vallóinak a tudománya messze volt még a néptől, érdeklődése, kutatása, szempontja még nem érkezett el a népig – mert akkor nem tévedhetett volna így? Mondjuk-e, hogy maguk ia hangoztatói is távol voltak (s amennyiben ma is hangoztatják, távol vannak) a μ éptől? A térbeli távolságukat említettük már: a Bécsbe, (Pozsonyba, Nagyszombatba tolódott újkori Habsburg-függvény Magyarországnak még Erdély is Magyarország határán kívül volt, nemhogy a moldvai magyar. 4 szellemi távolságuk megvilágítására pedig legyen elég az a tény. hogy nagyobbbrészt idegen származásúak voltak. Nem anachronisztikus felhányás mindez, hanem tünetleírás egy folyamat megértéséhez: se a magyarságba, se a műveltségbe, se az életbe, se a jogba nem tartozott még akkor a nép s a tudományos vizsgálódás se volt még nagyon túl az urak s királyok gondján.

E módszeren akkor történt az első nagy változás, amikor pozitivista kutatók már a népig bővítették, terjesztették a tudomány figyelmét. A szavak s a hangok, melyeket a nyelvészek – szemtől szembe kerülve a néppel – a csángók ajkáról lejegyeztek, az oklevelek, me-

lyeket a történészek régi településeikről felfedtek, nagy mértékben javították, módosították a régi elképzeléseket, az igazságot azonban, szórványos és rendszertelen voltuknál fogva, még nem tudták megmondani, sőt, mint láttuk, hatalmas tévedésekbe, is estek.

Utóbbi éveinkben azonban a szemünk előtt ért meg egy tudomány, mely a legalulra szállt eddigi tudomásunk szerint, a néphez, sőt annak sorsára, történeti alakulására, változására kíváncsi elsősorban s hogy szellemét, lelki felépítését, a történelem folyamán tanúsított magatartását is teljességgel megértse, segédtudományai révén mindenfajta megnyilvánulását, tudását, i hagyományát megvizsgálja: települését, földrajzi neveit, nyelvét, zenéjét, ruháját, használati tárgyait, házait, testi és lelki alkatát. Szóltunk már erről a népiségtudományról, sőt módszeréből is sokat tapasztaltunk. Láttuk, hogy az eddigi tudományos vizsgálatok számára szinte teljességgel hozzáférhetetlen csángó-eredet kérdését^{is} meg tudja oldani, mert felkészültsége, figyelme, érdeklődése még a legeseménytelenebb történésekre, a népi múlt kérdéseire is kiterjedt.

Szeretnénk, ha jól megértené az olvasó ezek után a megmutatni kívánt tanulságot. Tudományunk, körei folytonos bővítésével, hatalmas út után, a régi királyoktól s a krónikák mondai elképzeléseitől megérkezett a néphez: ez lett vizsgálatainak első szempontja. Életünk, mint eddig, most sem hagyhatja cserben a tudományt: ha az tisztánlátásával mind szélesebb rétegek sorsát, jelentőségét világította meg s ennek az emberi jogok, az emberi élet kereteinek a folytonos bővítése lett az eredménye, – most, amikor a népet emelté az emberi ész, tudás terébe, kitérhetetlen és elodázhatatlan következetességgel az életünknek (s az ezt irányító szervezetünknek, a politikának is) a néphez kell érkeznie. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy azokban a településtörténeti, néprajzi, zenefolklorei, néprajzi és egyéb népiségtudományi értekezésekben, melyek jó néhány éve egyetemi szemináriumainkban egy-két kitartó,

munkás professzor vezetésével készülnek s melyek közül nekünk is nem eggyel volt dolgunk könyvünkben, a jövő népi Magyarország élete készül.

Nemcsak a tanulságokat akarjuk azonban tárgyunkból kiolvasni, hanem, beállítottságunknál s vágyainknál fogva éppolyan mértékben, az ebben a kérdésben szükséges cselekvés irányelveit is.

Ha tárgyunkból legfőképen a keleti magyarság le-romlása világlott ki, de egyúttal tanulságképen szellemünk modernségét, népünkig való megérkezését is kiolvastuk, – nem akarhat mást bennünk a lélek: meg kell állítani a keleti magyarság romlását. Ha csak újabb eredetű, Kárpátokon futó határainkat nézzük is, sokkal inkább azonban, ha ezek figyelembevétel nélkül népünk elterjedését, települését a Kárpátokon kívül és belül – ki győzi le szorongását, hogy ezt az elszóródottá lett, elsoványodt, szorványos népet, összeroppant]a egyszer, ha továbbra is így marad, valami körülötte, mellette fellépő nagyobb erő? Ezért kell a jövőben a keleti magyarságot összesűrítünk, körében nagyarányú telepítéseket végeznünk, földrajzi elhelyezkedésén mestersegesen változtatnunk, javítnunk, erősítnünk.

Legnagyobb akadályai ennek, jól tudjuk mindannyian, a románok, hiszen egy országnyi területen élünk velük együtt összekeveredve. Nekünk a népivel nem sok bajunk volt és van. Nem bántottuk és nem bántjuk, a kenyeret nem akartuk sohasem «lenni előle. Urai is csak húsz- egynéhány éve kellemetlenek: parvenűségük bosszant, étvágyuk elképeszt, erkölcsük ront. Azelőtt normális volt a közlekedés köztünk. Hozzájuk bitangolódott népünkkel, sovinizmusuk felébredéséig, emberségesen bántak, országukat Ürmösy száz évvel ezelőtt »Európa nagy Asylum országának« keresztelte el.

A cél, velük kapcsolatban, egyszerű: tisztább néprajzi határt teremteni a két nép között. Mi a Kárpátokról nem mondhatunk le. Még azokat is megértjük, akik a csángókat se szeretnék visszahozni a helyükről, hiszen első foglalás s történelmi jog alapján élnek ott az

egykori magyar határvidéken. De hogyha az idők s a modernebb stratégia a Kárpátok külső lejtőiről, a Szeret mellől is a havaselvi síkságok széléről a Kárpátok tetejére tolták vissza a határt, talán nem csonkítunk, szükítünk magunkon kislelkűen, ha a Kárpátok csúcsait jelöljük meg népünk új, vagy inkább újrachódítása célpontjául. S ennek a hódításnak, melyben a ma csak halódó, ernyedő magyar szórványok, szigetek, csoportok, meggyarapítva soraikat, megadva egészséges életlehetőségeiket, megduzzadt erekké, feszítő ékekké válnak, engednie kell a románságnak: meg kell kezdenie lassú visszaszorulását kialakulási, központi helyei, a Kárpátokon kívüli síkságok felé. Tervünk, ajánlatunk a legtisztességesebb: döntsön közöttünk népeink ereje. Ha nem így akarnánk is, csak így hozná magával az idő.

Talán merészség tőlünk, hogy a népi erőben látjuk a románság kiszorításának az eszközét. Jól számítunk-e vajjon, látunk-e valami biztató jelet, tudunk-e magyar népet, mely végrehajtaná ezt a kiszorítást, újrachódítást?

A székelyekre gondolunk.

Maradt e népnek egy egészséges, romlatlan ösztöne, melynek ha kellő szabadságot s jogot biztosítunk, meggyógyíthatjuk, hatalmassá tehetjük a székelyt s újrachódíthatjuk Erdélyt: a szaporasága.

Jótevény és cseléd tartó fillérei helyett nagyarányú telepítő vállalkozás segít csak a székelyeken, mely a Székelyföldről Erdély belseje felé tízesével, húszasával építi éveken át a falvakat, a munkatelepeket a szaporulat s az életkezdő fiatalok számára – milyen nagymúltú ez a terv! – és elállja az útját jobb viszonyok teremtetésével annak a szükségnek, kényszernek, mely századok óta arra irányította a székely felesleget, amerre a földrajzi tényezők vezették, a gazdaságiak vonzották: Románia felé. S e telepítésnek egy nagy honvédelmi akcióval kell párosulnia, mely benépesíti e nagy katonahagyományú néppel a Keleti-Kárpátokat, Besztercét, Naszódot, Máramárost, hogy egy újfajta, modern szé-

kely határőrséggel – erről is hallottunk már – megvédhessük országunkat s növelhessük a magyarság biztonságérzetét.

Nemcsak a székelyföldi székelyt kell azonban befelé duzzasztanunk Erdély közepébe s szét a keleti határainkra, hanem a Romániába züllöttből is vissza kell még mentenünk azt, aki menthető. Arra az anyagiakban és lélekben legyengült magyarra, akit nagymúltú antiszociális magatartás elhajtott tőlünk. A regáti légkörben, erkölcsben nem élhet meg a magyar, a tapasztalat szerint ott csak süllyedés, pusztulás vár rá. Vissza kell hát hoznunk minden erővel s visszaágyazva abba a közösségbe, melyből kimenekült, együtt kell gyógyítanunk, emberré gazdagítanunk az egész székelységgel. Ez a munka, igaz, szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A regáti református misszió, melynek az utóbbi években sok-sok önfeláldozó munkása akadt, sokat segíthet benne. Hasznosítsuk az ő megfigyeléseiket, tanácsaikat, s kérjük őket segítségül a regáti magyarok visszavándoroltatásában és visszaoltásában törzsébe, a székelységbe.

Szólni akartunk a bukovinaiak visszatelepítéséről is, melyet szintén a székelyek befelé- és széttelepítésének s az erdélyi magyar szórványok meggyarapításának keretében képzeltünk el, – de mikor e sorokat írjuk, a bukovinaiakat már a Bácskába szállítják. Adja Isten, hogy sikerüljön a biztatóan és imponálóan gyors cselekedet; az életünk nyer vele. Nem árt azért az egykori szerencsétlen telepítések tapasztalataira figyelmeztetnünk: ha visszatelepítjük népünket, lehetőleg olyan vidékre s olyan magyarság közé vigyük, amely közel áll addigi környezetéhez, lelkéhez, életéhez, hogy a nagy különbség súlya alatt össze ne roppanjon.

A bukovinaiak visszatelepítésével csak nő a tapasztalatunk, gyakorlatunk a moldvai csángók visszatelepítéséhez. Kell is, mert e feladat megoldása, ha rákerül egyszer a sor – és rá kell kerülnie – rendkívüli nehézségekkel fog járni. A csángók helyének ki-

jelölése Erdélyben még könnyű: őseik a Szamos völgyén nyomultak előre a Kárpátokon kívülre, népi kultúrájuk még ma is a »szamosvölgyi kultúrkörhöz« tartozik. Történelem s néprajz együttesen a Szamos mellé várja hát vissza e népiét s e táj is, meg gazdálkodása,; is hasonlít a Szeret mellékéhez. Ha a románokat mintegy százezres népességcserébe kényszeríthetnők, s a már románul beszélő magyarokat is visszahozhatnák, ezek visszamagyarosítása együtt folyhatnék a szolnok-dobokai románságba merült magyar szórványokéval. De ha népességcserével nem lehet, anélkül is Erdélybe kell telepítenünk a moldvai csángókat. Egy vastag m agyai-korridor megalkotása Erdélyben a Székelyföld s Bihar, Szatmár között a Mezőségen, Szamos mentén s Szilágyságon keresztül kimondhatatlan érdekünk s a moldvai magyarok visszahozásának ezt az érdeket kell szolgálnia.

Kísérje szerencse azok törekvéseit, akik különböző ötletekkel akarják a csángóságot magyarságára eszméltetni. Mi megláttuk, hogy a csángók sorsa olyan összefüggésben van velünk, mint az ú^alakú edény két szárában a víz egymással. Ha betegek, gyengék, elhagyottak vagyunk, ők is azok. Erőnk, egészségünk pedig az övékét is jelentik. Lehet-e hát másképpen, hogy moldvai magyar népünk akkor ébred újra a magyarságára s tapad hozzánk szinte mágneses erővel, ha az egész magyar nép {elemelkedik sorsából, újjászületik, új erőre kál s emagy fordulat híre futótűzként terjed – amint ez manapság az egyes fajták között gyakori – mindenfelé, ahol csak magyar ember él?

E messziható, új életre kelésben bízva, búcsúzunk az olvasótól. Népünk nagy események előtt áll. A történelem megállíthatatlanul kollektív, szociális kort gördít feléje. Soha jobbat. Népi történet szemléletünk azt a tanulságot is megadja számunkra, hogy abban a korban voltunk nagyok, amikor a kollektív elv jobban érvényesült: a honfoglaláskor, a korai középkorunkban, a Kárpátokon is kívülsapó letelepülési folyamatunk

idején. Mikor pedig közös életünk vezetésben, irányításban, gazdagságot, műveltséget adó helyeiben mindjobban individualizálódott, a magyarság, fogalmának, jogának képviselőjében csak keveseknek, egy kis rétegnek a kezébe került, és sorsunkból népünk hatalmas [tömegei kapcsolódtak ki, állandóan csak gyengültünk, -fogytunk, süllyedtünk. Vajjon mi volt ennek az oka? Nem voltak talán elég derekak, szorgalmasak, lelkiismeretesek azok a magyarok, akiket sorsuk, származásuk, műveltségük a magyarság tetejére, vezető helyeire segítettek, elvesztették-e talán az összefüggést, a kapcsolatot az alattuk lévőkkel s elfordultak-e tőlük, sok nemim agyar, lelkünkhöz, ösztönünkhöz idegen került-e talán közjük – vagy talán a közösségben volna az erőnk? Az utóbbi mindenképpen igaznak látszik s igyekezzünk megmérni, megérteni annak a jelentőségét, hogy a történelem koraközépkori, kollektív sorsunkhoz kapcsol most bennünket. Nézzünk végig, hol áll készen, vágyakozva az új közösségi életre, európai terünkön a magyar? Egy szoros, szilárd földrajzi táj síkságain, folyóvölgyeiben, medencéiben, melyeket már a letelepedése idején kifürkészett magának. Lehet-e vajjon e súlypontokról, ütőerekről kimozdítani bennünket? Belé tapadt-e, megüledett-e még egy nép körülöttünk olyan otthonosan, biztonságosan, a maga házatájába? Érezhet-e más is erőt, energiát a helyzetében erre mifelénk, rajtunk kívül? Tudja-e bármely szomszéd annyira biztosítani a jogát, meszeható, még a Kárpáton is kicsapó erejét, életrealitását a háború utáni nagy rendezkedésben – mint mi?

Bízzunk 5 tartsunk ki helyünkön munkával, vágygallyal: derekabb sorsot, jobb életet tartogat számunkra az idő.

(1940 október-1941 július)

B I B L I O G R Á F I A

Az itt következő bibliográfia nem teljes. Az eddigieknél azonban (Eötvös (56), Bitay (175) és Domokos (195), a bevezetésben) jóval részletesebb és pontosabb. Úgy állítottuk össze, hogy az előbbi, régebbi bibliográfiákon s egy-két részletesebb mű (Lükő (217), Veress (204) stb.) lapaljai utalásain elindulva, műről-műre, cikkről-cikkre bővítettük, azok újabb és újabb utalásai, hivatkozásai alapján. Mivel az egész kérdést át akartuk tekinteni, nemcsak a tudományos műveket írtuk össze, hanem a publicisztikaiakat is, útleírásokat, újságcikkeket stb. Valahol azonban határt kellett szabnunk az így nagy iramban dagadó bibliográfiának. Nem iktattuk bele ezért a nagyobb összefoglaló műveket, forráskiadványokat (pl. Hurmuzaki: Documentele, Fejér: Codex Diplomaticus, vagy Hóman-Szekfü: Magyar Történet), melyeknek több száz, vagy több ezer lapja, vagy oklevele közül csak egy-kettő vonatkozik a csángókra. (Ezeket részben úgyis idézik, felhasználják a részletes művek). Elavult, hibás elméletek útját nem követtük a végsőig. (Csak a kim, elmélettel kapcsolatban több száz művet, cikket hozhattunk volna akkor elő; erre vonatkozólag még a régi bibliográfiákból sem vettünk át minden művet). Túlságosan bő részletkérdéseknek eleve nem akartuk a teljes bibliográfiáját adni. (Pl. az egyháztörténetnek, mely így megírandó monográfia dolga lesz). A töméntelen

sok újságcikkből csak egy-két jellemzőt hoztunk fel. (Egy ráérő könyvtárlátogató azonban összeállíthatná ezek teljes, százalékos listáját). Az utóbbi időkben elburjánzó, folyóiratokban megjelenő, semmi újat nem mondó, rövid és hibáktól hemzsegő tájékoztató cikkekből is csak óvatosan vettünk be egy-kettőt. Mindezek miatt ez a bibliográfia nem is »a kérdés teljes bibliográfiája«, sokkal inkább csak e könyv megírásának alapjául szolgált bibliográfia. Teljességre csak annyiban tarthat számot, amennyiben e könyvnek a kérdés teljességét sikerült előadnia.

A műveket, cikkeket időrendben sorakoztattuk fel, így kell összeállítani a bibliográfiákat, ha nem akarjuk után és holtan a könyvek végén hagyni. Aki névsor szerint kíváncsi a művekre, vagy egy bizonyos író, művet keres, minden nehézség nélkül eligazodhatik a Név- és Tárgymutatóból. Nekünk az anyag elevenségének a megőrzése s a csángókról való tudás alakulásának, koronkénti bővülésének, fogyásának a végigkövetése miatt, az időrendhez kellett alkalmazkodnunk, mégpedig olyan következetesen, hogy ha egy műnek a keletkezése és megismerése között nagy idő telt el (pl. a Bandinusé között (3)), a megírása évében említettük azt meg. Ennek megfelelően a művek megírásának és kiadásainak időpontjaira, éveire lelkiismeretesen figyeltünk, folyóiratokban megjelent cikkeknél is ezt írtuk ki elsősorban s nem a szokásos kötetszámokat, melyeket csak akkor tettünk ki, ha nem egyeznek az évfolyamokkal s néhány olyan, főleg nyelvészeti folyóiratnál, melynek idézése már kötetszámokkal idegződött be a használatba.

A felhozott művekhez, cikkekhez legtöbbször kritikát, útbaigazító megjegyzéseket fűztünk, sőt felhasználtuk őket arra, hogy ismertetésük révén elmondjuk tég azt, ami a könyvből az anyag rendezése folytán kimaradt, de amit még nem árt tudni a csángó kérdésről. Így ezt a bibliográfiai részt is külön, folyamatosan olvasható fejezetté tettük. Amelyik mű, cikk

megjegyzés nélkül, vagy kevés megjegyzéssel áll a bibliográfiai sorban, arról a könyv derekán már egész, vagy nagy terjedelmében szó volt (vagy pedig túlságos részletkérdéseket tárgyal, melyekről nem szóltunk). A Név- és Tárgymutató összeszedi azoknak a lapoknak a számát, melyeken megemlítése, ismertetése, felhasználása történt s így, aki a tartalmára kíváncsi, a Név- és Tárgymutató irányító lapszámaiból könnyen kibogozhatja azt. (Ezt a módot egyébként minden cikkei és szerzővel kapcsolatban is alkalmazhatja).

Hisszük, hogy a kérdés kutatói haszonnal forgathatják s vehetik segítségül e bibliográfiát, mely elsősorban az ő számukra készült. Ezért nem szólunk külön arról, hogy mit jelentenek a művek végén álló és szokásos módon használt folyóirat-címrövidítések, lapszámmegjelölések stb., melyek nem érdeklik a laikusot a kutatók előtt pedig úgysis ismeretesek.

1. Reychersdorffer, Georgius: Chorographia Moldáviáé, Bécs, 1541. Többször kinyomtatták, legkönnyebben hozzáférhető kiadása: Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum. Bécs 1746-8. 1:800-10., Moldva térképével. Lerövidítve s magyarra fordítva Szamota István is kiadta: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Bp. 1891:280-3.

Érdekessége I. Ferdinánd szebeni szász származású moldvai követe e rövid földrajzi leírásának, hogy a moldvai városokat jórészt magyar nevükön jegyezte fel (a XVI. század közepén még tekintélyes* számú magyarság is lakott azok nagyrészeben, némelyikében még többségben is volt s nem lehetetlen, hogy a moldvai közhasználatban magyar néven is élt ekkor még egy-egy városnév): Nester Feiérwár, Swczowa, Chotiina, Nempzs, Romaniwiar Bahloiiawar, Wazlo, Zoruca, Orhe, Huztwaras, Tataros, Barlat és Romanwasar.

2. Baksics Péter: La visita del la Bulgaria e délia Valacchia al 1640. Kiadva a Monumenta spectantia

historiam Slavorum meridionalium XVIII. kötetében: Acta Bulgáriáé ecclesiastica. Gyűjt.: Eusebius Fermedzin, *Zágráb*, 1887:68-106. Magyarul röviden: Szamota: Régi utazások, 260-79.

Az Oláhországba is ellátogató B. püspök volt az utolsó tanúja a régi eredetű havaselyi magyarságnak. Tergovislyében még állt a kath. templom s B. miséjén megjelent »egy magyar kapitány is, aki igen jól beszélt latinul. A ferencrendiek 40 lépés bosszú és 14 lépés széles gyönyörű templom-azonban elhagyott és nemsokára romhalmazzá lesz«. Bandinus Márk marciánopolszi érsek jelentése 1646-iki moldvai egyházmegye-látogatásáról X. Ince pápának, 1648-ban.

E műről Gegő tesz először említést (31: 18.o.): «hálával vallom meg, hogy P.[ap] Sándor [tatrosi plébános] . . . scopiai P. Bandin martiánopoli érsek 's hajdani moldvai püspöki helyettesnek, Erdélyben a' kolozvári, Magyarországon a' gyöngyösi Ferenczi atyák' könyvtárában található, tárgyat érdeklő kéziratára is utasított», ő maga részleteket is közölt magyar fordításban B. jelentéséből (31: 98-108., 113-4., 125-66. o.), melynek adatait több helyen fel is használta könyvében s melyet a gyöngyösi ferences könyvtárból kapott meg. E gyöngyösi példányt 1781-ben másoltatta le a kolozsvári-ról Blahó Vince ferences történész. Ma is Gyöngyösön van. A kolozsvári példányt, melyről a jelenlegi kolozsvári ferences könyvtáros semmit sem tud, Kemény József br. használta fel 1846-ban (39: 14-5. o.). A jelentésnek egy harmadik példányát is felfedezte a román forrás-búvár, Esarcu C, Olaszországban, egy antikváriusnál, a múlt század végén. Ennek a 196 lapos, kis alakú példánynak a »Codex Bandinus« nevet adta Urechia s 1895-ben Bukarestben kinyomatta (79), ellátva román kommentárral. E kiadásról Domokos Pál Péter, újabban, Gegő emlékének szentelt fordítást készített

(233), mely azonban több helyen hibás, nyelve sokszor bántóan rendetlen, pongyola, magyartalan, itt-ott indokolatlanul régieskedő, vagy rossz nyelvújításos szavakat feltámasztó. (Időmegtakarítás céljából azonban mégis ebből idéztem B.-t (a lapszámokat meg Urechiä kiadása után), kijavítva, ahol feltűnőbb s tűrhetetlenebb volt, Domokos fordítási hibáit.) – A felsorolt 3 példányt jó volna összehasonlítani s megállapítani, hogy melyik közülük az eredeti is milyen az egymáshoz való viszonyuk. - B. jelentése a legrégebbi s igen megbízható, terjedelmes dokumentum a moldvai magyarságról. A végire függesztett moldvai katolikusok 1646-iki névsorát még okvetlenül fel kell dolgozni. Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről, 1705-1706. Leközölte Thaly Kálmán, Századok, 1873: 538-52. és 603-18.

A Rákóczi-követek XII. Károly svéd király számára akarták niegnyerni a törököt az orosz ellen, E küldetésük útjában tértek be Jászvásárra s találtak rá a csöbörösöki magyarokra. Naplójuk igen érdekes olvasmány.

Ráday Pál benderi követségének naplója, 1709. Leko­zölte: Jerney János, Tudománytár új folyam IX. (1841) 117-23. és 178-94. o. (az idézeteket ebből vettem) és később még egyszer Thaly Kálmán, Rákóczi Tár I.: 404-19. o.

Nemcsak a csöbörösökiekre akadt rá R., hanem Berettyóújfaluból és ürvendről (Bihar vm.) talár rabságba hurcolt magyarokra is, akik felkeresték őt, »reménkedvén szegények, hogy írjak Magyarországra felülök és szabadulásokat munkálkodjam«.

Kantemir Demeter moldvai fejedelem: Descriptio antiqui et hodierni status Moldáviáé. Irta 1716-ban.

A tudós, keleti nyelvekben és történetben igen jártas K. latin kézírata hosszú utat futott meg. 1718-ban állítólag románra is lefordítottatta K. Ha-

lála után fia, Antiochus, aki Oroszország londoni követe volt, magával vitte nyugatra, hogy kinyomtassa, de erre nem került sor. Antiochus halála után annak hagyatékából elérverezték s több kézen keresztül Müller szentpétervári prof.-hoz került, aki Büsching német prof.-nak küldte el közlés végett. Az részleteket közölt belőle folyóiratában, a *Magazin für die neue Historie und Geographie*, Hamburg, 1769-iki évfolyamában, majd önállóan is kiadta Redslob berlini tanár német fordításában: *Demetrii Kantemirs ehemaligen Fürsten in der Moldau historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau...* Frankfurt und Leipzig 1771. 341 l., Moldva térképével. így lett ismertté K. műve, melyre ettől kezdve folyton hivatkoznak. Az idézeteket e német kiadásból vettem. Ennek alapján a románok is készítették egy-két román kiadást. 1869-ben Melchisedec püspök a moszkvai orosz theologiai könyvtárban megtalálta az eredeti latin kéziratot, melyet a román akadémia 1872-ben kiadott. 1875-re Petropole St. román fordítását is közrebocsátotta s ettől kezdve sok kiadásban látott napvilágot e mű (Adamescu, Pascu, Nicolescu stb.), melyre oly büszkék a románok. K. csupa dircső dolgokat mond ugyanis a moldovánok eredetéről: római kolonisták maradékai ők, akik a népvándorlás zavaiban Máramarosban húzódtak meg, de mikor megsokasodtak, Drágos fejedelmük vezetésével Moldvába telepedtek vissza, amikor is »a római ifjúság szívesen és örömmel követte fejedelmét«. Mindebből az következik, hogy Romániában kötelező olvasmány K. műve. Azért kell ezt megemlítenünk, mert tudomásunk szerint a román közvélemény a csángókról K. könyvéből tájékozódott. Ebben pedig többek között ezek állanak róluk: »Van a hegyek alatt fekvő járásokban sok moldvai alattvaló, akik Inagukat mind nemzetségük, mind valásuk miatt katolikusoknak nevezik, akiket Nagy

István, miután Mátyás magyar királyt legyőzte, hadifoglyul ejtve, ott helyezett el és nemeseinek engedett át« (68. o.). »Igazi moldován parasztok nincsenek; akiket találni, azok orosz, vagy erdélyi (vagy ahogy nálunk nevezni szokták: magyar) eredetűek. Moldva visszaállítása után ugyanis az első században, amikor Drágos az új országot néptelennek találta, felosztotta azt teljesen azok között, akik vele jöttek. De mivel igazságtalan lett volna egyik nemes embert a másiknak munkásul rendelni (mindnyájan ugyanis, akik római vérből eredtek, nemes embereknek tartottak), és mivel a nemzet, mely a fegyverekhez volt szokva, méltatlannak tartotta magához a földművelést, Drágos utódjai kényszerítve voltak a szomszédos országokból, melyekben a parasztok szolgálai alárendeltsége már megszokott volt, azok fejedelmeinek beleegyezésével embereket verbuválni és ezeket a birtokaikba átültetni. Hogy ez igaz, mutatja a paraszt neve, amely moldovánul vecin, szomszéd, annak a bizonyosságául, hogy először szomszédok voltak azok, akiket a szerencsés moldován fegyverek később földmunkára kényszerítettek« (273-4. o.) »Az oroszok és magyarok Moldvában mindig jobbágyok voltak« (271. o.). – Körülbelül ezeket tudják a románok a csángókról. Nagy István székelyföldi becsapásai ismeretesek ugyan, de hogy ezek alkalmával ejtett magyar foglyokból erednének a csángók, vagy fegyverrel szolgaságra kényszerített parasztjai volnának a moldvai nemeseknek, ez csak román mondai dicsekedés semmi történeti alapja nincs.

7. Bonbardi Mihály: *Topographia magni Regni Hungariae*. Viennae, 1718. 371 l.

Földrajztörténeti mű az akkoriban szokásos beosztásban: östörténet, a korabeli M. o. vármegyék szerint, a hozzácsatolt királyságok, tartományok. Utóbbi kategóriában az utolsó helyei szerepel Erdély, Oláhország és Moldva.

8. Turkoly Sámuel levele Aszirachán városából, a Káspi tenger mellől, kelt 1725 Szentgyörgy hava 10-ikén. Az abaújmegyei, szikszai fi T., a sárospataki kollégium egykori növendéke, XVIII. századi kalandortípus volt, amelyből van egy pár példányunk, mint Jelky András, vagy a nagyobb stílu Benyovszky Móric. T. a kuruckor után, 1716-ban Kozákországba ment s Nagy Péter cár alatt, mint »Főhadi-tiszt« harcolt a perzsák ellen. A szikszai előjáróknak s rokonainak szóló levelét egy Farkas Máté nevű hiripi (Szatmár m.) magyartól küldte, akit a tatárok rabságba hurcoltak (hasonló esetről számol be Ráday is (5) , ahonnan 40 év múlva megszökött s T. véletlenül akadt rá. T. levelét leközölte 1747-ben Torkos (12), majd később, 1783-ban Molnár (18). Ugyanő a Magyar Könyv-ház III. (1783) 640-2. lapjain a GCLXXVIII. k. alatt ismertetvén Torkos előbbi művét s benne T. levelét, észrevette, Torkos és az általa leközölt szöveg némi különbözését. Ennek okát Sándor István fejtette meg, aki ráakadt T. levelének egy másolatára s újra leközölte azt (20), összehasonlítván a két előző kiadásal s pontos variánsokban adva meg a 3 szöveg között a különbségeket. Szerinte a Molnár-közölte szöveget az azt átadó pap hamisította meg, aki kérkedni akart mások előtt, hogy olyan messze; földről kapott levelet. Lényegileg azonban egyezik a három szöveg, csupán az év- és más számokban van lényeges eltérés. – A kalandor T. levelének az az érdekessége, hogy a magyar romantika korai előhírnökeként szól a magyar őshazáról. »Lakások volt a Volga vize mellett, igen fővenyes, és erdőtlen helyen ... A Magyarok Királyá pedig lakott Kúma nevű folyó víz mellett.. ma is azon Lakó helyet itt való pogány Nyelven Magyarnak hívják«. A mi tárgyunkkal a levélnek az a része függ össze, amely azt tárgyalja, hogy a hunok(=kunok=magyarok) 445-ben visszatértek az őshazába, Scythiába s a

krimi tatárok közt telepedtek meg. »Most is Krímben a' Tatár kám protectioja alatt hét magyar faluk vágnak, a' mellyekben Magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is«. Sándor István azt] tartotta ezekről, hogy »vagy az Erdélyből kiköltözött Székelyekből eredtek, vagy pedig az odavaló Tatárok által, az Erdélyben elrablott Magyarokból kerekedtek«. Ma, amennyiben hitelt lehet adni T. levelének, úgy gondolják (pl. Lükő 217: 182. o.), hogy Csöbörcsőkről s a környékén volt magyar falvakról tudósított T.

9. Timon Sámuel: *Imago antiquae Hungariae. Imago novae Hungariae. Additamentum ad Imagines antiquae et novae Hungariae. Cassoviae, 1733., 1734., 1735. 409+2404-46 1.*

A külön-külön megjelent két művet és pótlékát egybe szokták kapcsolni, mint a legjobb jezsuita földrajz-történeti művet. Beosztása olyan, mint Bonbárdié (7). Az Add. a kérdezősködő Apor Péterhez írott válaszlevelekből áll.

10. Olvastatott P. Patai Györgynek [elírás András helyett] Jesuitának Levelei, mellyeket Moldvából írt, 1743-dikban. Molnár János: Magyar könyv-ház III. (1783.) 73-8. o. LXXXIII. k.

P. keresztnéve mindenütt András, a Könyv-ház ismertetésének belsejében is, nyilvánvaló tehát, hogy a címben a György: elírás. – 1743-ban Szegedi János jezsuita történész közvetítésével (Nilles, 69: 1024. o.) 3 jezsuita ment Moldvába, P., Péterffy és Szegedi atyák. Útjukról jelentés ment a jezsuita rend generálisának Rómába (1. 69 alatt). Ami a jelentésben van, nagyjából azt szedegette össze Molnár J. több levélből. P. Türk József brassai superiorhoz, meg Vámosi Antal ausztriai tartománytisztához írott leveleiből. P. és társai Moldvában 26 magyar falut vettek számba. Ezek közül csak ezeket sorolja fel Molnár J., rosszul olvasva

neveiket: 1. Gorczofalva nagy Magyar helység. 4. Torro-falva 302, Magyar kátholikus házból áll. Jászsza leg-több a Magyar Kátholikus a kátholikusok közt. 16. Húsa vásár, el-felejtette a' Magyar szót, de kátholikus helység. 17. Göbörtsök a Butsáki Tatárság szélén *Magyar* kátholikus helység, s. a. t.=26" (78.).

11. Név nélkül [Szegedi János]: *Decreta et vitae Regum Ungariae, qui Transylvaniam possederunt.. Claudiopoli, I. kiadás: pars prima 1743., pars secunda 1744. II. kiadás ugyanott, 1763., benne a két rész együtt jelent meg, változatlan szöveggel. 412 l.*

Az I. kiadás pars sec. .80-6. o., a II. kiadás 259. 64. o. szól a kunokról, országukról Moldváról es a csángókról. Ad az utóbbiak lakhelyéről egy listát is, amit az 1743-ban épen az ő közvetítésével Moldvában járt 3 jezsuitától (10) kapott, amint ezt az ember rögtön észreveszi, ha Sz. és a jezsuiták Anonymus-Schönwiesner által leközölt (16) listáját összehasonlítja. A sztojsini kuruc megtelepedésről is a jezsuitáktól szerezhette értesülését. Erre megjelölés nélkül hivatkoznak a későbbi írók, ezért került el a figyelmét sokaknak, még az alapos Lükőnek is (217: 183. o.).

12. Név nélkül [Torkos József]: *Schedias mageographico-historicum Hungaros intra et inprimis extra Hungáriám, per Universum, qua terra nostra patet, orbem habitabilem. Degentes VIII. segmentis succinte repraesentans. Taurini (Győr) 1747. Lapszámolás nélkül, 134 §.*

Ez az első könyv, melynek a külföldi magyarság a tárgya. Még abban is modern, hogy külföldiek, talán Strahlenberg nyomán, jóval Sajnovits előtt, a finn-ugor rokonsággal is foglalkozik (54-88. §.). Moldváról és Besszarábiáról a III. fejezetben szól. Az ottani magyarokról való értesüléseinek a lényegét Pray is leközölte (14: 120-1. o.). Annak a fe-

recesnek a véleményét, aki a moldvai magyarok eredetét Etelközben maradt magyarokban kereste, cáfolja (72. §.). Maga, túl téve magát kora kun elméletén, ami meglepő, Nagy Lajos által telepítetteknek tartja a moldvai magyarokat (47-53. §.). Székely származású művelt magyar informátora a moldvai magyarok mellett a havaselti magyarokról is tudósította (111. §.). Kelet felé haladva, az oroszországi magyar nyomokra nézve, közli Turkoly (8) levelét (134. §.). Figyelme még Amerikáig is kiterjed (118-122. §.). Érdemes volna bővebben utánanézni, hogy milyen körülmények között lehetkezhetett ez a kora kalandos érdeklődését komoly tudással előadó latin könyv, mely a Szinnyei szerint különnyomat a győri kalendáriumból. Vetsei P.[ap] István Magyar Geográfiája. Melly A' Külső Dolgok' olvasásában gyönyörködő Magyarok' kedvéért még 1741-ben Pétsen íratott volt. Most pedig számtalan Hibáiból meg-jobbíttván kibotsáttatott Nagy-Károlyban.. 1757. 435 l.

Az e korban divatos történet-földrajzi mű ez, amilyen „Bonbardié, Timoné is volt, magyar nyelven. Olvasni jó szórakozás: számtalan naiv, tudákos adatát, értesülését, elképzelését, mende-mondáját, hosszú utakat megjárt hagyományát őrizte meg e kíváncsi kornak, érintkezve sokszor népi hagyományokkal is. – A minket érdeklő részek közül csak az Európai Tatár-országról értekezik, melyről »az innét szabadult hiteles szavú Rabok« elbeszéléseiből (291.) sok érdekes szokást ír le. »Vágnak benne sok keresztyén Lakosok ... még Magyarok-is« (293.). Besszarábiáról ezt írja: »Számkivetett Magyarok-is laknak itten; nevezetesen azok a' Hussiták kik ezelőtt 300. egynehány Esztendőkkel Vallásokért Országokból ki-űzettek a'mint mondják ide vették bé magokat, Huss nevű Várban laknak, még ma-is Magyar nyelven beszélnek; bokáig érő ködmönökben járnak; Prédikátorokat Erdélyből

szoktak a'mint beszélnek magoknak szerezni« (293-4. o.).

14. Pray György: *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1774.* 243 l.

A 120-1. lapon szól a kunokról s a moldvai magyarokról.

15. Sulzer Franz Joseph: *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens. I-III. Wien, 1781-2.* 464+457+ 705 l., a tárgyalt területek bő térképével.

S a dákö-román kontinuitás első tagadója, hevíült német patrióta, felvilágosult, bőbeszédű és terjedelmesen lírizáló történész, rengeteg érdekességet halmozott össze vaskos köteteiben, tervezett, de be nem fejezett művének első, földrajzi részében az oláhságról. A magyarokról is bőven szól, egyházaikról, főleg pedig származásukról (II: 113-23. o.). A kun elméletet a magyar történészek ellenében tagadja. Adatokkal próbálja bizonyítani, hogy a kunok igen leolvadtak a középkor végére, az oláh vajdák végül is egy testőr csapatba és egy vidéki hely őrségfélébe vonták őket össze s így nem származhattak belőlük a magyarok. Értékesebb nyelvi cáfolata: »Ha a kunoknak a nyelve nem is különbözött egészen a magyarokétól, biztosan más nyelvjárású volt, mint a magyaroké, akiknek a dialektusát csak M. o.-on tanulták meg [a 40.000]. Ha tehát a máii moldvai magyarok az ottmaradt kunoktól származnak, kunoktól, akik sohasem kerültek Magyarországra s ennél fogva nem értették a magyar nyelvet, hogy van az, hogy tisztán beszélnek mégis magyarul, nem másképp, mint a magyarok, vagy székelyek Erdélyben?« Ő Kantemirnek helyeseli: Nagy István meghódított magyarjaitól származnak a moldvai magyarok.

16. Olvastatott illy írás: *Noítia de rebus Huiigarorum qui in Moldauia et vitra degant, scripta ab A dm,*

R. D. Petro Zöld Parocho Csik-Delniensi in Sicilia data ad A. R. P. Vincent Blaho. Molnár János: Magyar Könyv-ház III (1783) 414-28. o. CLXXXI. k.

Z. a székely határőrezred szervezése idején a vándorló néppel maga is kiment Moldvába 1764-ben. Még ez évben visszajött, de elfogták és bebörtönözték. 13 hónapi raboskodás után megszökött s újra Moldvába állt, ahol mintegy 5 évig maradt. Közben 1766-7-ben bejárta az ottani s besszarábiai magyarokat, s megfigyeléseit, adatait róluk, 1770 körül történt vissza jövele után mintegy 10 évvel, 1780 körül barátjának, a ferences Blahonak latinul lejegyezte. Ezeket a Notitiákat Pray György a kezébe »méltagatá« M. J.-nak, aki azokat magyarra fordítva Könyv-házában kivonatosan leközölte. Megszerezte Z. írását egy Anonymus is, aki németre fordítva is közreadta jegyzetekkel az Ungrisches Magazinban, szintén 1783-ban (17). Ez az Anonymus Kemény gr. (39: 10. o.) és Engel szerint (21: I: 46. o.) Schönwiesner István jezsuita történétíró, Pray baráti köréhez tartozó pesti bibliothecarius volt.

Amint a magyar és német szöveg összehasonlításából kitűnik, egyik sem adja a latin eredetit teljes egészében. A német szöveg mégis teljesebb és értékét jegyzetei is emelik. Kitűnik ezekből, hogy Patai, Péterffi és Szegedi jezsuiták 1743-iki moldvai útjáról (10) adatok állottak Schönwiesner rendelkezésére, pl. annak a 26 falunak a jegyzéke (91-2 o.), melyet Szegedi is megkapott (11) s Molnár is megemlített, felemlítve belőle néhányat (10: 78. o.). Birtokában volt azonkívül egy moldvai magyarokról szóló 1693-iki jelentés is, melyből a jegyzetekben több részletet közölt. Ezt a jelentést Rubinyi (90: 119. o.) felületesen Timon Im. Nov. H. c. műve kéziratának mondta. Csak annyi igaz ebből, hogy Timon egy Aporhoz írt levelében (9: Add. 28. o.) felhasználta ezt a jelentést, melyről közölt részletei alapján úgy sejtethető, hogy a Bandinus-féle jelen-

téssel (3) van összefüggésben, talán abból is készült s a jezsuiták között ismert volt. Meglehető, hogy végső fokon Beké Pál és Dési Márton jezsuitáktól származik, akik 1646-ban Bandinus hívására mentek Moldvába, vele együtt működtek s jelentései megírásában segédkezhettek. Annak adatait maguknak is lejegyezhetnék s visszatérve Magyarországra rendtársaik között elterjeszthették. (Egy-egy Írtának egy rend tagjain belül való feltűnédezésére van több példa, pl. éppen a Bandinus másolat előfordulásaira a ferenceseknél (3), vagy hogy a jezsuitáknál maradjunk, a 3 jezsuita moldvai útja adatainak felhasználására egy másik jezsuitánál, Szegedinél (11).) – Molnár, aki könyvének előjáró tudósítása szerint »félre tévén a szó-szaporítást« számolt be az általa olvasott írásokról, a magyar szövegben több mindent hagyott ki, bár így is van benne olyan rész és mondat, mely az Ung. Mag.-ból hiányzik. Érdeme, hogy magyarul és néhol igen tömör és jó magyarsággal adja a latin szöveget. Később pedig az Ung. Mag. III. kötetét ismertette, még a szóbanforgott 1693-iki jelentést is ismertette Könyv házában IV (1783) 439-41. o., CCCXV. k. - Z. tudósítása igen megbízható, nagyon fontos dokumentum. 1780 végén az erdélyi kath. püspök, Batthyány Ignác megkérte Zöldöt, hogy tegyen neki; jelentést moldvai tapasztalatairól. Z. 1781 jan. 11-én kelt latin jelentése (leközölve Kovács (54: 57-66. o.) és magyarul Domokos 195: 47-57. o.) nagyjából egyik a Notitiával, csak még világosabb s szól a maga sorsáról is s magyar ferencesek Moldvába küldését is tervezi benne.

Anonymus (Schönwiesner István): Reise nach der Moldau. Ungarisches Magazin III (1783) 90-100. o.

L. (16) alatt.

18. v. Turkulinak Astrabat Városából írt levele [a tartalommutatóban így határozza meg tárgyát: A külső Magyarokról], Erdélyben közlé azt velem

1782-ben N. T. P. Orosz Zsigmond a' K. Iskolák Provinciálisok.. Molnár János: Magyar Kcwryv-ház III (1783) 284-91. o. CXVII. k.

L. (8) alatt.

19. G. T. D. [Gróf Teleki Domokos]: Egynehány hazai utazások' le írása.. Bécs, 1796. 333 l.

A könyv négy útirajza közül a második a Székelyföldről szól. 82. l. a gyimesi csángókról szólva megállapítja róluk, hogy »nagyobb részint a' Tsiki falukból vonták ide magokat, de részszerént Moldovából-is jött Székelyek, vagy Magyarok, mert úgy kell megtudni, hogy Moldvában ilyen ki vándorlottak, kivált Székelyek igen sokan vágnak«. – T. műve Németh László győri ev. tanár német fordításában is megjelent, Pesth, 1805. 288 l. (segített a fordításban Kazinczy is), hogy pótolja a külföldön a Magyarországról szóló könyvek hiányát. E német fordítás 100. lapjáról s nem a korábbi magyar kiadásból idézte T. magyarázatát a csángó névről (l. 136 alatt) Bitay (181).

20. Turkolyi levele. Sándor István: Sokféle, Hetedik darab (1801) 146-65. o.

L. (8) alatt.

21. Engel, Johann Christian: Geschichte der Moldau und Walachey. I-II. Halle, 1804. 382 + 362 l.

Magyar történetéhez előkészületül és előtanulmányul írta meg E. a magyar birodalom tartományainak, köztük a két oláh vajdaságnak a történetét. Ezt a művét egyúttal Sulzer hatalmas földrajzi műve (15) történeti kiegészítésének is szánta. Igen értékes, könyve 10 évi munkával összeállított, magyar tartományokra vonatkozó bibliográfiája. Moldvára és Oláhországra 104 addig megjelent útleírást, jelentést, művet sorol fel és ismertet kimerítően.

22. Wolf, Andreas: Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau. I-II. Hermannsladt, 1805. XVI+286 és XVI-f-226 l.

A nagyszebeni szász orvos W. mintegy hét évig élt Moldvában s megfigyeléseit e műben írta le. Moldva vallási viszonyairól szólva, írt a katolikusokról (I: 165-8. o.), kik 1796-ban 13 plébániában éltek. Az olasz papokról és híveikről nem tudott meg semmit. Róluk csupán Zöld jegyzeteit ismerte. Műve végén bő bibliográfiáját adja az addig Moldvával foglalkozó műveknek.

23. Batthyáni, Gr. Vinzenz: Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Boccovina, im Jahr' 1805. Pesth, 1811. 236 l.

A németül író, német szellemű és német műveltségű finom arisztokratát, a főúri rokokó neveltjét, aki a magyarokat a németekkel összeolvasztani szerette volna (201. o.), a romanticizmus Bécsből keletre vitte az addig divatos nyugati peregrinációk! helyett. Útjában csak az érdekelte, ami a magas műveltséget és a fejlődő gazdaságot jelentette, pl. a vajda s keleties bojárai, meg az itt-ott induló ipar, kereskedelem. Ezekről sok érdekeset is ír le. A köznépről általában csak azt tudja mondani, hogy durva arcú s piszkos, érdeklődésébe még nem tartozik bele (mint ahogy még a „10 évvel később Erdélybe utazó Kazinczyéba sem). Így a moldvai magyarokat észre sem veszi, talán nem is tud róluk, csak Bukovina osztrák gyarmatosításáról szólva említi meg, hogy »vannak ott magyar lakosok is (Istensegős [így] és Hadikfalva községben). Esetük azokra tartozik, akik idegen kolonisták letelepítése ellen vannak. Ahol szabadság és kereseti lehetőség van, ott a természetes népszaporulat feleslegessé teszi a mesterségest«. – Műve megjelent magyarra fordítva is »egy hazafi által«, Pesten, 1818. 160 l.

24. J***: A Magyarok Moldowában. Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII: 144-6. o.

A moldvai magyarok eredetét a tudósokra hagyja e névtelen, de »hogyan Moldovát a' legtávulabb

időktől fogva mindenkor Magyarok lakták«, – bizonyítják a magyar városnevek s hogy a »Moldvai nyelvnek nagyobb részét mind törökös Magyar szavak teszik«.

25. Obernyik László etyeki prédikátor: A' mai kis Tár Országi Magyar. Tudományos Gyűjtemény 1821. IV: 117-26.

Cáfolatnak szánva Sajnovits és a többiek finn rokonítására, bemutató egy »őseink hazájából«, Jekaterinoszlavból kijött magyart, Kotoraw-Keserű Istvánt, egy szolgabírónál szolgáló tehenest, aki több mint ezeréves elszakadás után is tisztán, »nyomtatásunk szerint« beszéli a magyar nyelvet. A cikk néhány plébánost, tiszteletest és táblabíró megindított és Keserű István alkalmából több zavaros értekezés és cáfolat jelent meg a Tud. Gyűjt.-ben az őshazáról, Etelközről stb. (Tubolyszegi Tuboly László 1822. II: 3-47. o.; Horváth Endre 1823. II: 3-69. o.; Bartalos József 1823. VIII: 91-100. o.; Tubolyszegi mégegyszer 1824. X: 114-26. és XI: 106-25.0.; Y. jelzetű névtelen 1825. VI: 3-56. o. stb.) Ezek a naiv értekezések tovább éltették a magyar-hún-kun testvériség s mi ezzel együtt járt, a csángók kun származásának a hitét. Egyrészüket közhangulatot kihasználó kalandorok tudósításai nyomán írták. Veress szerint (204: 62. o.) Keserű esztergomi származású szökött katona volt. Hozzá hasonló szélhámós több is akadt. A Felső Magyar Országi Mí-nervában 1825.203-7. o. Percsenyi Nagy László »Két nevezetes Hazafiaknak Napkeleti utazásokról« tudósított. Az egyik nevezetes hazafi Nagylaki Jak-sics Gergely volt, aki kaukázusi magyarokkal s murzájukkal(fejedelmükkel), Irrédivel, mint mondta, beszélt is, hosszú, nyújtott magánhangzókkal magyarul. (Megjegyezte erre a hiszékeny redakció, hogy »bizony kár, hogy nem beszállunk már ma itt Európában úgy, mint ez a' Murza Ázsiában – mi szép lenne? minden szót, minden szótagot úgy

nyújtani és fél órára szorulni annak elbeszélésére, a' minn most egy fertály alatt keresztül esünk«.) Bizonyára Dugonics. Etelkájától ihletve, a kaukázusi magyar szépekről így írt: »e viritó, fejér, magoska termetű áldott fejeérpek' bájaik és kecsaik lán-golva szelíd nézésű szép nagy fekete szemek 's kis-ajakú szájaik eszembe ötlenek«. – A másik Szabó Nazárius oláhországi szolgálatra beosztott ferences volt, aki mongolországi magyarokról beszélt. Egy Rencz József nevű, szintén esztergomi származású fiúmei tengerészt is felhoz még Veress, aki kalandozásai közben a Káspi tengernél Tupis faluban egy magyarhoz hasonló nyelvet beszélő szangó,, tsongó nevű népre talált (Hasznos mulatságok 1929, II: 177-9. o.). Ezt mind elhitte a korabeli naiv magyar közönség.

26. Kiss hadnagy: Holmi apróságok Bukowinából. Tudományos Gyűjtemény 1824. VII: 98-105. o.

A székelyekről is beszámolt a lengyel, galíciai és bukovinai dolgokról szorgalmasan írogató K.

27. Léding Sándor: Sükei 's a' bukaresti magyarok. Társalkodó II (1833) 241-42. o.

28. Nagy Ajtai Kovács István: Moldva' magyar nyelvet beszélő lakosainak egy része: Székelyföldről oda kiköltözött Székelyek maradéka. Nemzeti Társalkodó 1836. IHk fűlesztendő 387-95., 397-406. o. A maga korában alapos és higgadt tájékoztató okleveles adatok alapján az 1493-iki s a székely határőrezred szervezése ideji kivándorlásokról, utóbbiról, nemesi szemlélettel, rosszalólag szólva.

29. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1836-iki évfolyama írt Gegő szerint az oláhországi magyarokról. Nem találtam.

30. Névtelenül: A' Bukovinai magyar reformata Eklézsia. Erdélyi Prédikatori Tár VI (1836) 159-62. o.

A Pruthon túli Ráráncsbán összegyűlt néhány reformátussal kezdődött e cikk szerint a buk.-i ref. egyház, melynek első szolgálja a debreceni Ajtai

Sámuel volt. Nemsokára az Andrásfalvára gyűlő ref. székelyek papja lett Ajtai. Követte őt Miskolczi István, majd Bíró Mózes (a cikk adatainak valószínű közlője). A hívek száma 432. Leközölte e cikket Gegő (31) is s bővebben ismertette e cikkben foglaltakat Bíró Mózes, a Prot. Egyh. és Isk. Lapban (46).

31. Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. VIII + 166 l. Moldva térképével.

Gegőt a csángók iránt akkoriban több ízben érdeklődő Akadémia küldte ki Moldvába, látta el megválaszolendő kérdésekkel s adta ki könyvét, mely az első, teljes egészében a csángókkal foglalkozó mű. Már a következő évben megtámadta azonban ezt egy brassai román lap (32) csodálkozva, hogy 15 nap alatt végigfutotta G. Moldvát s művet írt róla. Adatai nem lehetnek megbízhatók. Döbrentei, talán ezért, megkérdezte 1841-ben Petrás, hogy: Hitelesek-e Gegő adatai? (35: 84-7. o.) Petrás még jobban elítélte Gegőt. Szerinte csak négy napig volt Moldvában s csak Tatrosig ment el. Utazását tovább csak képzeletben tette meg. »Azon képzelt utazásban többnyire mindeneket másképp ír le, mint ahogyan vannak«. – Adatait ezek szerint óvatosan kell fogadnunk (pl. a vajda hozzá írt levelét stb.). Egy-két hibás állítását (pl. a csángó c-ről a cs helyén (114), vagy a husztiak huszita, miséjéről (193.)), sajnos kritikátlanul, illetve megbízva benne, vette át egy egész sereg író s így a csángó irodalom sok romlott, zavart állításának lett a forrása G. – Érdeme ezzel szemben G.-nek az, hogy sok apró-cseprő adalékot, újságcikket, ismertetést hoz fel műve történeti részében s két fontos történeti művet először használt fel a moldvai magyarokra vonatkozólag: a Kantemirét s Bandinusét (utóbbit 1. 3 alatt).

32. Névtelenül: Insemnări asupra călătoriei P. Gegő in Moldavia. Foae pentru minte, inima si literatura (a

Gazeta de Transilvania irodalmi melléklete) 1839: X. 22, -XI. 12. számokban. Újra lenyomtatva Buletinui Societatii Geografice Romane 1892: 56-73. o. L. (31) alatt.

33. Moldvai magyarok ügye. Moldvai magyarok. A' Magyar tudós Társaság' Évkönyvei. IV (1840) 80-1. és 88. o.

34. A' moldvai magyar népköltés. Tudománytár új folyam VII (1840) 138-9. o.

Viola József jászvásári vajdai orvos, egy a sok múlt században oláhföldre ment magyar értelmiségi közül, akadémiai I. tag, Moldvában gyűjtött két csángó dalának a leközlése. L. még (40) és (161) -, alatt is.

35. Döbrentei Gábor' kérdései 's Petrás Incze feleletei a' moldovai magyarok felől. Tudománytár új folyam XII (1842) 7-31., 67-98., 147-63. o.

A borszéki fürdön 1841 nyarán az Akadémia titkára D. találkozott P.-vel és a moldvai misszió prefektusával, Arduinivel. Az Akadémia akkori érdeklődésének megfelelően a magyar közönség tájékoztatására kérte D. a magyar papot. így született meg ez a 38 kérdésből s feleletből álló tájékoztató, melyet Arduini pecsétjével hitelesített. Ez a hitelesítés, úgy látszik, némileg befolyásolta Petrást. A korabeli írótól, Gegőtől, Jerneytől eltérően, nem okolja P. az olasz papokat a moldvai magyarok eloláhosoclásáért, sőt dicséri őket, törekvéseiket s a prefektust. Kényes kérdésekre csak röviden válaszol. Ezekből eltekintve, válaszai igen alaposak, higgadtak, a csángók múltjára nézve a legjobban felhasználhatóak. Különösen Klézsén gyűjtött 21 dala (1. 40 alatt is) értékes.

36. Ürmösy Sándor: Az elbujdosott magyarok Oláhországban. Utazása után írta – Kolozsvárit, 1844. 1071.

A fiatal kolozsvári ref. pap nyelvújítás-megrontotta, modoros nyelvéből kibújjik itt-ott egy-egy mag-

vasabb megjegyzés valami közmondás, vagy ízes szentencia képiben. Sok igen érdekes megfigyelést, adatot ír le a havaselyi oláhokról, magyarokról. Ál» általában megbízható. Útirányának megokolása kelet felé, a szomszédba, könyve elején, értékes szellem-történeti adalék. – Könyvét ismertette az Erdélyi Híradó s felújította Ü. vádjait Sükei, a másutt mindenütt dicsért bukaresti ref. pap ellen, aki erre keményen válaszolt (37). Ü. könyvét »hamis vádakkal s nem igaz közlésekkel teljes»-nek mondja, melyért elégtételt fog kérni s meg is fog cáfolni »európai s ázsiai utazását s az oláhországi magyarok állapot-ját mivoltosan leírandó«. (Hogy ezt megtette volna, nem találom.) – Irt Ü. könyvéről később Bitay is (l. 162 alatt).

37. Ürmösy könyvének bírálata s Sükei válasza az Erdélyi Híradóban 1844: 107. és 195. o.

L. (36.) alatt.

38. Szeverin (Dobrossy István): Irodalmi levelek Constancaziához, a Pesti Divatlapban. Ebből 1846:373.0.

L. (40) alatt.

39. Kemény, Gr. Joseph: Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakow in der Moldau. Anton Kurz folyóiratában: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. II. Band, I. Heft. Kronstadt 1840: 3-82. o.

40. Erdélyi János: Népdalok és mondák I--III. Pest, 1846-48.

Az I. kötet 12. könyvében (417-34. o.) »csángó dalok«-at közöl, 23-at, átvéve Petras 20 és Viola 2 dalát a Tudománytárból (35) és (34), meg Ürmösy egy Oláhországban lejegyzett táncversét (36: 27-8. o.). A gyűjtemény bírálója, Szeverin, ezt írja a dalokról (38): »Szegény csángó rokonink, úgy tetszik, mintha már nemcsak jellemök, de nyelvök is korszosulna az idegen földön«.

- 40a. Névtelenül: Telepítés-ügy. Erdélyi Híradó, 1847: 370-2., 826-8. o.
- 41 Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őrhelyei-nek kinyomozása végett 1844 és 1845. I-II. Pesten, 1851. I: 329 1.

Tárgyunkra nézve csak az első kötet fontos. J. néhol naivnak, néhol pedig igen éleslátásúnak bizonyult. Ha nincs előítélete a kun-magyar azonosságot illetőleg, sok olyan fontos kérdést meg tudott volna oldani a csángó kérdésben, melynek eldöntése csak napjainkban történt meg. Műve így is igen fontos. Felsorolt 330, magyar eredetűnek mondott moldvai helységneve sok esetben helyes magyarázata.

42. Religio. Katholikus hetilap. Átnéztem az 1853-69-iki évfolyamokat.

Néhány ünnepi miséről, meg iskolai eseményről való beszámolón kívül (1853-55-ig Mike Antaléi, 1859-69-ig elvéve Pongrácz Bódogéi) alig van több ez évfolyamokban, magyarokról meg alig valami. Jegyzeteim vannak róluk.

43. Neigebauer, J. F.: Die Donau-Fürstenthümer. Breslau, 1854: 116 1.

A porosz konzul N. néhány politikai és statisztikai vázlata a Duna-fejedelemségekről. A magyarokról 85-90. o. szól. Dicséri erkölcsüket, jó gazdálkodásukat s az oláhoknál műveltebb voltukat, amit kath. vallásuknak tulajdonít. A csángók eredetére a következő mondát hallotta: Kaukázusi »csángó« hazájukból a IV. vagy V. században Moldvába jöttek, melyet szabad birtokukba vettek. A bojárok azonban lassanként annyira elnyomták őket, hogy politikai jogaikat elvesztették s parasztlattvalók lettek. Az Oláhországba kivándorolt város lakó magyarokról értékes statisztikát ad:

Bukarest 2516 prot. 920 kath.

Kimpina 125 „ 68 „

Krajova	75	prob	69	kath.
Plojest	63	„	51	„
Tergovistye	65	„	78	„

Falvakban szétszórva: 160. Összesen: 4190.

14. Szilágyi István: A magyar nyelv közügyi keleté Moldvában a XVI. században. Új Magyar Múzeum 1856. I: 39-42. o.

Egy 1588-iki románvásári oklevél közlése (hiteles-e vajjon?), valami magyar tó család örökösödési ügyében, Demeter Domokos nevű románvásári bíró aláírásával és pecsétjével. Meglepő, hogy a XVI. század végén még magyar bírója volt R.-nak, melyben Bandinus idejében már csak 36 kath. lélek élt. (Összefüggést mutat ez az oklevél egy 1525-ikivel (Jerney 41: 206. o.), mely szerint akkor még az esküdtbírák és tanácsosok is magyarok voltak: Zygethj few Bíró Zyüs, esküdt bírái: Teöreök János, Hatuanj Pal, Attyaj János, Csiszár Balas, tanácsbéli, személyek: pongoracz János, Kalmar Ferencz, Iygiartho Mihalj poncz Gaspar Niskos Miklós paisos János Zaz Giorgj Astalos Peter.) – Érdekes, hogyan buzdít a közlő Sz. hasonló oklevelek kutatására: »Nem tartom feleslegesnek ide jegyezni ez alkalommal egy sejtelmemet, t. i. több adatok nyomán világos lévén az, hogy moldvai véreink szakadatlanul fenntartották közlekedéseiket magyarországi rokonaikkal, [!] csaknem bizonyosnak látszik, hogy rajok vonatkozó s tőlük származott nyelvmaradványokat, ha már náluk az többé nem lelhető, itthon, az anyaországban nagyobb számmal is találhatnánk azon helyeken, melyek határaik s fekvéseiknél fogva Moldvához közelebb esnek«.

45. Hunfalvy Pál: Toldalék (a magyar nyelvjárásokhoz). Magyar Nyelvészet I (1856) 226-33. o.

L. (114) alatt.

46. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. Átnéztem aa 1858-69-iki évfolyamokat.

Számtalan cikkben, levélben, beszámolóban, Buzdításban, »esdő szóban«, veszekedésben, melyek¹ mind az 1860-ban megindult s 1858-tól előkészített oláhországi ref. misszió, meg Ko és és Czelder körül forogtak, a reformátusok akkori Kárpátonkon túli szervezkedésének minden jelentősebb eseménye meg van örökítve. A sűrűn következő adatokban szinte el lehet veszni, de sok érdekeset is lehet kihalászni belőlük. Bő jegyzeteim vannak róluk.

47. Lejean, G.: Ethnographie de la Turquie d'Europe. Ergänzungsheft zu Petermanns Geographischen Mittheilungen, Gotha, 1861. 38 I, térképpel.

A moldvai magyarokat tévesen mind széke-lyeknek tartja (36-7. o.), akik »nagyon régi időből való betelepülők, amikor a magyar királyok Moldvát Románvásárig és Bankóig birtokolták[!]« Számukat 44.116-ra teszi. Térképén is feltünteti őket s ez a csángók első ábrázolása néprajzi térképen.

48. Czelder Márton missziói levelei Ballagi Mórhoz. I-LXXIX. Prot. Egyh. és Isk. Lap 1861-65. évfolyamokban.

Cz.-t már eléggé lefestettük könyvünkben s éppen e levelei alapján, melyek a legjellemzőbb termékei az akkori nagy nyilvánossággal folyt ref. munkának. Cz. ügyes író volt és nagyon tájékozott: a legkülönfélébb dolgokat a tollára vette. A vallásos érzelemről, az akkori divat szerint levelet átöblögetett. A sötét, nyomorú helyzetet s az ebből növvő letörhetetlen optimizmust igen szívhezszólóan ábrázolta. Koós későbbi vádjai szerint nem tudott ugyan románul, de az oláhokról mégis lényegbevágó megjegyzései, feljegyzései vannak. A kivándorló magyarok ismeretéhez meg éppen nélkülözhetetlenek levelei. Megérdemelnék ezek, ha rö-

videbbek volnának, hogy kiadja őket valaki egy kötetben.

49. Tusnádi (Imets Fülöp): Egy régi baj. Az Alföld c. napilapban (Arad) 1862 dec. 17.-1863 jan. 18.-ig. Megjelent különnyomatban is. »A székelyek s egy régi baj« címmel, Arad, 1863: 65 l.

Lendületesen, néhol túl szónokiasan megírt íjságcikksorozat a székely kivándorlásról, melynek okait a föld terméketlenségében, a túlnépesedésben s a »zsibbasztó politikai viszonyokban« látja.

50. Pető Dénes: Moldvai vándorlásaim. Vasárnapi Újság 1864. 3-1, 15-6., 26-8., 39-40. o.

A »nem polgári hajlamú« P. nem Svájcba, vagy Parisba vágyakozott, hanem »inkább őseredeti állapotban pangó vidékekre« s így került el Moldvába. Nem a csángókért ment, hanem azért, hogy »utazék«, így züllött le a XVIII. sz. kalandos érdeklődése s a romantikus utazás tervnélküli, terméketlen vándorlássá. A csángókról szóló sorai nem a helyszínen végzett megfigyelései, hanem az addigi irodalom jó-rossz ismétlése.

51. Krisár Károly: Bukovinában szenvedő magyar testvéreinkről. Hazánk s a Külföld 1866: 28-9. o.

Adakozásra szólítja fel a közönséget az előző évi rossz termés miatt éhező bukovinaiak érdekében.

52. Tbaly Kálmán: Bessarábiai magyarok. Századok 1868: 582-3. o.

Közli Bay és Pápay (4), meg Ráday (5) tatár és török követsége napióinak Csöbörcsökre vonatkozó részeit.

53. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I-VI. Pest, 1868-73.

A Székelyföld bejárása közben O. a határon túl nem ment, csak a gyimesi csángóknál, a már Moldvába eső Csügéssel szemben mond pár szót a moldvai csángókról (II: 81 5. o.) s az olasz papok,

ról, akik miatt az eloláhosodók száma minél tovább nagyobbodik. Sürgős teendő lenne tehát arról gondoskodni, hogy ezen elszakadott testvéreink magyar papokat kapjanak«. L. még (136) alatt is. 54 Veszély, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhthonban, 1868. Marosvásárhelyt, 1870: XX+197+119 l. Hármójukon kívül még egy Kubinszky nevű kanonok s egy Mayer nevű ügyvéd volt abban a társaságban, melyet a Szt. László Társaság küldött Romániába, hogy a katolikusok helyzetét megvizsgálja. Erről az útról keletkezett ez a bőbeszédű, középértékű könyv, melynek írói leginkább csak diákos, önképzőkörös modorúak. A velük történt kirándulási esetek felhasználhatók azért néha, adatközléseik pedig egyházi irattárakból, melyek papi embereken kívül másnak nem igen szoktak nyitva állni, jó szolgálatot tesznek az érdeklődőnek. A csángókkal kapcsolatos szép terveik megvalósítás nélkül maradtak.

55. Lukács Béla: A moldvai csángókról. Vasárnapi Újság 1870: 306-8. és 323-4. o.

A V. I. K.-féle könyv (54) megjelenése alkalmából aggódó cikk a csángókért, belátást remélve Rómától.

56. Eötvös Lajos: A csángó ügy irodalomtörténete. Vasárnapi Újság 1870: 353-4. o.

Lukács cikkére (55), mely szerint Jerney fedezte fel a moldvai magyarokat, cáfolatul küldi az ügy általa ismert irodalmát Jerneyig, megemlítve, hogy politikai helyzetünk miatt nem tehetünk a múltban a csángók érdekében semmit, ma is legfeljebb csak társadalmi úton segíthetünk rajtuk, a missziók által. »Ha M. o. egyházai nagyobb figyelmet fordítanak: csángóink könnyű szerrel meg lennének mentve fajunknak.«

57. Szarvas Gábor: A moldvai csángó nyelvről. Nyr. III. (1874) 1-6. és 49-54. o.

A Nyr. folyóirat és az Akadémia pártolásával a

múlt század végén több nyelvész utazott le Moldvába, hogy az addigi irodalom egy-két töredékes és hiányos nyelvi megjegyzése és tudósítása után rendszeresen lerögzítse a csángók nyelvi sajátosságait. Sz. 1873 őszén rándult le, őt követte 1880 nyarán Munkácsi és Kunos (65), majd a századfordulón, 1900-ban és 1901-ben Rubinyi (rávonatközzélag 1. (96) alatt). – Sz. még egységesnek hitte a moldvai magyarságot s mivel olyan helyen gyűjtötte az adatait (Klézsén), ahol a székely és a csángó, nem székely elem, erősen keveredett, alig találta a székelyekétől elütő nyelvi sajátosságokat. Ezért hibás a konklúziója: »Tartsa bár a történetírás a csángó népet besenyő, kun, vagy akár hún maradvékoknak, hanem a nyelv eltagadhatatlan tényei azt az egyet kétségtelenné teszik, hogy bármikor szakadtak is el egymástól, de a székely néppel hajdanában egy fajt, egy családot képeztek« (54).

Munkácsi bő hang-, jelentés- és mondattani vizsgálatai már pontosabbak, ő már látta Sz. hibáját s tudta, hogy az északon lakó moldvai magyarság őrizte meg tisztábban a csángó sajátosságokat, köztük kell hát azokat kutatni. Mégis, még ő is a székely, pontosabban a keleti székely egy ágának tartotta a szerelmelléki csángókat (445. o.). Hibás csángó névmagyarázata is (1. 136 alatt). Két helyes nyomot is talált azonban. A szláv és német jövevényszavak meglétéből, illetve hiányából a csángó nyelvjárásban (205), a csángók eredetére nézve vont le következtetést. A sziszegést pedig a szlávóniai nyelvjárás hasonló tulajdonságával együtt megőrzött régiségnek tartotta (449. o.), később hibásan kun sajátásnak (100). Kár, hogy az előbbi két nyomon nem haladt tovább.

58. Rokonföldi (Petras Ince) népnyelvi közlései Klézséről a Nyr.-ben III (1874) 93., 144., 480.; IV (1875) 46.; V (1876) 89.; VI (1877) 83-4., 287-8., 371-5., 432.; VII (1878) 192., 237., 382-3., 478.; IX (1880)

425-6., 428-9., 431.; X (1881) 48., 239-40. (e közlés egyezik az előzővel), 479-80. o.

Klézsei helynevek, dalok, tájszavak, babonák, család-, gúny- és gyümölcsnevek, melyek gyűjtésére az 1873-ban nála járt Szarvas (57) buzdította P.~t. Sz. után a többi Moldvában kutató nyelvészek is felkeresték őt (Munkácsi és Kunos 65: 447. o.), Rubinyi pedig kézirateit találta meg s közölt belőlük további részleteket (95: 203-7. o.).

59. Hintz, Johann. Das wandernde Siebenbürgen Kronstadt 1876: 54 l.

Sok, másutt nem található értékes adat s terv van benne.

60. László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók. Földr. Közi. 1877: 153-68. és 193-9. o.

Az istensegítsi születésű L. emlékeiből és tapasztalataiból állította össze e csángók állapotát leíró, tájékoztató cikket.

61. László Mihály: Bukovinai tájszók. Nyr. VI (1877) 472. és 525. o.

62. Figyelő V (1878) 118.

E lapon Aranka egyik Kovachichnak írt, 1796-iki levele van leközölve: »Gondolja kedves uram barátom, micsoda újságra tevék szert a napokban. Egy negyedfél árkusnyi kézírás. írták 1533. deákul; ... ebben Turci, Hungari, Csángó Hungari és Siculi megkülönböztetnek; hasonlóképpen Terra Turcorum, Blacorum, Csangonum, Sicularum és Ultrasilvania.« – Az »újság« volna a mi szempontunkból ezekben a sorokban a »csángó« név ilyen korai, 1533-iki előfordulása. Lükő szerint azonban (217: 8. o.) az a deák írás, amiből A. idézett, a Csiki Székely Krónikával egyidőben és azonos célból készült hamisítvány volt, melynek eredetije elveszett. Szádeczky kutatásai szerint tudjuk pedig a krónikáról, hogy »1790 körül készüli a Sándor család egyik tagjának megbízásából, hogy annak segítségével a család nagy perét megnyerhesse. Földesúri

jogainak bizonyítására a Sándor nevet a Csángóúrból származtatja, illetve annak archaizálja és a csángókat a XI. századba viszi vissza.« Ennélfogva nem vehetjük tekintetbe ezt az adatot 1533-ból, legfeljebb csak a hamisítás évéből, 1790 körülről. De még így is majdnem ráta-
lált a címre Alföldi, aki A. idézett közlését »A csángók legrégebb említése« címen újranyomatta (127). Ugyanis alig néhány évvel előbből, 1783-ból. találjuk csak a csángó név legelső irodalmi említését, Zöld Notitiáiban, Molnár fordítása szerint (16) egyszer csángó magyarok (415. o.), másszor csángó magyarok (415., 416. o.) formában. Úgy látszik, hogy addig az irodalomban nem volt szó a csángókra (136: 419. o.). Hogy melyik az eredetibb forma, a csángó-e, vagy a csángó, az első előfordulásokból bajosan lehet megállapítani. Sándor István Sokféle II (1791) 151.0. »Tsangó Magyar-t mond, Báró ti Szabó Dávid Kisdéd Szó-tárában, Kassa 1792. második kiadás 239. o. meg »Tsángó«-t említ. Teleki Domokos 1796-ban újra »Tsángó«-t mond (19: 82. o.). A két alakot ezután még sokáig, kb. a múlt század közepéig használták felváltva, attól kezdve »csak a »csángó« alatt van használatban.

63. Veress Sándor: A magyar emigratio a keleten. I-II. Budapest, 1879: 385 + 451. 1.

Bő részletességű emlékirat a 48-as emigráltak életéről. A Romániában letelepedett V. igen tájékozott volt a kivándorlókról s az egész romániai magyarságról, melynek egyik legfánulhalalla-
uabb szervezője volt.

- 63a. Pejacsevich, Gr. Julián: Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Marlianopel (1612-1674... Archiv für österreichische Geschichte LIX (1880) 337-637. o.
64. Szádeczlvj Lajos: A bukovinai magyarok közöli. Uli emlékek, Pesli Napló 1880 dec. 25-iki szám.

A bukovinaiak érdekében közhangulatot növelő cikk.

65. Munkácsi Bernát: A moldvai csángók nyelvjárása Nyr. IX (1880) 441-55., 481-93., 529-33. és X (1881) 101-7., 149-58., 199-205. o.

L. (57) alatt.

66. Szádeczky Lajos: Moldován át. Úti emlékek. Pesti Napló 1881 jan. 13-iki szám.

Előző cikkének és szándékának (64) a folytatása.

67. László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest, 1882: 85 l.

Eléggé gyűlölködő hangú, érzelmeket szító röpirat a román politika s az olasz papok ellen s; szenvedélyes buzdítás a csángók visszatelepítése érdekében.

68. Nagy György: Emlékirat az aldunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről. Szeged, 1883: 66 l.

A már lefolytatása alatt sok támadást ért visszatelepítés gyakorlati intézőjének magamentsége.

69. Nilles, Nicolaus: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Oeniponte, 1885: 1086 l.

Az oláhok, rutének, szerbek, örmények Rómával való magyarországi unióját tárgyaló összefoglaló mű és adattár, közli Róma tárgyalásait, terveit és levelezését a Kárpátokon kívüli oláhok, főleg Moldva uniójára vonatkozólag is (979-1034. o.) s ezzel kapcsolatban a sokat említett 3 magyar, jezsuita atya 1743-iki jelentését is (1023-9. o.). Különösen megrendítő ebben a kuruc emigráltakból települt Sztójcsin 2 lakosával való találkozás leírása. A jezsuiták meg akarták látogatni a teljesen elhagyott falut, melyről csak nem is tudtak a misszióban, de a prefektus eltiltotta ettől őket. A 2 sztójcsini magyar szeméből »a legkeserűbb könnyeket csalta ki ez az esemény«.

70. Schmidt Guilielmus: Romano-catholici per Moldáviám episcopatus et rei romano-catholicae res gestae.. Budapest, 1887: 164 l.
71. Urechia, V. A.: Notice despre slobodii. Analele Ac. Rom. Seria II. Tom. IX. (1888), Memoriile Sect. Ist., 149-74. o.
72. Ballagi Aladár: A magyarság Moldvában. Földr. Közl. 1888: 1-27. o.
 B. Mór fiát, ismerve a prot. missziót, Székútra vitte az érdeklődése. Klézsére meg Petrás Ince emlékezete vonzotta. E két helységről bő leírást ad. Értékesek szövegébe befűzött nyelvi adalékai.
73. Veress Endre: Fűrdői levelek Rómániából. Vasárnapi Újság 1888: 545-7. o.
 Diákkori kirándulás leírása a szlaniki (szalonéi) fűrdőbe s a mellette levő aknavásári sóbányába. 74 Magyar leányok sorsa Romániában. Székely Nemzet 1890. jan. 28-iki szám.
75. Koós Ferenc: Életem és emlékeim. 1828-1890. I-II. Brassó, 1890: 384+498. l.
 A jobbagyszülöktől származó K. buzdításul szánja emlékiratait szegény és előretörő ifjakkak. Művében értékes adalékokat találunk a múlt század középi erdélyi kollégiumi s a 48-as honvédelethez vonatkozólag. Bukaresti papságának leírásában a román fővárosba irányuló székely kivándorláshoz, a szabadságharc utáni emigrációhoz és a moldva-oláhországi ref. misszióhoz, melyben oly gyakran szerepelt az ő neve, igen bőven szolgáltat adatokat. Az e kérdésekkel foglalkozni akaró K. művét vegye először kezébe. Megtalálja abban a listáját is K. nagyszámú cikkeinek és dolgozatainak, melyeket mintegy 40 magyar lapban nagyobára a fentebbi kérdésekről írt.
76. Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891: 150. l., nyelvjárás térképpel.

A »moldvai csángók nyelvjárását« (105-7. o.), az addigi kutatók közül Szarvasnak adva hitelt, tévesen a székely egy keleti ágzatának tartja a benne a sziszegést egy kivesző sajátságának s nem megőrzött régiségnek, mint előtte Munkácsi (65: 449. o.). 77. Iorgulescu, B.: Dicționar geografic, statistic, economic, si istorical judelului Buzeu. Bucuresci, 1892. 569. 1.

Csak nyers megmunkálásban adjuk még Sácueni megye magyar eredetű helyneveit. Tudjuk, hogy e nevek bizonyító értéke csak akkor lesz teljes, ha pontos hangtani s nyelvészeti megvizsgálásuk mellett történeti, okleveles adatokat is tudunk felhozni az általuk jelölt helyek egykori magyarságára. Mindezt rövidesen egy kisebb tanulmányban akarjuk elvégezni. Lehet, hogy ebben az itt felsorolt nevek közül egy-kettőt ki kell dobnunk, egy kettőt meg hozzá kell pótolnunk. Kétségük miatt néhány nevet egyelőre nem akartunk kihagyni a sorból, inkább kérdőjellel jelöltük meg őket. Történeti bizonyítékul az elősoroltak mellett ezideig csak azt tudjuk felhozni, hogy a földrajzi szótárak szorgalmas és lelkiismeretes gyűjtői a magyar nevű falvak, tanyak stb., mindegyikéről azt állítják hagyományok alapján, hogy a »legrégebbi«-ek a megyében. Ideiglenesen ez is elég: a magyar neveknek csak a »legrégebbi«-eknek lehet lenniök e tájon. Ami a nevek nyelvészeti helyes megfejtését illeti, romanistáink előtt már számtalan analóg példa, hangmegfelelés igazolja az itt elősoroltak[^] szinte mindegyikét. A kétéseket s az olyanokat, melyekre eddig csak elvétve fordult elő példa (pl. Meledicu – Menedék, tehát l~n változásra, vagy Oradea~Oratia (-tie, -tii), tehát d~t változásra) kérdőjellel jelöltük meg. A Soimu és Aprozesti-féle neveknél még majd vigyáznunk kell, hogy nem újabb eredetűek-e s nem az oláhok nevezték-e el, bájj magyar eredetű, de oláhvá lett közszóval. E

neveket egyelőre csak csoportos, és a kétségtelenül magyar- nevekkel szomszédos előfordulásuk, meg a szinte egyöntetűen a harcászati körébe utaló jelentésük igazolja.

78. Andreiu, Ioan: *Incercările româno-catolicilor de a lătrage pe românii la biserică păpăstă. București, 1893: 170 l.*

79. Urechiă, V. A.: *Codex Bandinus. Memoriu lasupra scrierei lui Bandinus delă 1646, urmatu de textu, însofitu de acte și documente. Analele Ac. Rom. Săria II. Tom. XVI. (1893-94), Mem. Sect. Ist. 1-335. o.*

L. (3) alatt.

80. Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I-II. Budapest, 1896: 801 és 800 l.*

I.: 578-9. a beszivárgó oláhság mellett a kivándorló magyarságról is szól. Műve hibáját, forrásai elhallgatását, ezzel kapcsolatban pótolhatjuk is: 1609-, 1612-, 1615-iki adatai megtalálhatók az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben, sorjában VI: 124., VI.: 227., VII.: 284. o.

81. Brătescu-Moruza-Alessandrescu: *Dicționar geografic al județului Prahova. Târgoviste, 1897: 642 l.*

L. (77) alatt.

82. Eubel, Konrad: *Zur Geschichte der röm-katli. Kirche in der Moldau. Römische Quartalschrift 11898: 107-26. o.*

83. Tornyai Ferenc: *Száműzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot. Székely Lapok 1899. ápr. 23.-júl. 6-iki számokban.*

Sötéten rajzolt kép az oláhországi kat. egyházi politikáról s a kivándorlókról, azok visszatartása, visszariasztása céljából.

81. *A Magyar Szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. Magyar Statisztikai Közlemények 67. kötet. Budapest, 1918: 136+120 l.*

A romániai kivándorlás hivatalos ismertetése

és magyarázata az akkor tobzódó amerikai kivándorlásával együtt.

85. Iorga, Niolae: Studii istorice asupra Chiliéi si Cetății-Albe. Bucuresti, 1900: 418 1.

A két város történetében, különösen Zsigmond és a Hunyadiak alatt, a XV. században, amikor magyar végvárakként voltak megerősítve a törökök ellen, sok magyar vonatkozás van.

86. Weigand, Gustav: Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens. Siebenter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig 1900: 1-92. o.

L. (99) alatt.

87. György Endre: A moldvai csángókról. Vasárnapi Újság 1900: 706-8. o.

A csángók elrománosítását jól látja Gy.: a köznevelés, a közoktatás és az egyház együttdolgozik ezen.

88. Rubinyi Mózes: A moldvai csángókról. Vasárnapi Újság. 1900: 690-2. o.

L. (96) alatt.

89. Rubinyi Mózes: Az igazi csángóknál. Erdély 1900: 101-8. o.

L. (96) alatt.

90. Rubínyi Mózes: A moldvai csángók múltja és jelene. Ethnographia 1901: 115-21. és 166-75. o.

E cikk után kapott lábra az az »elmélet«, mely szerint a csángók etelközi magyarok ivadékai. Senki, soha nem próbálta ezt bizonyítani, sőt a régi és az adatok megvizsgálásában az újaknál sokszor alaposabb írók cáfolták. Először Torkos említette (12: 41. §.), hogy egy Moldvát járt ferences az ottani magyarokat az Álmos vezérrel előretörő magyarok maradékának tartja. De ő elvetette ezt (46. §.) és mást mondott. Pray, aki olvasta és idézte Torkos könyvét s benne a ferences véleményét, szintén cáfolta, azt (14: 121. o.). Ő hasznosította

egyébként először a bizánci forrásokat, Constantinos Porphyrogenetost és másokat, akiknél Etelköz a neve a Szeret, Pruth és Dnyeszter folyók melletti, tehát az éppen szóbanforgó területeknek. így került be a jezsuitáknál még csak Kunországnak mondott terület helyébe Etelköz, mely a magyar, kun, besenyő, uz stb. népeknek elég zavarosan elgondolt utolsó Őshazája lett a múlt századeleji, írók (25) tollán. Gegő és Jerney már Etelközben, maradt kunok (akiket ők a magyarokkal egynek hittek) ivadékainak mondták a moldvai magyarokat, mikor pedig kisült, hogy a kunok nem voltak egyenlők a magyarokkal, R. a századfordulón, felületesen és minden vizsgálat nélkül, ruhát változtatva etelközi kunok helyett etelközi magyarokat mondott. »Nem tudjuk biztosan, hogy akkor maradtak-e a Szeret és Moldva mentén, mikor még nem jutott el a magyar nemzet a Tisza, Duna partjaira és Etelköz volt az ideiglenes hazája« (115: o.). Ezt az odavetett, ötletszerű megjegyzést, csodálatos módon, sorra átvették az utána-írók s így él máig is az »Etelközben maradt magyarok« címke alatt – tulajdonképpen a kun-elmélet. R. után így nagyolták el az erről írók a dolgot: Györffy (146: 498. o.) »A moldvai magyarság eredetét még mindig homály fedi. A régi írók az etelközi magyarok ivadékainak tartják.« Ugyanezt a tévedést írta Gy. más cikkeiben is (147: 70., 160: 104. o.). Bitay: »Egyesek szerint még az etelközi magyarságnak ott viszsamaradt utódai, akiket számbelileg megerősített a századok folyamán beléjük olvadó, fajilag rokon, besenyő-kun-tatár elem s az Erdélyből kivándorló székelység« (175: 129. o.). Nem »egyesek« elképzelése ez, hanem B. fantáziájának a továbbszövődése. A legjobban Domokost ragadta el a lendület: »Nem lehet elképzelni s még kevésbé igazolni, hogy ez a nép 100%-ban új haza keresésére indult. Az a valószínűbb és okmányokkal is iga-

zolható igazság, hogy a nyugodtabb vérű törzsek és öregek Etelközben maradtak. Ezen meggyérült sorokat a testvér kun nép sűrítette meg és megővta az elpusztulástól» (195: 15. o.). Semmi alapja; nincs e soroknak. – Etelközi magyarok ivadékaik egyébként azért sem lehetnek a csángók, mert a Dnyeper és Szeret közti Etelköz (1. Fehér Géza: Századok, 1913: 590. o.) ki sem terjedt az ő lakóhelyükig.

91. Melich János: A Münchener-kódexhez. Nyr. XXX. (1901) 418-20. o.
L. (182) alatt.
92. Barabás Endre: Romániai székelyek. Nemzeti Iskola 1901. febr. 9-iki szám.

A kivándorlók szomorú sorsát egy bukaresti német lap megállapításaival rajzolja: »Míg a magyar sovíniszták saját hazájukban tüzzel-vassal magyarosítanak, addig nyugodtan nézik, hogy 100.000 magyar hogyan olvad be a románságba. Néhány hét előtt szűnt meg Bukarestben egy »Romániai Magyar Néplap« c. magyar lap, melynek kiadója nem is magyar, hanem német ember volt. Nagy áldozattal tartotta fenn a lapot, de sem a romániai, sem a magyarországi magyarok részéről nem részesült semmi támogatásban. Nincs messze az idő, amikor a romániai magyarok nemcsak a magyar nyelvet fogják elfelejteni, hanem még azt is, hogy van a világon Magyarország«.

93. Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Közgazdasági Szemle. 1901: 424-52. o.

A kivándorló szülőktől származó és Koós bukaresti iskolájában tanuló B. lényeges dolgokat tud a kivándorlás okairól, a romániai magyarok társadalmáról, értékéről s a magyar állam bűnös közönyéről a kivándorlást illetően.

94. Rubinyi Mózes: Adalékok a moldvai csángók nyelv-

járásához. Nyr. XXX. (1901) 57-65., 109 -16., 170 -82., 227-35. o.

Ez s a következő cikk (95), két nyáron gyűjtött csángó nyelvjárási anyag publikálása. A székely és a csángó megkülönböztetését a moldvai magyarban már nem hanyagolta el R. Hang-, alak- és mondatnani vizsgálatokon kívül tájszavakat, dalokat, meséket találunk két cikkében, mely együtt is megjelent »Tanulmányok a moldvai csángók nyelvjárásáról« c. alatt.

95. Rubinyi Mózes: Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához. Nyr. XXXI. (1902) 1-7., 82-7., 143-8., 202-8. o.

96. Rubinyi Mózes: Csángóország. Erdély népei (Az Erdély c. lap melléklete) 1902: 1-6. o.

R. a csángó irodalom réme. E felületes kutató (az »etelközi magyarokra nézve 1. (90), a szisztezésre (114), egy 1693-iki kéziratra (16) alatt) egy kutyáról több bőrt akart lehúzni. Ki ahogy méltóztatott parancsolni, úgy írt a csángókról. Nyelvészeti tanulmányútjáról (ennek eredménye 94 és 95) több útirajzot gyártott (88, 89, 96), melyekből később, más csomagolásban, egyes részleteket újra kiadott (113). Hemzsegnek ezek a hátborzongató, szemtelen pesti zsidó zsargon »kiszólásaitól«, »eredeti ötleteitől«, »szóvicceitől«, »écáitól«, Egy kis ízelítő belőlük: »Nem kérem, ne tessék Bukovinára gondolni. [A bukovinaiak] nem igaziak, csak amolyan talmi csángók«. A határon a finác csomagjabsui piszkálva »megszúrta a kezét egy új pennában. Nem rossz«. A kis, jótmondó martir: »Alig láttak meg Bakó utcáin, már suttoztak egy ungur kémről. [Hivatta a prefektus.] Tyü, az áhtóját, most ezek be akarnak kóterezni«. Ő tudná csak megmondani, mi a magyar: »Párosával itt mentől kevesebbet járhatják. A csángó legény és csángó leány túlságos magyar vér, szóval no, rendben van így a dolog«. Nagylaki Jaksios Gergely (25)

istókucscse smafu volt ehhez a R.-hez: A csángó lányok »se nem kövérek, se nem soványak. És nemi is olyan tüzes tekintetű lányok ezek. Valóságos keleti típus. Tekintetük nem ragad el, nem fordul villámgyorsan, hanem szelíden, nyugodtan bájol el. Nyúlánk, vékony arc, karikás szem jellemzi őket azzal a selymes pillantással, amellyel a keleti lányok hódítják meg a világot«. Problémái rendkívül súlyosak: »Budapesti embernek feltűnően kevés Bukarestben a kávéház«. »Tréfából megmértük a minap egy csángó legény kalapját. Se több nem volt, se kevesebb, mint egy kilogramm«. Ez a századvégi friss magyar, akinek a magyar nyelvért egy hajítófát sem adnék s aki Arany és Vörösmarty-reminiszcenciákból élt (A Szeret völgyében átvette uralmát az esti nyugalom. Arcuk piros a moldvai nap éles sugarától.), illetlen pesti zsidó diákos kiszólásai mellett buta operett-melankóliába burkolta a csángókat. »Csángóország« a címe ennek az írásnak s az ember mindjárt az Erdélyország, a Csíksországi fenyvesek s a Gyítnesi vadvirág népszínmű hőseire gondol. Elvegyült »külön kis világukba, amelyiknek legfőbb jellemvonása a sóhaj, a melankólia«. »Szívöknek magyarán becsületes vonzalma« vonzotta. Szívelelke megtelt »a kedvesen szomorú emlékekkel« stb. – íme a mézes-mázos cukros lé operett-nyelv az operett-hangulathoz. Szemlélete fölöttébb jellemző az »Elnémúlt harangok«-os századvégre. A csángók szerinte »haldoklók, faji halottak«. Egyik képe fináléja: »Nemsokára megint szomorú epizód lesz a fajok életében. Temetés lesz, faji temetés«. A csángók élete »apró, egyszerű, megható regények sorozata. Idegen földbe beásott, magyar feliratú, korhadtt fakesztek jelölik e regények utolsó fejezeteit«. – Kimondhatatlanul idegenek nekünk az idézett sorok, melyek asszimiláns írója akaratlanul is tipikus érzéketlenségét mutatta meg egy

magyar kérdésben, melyről pedig oly sokat írt. S hogy ne feledjük el még róla, természetesen »jobb magyar« volt ő, mint akárki. Hazafisága nem ismert határt: »Ez a határ, itten fogom elhagyni édes hazám földjét, hogy azután oláh földet tapodjak«. Havaselvén »szinte odahaza érezzük magunkat, la mi délibábos Alföldünkön«. Ilyen nagy honszerelem mellett nem csodáljuk, ha párducos dühvel rontott neki annak a finn tudósnek, Wichm annak, aki gyalázta őt s a »többi« magyar tudósokat (1. 114 alatt). – Jót s érdemeset nem árulnak el R.-ről fentebbi tulajdonságai mellett az ő csángó-oeuvre-jéről készített bő jegyzeteim. 97 Hegedűs Lóránt: A székelyek kivándorlása Romániába. Budapesti Szemle 1902: 110. kötet 394-416., 111. kötet 31-72., 215-53. o.

Ez a székely kivándorlásról szóló írások századfordulói tömkelegében a szellemes, okos, finom elmeélű értekezés. »Ihol a veszedelem, ihon az íemésztő tűz« – kezdi Zrínyivel. Aztán vagy száz lapon keresztül kivándorlási tüneteket és kivándorló típusokat, kategóriákat »énekel meg« (maga mondja így 406. o.), mint az amerikai kivándorlásról szóló, hasonlóan nagyvonalú értekezésében. Végül is a sok elmés, csillámló mozaik után eszébe jut, hogy »a sok fa között el ne felejsük az erdőt«, s »általánosb körültekintést« ad: »Az a székely kivándorlás, amely ma özőnlik át a határon, már nem az a tünemény s különösen nem az az egyszerű tünemény, amely régebben volt« (227. o.). Okait ebben látja: a székelyek izgékonyak; területük hátat fordít az anyaországnak s Románia felé néz; nemcsak földrajzi lejtők, hanem társadalmiak is vezetnek Románia felé: »A székely munkásréteg nem egy magasságban van (vagy volt) az egyazon nevezetű románá], hanem fölötte tart s ezért átömlik hozzá, mint a gáton a magasabb vízállású folyó«. S végül, nyugodjunk csak meg, a kivándorlás ugyanaz;

a szociológiai tünemény« Romániában, mint nálunk a svábok bejövetele: »Nem ébredünk-e arra, hogy városaink német bürgereitől kezdve, német nevű kisiparosainkig, sőt behozott gyári munkásainktól kezdve egész a budapesti, bécsi jargonos fiakkeréseikig – mindez elemeink tökéletesen megfelelnek a mi romániai kivitelünknek? « (228-33. o.) – Há t felhasználhattam volna-e ezeket a mélyenszántó megállapításokat az ismertetésemben?

98. Weigand, Gustav: Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha. Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig 1902: 138-236. o.

L. (99) alatt.

99. Weigand, Gustav: Der Ursprung der s-Gemeinden. Nieunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig 1902: 131-7. o.

A fajtája alaposágával dolgozó W. a románok nyelvészete megalapozása közben a kutatóterület egybeesése miatt fontos kutatásokat, útbaigazításokat végzett, megjegyzéseket tett a Kárpátokon kívüli magyarokra vonatkozólag is. A román dialektusok leírása közben kitért a csángókra is. Ebben a tanulmányában élesen elkülöníti a csángót a székelytől s megadja a csángók által lakott 50 falu névsorát, a (98) alattiban pedig a székelyek 70 falujáét. Az e 130 moldvai faluban lakó magyarokról közölt lélekszám- és nyelvi statisztikáját felhasználtuk a megfelelő helyen. A sziszegve beszélő románokat helyesen gondolta magyar származásúaknak (a kisoláhországi és bánáti s-et mondó községeket 86: 49-51. o. sorolja fel). A kunokká} talán azért hozta a sziszegést összefüggésbe, mert nyomukat sokhelyt meglelte Moldvában (pl. a csángók itt-ott jelentkező tarfejűségében 98: 143. o.) és mert az ő korában a magyar tudomány még kun eredetűeknek gondolta a csángókat, ő maga azon-

ban nem vizsgálta meg az állítólagos sziszteget, Munkácsi tette ezt meg, hibásan' s a kun elméletbe így nem is W., hanem Munkácsi (100) öntött új erőt. – A világháború után a Kárpátokon kívüli Románia folyó- és vármegyeneveinek (156 és 183) a megvizsgálásával s bennük a magyar nevek megmutatásával tanította W. a mi kutatóinkat módszerre, s bátorította őket, hogy ne lepődjenek meg ezen a területen a váratlan, ránk nézve nagymértű, nagyjelentőségű eredményen sem.

100. Munkácsi Bernát: A moldvai csángók eredete. Ethnographia 1902: 433-40. o.

L. (99) alatt.

101. Munkácsi Bernát: Romanischer Ursprung der Moldauer Tschangó, Keleti Szemle 1902: 245-53. o.

Ugyanaz németül, mint a 100. magyarul.

102. Melich János: A moldvai csángók eredetéhez. Ethnographia 1903: 52-4. o. Munkácsi válasza 54-6. o.

103. Szabó Imre: A dévai csángó-székely telepések lakása és lakásberendezése. Népr. Múz. Értesítője 1903: 208-21. o.

104. Simon Péter: A székely kivándorlás, kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból. Bpest, é. n. (1903) XXIV+181 l.

Böbeszédű, de aránylag még használható tanulmány.

105. Rubel, Konrad: Zur Errichtung des episcopatus Moldaviensis. Röm. Quartalschrift 1903: 188-91. o.

106. Sebestyén Ede: A romániai magyarok élete. Budapest 1904: 86, 1.

A jó svádájú újságíró éppolyan ügyességgel tudott volna írni egy rablógylkosságról, mint a romániai magyarokról. A tárgyon való kívülállása majdnem olyan jellemző, és elszomorító, mint Rubinyié. Egy-két statisztikai táblázata értékes.

107. Rosetti, Radu: Despre uuguri si episcophile cato-

lice din Moldova. Analete Ac. Rom. Seria II. Tom. XXVII. (1904-5) Mem. Sect. 1st. 247-322. o.

E feltűnő és fontos műről a magyar tudomány sokáig nem vett tudomást, pedig hasznára váll volna. Újabban sokat idézgetik, először Veress is-i mertette bővebben (204).

108. Karácsonyi János: Az argyasi fargesi, ardsisi püspökség. Kat. Szemle 1905: 557-62. o.

109. Horger Antal: A csángó nép és csángó név eredete. Erd. Múzeum 1905: 65-80., 125-37.

Világosan megírt elképzelés az egykori keleti székelység szétduzzadásáról s szélső csoportjainak összefüggéséről a gyimesi s a Hétfaluban és környékén lakó csángókkal. Bár Erdélyi, nem nagy joggal, ellene szólt (121), H. elképzelése egy-két kiegészítéssel helyesnek látszik. Névmagyarázatára I. (136) alatt.

110. Zolnai Gyula: A csángók eredete. M. Ny. I (1905) 400-3. o.

L. (136) alatt.

111. Melich János: A székely és csángó név eredete. Ny. K. XXXV. (1905) 479-80. o.

L. ,(136) alatt.

112. Rubinyi Mózes: Csángó nyelvemlékek. Nyr. XXXIV (1905) 415-23. o.

Közli egy csángó, Mártonos Antal hozzáírt levelét, amely tartalmán kívül nyelvészetileg is értékes: román hangzókkal leírt csángó nyelvjárási szöveg.

113. Rubinyi Mózes: Tanulmányok a romániai csángókról. Budapest, 1906: 96 l.

L. (96) alatt.

114. Wichmann György: A t's, s, z, § és l hangok története a moldvai csángó nyelvben. Ny. K. XXXVII (1907) 149-63. o.

A finn W. tisztázza e cikkében a csángók híres helypítését, melyről oly sok pontatlan adatot közöltek, s melyből oly sok hibás következtetést von-

tak le (Munkácsi: kunok (100), Karácsonyi: huszi-
 ták (139). Az s és z helyett ő is s és z-t talált,
 mint mások, hiba csak a ő körül volt, melyet ő
 nem c-nek hallott, mint olyan sokan, hanem jési-
 tett §-nek (δ). Véégiment egyébként W. sorjában
 azokon, akik előtte a sziszegésről írtak s e sorból
 meglátszik, hogy a c ejtése, amint W, mondotta,
 csak legenda. Először Zöld szölt a sziszegésről, aki
 szerint (17: 97. o.) a csángók »loquuntur Hungari-
 cam múltum blaese«. Ezt Molnár így fordítja (16:
 416. o.): »a Magyarart tisztán, de selypessen ejtik«. Egy
 névtelen 1818-iki értesítése szerint (24: 145. o.)
 »nem mondják eök Isten, hanem sziszegve Iszten,
 nem dicsértessék, hanem díszértessék«. Petrás, aki
 maga is csángó volt s ezért állítása a leghitelrc-
 méltóbb, azt mondja (35: 70. o.), hogy »a csángók
 s helyett mindenütt sz-t használnak .. a cs pedig
 úgy hangzik náluk, mint a nemieteknél az sch«. E
 W.-ével egyező, legfeljebb nem fonetikai iskolázott-
 sággal lejegyzett régi hangmegfigyelésekkel szem-
 ben az ebben a tekintetben megbízhatatlan Gegő
 (1. 31 alatt) »a cS és; s helyett ez és sz czengő, sziz-
 szegő fogbetűkről« beszélt (31: 76-80. o.) így in-
 dult el a legenda a c-ről, (nem tudván a fonetikai-
 lag laikus írók egy os és c közötti hangot jelöl-
 ni.) s mely lassanként hagyományként kötött' meg min-
 den erről szólót, akárcsak pl. a kun származás
 tétele. Viola éppúgy c-t hallott népdalfeljegyzése
 szerint (34), mint Gegő. Jerney nem szentelt figyel-
 met e kérdésnek. Az első csángó, akivel találkozott,
 mint írja (41: 27-8. o.), így köszöntötte: »Díczértessék
 a Jézusz Krisztusz.. Ha nem látom ősz fejét, való-
 ban o Ily csalódás lep meg, hogy a beszélő: gyer-
 mek, vagy negédességből selypeskedik«. Hunfalvy,
 vizsgálva Gegő, Jerney művét s Erdélyi népdal-
 gyűjteményét (40), melybe csángó dalokat is veit
 be,, ezt mondja, nem is mondhatván mást (45: 232.
 o): »Úgy látszik tehát, hogy a csángó beszéd leg-

inkább a es és s böyük cz-nek és sz-nek ejtése által válik ki,.. mellynek kinyomozása legérdekesebb tennivalója a magyar nyelvészetnek«. Petrás megállapítása elkerülte az ő figyelmét. Az első, aki már hagyományként említi a dolgot, Imets, azt mondván (54:31.0.), hogy a csángó beszéd »az ismert cz-ző és sziszegő czángó alakiságtól eltekintve, különösebb érdekléssel nem bír«. Ugyanígy, hagyományként állítják ezt útítársai is. A c-s hagyomány még az első tudományos vizsgálót, Szarvast is léprevitte: »Az első, amelyet mindenki tud, aki hallott valaha a csángó népről valamit, az, hogy a palatális cs, 2S, s helyett a szibiláns c, z, sz járja« (57: 1-2.o.). Szerinte egyébként a sziszegés »annyira nem általános s annyira ingadozó, hogy nemcsak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is nemcsak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja«. E megfigyelés azonban hibás s legfeljebb Sz. gyűjtőterületére, Klézésre; érvényes, ahol erős csángó és székely keveredés történt s ahol Lükő szerint (217: 53-4. o.) a székelyek gúnyolására sokszor elhagyják, vagy legalábbis akarják elhagyni a csángók a selypítést, innen az ingadozás. Munkácsi már próbálta elkülöníteni a csángót a székelytől s azt találta (65: 448. o.), hogy »minden székely befolyástól ment csángó faluban, minő pl. Ploszkuczén, a zs, cs hang általában sehol, az s hang [!] pedig rendkívül elvétve fordul elő a köznyelv cs-jével szemben«. Balagi azt mondja a klézseiekről (72: 14-5. o.), hogy »mint igazi csángók, selypesen, vagy amint a szász-kútiak mondják, pejpesen beszélnek... A pej pes beszéd abban áll, hogy többnyire cz-nek, néha a szó elején s-nek [!] ejtik a cs-t«. Rubinyi nagyzólan és pontatlanul, amint W. kicsit gúnyosan előhossa (153-4. o.) egy csomó változatot idéz a cs-re: c, c,s,s,hangokat(93-94). E tarka sor után a rendkívül pontos W. állapította meg a köznyelvi cs meg-

felelőjét a csángóban, ami által tisztázta e kérdést s hozzájárult a Munkácsi-féle kun-elmélet (100) megcáfolásához is. – W. tanulmányát a már lefestett Rubinyi (96) sértődött, a »maga és a tudomány nevében« megtámadta (119), mert úgy vélte, hogy egy csomó derék magyar embert sértett meg W. azzal, hogy a c-jelölést »legendának« mondta. E tapintatlan, látszólag, de fogadatlan prókátorként és oktalanul a magyar tudományosságot védő, gyenge lábon álló támadást, szellemesen és fölényesen utasította vissza W. (119). A Ny. K. szerkesztője igyekezett a bennünket kompromittáló vitát lezárni, de »fiatal tudós barátjának« segítségére sietett egy másik folyóiratban, a Nyr.-ben – vajjon miért? – Simonyi (125). Végül is egy harmadik folyóirat, a M. Ny. szerkesztője volt kénytelen egy lapalján megjegyezni, hogy tanulságosak' W. magyar hangokra vonatkozó megfigyelései, »mert a mieinket az ő (talán elfogulatlanabb) megfigyeléseivel hasonlíthatjuk össze«.

115. Wichmann Györgyné: Moldvai csángók babonás hitéből. *Ethnographia* 1907: 213-4. o.
116. Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásai. *Ethnographia* 1907: 287-94. o.
117. Wichmann György: A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. *M. Ny.* IV (1908) 160-7., 208-16., 295-307., 394-400., 457-62. o.
118. Wichmann György: A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. *Nyr.* XXXVII (1908) 193-202., 241-9., 303-14. o.
119. Rubinyi Mózes: A moldvai csángók nyelvjárásához. *Ny. K.* XXXVIII (1908) 257-65. o. Wichmann válasza 265-66. o.
120. Erdélyi Lajos: A gyimesi, moldvai és bukovinai csángók eredete. 1. A gyimesi csángók. *M. Ny.* IV (1908) 257-61. o.

A gyimesi csángóknál nem jutott tovább.

121. Erdélyi Lajos: A csángók eredete nyelvjárásaik

alapján. Nyr. XXXVII (1908) 1-13., 63-75. o.

Csak a Brassó- és Háromszék-megyei csángókról szól, a többieket »máskorra« hagyja. L. (109) alatt.

122. Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlat. Temesvár, 1908: VII + 94 l. + 2 térkép-vázlat. Ismertette és néhány adatát javította D. F. Századok 1908: 924-7. o.

Vajjon milyen nemzetiségű lehet ez a német nevű, románul író, magyarok lelki gondozója, bukaresti kanonok A., aki egyébként igen gondos, megbízható történész s az első összefoglaló történeti áttekintést írta a Kárpáton kívüli magyarokról. Könyve s különösen sok értékes egyháztörténeti adata máig is teljességgel nélkülözhetetlen.

- 123|Szádeczky Lajos: A székely határország szervezése |1762-64-ben. Okirattárral (1761-90). Budapest 1908: 879 l.

Terjedelmes eseménytörténet és okirattár, benne a kérdés bibliográfiája is (Halmágyi naplója, Teleki, Ballá műve stb.), melyből, nem akarván kitérni a bő részletekre Sz. művén kívül csak Berlász modern szempontú, e kérdés felfogásának a különböző szemléletek szerinti alakulását is tárgyaló értékes tanulmányát idézem (226).

124. Iorga, Nicolae: Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor. I-II. Vălenii-de-Munte 1908: 431 + 479. l.

125. Simonyi Zsigmond: A moldvai csángó erői. Nyr. XXXVIII (1909) 26-8. o.
L. (114) alatt.

126. Netzhammer, Raymund: Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte. Einsiedeln, 1909: 432 l.

Egy volt bukaresti érsek aprólékos útleírása, talán a magyarokra nézve is lehetne találni benne valami hasznosat,

127. Alföldi Mihály: A csángók legrégebbi említése. Nyr. XLI (1912) 245. o.
L. (62) alatt.
128. Szabó Imre: A hunyadmegyei csángótelepítés ügynevezett botrányai. Válasz a Mintacsángónak. Déva, 1912: 20 l.
A csángó visszatelepítések körül keletkezett botrányok egyik szereplőjének védekezése és támadása.
129. Auner, Carol: Inoepuțul episcopatuului de Bacău, Revista catolică 1912: 383-408. o.
130. Auner, Carol: Episoopia Milooviei. Rev. catolică 1912: 533-51. o.
131. Auner, Carol: Episoopia catolică a Seventului. Rev. catolică 1913: 47-62. o.
132. Sánta János: Régi magyar püspökségek a mai Románia területén. Szamosújvár, 1913: 94 l.
Lelkiismeretes és pontos adatösszeírás a maga koráig megjelent oklevélkiadványokból.
133. Auner, Carol: Episoopia de Serét (1371-1388.). Rev. catolică 1913: 226-45. o.
134. Kovács Márton: A csángó név. Nyr. XLII (1913) 34. o.
L. (136) alatt.
135. Alexics György: Csángó, M. Ny. IX (1913) 349-52. o.
Értekes e cikkben néhány román-magyar nyelvi kapcsolat megemlítése és az aknavásári sóbányák eredetéről szóló rész. L. (136) alatt is.
136. Horger Antal: A csángó név eredetéhez. M. Ny. IX (1913) 418-21. o.
Az irodalomban csak későn jelentkező csángó név (l. 62 alatt) eredete 150 éves találgatás és fejtegetés után máig sincs eldöntve. Egyesek népnévnek gondolják, akárcsak a magyart, hunt stb.: Jerney (41): 119. o. a bizánci íróknál talált tzungra-kézijj, szóval hozza összefüggésbe, mely a görög-kun-besenyő-jász érintkezésből »némi csekély változatú »csángó« formában maradt fön«. Fogarasi János Ny. K. III (1864) 379. o. egy Kínától északra Lakój és a kínaiaktól Csong-jo-nak nevezett barbár nép

nevéről mondja, hogy »közel áll egyik magyar faj csángó v. csángó nevéhez«. Imets (54) 63. o. a hamisított Csiki krónikára hivatkozva az abban említett Csángour (a Sándor család nevének elferdítése, 1. (62) alatt) névből származtatja. Mindezek hibás és naiv magyarázatok. Még ma is a » moldvai magyaroknak az őshazából magukkal hozott természetes nevének« tartja a csángót Veress (204: 59-63. o.), az előbbiekhöz hasonló naiv származtatásokat kotorva elő kalandorok hazudozásából, melyeket pedig egy jegyzetben maga is elítélt (1. 25 alatt). – Tudnunk kell azonban, hogy a csángó nevet általában szegye élik azok, akiket illetünk vele, bár maguk is ismerik ési használják. Ha pedig »a csángó név csakugyan népnév volna, örökösei nem szégyenlenék« – mondja Lükő, aki szerint a moldvai magyarok az elfogulatlan szemlélő előtt beismerik, hogy »megérdemlik ezt a gúnynevet, mert nem jó magyarok s a magyar köznyelvet nehezen értik meg (217: 7-8. o.). Gúnynév hát a csángó, tréfás-gúnyos eredetű köznévs nem népnév. Milyen szóból származik s milyen jelentése van neki? – ezt kell itt eldönteni. Alexics (135) az oláh saugau (alakv. salgau, şangáu) = magyar sóvágó szóból származtatja (Iorga is összefüggésbe hozza a két szót 145: 247. o). Ezt a származtatást! H. ebben a cikkében ötletnek nevezi, melyet nem lehet komolyan tárgyalni. A csángó sóvágóban nincs is gúny, tréfa. Hibás Munkácsi magyarázata is (65) 445. o. mely egy csiki csángódik = eloláhosodik, székely szokásoktól eltér, szó alapján feltételez egy csángani = elkorcsosulni igét s ebből lett volna a csángó. A csángódik idézett jelentése azonban másodlagos, újabb fejlődés a csángó szó mai székely értelmének hatására, eredetileg más jelentése volt. Munkácsinak ezt a hibás magyarázatát átvették Ballagi (72) 15. Rubinyi (94) 171. o. A legtöbben abból a sajátságából akarják magyarázni a csángó nevet, amely sajátsággal a székelyek látják

a tőlük elszakadott csoportokat, pl. a hétfalusi, vagy a gyimesi csángókat: az elkóborlásból, elvándorlásból. Ebből magyarázta azt 1796-ban a csángó név első értelmezője (l. 181 alatt), Teleki is (19) 82. o, »lehet, hogy ez a Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták; az a' Szó Tsángó pedig, olyan értelemben vétetik, mint kóborló, vándorló«. Steuer (185) szerint Kriza is felhossa a Vadrózsák (1863) székely szójegyzékében a csángál, elcsángál=kóborol, vándorol igét – én ugyan nem találom ott. Ugyanezt mondja később Orbán Balázs is (53) III: 24.: »A csángó név még mindeddig nem volt értelmezve, [ez nem áll] azonban nekem úgy tetszik, hogy azt a székelyek az ős hazából kiszálló, az ős lakhelyről távozókra alkalmazzák s az gyarmatot, kitelepülőt, elcsatangolót jelent, erre mutatna az is, hogy mindazon gyarmatait a székelyeknek, melyek a székely területről akár a vármegyékre, akár a szomszédországokba áttelepültek, csángóknak nevezi a székely«. A kóborló értelmet már kóborlót jelentő szóval kapcsolja össze Kassai József: Származtató' 's gyökeresítő Magyar-Diák Szó-könyv, V. tsmó, Pesteim 1836:153. o.: »Szabó... azt írja, hogy JTszángóknak hívják a' Moldváhann született Magyarokat-is. De én a' Székelyek' szájából haliam: hogy azokat húzás nélkül Tsangó magyaroknak nevezik [1. a kétfajta alakváltozásra (62) alatt], minthogy a székely földről ki-tsapongának Moldvába.. Ezen ki-tsapongó magyarok megrövidített névenn Tsangóknak mondatnak«. Ez áll a Czuczor-Fogarasi szótárban is I (1862)896.0.: »Csángó, Csángó = csa-ong-ó, talán am. csapongó, járókelő, ellentétben a székely am. székelő, azaz állandó helyen lakó szóval«. Megemlíti azonban a »czánkózik« címszó alatt is. (I: III O.o.); »Lassan, ólálkodva, czammogva jár, bujdosik, Gyökre azonos vele: czangó v. csángó. így nevezik az Erdélyből kibujdosott moldva- és oláhországi

magyarokat«. Ugyancsak a cankászik, cammog (csammog, csamogó > csángó) szócsaládjából magyarázta először H. is a csángó szót (109), eredetibbnek véelve a csángó alakot, melynek a-ja a csángál, csángat igék hatása alatt nyúlt volna meg. Helyeselte ezt a magyarázatot Melich (111), Kovács (134) és Losonczy (144) 17-8. o. aki tolnamegyei és kiskunhalasi adatokat is hozott: csángó *csáng- = aki távozni kénytelen, az eltávolított, távozó, kóborló. Kifogást emelt ellene Zolnai (110). Erre a kifogásra válaszol ugyan e cikkében H., de maga is elhagyja régi magyarázatát, mert hibát lát benne: a csángál, csángat igék, melyeknek hatására a csángó csángó fejlődést gondolta, régebben szintén a-s alakban fordultak elő. Új magyarázatot hoz hát: »a cseng, csengő, csenget alakoknak mélyhangú csang, csángó, *csangat változatuk támadt (v. ö. döng~dong, döbben~dobban, kever -kavarstb.) s mint a harmadrendileg párhuzamos alakok között rendszeren, ezek között is jelentésben megoszlás állott be. Mivel aztán csengő kellemesen, csángó meg kellemetlenül hangzó valamit jelentett, könnyen megtörténhetett, hogy a székelyek eleinte csak tréfás gúnyolódásból, először a moldvai magyaroknak számos nyelvjárási eltérése miatt bizonyos mértékben furcsán hangzó beszédmódját jelölték vele, azután magukat az így beszélő moldvai magyarokat, végül pedig az elnevezés csúfalkodó eredetének fokozatos elhomályosodásával, általában mindazon szomszédos magyarokat, akik a moldvai csángókhoz hasonlóan, valamilyen tekintetben különböztek tőlük... A csángó > csángó és csang, * csángál, * csángat >csáng, csángál, csángál változás ugyan még így is feltűnő, mert az utóbbi két századból nem tudok más biztos példát ilyen független a>á változásra, de ma mégis ezt tartom a csángó szó legelfogadhatóbb magyarázatának«. így vélekedik az EtSz.: 842. o. is. Gondolt már erre a magyarázatra Rubinyi is (90:

124. o), utalva arra a Petras elbeszélte népmondára (megtalálható Kovács 54: 37. o.), mely szerint »mí-dőn sz. László király a pogányok elleni harcra ké-szült, ők is melléje állottak. Lovaik kolompokkal lévően ellátva, sz. László csodálkozva kérdezte: mí-féle csángatók (csángók, csengők) ezek?« S végűig egy míltszázadi utazó, Pető is hasonló értelmezést (adott (59) 39. o. »a csán a magyar nyelvben tiszta gyök s származéka csanog, annyit tesz, hogy rútul, kellemetlenű hangzik; míután pedig a csángók nyelve a magyar fűlnek szokatlanul, tehát kellemetlenű hangzik, meglehel, sőt valószínű, hogy innét ragadt rájuk e név, mely tulajdonképp nem is csángó, hanem, hellyel-közze a székeleyknél csakugyan hallható: csángó. Cseng kellemes hangzást jelent s a csangnak ellentéte; oly viszony áll e két szó között fel, mint a görög symphonia és kakophonia közt...« 40. o. megemlíti sziszeg ésűket, »mely kiejtéssel egyedűl is kírdemlik a csángó nevet«.

137. Munkácsi Bernát: Zum Problem der Székler Ru-nenschrift. Keleti Szemle 1913: 225-39. o.

A székeley rovásírás eredetét vizsgálva kimondja, hogy összefűg az az ó-törökkal s ez az írás a XIII. sz.-ban a kunoktól jött a székeleyekhez. E hibás megállapítást hibás tétele sugalmazta, mely szerint a kunok s a székeleyek érintkeztek (100) s ez érintkezésből lellek a csángók. (De míert nincs nekik akkor rovásírásuk?)

138. Dézsi Lajos: Tatrosy György verseskőnyve. Eth-nografia 1914: 313-5. o.

Az Apor-kapcsolatok kiderítése Moldvával még sok minden dologra vethet fényt. (Az elősoroltakon kívűl azt is olvastam valahol – sajnos, elfelejtettem feljegyezni, hogy hol -, hogy az Aporoknak bir-toka volt Tatroszon.)

139. Karácsonyi János: A moldvai csángók eredete.

- Századok 1914: 545-61. o.
L. (182) alatt is.
140. Aimer, Carol: Episoopia Milooviei in veacul al XIV-lea. Rev. catolică 1914: 60-80. o.
141. Aimer, Carol: Episoopia catolică a Argesulni. Rev. catolică 1914: 439-51. o.
142. Aimer, Carol: Cei din urmă episeopi de S eret. Rev. catolică 1914: 567-77. o.
143. Atmer, Carol: Episoopia de Baia. Rev. catolică 1915: 89-
144. Losonczy Zoltán: A moldvai csángók eredetéről. Nyr.v XLÍV (1915) 13-20., 60-6. o.
L. (136) alatt is.
145. Iorga, N: Privilegiile sangăilor delă Târgu-Ocna. Analele Ac. Rom. Sériá II. Tom. XXXVII (1915), Mem. Sect. Ist. 245-63. o.
Néhány régi oklevelet közöl a tatrosi sóbányákra, melyek magyar eredetét ő maga is állítja.
446! Györffy István: Moldva. Földr. Közi. 1916: 479-503. o. térképpel.
Összefoglaló történeti, földrajzi, gazdasági, népi ismertetés Moldváról s mellesleg a csángókról. Térképe, nem számítva Gegő (31) s Auner (122) vázlatait, az első részletes csángó térkép, mely a következő évben nagyítva és színesen is megjelent a (147) mellékleteként. Néprajzi térképen legkorábban Lejean tüntette fel a csángókat 1861-ben (47). Legrészletesebbek és leghasználhatóbbak Lükő I csángó térképei ((217) mellékletei).
147. Györffy István: A moldvai csángók. A Magy. Földr, Intézet 1917-iki zsebatlasza 68-74., térképmelléklettel, 1. ezt (146) alatt.
148. Györffy István: A moldvai csángók. A Vármegye 1917 jan. 20- és 27-iki szám.
149. Câdea, Romul: Catholicismul in Moldova în secolul al XVII-lea. Sibiu, 1917: 68 l.
150. Tóth-Szabó Pál: Cseh-huszita mozgalmak és ura-

lom története Magyarországon. B pest, 1917: 474 1. (347-474. o. Oklevéltár.)

Tamás és Bálint klerikusok Moldvába futását 161-5. o. tárgyalja. Az oklevéltárban közli a ferencesek 38 pontba foglalt feljegyzését a moldvai husziták tanairól (433-6. o.).

151. Sebes Gyula: A magyarok Romániában. Uránia 1917: 305-8.

Meglepően modern, alapos, tömör ismertetés, javításra csak itt-ott szorul. A csángókat XIII. századi kúnországi magyar telepekről eredezteti, amelyeket rokonnépek (kunok, besenyők) beolvadása is erősített. Kár, hogy forrásait nem jelöli meg. 151a. György Endre: A moldvai csángókról. Budapesti Szemle 1917: 174. kötet 1-27. o.

A »szegény csángókról« néhány ernyedt, kavart statisztikai és történeti adatismertetés.

152. Horger Antal: A bukovinai József falva nyelvjárásáról. Emlék Szily Kálmánnak, Budapest, 1918: 18-21. o.

A józseffalviak csiki, mégpedig a Szentdomokbs, Mádéfalva, Csíkszentmiklós és Gyimes által határolt négyszög területéről való származását deríti ki H., nyelvjárásuk alapján. Néhány érdekes, csiki nyelvjárástól különböző újabb fejlődést és megőrzött régiséget is felhoz a másfélszázada elkülönült józsef falviak nyelvjárásából.

153. Jakubovich Emil: Csángó folyamodvány 1585-ből. Emlék Szily Kálmánnak, Budapest, 1918:121-2. o.

Török rabságból kiszabadult bizonyos »szögön Nyomorudadt Rabak, Thoth Mathe myszkozy, Ellya Juan Erdelly, Gyaszy Juan moduay« csángó; nyelvjárásban írt kérvénye a magy. kir. kamarához egy járó levélért, »mely yaro leueilel mehethnek' Beköwel asz my országunkban hogy mynköth szöjgön rabakath uthunkban megy ne Bolgathnanak«.

154. Nagy Rezső: A krími tatár rabok történetéről. Lonsonc, 1918: 80 1.

A XVII. században többször betörő tatárok sok magyart hurcoltak el tatár rabságba. 1657-ben II. Rákóczi György erdélyi serege esett Kemény Ján-110s fővezérletével a krimi tatár khán fogságába. A több ezer magyar sanyarú sorsáról megrázó részletek ismeretese naplók, levelek, önéletírások alapján. 1694-ben Csikszéket dúlták fel a tatárok s állítólag 7000 foglyot ejtettek. A Besszarábiába és Krimbe hurcolt »tatár rabok« talán nagyobb veszteséget jelentettek a XVII. században, mint a kivándorlás. Mutatja ezt az is, hogy régi utazók sokat tudósították róluk a közönséget s sokszor találkoztak keleti útjukon tatár rabokkal. így pl. Ráday (5), Turkoly (8), Vetsei Pap meg kiszabadult rabok elbeszélései alapján írt Tatárországról (13). N. e. füzetben összeszedi a tatár rabokra s a tatárországi magyar emlékekre vonatkozó adatokat. Turkoly levelét hamisnak állítja. Csöbörcsököt cseber csik-nak etimologizálja, s hibásan az 1694-iki tatárbetöréskor elhurcolt csíkiakból eredzteti.

155. Szigethi (Györffv István): A romániai magyarság sorsa, őrálló, ref. napilapra toborzó 2-ik röpirat, 1920.
- 1.56. Weigand, Gustav: Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien. XXVI-XXIX. Jahresbericht des Istituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig, 1921: 70-73. o. L. (99) alatt.
157. Poni P.: Statistica răzesilor. Bucuresti 1921:220 1.) A rom. akadémia Studii sí Gercetári c. kiadványainak V. kötete.)
1912-es részletes statisztikai összeírás a romániai részes-birtokosságról.
158. Tatrosi János (Veress Endre): A moldvai csángó magyarok. Kath Szemle 1921: 65. o.
„Első átfogó ismertetés a csángókról a háború után. Propaganda célból (jókor!) megjelent franciául

is a Revue de Hongrie 1922-iki évf.-ban és angolul is az East European Problems 8-ik számaként. 1.58a. Bartók Béla és Kodály Zoltán: Erdélyi magyar népdalok. Budapest, é. ii. (1921) 210 l.

A 150 népdal közül 30, Kodály 1914-iki bukovi-nai gyűjtéséből való.

159. Zaharescti, Ecaterina: Vechiul judet al Saacului in rulina istorica si antropogeografica. Buletinul Societății Regale Romane de Geografie XLI (1922) 147-73. o. térképpel.

* Eléggé alapos cikk, a régi Säcueni megyéről. Okleveles adatokon kívül néprajzi, helyszínen gyűjtött adatokat is közöl róla, ezért – a terület hozzáférhetetlensége miatt – valószínűleg sokáig lesz még nélkülözhetetlen magyar kutatók számára. Térképe értékes.

160. Györffy István: Néphagyomány a Székelyföld délmoldvai határáról. Ethnographia 1923-24:104-5. o.

Közli még Czelder cikkéből, azonkívül, amit idéztem, a galaci régi külváros, a Vad Ungurului,, a Magyar Réve hagyományát is: »Álmos és Árpád a hunokkal Attila földjét visszaszerezni indult s Gáláénál a Dunán átjött, honnan a kiszálló helyet! mai napig Vád Ungurnak, vagy Magyarok révének nevezik«. Jerney is írt róla.

161. Bitay Árpád: Viola József, a moldvai fejedelem orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyűjtője. Erd. irod. Szemle 1924: 1. szám 59-61. o.

V. rövid életrajza és 2 Sós-Tázlón gyűjtött dalának újraközlése. L. (34) alatt.

162. Bitay Árpád: Körösi Csorna Sándor hagyatékáról, Erd. Irod. Szemle 1924: 5-6. szám 255-6. o.

Ürmösy könyvét (36) ismerteti ebben a cikkben, kiemelve belőle különösen azt az adalékot, hogy 1841-ben Plojestben Körösi kivándorlóit rokonaira talált, kik lépést tettek nagynevű rokonuk hagyatékának megszerzésére.

163. Bitay Árpád: Moldvai csángók legrégebb írott nyelv-

emléke. Erd. írod. Szemle 1924: 5-6. szám 259. o.

Tévesen tartja B. az előbbi leközlőivel együtt, azt az 1623-iki levelet, melyet Radu Mihnea moldvai vajda íratott egy székely nemesnek magyarul, csángói s pláne legrégebb nyelvemléknek. Iskolázott erdélyi íródeák írta azt, amilyen több volt az erdélyi vajdáü szolgálatában. A legrégebb csángó nyelvemlék pedig eddigi tudásunk szerint 1585-ből való (C153).

164 Bitay Árpád: Zöld Péter a csöbörösöki magyaroknál † 1767. Erd. írod. Szemle 1924: 7. szám 264-6. o.

Ismertet Z. életéből néhány adatot s jelentése alapján leírja csöbörösöki útját.

165. Bitay Árpád: Adalékok a moldvai és a havasalföldi katolicizmusnak az erdélyivel való érintkezéséhez. Erd. írod. Szemle 1924: 9-10. szám 436. o.

Egy 1824-ből való elveszett, de az iktatókönyvben röviden leírt jelentésről, melyet Csipkés orvos / (Viola vitte magával?) írt a gyfnehérvári püspökségnek Moldva akkori állapotáról.

166. Călinescu, Gh.: Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII. Diplomatarium Italicum (Documenti raccolti negli archivi italiani), a Scoala Romána din Roma kiadványa, Róma I (1925) 1-223. o.

167. György Endre: Magyarok a régi Romániában. Erd. írod. Szemle 1925: 199-208. o.

Statisztikai adatok összeszedése a bukovinai, moldvai és munténiai-olténiai magyarokról, sokszor a források megjelölése nélkül, ezért használhatatlan.

168. Györffy István: A moldvai csángók száma 1900-ban. M. Ny. XXI. (1925) 124-6. o.

Weigand (98) alapján számítja ki.

169. Györffy István: A kunok megtérése. Prot. Szemle 1925: 669-81.

A kunok továbbélésére az oláh etnikumban közül Bandinustól egy leírást (3: 193. o.) az oláhok búbájlásáról (u. az (170) alatt is), de főleg a ku-

nek magyarokként való továbbélésével foglalkozik, a Kis- és Nagykunságban.

170. Györffy István: A bűbájlás a moldvaiaknál. *Ethnographia* 1925: 169. o.

L. (169) alatt.

171. Györffy István: Milyen elemekből áll a magyar nép? *Az Est Hármaskönyve* 1926: 161-8. o.

Elmondja a csángókról is azt, amit előző cikkeiben, újra hangoztatva azok ősi magyarságát.

172. Györffy István: Adatok a tar viselethez. *Népr. Múz. Értesítője* 1926: 29-30. o.

A haj leborotválása a fejen (a két fül szelétől a fejtetőig) török nomád népek szokása volt. A magyarok ezt a keresztyénségre téréskor elhagyhatták. A krónikások u. is már nem emlékeztek rá, mert feltűnt nekik a pogány kunok tarfejűsége. Balagi szerint 1887-ben a klézseiek még borotválták a hajuk tövét »homlokukon, halántékukon és nyakuk szirtjén« (72: 9. o.). 1900-ban Weigand is látott tarfejű embert Moldvában (98: 143. o.). A fej borotválását a csángók és az oláhok a kunoktól hagyományozhatták át. (Valószínűleg szintén a tar viseletre vonatkozik Bandinusnak az a megfigyelése – amit ő ugyan a római eredet mondai bizonyítékának tartott -, hogy a moldvaiak között »a köznépből sokan körbevágják hajukat, mintha kötő venné körül azt« (3: 168. oΓ).

173. Györffy István: Rumänische Ortsnamen. *Ung. Jahrbücher* VI (1926) 146-9. o.

Weigand (156) cikkének ismertetése és néhol javítása.

174. Veress, Andrei: *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644-1650)*. *Ac. Rom. Mem. Sect. 1st. Séria III. Tom. VI. Mem. 13., Bucuresti, 1926:333-99.-0.*

175. Bitay Árpád: A moldvai magyarság. *Erd. írod. Szemle* 1926: 129-51. o.

Egyháztörténeti compiláció elég gyatra előadásban. B. nem sok intuíciót mutat dolgozataiban, ada-

taiban is (így pl. a kérdés bibliográfiájában) sokszor felületes, nem megbízható.

176. Boros Fortunát: Berkus János moldvai föl jegyzései a XVII. század végén. Erd. Irod. Szemle 1927: 62-9. o.
177. Waldapfel József: Legrégibb bibliafordításunk. I. K. 1927: 96-9. o.
L. (182) alatt.
- 177a. Timár Kálmán: Káldi György a legrégibb magyar bibliafordításról. I. K. 1927: 270-2. o.
L. (182) alatt.
178. Bitay Árpád: Zöld Péter egyénisége. Erd. írod. Szemle 1927: 165-72. o.
Lényegesen kevesebbet mond annál, amit a címe ígér.
179. Gyöffy István: Ürmösy Sándor feljegyzései az oláhországi magyarokról. Népr. Múz. Értesítője 1928: 119-20. o.
Kíírta Ü.-ből a történeti és néprajzi érdekességeket.
180. Bitay Árpád: Moldvai magyar kath. egyházfőgondnokság létesítési terve 1700 tájt. Erd. írod. Szemle: 1928: 117-8. o.
181. Bitay Árpád: A csángó név első értelmezője. Erd. írod. Szemle. 1928: 118. o.
L. (19) és (136) alatt.
182. Gálos Rezső: Legrégibb bibliafordításunk. írod. tört. füzetek 9., Bpest, 1928: 27 1., második átdolgozott kiadás.
Összefoglalja a Bécsi-, Münchener-, Aporkodexre vonatkozó kutatásokat. Ezek eredetére nézve idők folyamán több vélemény alakult ki. Előbb a ferences, majd sokáig a huszita, legújabbban a premontrai meg a bencés eredetet bizonyították. A csángó-kérdéssel a »huszita bibliafordítás kérdése« Van összefüggésben.. Régebben kiterjedt és messzeágazó tévedések túlzott mértékben kapcsolták egybe a csángókat a Moldvába menekedett magyar hu-

szitákkal. Már Apor összefüggésbe hozta őket (9: Add.) Bandinus egy elbeszélését a husziták származásáról Gegő felületesen (31) a moldvai husziták és csángók magyarnyelvű miséjével toldotta meg. (Ezt Timár cáfolta meg 193.) A tatrosi szentírásmásolatokat hosszú, ferde hagyomány a huszitáknak tulajdonította. Több elnézésen, hibás elképzelésen és helytelen következtetésen a legmesszebb Karácsonyi görgött ebben a huszita-hangulatban: az egész csángóságot a huszitákból eredeztette (139). Okleveles és településtörténeti kutatások azonban alaposan szűkítették a vérmes elképzeléseket. Ma már az is megállapítható, bár még most is az ellenkezőjét állítják némelyek, hogy a huszita fordításnak vélt legrégebb bibliafordításunk nem huszita fordítás. Legelőbb Timár tette ezt szóvá (177a), utalva egy Káldi-idézet alapján arra, hogy 1626-ban még hagyomány élt a magyar katolikusok egy Károl-i előtti kétszázéves bibliafordításáról. G. ebben az értekezésében meggyőzően bizonyítja, hogy ama ferences krónika állítása, [melytől félrevezetve a három kódexet sokáig a huszita bibliafordítás töredékének hitték], valószínű egy XVIII. században másoló barát szubjektív, felületes betoldása. Legújában Debreczy is azt állapította meg tartalmi és szövegkritikai vizsgálat alapján (231), hogy a fordítók nem husziták voltak, mert a fordítás szó szerinti hasonmása a hivatalos kath. szövegnek s a korabeli kath. világszemléletet tükrözi, nem pedig a huszita felfogást. A kérdés nagy irodalmából csak G. dolgozatát említem. Ez foglalja össze a kutatásokat legújában s ez adja meg a kérdés egész irodalmát, melyből az írásos kultúra Moldvára való kiterjedését bizonyító Münchener-kódex moldvai, Németi György-féle 1466-iki másolatára (az egész dologból csak ez illeti Moldvát) vonatkozik: Meüch (91). Megemlíti a kódex szövegéből egy pár olyan hibát, amely kétségtelenné teszi, hogy a M.-kódex

kézirata csak másolat lehet. Waidapfel (177) a másoló Németi Györgyöt nem véli szerzetesnek, mert bár részletes felvilágosítást ad az magáról, nem jelzi rendi hovátartozóságát s papi mivoltát sem. Polgári könyvmásolót gyanít benne, akit esetleg a kivándorolt husziták képeztettek ki e mesterségre (tehát W. megmarad a huszita fordítás mellett). Ezt látszik támogatni helyesírása következetessége a szerzetesmásolók gyakori kevert helyesírásával szemben.

183. Weigand, Gustav: Die Namen der rumänischen Judee im Altreich. *Balkan-archiv* (Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig) IV (1928) 168-77. o. L. (99) alatt.

181. Treml (Tamás), Ludwig: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. *Ung. Jahrbücher* VIII (1928) 25-51., IX (1929) 274-317. o.

Már Jerney észrevette, hogy az oláh nyelv magyar jövevényszavaiból a magyar kultúrhatások nagyságára lehet következtetni az oláhban. Ezt az észrevételt egy kései utód, T. hasznosította csalt, akinek alapvető munkája megvilágítja a középkori magyarság nagy hatását az oláhságra. Nem ártana, ha még sokkal bővebben tudnánk e hatásról.

185. Steuer János: »Székely« és »csángó«. *Erd. Irod. Szemle* 1929: 101-2. o. L. (136) alatt.

186. Erdélyi Lajos: A moldvai csángók nyelvjárásának tanulmányozásához és történeti értékesítéséhez. *Nyr.* LIX (1930) 187-90. o.

Munkácsi 70-ik születésnapja alkalmából méltatja annak csángó tanulmányait s átfut, helyeselve, a huszita elméleten is.

187. Călinescu, G.: Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi Romeni. *Diplomatarium Italicum* II (1930) 305-514. o.

188. fCsüry Bálint: A csángó miatyánk. E. Ny. XXVI
[(1930) 170-2. o.]

Kerekes Ilona bogdánfalvi leányka mondta el Cs.-nek, aki megállapította róla, hogy régebbi eredetű a ma használatos magyar miatyánknál (mely Károli, meg Káldi fordítására vezethető „vissza”). Megtalálható a Peer-kódexben (1526 körül) s ennek nyomán több XVI. századi vallásos iratban, amiből az; következik, hogy a csángó miatyánk máig megőrzött formája egy XVI században közkeletű miatyánknak, melynek jellegzetessége a latinus szórendű mondat: Mi 'kenyerünket, mendennapit agygyad nékünk.

189. Csüry Bálint: A székely és csángó mondathanglejtés M. Ny. XXVI. (1930) 249-54. o.

190. Csüry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Erd. Múzeum 1930: 155-76. o.

191. Szathmáry Balázs (Csüry Bálint): A moldvai magyarok közt. Napkelet 1930: 843-7.

Rövid, futó, hangulatos ismertetés. Kis változ- *
tatással máshol is megjelent (208a).

192. Csüry Bálint: Régi magyar levelek Moldvából. M. Ny. XXVII (1931) 47-6. o.

193. Timár Kálmán: A moldvai husziták és csángók magyar miséje. Százéves történelmi hazugság. Pannónia füzetek 2. Kalocsa, 1931: 32 l.

L. (182) alatt.

194. Szabó T. Attila: Két csángó dal székely változata. Erd. Múzeum 1931: 89. o.

Adalék a” csángó-székely kölcsönhatásokhoz.

195. Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Csik-somlyó 1931: 302. l.

D. a csángó kérdés legjobb akaratú, legkitar-
több munkása, propagálója. Sűrű publikációival,
gyűjtéseivel, útjaival, kitartásával, bátorságával, nem-
nyugvásával jelentős érdemeket szerzett. Moldvai
magyar népdalgyűjtése jobb és bővebb híján jó
szolgálatot tesz. Utjain szerzett tapasztalatai, meg-

figyelései általában felhasználhatók. A csángóság múltjára vonatkozó ítéletei, megállapításai azonban kellő kritika nélküliek, másod-harmadkézből valók s sokszor megromlottak. Ezért, jószándéka mellett is, csak óvatossággal lehet írásait felhasználni.

196. Páldeák Áron: A moldvai csángó magyarok. A Falu 1931: 74-6. o.

Az utóbbi években szokásos rövid ismertetések hangján ír róluk: Évszázadok óta nem kapnak magyar papot. Nincs öntudatuk. Az emberi jogokról halvány sejtelmük sincs. Románia nem engedi fiaikat tanulni, hogy ne legyenek közülök vezetők. E már elterjedt rövid csángó-ismeret megállapításain kívül 2 dalt is közöl.

197. Veress Sándor: Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között. Ethnographia 1931: 133-43. o.

A csak délieknél található csángó dallamokban V. szerint a régi stílus nagy virágzásban él.

198. Veress Sándor: Adalékok a moldvai csángók tűzhelyeihez. Népr. Múz. Értesítője 1931: 27-30. o.

199. Rubinyi Mózes: Újabb csángó följegyzések. Nyr. LX (1931) 71-3. o.

Régi csángó-kutatásai (96) jogán áttekinti elismerőleg az újabb kutatásokat.

200. Csüry Bálint: A moldvai csángó igealakok. M. Ny. XXVIII. (1932) 22-30., 148-54. és 256. o.

201. Csüry Bálint: A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. M. Ny. XXVIII (1932). 300-1. o.

202. Kis-Várday Gyula: A bukovinai székely falvak. Ethnographia 1933: 131-9. o.

Bő, sajnos, forrásmegjelölés nélküli ismertetés kialakulásukról.

203. Domokos Pál Péter: Egy csángómagyar népbalada. Ethnographia 1933: 159-60. o.

204. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve. Erd. Múzeum 1934: 29-64. o.

V. a legderekabb 48-as emigráltak, Veress Sándornak (aki könyvet is írt az emigrációról 63) a fia,

egy több generáción át nagy tevékenységű, kiváló magyar család tagja, szorgalmas forráskiadványival s a román nyelv, élet, tudosság tökéletes ismeretével nagy szolgálatokat tett a magyar tudománynak. Apjával már gyermekkorában a csángók között forgott, Moldváról már diákkorában tárcát írt (73). A csángókról több évi kutatással két kötetnyi! okleveles adatot gyűjtött össze Rómában, sajnos azonban nem akad magyar kiadója. Anyaga egy töredékes kis részét, Bandinus levelezését (174) a román akadémia adta ki s ha a két kötetnyi anyagát is az adja ki (mint a többi forráspublikációit)* a román tudományosság szolgálatára válik az, meg a csángók kárára. Azért is sürgős volna egyébként V. gyűjtésének magyar kiadása, mert a római román intézet mind több oklevelet publikál a V. gyűjtötte anyagból (166, 187, 242). – V.-nek ezt a cikkét is a források bő közlése, felhasználása jellemzi. Sajnos azonban, előítélettel közelít anyagához. Nem ad rá semmit, hogy a kun elmélet régen megdőlt s a Rosettitől, Weigandtól idézett, meg az általa is bővített moldvai magyar névanyagot érthetetlen módon s kellő felkészültség nélkül, hibásan a kunok melletti bizonyítéknak tartja (Mi ott használtuk fel, ahol kellett: a magyar élet Kárpátokon kívülre csapódásának a bizonyítására). Úgy látszik, hogy származásunkról való tudása még Gegő, Jerney s Gyárfás írásaiból való. De még a kun elméletet valló írók nézeteit sem tanulmányozta át, legalább úgy, ahogy mi a könyv elején tettük. Csak másodkézből, Jerney művéből, annak hibás lapszámaival idézi pl. Bonbardi, Pray egy-egy mondatát s ezzel bizonyítottnak véli a csángók kun származását (Bombardinál 321-et mond 312 helyett Jerney (41:27. o.) s utána V. 30. o.; Praynál 124-et 121 helyett Jerney 222.0. és utána V. 30. o.) A kunban és a törökben nem jártas. Valóságos érc tábla keménységűnek tartja kun bizonyítását (44. o.), de hogy ez nála előítélet s

nem biztos tudás, ilyen sorai bizonyítják: »Épúgy kun – azt hiszem – Toroklyás« stb. (41. o.). A részes falvak »mind idegen s egészen sajátságosan hangzó, nyilván kun, nevűek« (38. o.) Jerney módjára még Tamás cikke (184), sőt annak felhasználása után is, az oláh nyelv jövevényszavait is a kunok melletti bizonyítéknak tartja (50., 51. o.). Kritizálja Karácsonyit, mert figyelmen kívül hagyott huszita elmélete megalkotásánál a huszitáknál előbbre utaló tényeket (32-4. o.). Maga azonban szintén nem törődik régebbi cáfolatokkal s tovább is érvel a kunok mellett pl. a sziszegéssel (31. o.). Hibás és rendszertelen érvelései elé bocsátott konklúziója azonban csak az igazán meglepő. Kisül ebből, hogy mégsem egészen kunok a csángók. A kunok ugyanis »felvették a nyilvánvalóan számszerűleg erősebb s már kulturáltabb, ott [Moldvában] talált magyar lakosság nyelvét« (30. o.). Ez a lakosság pedig a »hun-kun törzsekbe olvadt honfoglalás-korabeli magyarokéból állott s a XIV. század közepére már teljesen felszívta magába az utána érkezőket s közéje letelepedett rokon »csángó-uz-kun« népet. így keverte össze tájékozatlanságában V. a régiek, ha téves is, de érthető magyarozatát az újdonsült etelközi magyarokkal (90), akik először kunokba olvadtak; s aztán meg kunokat szívtak volna fel magukba s e fantáziaszüleményből lettek volna V. csángói. Méltó koronája e megállapításnak csángó-névmagyarozata (1. 136 alatt). – Tetemes hibái mellett érdeme is van V. tanulmányának: nem hagyja aludni az emberben azt a némely adaton alapuló jogos feltevést, hogy olvadtak kunok be a Kárpátokon kívüli magyarokba. S e beolvadásnak a körülményeit még okvetlenül ki kell deríteni.

205. Bitay Árpád: Adatok Zöld Péter életéhez. Erd. Múzeum 1934: 374-5. o.

206. Szépvízi Balázs Béla; A csángók eredete és tör-

ténete. A Moldvában; Bukovinában; Besszarábiában; a csíki, gyimesi községekben; Hétfaluban (a brassómegyei Barcaságon) és más helyeken élő hun-kun (chun)-bessenyő-székely magyar ősnép ismertetése. I. rész. Gödöllő, 1934: 137 l.

Ilyen című könyvet ma már nem kell komolyan venni.

207. Horger Antal: A magyar nyelvjárások. Bpest 1934: 172 l.-f-térkép.

A csángók nyelvjárását együtt tárgyalja a székelyekével (26-9. o.); ugyanis »mivel nyelvjárási sajátágaik jó része közös a székelységgel, nincs elegendő okunk arra, hogy nyelvjárásukat teljesen elválasszuk a székely nyelvjárástól és külön tárgyaljuk.«

208. Jancsó Elemér A bukovinai magyarok mai helyi-ete. Magyar Szemle XXII. (1934) 14-21. o.

Értelmes tájékoztató. Kis változtatással s a bukovinaiak múltját illetőleg néhol keményebb hangon megjelent egy kolozsvári folyóiratban is (223). Érdekes adalék ez ahhoz, hogy kisebbségi sorsban sokszor őszintébben, szókimondóbban lehetett magyarnak lenni, mint itthon.

- 208a. Csűry Bálint Úti benyomások a moldvai magyarok (csángók) közt. Debreceni Szemle 1934: 241-55. o.

L. (191) alatt.

209. Lükő Gábor Moldvai csángók kendermunkája. Népr. Múz. Értesítője 1934: 96-101. o.

210. Lükő Gábor: Régimódi méhészet Moldvában. Népr. Múz. Értesítője 1934: 47-8. o.

211. Naslase, Gh. I.: Ungurii din Moldova la 1646 după »Codex Bandiniis«. Arhivele JBasarabiei VI. (1934)397-414. és VII. (1935)74-88. o. L. hozzá Lükő megjegyzéseit 217: 24., 39-40. o.

Igen világos értekezés, termékenyítő szempon-
tokkal. Nagy hasznát vettük.

212. Balla Péter: Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar

falvakban. Ethnographia 1935: 126-41. o.

213. Németh László: Magyarok Romániában. Tanú, III. 1(1935) 113-82. o.

A kivándorló magyaroknak is épolyan jól a lelkébe látott N. romániai útján, mint az Erdélyben maradtakénak.

214. Lükő Gábor: A moldvai magyarok hajviselete és fejrevalói. Népr. Múz. Értesítője, 1935: 59-68. o.

215. Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. Ethnographia 1935: 90-105. o.

216. Lükő Gábor: Moldva alapításának mondáihoz. Ethnographia 1936: 48-56. o.

217. Lükő Gábor: A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Néprajzi füzetek, 3. Bpest, 1936: 208 l., 3 térképmelléklettel, L. munkái a legnagyobb jelentőségűek a Kárpátokon kívüli magyarok kérdésében. Kutatásai, megállapításai helyesek, senki nem szólt ellenük.

218. Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen, 1936: 62 l.

A kérdés világos és legfrissebb összefoglalása, benne annak egész bibliográfiája (mintegy 80 mű). Nem akarván részletesen kitérni a kun s a hozzá tartozó kérdésekre, nem vettem fel abból egyet sem az én bibliográfiámba. Az érdeklődők induljanak el M. bibliográfiáján.

219. Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ung. Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes, nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. Helsinki 1936: 219 l.

Két csángó dialektus 1906-7-ben gyűjtött, sajátos, összekevert anyagának a kiadása.

220. Csűry Bálint: Wichmann György északi-csángó hangyatéka. M. Ny. XXXII. (1936) 281-7. o.

Az előbbi helsinki német nyelvű kiadás (219) bevezetése magyarul.

221. Wichmanné, Hermann Julia: Moldvai csángó me-
nyegző Szabófalván. Ethnographia 1936: 57-65. o.
222. Venczel József: Néhány adat a székely kivándorlás
hátteréből. Hitel 1936: 309-14. o.
Dánfalva (Dănesti) csíkmegyei községnek 1800-
ban ezer körül volt a lakosa. Hozzáadva ehhez
1935-ig a bő természetes szaporulatot, mely csak
a háború után csökkent egy kicsit, 4101 lakos jön
ki. A község lakossága azonban csak 2844 lélekből
áll, a többi kivándorolt. Oka: a kevés föld s annak
felaprózódása. S a földön kívül más életlehetőség'
hiánya.
223. Jancsó Elemér: A bukovinai magyarok. Korunk
1938: 46-52. o.
L. (208) alatt.
224. Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság történeti
számadatai. Hitel 1938: 295-308. o.
Az addigi irodalom és több román forráskiad-
vány, főleg Hurmuzaki alapján, részletes statiszt.
tikai összeállítás.
225. Csűry Bálint: Wichmann György északi-csángó
hangtanának kiadatlan részei M. Ny. XXXV. (1939)
173-87., 137-43. o.
226. Berlász Jenő: A Mária Terézi-kori erdélyi kiván-
dorlások szociális háttere, A bécsi Gróf Klebelsberg
JKunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve
1939: 1-44. o.
L. (123) alatt.
- 221 Oberding József György: A bukovinai magyarság
településtörténeti és társadalomrajzi vázlata. Kü-
lönlenyomat a Hitel 1939-iki évfolyamából, 192-204.
(A vándorló bukovinai magyarok) és 257-72. o, (A
bukovinai magyar népcsalád helyzetképe.)
A bukovinaiak szinte minden kérdésére felvilá-
gosítást nyújtó értékes tanulmány.
- 228 Albrecht Dezső: Józseffalva. Hitel 1939: 177-8. o.
- 229 Thomka Viktor: Egy aldunai székely község szo-

ciográfíája. Magyar kisebbség 1939: 258-64. 322-7 398-403., 432-5., 562-6. o.

A Hertelendyfalvára telepített bukovinai reformátusok papjának unokája díjnyertes műve a be-telepítettek leromlott állapotáról.

229a. Remetei: Magyarok Romániában. Külügyi Szemle 1939: 397-400. o.

Futó ismertetés, különösen a regáti magyarokról. Sürgeti magyar kisebbséggé való előléptetésüket.

229. Szabó T. Attila: A bukovinai székely falvak múltjából. Erd. Helikon, 1939: 490-5. o.

Közli Bíró Mózes andrásfalvi ref. papnak az egyházi és iskolai állapotokról beszámoló 1842-iki levelét egy erdélyi nemeshez. Bíró a falvokról statisztikát is ad: az 5276 lélekből kát.: 4837, réf.: 439.

230. Oberding József György: Az óromániai magyarság; A Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének Kiadványai XI. Pécs 1940: 67 1. (57-67. o. német nyelvű ki vouât).

A történeti ismertetésbe nem épen legszerencsésebben kiválogatott forrásművek alapján néhány hiba csúszott be. Igen bőven tárgyalja a regáti magyarság újbabkori, különösen háború utáni egyházi történetét. Erre vonatkozólag a legrészletesebb tájékoztató.

231. Debreczy Sándor: Újabb adatok legrégibb bibliafordításunk eredetkérdéséhez. Erd. Múzeum 1940: 140-7. o.

L. (182) alatt.

232. Domokos Pál Péter: Mert akkor az idő napkeletre fordul. Cluj-Kolozsvár 1940: 86 1.

18, jórészt a székelységből ismert ballada s 50 bákókörnyéki és józseffalvi népdal, kétharmada. Bartók lejegyzésében.

233. Domokos Pál Péter: Adalékok Moldva történetéhez. Cluj-Kolozsvár, 1910: 12+CXIV 1.

Bandinus jelentésének fordításán kívül (1. erre (3) alatt) tartalmazza a bécsi Hadilevéltár Moldva 5 megyéjére (Szucsava, Nemez, Román, Bakó, Putna megyékre) vonatkozó leíró térképanyagát, mely 1792-ben készült el. A nevezett 5 megyében volt 11 kis város, 818 falu, 49 kolostor, 22 félreeső helyeken fekvő, a falvakhoz tartozó házakból álló lakóhely (D. ezt tartja a székely menekültekből keletkezett Bejenari-nevű telepeknek), 33.476 ház és 36.352 minden munkára hasznos férfi társaság.

234. Baumgartner Sándor: A »razes« (részes) intézménye és a Regat (Ó-Románia) magyar származású lakóinak arányszáma. Az Ország útja 1940: 324-6. o.

235. Baumgartner Sándor: A regáti (ó-romániai) magyarság. Az Ország útja 1940: 360-2. o.

236. Baumgartner Sándor: Moldva a magyarság nagy temetője. Budapest, 1940: 32 1.

Több tévedéssel megrakott érzelmes röpirat

237. Szabó T. Attila: A bukovinai Andrásfalva nyelvéből. M. Ny. XXXVI. (1940) 271-9. o.

238. Szabó T. Attila: A moldvai Gajcsána helynevei. A moldvai Gajcsána nyelvéből. M. Ny. XXXVI. (1940) 201-7. o.

239. Szabó T. Attila: Két mezőkapu adat Moldvából és Erdélyből. Ethnographia 1940: 92-3. o.

240. Elekes Lajos: A magyar-román viszony a Hunyadiak korában. Mátyás király Emlékkönyv, Budapest, é. n. (1940) 171-228. o.

A Hunyadiak balkáni politikájáról, mely már nagy hagyományokra tekintett vissza s melynek legfőbb törekvése az oláh vajdáknak a magyar politikai hatalomhoz kötése volt, különböző trónrendezési, birtokadományozási, kereskedelmi stli és-üzközőkkel.

241. Elekes Lajos: A román fejlődés alapvetése. Századok 1940: 278-313., 361-404. o.

Szellemesen és meggyőzően megírt története a középkori oláh élet kialakulásának s benne a

magyarság szerepének. A Kárpátokon kívüli magyarok eredetét és sorsát E. is úgy látja, ahogy a könyvben előadtuk.

242. Pali, Fr.: *Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*. *Diplomatarium Italicum* IV. (1940) 136-357. o.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Akadémia a csángókért 291-2, 295, 297, 348, 349.
Albrecht Dezső 316-7, 396.
Alexics György 376, 377.
Alföldi Mihály 358, 376.
Andrieu, Ioan 362.
Anonymus (Schönwiesner István) 342, 343.
Apor Péter (s az Aporok) 28, 45, 99, 177, 338, 342, 388.
Auner Károly 47-8, 68, 70, 99, 102, 113, 168, 172,
173, 192-4, 203, 204, 208, 210, 214, 216,
231, 246, 248, 251, 375, 376, 381.
- Bakói püspökség 191-5.
Baksics püspök 251, 288, 332.
Balassa József 360.
Ballá Péter 287, 394.
Ballagi Aladár 259-61, 360, 373, 377, 386.
Bandimis 44, 78-82, 91, 98, 99, 168, 170-1, 176,
178-84, 192, 194-201, 234-46, 288, 331,
333, 342-3, 348, 352, 386, 388, 392, 398.
Barabás Endre 147-8, 149, 228-9, 365.
Báthori, székelyeket sanyargató vajda 112-3.
Bartók Béla 384.
Batthyány Ignác 343.
Batthyány, Vinzenz 345.
Baumgartner Sándor 164, 398.
Bay és Pápay. Rákóczi követek 104, 208-9, 288, 289,
334, 35-.
Bejenari (bujdosók) nevű helyek Moldvában 137.
Beké Pál 343.
Berlász Jenő 122-36. 375, 396.
Bilav Árpád 202, 201, 330, 344, 350, 361, 384, 386,
387, 393.

- Bonbardi Mihály 26-7, 289, 336, 338, 340, 392.
 Boros Fortunát 387.
 Brassói kereskedők Havaselvén 77.
 Brătescu-Moruza-Alessandrescu 362.
 Brodnikok 69.
 Buda Sándor emigrált 109, 150.
 Bukaresti prot. egyház 104, 236-8.
 Bukaresti reformátusok 347.
 Bukovinai székelyek 11, 137-40, 219-22, 249-50.
 Bukovinai székelyek hazatelepítése 1883-ban 300-7.
- Călinescu, Gh 385, 389.
 Căndea, Romul 381.
 Costin, Miklós krónikás 48.
 Costin Miron krónikás 48, 168, 174.
 Czelder Márton 95, 217-8, 238-41, 353, 384.
 Csángók eredete 88-96, – a román köztudat szerint
 336, – Csángó név magyarázata 11-12,
 371, 376-80, – sejtítés 40-3, 369,
 371-4.
 Csíksomlyói ferencesek 173, 193-194, 201-2, 289.
 Csűry Bálint 261-63, 390, 391, 394, 395, 396.
- Debreczy Sándor 388, 397.
 Dési Márton 343.
 Dézsi Lajos 175, 177, 380.
 Dimény József bukaresti réf. pap 107, 238.
 Dobrossy István 297, 350.
 Domokos Pál Péter 80, 213, 215, 246, 248, 249, 286-7,
 330, 333, 334, 364, 390, 391, 397.
 Döbrentei Gábor 25, 159, 187, 257, 292, 348, 349.
- Elekes Lajos 63, 76, 104, 158, 167, 246, 398.
 Emigráltak Bukarestben 106, 110, 238.
 Engel Johann Christian 342, 344.
 Eötvös Lajos 330, 355.
 Erdélyi csángók (első csoport) 75-6.
 Erdélyi János 350, 372.
 Erdélyi Lajos 75-6, 374, 389.
 Erdélyi névtelen javaslat a XVIII. sz-i székely kíván-
 dolás megszüntetésére 131-6.
 Etelközi elmélet a csángók származásáról 33, 340,
 363-4.
 Eubel Konrád 362, 370.

- Fehérmegyei magyarság 73-4.
 Ferencesek Moldvában 172-3, 194-218.
 – Oláhországban 231.
 Fodor Ferenc 66, 90.
- Gálos Rezső 175, 387.
 Gegő Elek 34-6, 43, 100, 249, 251, 256-7, 292, 333,
 347-48, 349, 364, 372, 381, 388, 392.
 Gyárfás István 37-38.
 Gyepűnyomok a Kárpátok külső nyúlványain 66,
 74, 90.
 Gyimesi csángók 11, 137-8.
 Györfffy István 15, 43, 44, 45, 95, 259, 310-14, 364,
 381, 383, 384, 385, 386.
 György Endre 363, 382, 385, 387.
- Havaselve magyar eredetű nevei 62-3.
 Hegedűs Lóránt 146, 310, 368.
 Hétfalusi csángók 11, 75-6.
 Hintz, Johann szász ügyvéd 94, 117, 144-5, 224,
 252 357.
 Horger Antal 75, 87, 371, 376, 382, 394.
 Hunfalvy Pál 37, 352, 372.
 Huszita bibliafordítás 174, 293, 387-9.
 Huszita elmélet a csángók származásáról 45-6.
 Husziták 28-9, 81, 82, 97-102, 189, 192, 247.
- Imets Fülöp (Tusnádi) 224, 225, 240, 248, 251, 354,
 373 377
 Iorga Nicolae 91, 170, 190, 363, 375, 377, 381.
 Iorgulescu, B. 102, 361.
- J*** 345.
 Jakubovich Emil 382.
 Jancsó Benedek 362.
 Jancsó Elemér 220, 394, 396.
 Jászvásári magyarok névsora 1646-ban 171.
 Jerney János 36-7, 91, 100, 137, 160-1, 184, 186,
 210-2, 214, 219, 292, 293-7, 299, 334,
 349, 351, 352, 355, 364, 372, 376, 384,
 389, 392, 393.
 Jezsuita történetírók 26-33.
- Kantemir moldvai vajda 57, 94, 159, 169, 185, 213,
 334, 341, 348.
 Karácsonyi János 45, 97-8, 371, 380, 393.

- Kemény József báró 333, 342, 350.
 Kis Károly 249, 290.
 Kis-Várday Gyula 138-40, 287.
 Kiss hadnagy 347.
 Kniezsa István 61-2, 87-8.
 Kodály Zoltán 287, 384.
 Koós Ferenc bukaresti ref. pap 107, 149-50, 223-4,
 227, 238, 240, 308, 353, 360.
 Kovács 214, 343.
 Kovács Márton 376, 379, 380.
 Kun elmélet a csángók származásáról 26-43, 341, 346.
 Kunok s Kunország 14-6, 26, 58.
 Kun püspökség 70-72.
 Kuruc bujdosók 104-6, 247, 359.
 Kutnári szőlőművelés 82.
 Kuun Géza gróf 37-8.
- Lackfi, erdélyi vajda 16, 91.
 Lahovari 63.
 László Mihály 220, 286-87, 299, 357, 359.
 Lejean, G. 358.
 Léding Sándor 237, 347.
 Litovoj vajda 17.
 Losonczi Zoltán 46, 379, 381.
 Lőrincz cornes 63.
 Lukács T3éla 355
 Lükó Gábor 43, 57, 59-60, 72, 77, 80, 82-83, «5,
 91, 137, 169, 173-74, 186, 189, 218, 357,
 373, 381, 394-395.
- Mádéfalvi veszedelem 127-8, 130.
 Magyar egyházi emlékek Moldvában 198-9.
 — földközösség Moldvában 161-2.
 — határ a középkorban kelet felé 92-6, 179, 353.
 — irodalmi kultúra Moldvában 175.
 — jövevényszavak a középkori oláh nyelvben
 157.
 — kolostori kultúra Moldvában 173.
 — nevű román városok 168.
 — őrvárak a Dunánál és a Dnyeszternéi 91.
 100-1, 363.
 — „revolutio” Moldvában 219.
 — román vámháború 22, 149.
 Makkai László 45, 50, 51, 63, 70-2, 395.
 Mártonffy Mór plébános 139-40.
 Mátyás király 91, 111.
 Meüch János 41-2, 365, 370, 371, 379, 388.

- Milkói püspökség 70-2, 172.
 Moldvának eredete (monda) 335-6.
 Moldvát járó három magyar jezsuita (1743) 28, 32,
 106, 184, 202, 338, 339, 342, 359.
 Moldvai magyarok névsora 81.
 Moldva magyar földrajzi nevei 49-50, 56, 78.
 Molnár János 184, 204-5, 289, 337, 338, 344, 358, 372.
 Munkácsi Bernát 39-41, 46, 95, 357, 359, 361, 370,
 373, 374, 377, 380.
- Nagy Ajtai Kovács 102, 347.
 Nagy György 300, 305, 306, 359.
 Nagy István moldvai vajda 18, 94.
 - telepítése[^]) 57, 118, 335-6, 341.
 Nagy Lajos 16, 18, 77, 91, 172.
 - telepítése(?) 47-8, 58, 340.
 Nagy Rezső 284, 382.
 Nastase 78-80, 92, 178-80, 245, 394.
 IV. Béla 15, 16.
 - (telepítése?) 52-3.
 Neigebaur J. F. 351.
 Német nyomok Havaselvén 69-70.
 Német lovagrend 68-70.
 Népiségtudomány 54.
 Netzhammer, Raymund 375.
 Nilles 202, 359.
- Oberding József 221-22, 227, 229-31, 233, 234, 241,
 249-50, 254, 307, 314-16, 396, 397.
 Obernyik László 346.
 Odescalchi herceg 301, 303-6.
 Olasz misszió Moldvában 194-212, 355.
 Orbán Balázs 354, 378.
- Páldeák Áron 391.
 Pali Fr. 399.
 Parchevich Péter 201-2.
 Patai György 338.
 Pejachevich Julián 358.
 Pető Dénes 354, 380.
 Petrás Ince 25, 95, 159-60, 161, 162, 187-8, 216,
 248, 257, 286, 292, 348, 349, 350, 356,
 360 372.
 Póni Petőn 162-3, 383.
 Pray György, 31-3, 121, 289, 339, 341, 342, 363, 392.
 Propaganda de Fide 194-218, 232-3.
 Prot, egyházi és iskolai lap 238-40, 353.

- Ráday Pál, R. követ 100, 105, 209, 288, 289, 334, 337, 354, 383.
- Rákóczi Ferenc (II.) 209.
- Református misszió a Kárpátokon kívül 216-8, 231. 238-41.
- Reformátusok Moldvában 183, 192, 235-6.
- „Religio” c. lap 231, 232, 351.
- Remetei 397.
- Reychersdorffer 288, 332.
- Rocsler Róbert 37.
- Rokonföldi (Petrás) 356.
- Románok története 16-23.
- Rosetti Radu 48-53, 68, 92, 164, 165, 370, 392.
- Rubinyi Mózes 188, 286, 308, 342, 356, 357, 363, 365-6, 370, 371, 373, 374, 377, 379, 391.
- Săcueni megye magyar nyomai 63-8.
- Săcueni magyar letelepedése 68-77.
- Sándor István 337, 338, 344, 358.
- Sánta János 68, 172, 376.
- Sebes Gyula 382.
- Schlözer 33.
- Schmidt Guilielmus 212, 360.
- Schönviesner István 206, 342, 343.
- Sebestyén Ede 229, 252, 309-10, 370.
- Simon Péter 252, 370.
- Simonyi Zsigmond 374, 375.
- Sóbányászok Moldvában 84, 170.
- Steuer Lajos 378, 389.
- Sülze Franz Joseph 33, 57, 91, 99, 104, 106, 236, 341.
- Sükei buk. réf. pap 237-8, 239, 251, 347, 350.
- Szabó Imre 307, 370, 376.
- Szabó T. Attila 390, 397, 398.
- Szádeczky Lajos 128, 300-2, 357-9, 375.
- Szarvas Gábor 46, 186, 355, 357, 361, 373.
- Szegedi János 28, 102, 106, 176, 207, 238, 339, 342, 343.
- Székely kivándorlók 110-53, 247.
- -ek helyfoglalása 85-7.
- kihúzódása Moldvába 87.
- Săcueniben 74-5.
- -föld határa (néphagyomány) 95.
- Szent János lovagok (johanniták, ispotályosok) 10, 58.
- Szent László 91, 101.
- monda egy oláh krónikában 174.
- Társaság 216-7, 234-5, 355-
- Szereti határ 80, 82.
- Szeverin 350.

- Szilágyi István 168, 352.
 Szörenység (szőrényi bánóság) 15-6, 17, 18, 58.
 - magyar eredetű nevei 59-60.
- Tagányi Károly 161, 165.
 Tamás Lajos 156-7, 169, 173, 178, 389.
 Taploczai István 202.
 Tatrosi János cs. 175, 176, 177.
 Teleki Domokos 344, 358, 378.
 Thaly Kálmán 209, 354.
 Thomka Viktor 307, 396.
 Timár Kálmán 387, 388, 390.
 Timon 27-31, 91, 99, 102, 177, 289, 338, 340, 342.
 Torkos (12) 32, 33, 34, 47, 104, 148, 289, 337, 339.363.
 Tornyai Ferenc 224, 233-4, 263, 362.
 Tóth Szabó Pál 381.
 Tudományos Gyűjtemény 34, 290, 346.
 Turkoly 203, 289, 337, 340, 343, 344, 383.
 Tusnádi (Imets) 251, 308, 354.
 Tusnádi székely kongresszus 252.
- Unió Rómával 213-4, 359.
 Urechia 117-9, 146, 333, 337, 360, 362.
 Ūrmösy Sándor 142-4, 149, 225-6, 232, 251, 287, 349,
 384, 387.
- Venczel József 396.
 Veress Endre 43, 94, 165-7, 191, 330, 346-7, 360,
 371, 377, 383, 386, 391.
 Veress Sándor 108-9, 110, 286, 358, 391.
 Veszély-Imets-Kovács 217, 355.
 Vetsei Pap István 340, 383.
 Viola József 286, 292, 349, 350, 372, 384.
- Waldapfel József 387, 389.
 Weigand Gustav 16, 38-9, 44, 54-7, 63, 249, 363,
 383, 385, 389, 392.
 Wichmann György 42, 259, 368, 369, 371, 395.
 Wichmann Györgyné 374, 396.
 Wolf Andreas 344, 395.
- Zaharescu, Ecaterina 64, 119, 152, 167, 177, 384.
 Zolnai Gyula 371, 379.
 Zöld Péter 99-100, 186, 203-6, 235, 342, 345, 358, 372.

K É P E K J E G Y Z É K E

Címlap: GYIMESI CSÁNGÓK. Nagy Imre (Zsögöd)
olajfestménye.

- I. CSÁNGÓ TŰZHELY. Lábnyik. Moldva.
- II. CSÁNGÓ-LÁNYOK KERPARUHA-VISELETTEL.
Trunk. Moldva.
- III. CSÁNGÓ MENYECSKE VISELETE.
- IV. HAJVISELET. Leányok. Trunk. Moldva.
- V. SZÖVŐ ASSZONY. Pusztina. Moldva.
- VI. HÁZ. Fundurekecsin. Moldva.
- VII. VŐLEGÉNYRE TERÍTIK AZ AJÁNDÉKKENDŐT.
Szabófalva. Moldva.
- VIII. TEMETÉS PUSZTINÁN. SZENTMIHALY LOVA.
Moldva.

A közölt felvételek a budapesti Néprajzi Múzeum
gyűjteményéből valók. (Domokos Pál Péter, Dr. Gö-
nyey Sándor és Dr. Lükő Gábor felvételei.)

TARTALOM - MUTATÓ

	Oldal
ELŐSZŐ	5
KIK A CSÁNGÓK ÉS HOL LAKNAK?	11
1. A csángó néven nevezett magyarság. Magyar- ság a Kárpátokon kívül	11
2. A Kárpátokon kívüli terület története kör- vonalaiban	13
HOGY KERÜLTEK MAGYAROK A KÁRPÁTOKON KÍVÜLI TERÜLETRE?	24
I. A legrégebb magyarok a Kárpátokon kívül.	25
1. Hagyományt nem tudunk róluk.	25
2. Elméletek származásukról. A kun elmélet.26	
<i>a)</i> A jezsuita történészek s a régiek, Gegő, Jerney kun elmélete, s megdőlése.	26
<i>b)</i> Az újabb, Weigand, Munkácsi-féle kun elmélet és cáfolata.	38
<i>c)</i> Mi lehet igaz a kun elméletből?	43
3. Pozitívista kutatók eredményei.	45
<i>a)</i> Karácsonyi hibás huszita származtatása.45	
<i>b)</i> Auner s Rosetti eredménye.	46
4. A népiségtudomány módszere és eredményei a Kárpátokon kívüli magyarság kutatásában.	53

a) Weigand módszere: folyónévkutatás a Kárpátok déli lejtőin és eredménye.	54
b) Lükő helynévkutatása s következtetése Szörénységben.	57
c) Havaselve s az egykori Sâcueni megye magyar nyomai s ezek megfejtésének kísérlete.	61
d) A moldvai magyarság legrégebb képének rekonstruálása (Lükő, Nastase).	77
5.- Összefoglalás: a legrégebb magyarok származása a Kárpátokon kívülre terjedt középkori magyarságból.....	88
II. Vallási üldözöttek.	96
1. Husziták Moldvába üzése és menekedése.	97
2. Más vallási üldözöttek.	102
[II. Politikai üldözöttek.....	103
1. Kuruc bujdosók Havaselvén s Moldvában.....	104
2. 48-as emigránsok Oláhországban	106
V. A székelyek kivándorlása.	110
1. A régi székelység; a trónörökös királyi népe.	110
2. Az első kivándorlási adatok a XV., XVI., XVII. századból.....	112
3. A kivándorlás külső okai: az oláh földek jósága s az oláh vajdák csalogatása, A legrégebb kivándorlók útja a sloboziákba.....	116
4. A belső okok: legjellegzetesebbek a XVIII. században	120
a) Gazdasági bajok: a századeleji éhínség, dögvész, nyomor.....	122
b) Idegen, értetlen hatalom a székelyek fölöött. Mária Terézia adóreformja	127
c) A székelység lelki kettéválása. Határőrségszervezés 1762-4-ben, mint „jobbágyfelszabadítás számba menő akció”	127

d) Egy névtelen felirata a kivándorlás okairól.....	131
e) Az e századi kivándorlók megtelepedési helyei Moldvában. A bukovinai székelyfálok kialakulása.....	137
5. Az újabb időkben történt kivándorlások s azok jellemző tünetei.....	140
a) A XIX. század elején s 1848 után.....	142
b) A századfordulói „székely kivándorlás”.....	145
6. A világháború utáni magyar népmozgalom Erdélyből a Regátba. A kivándorló székelyek: a románok szolganépe.....	151
 HOGY ALAKULT A MAGYAROK SORSA A KÁRPÁTOKON KÍVÜL?.....	154
I. A középkorban.....	155
1. Kutatás indirekt módszerrel: következtetés az oláh nyelv középkori magyar jövevényszavai-ból.....	155
a) A Kárpátokon kívüli magyarság társadalmi osztályai. A földművesek. A részes (râzes) birtoklás.....	158
b) Az urak.....	165
c) Városlakók, szőlőművelők, bányászok.....	168
2. Direkt úton kapott adatok: a magyarság egyházi berendezkedése, kolostori kultúrája.....	171
3. A Kárpátokon kívüli és belüli magyarság érintkezése és közlekedése, mint újabb érv a Kárpátokon kívüli magyarok származására.....	175
II. Az újkorban.....	178
1. A moldvai magyarság sorsa.....	178
a) Kipusztul a városokból, fajtáját tisztán megőrzi a fálvakban. Magyar nyelvét fokozatosan veszti. Magyarságának mai kritériumai.....	178

b)Egyházi története.....	190
a) Az újkor elején kipusztulnak főleg a magyar papok. Bandinus helyzetképe a XVII. sz. közepéről	192
β) Az olasz misszionáriusok munkája 1620-tól kezdve, magyar papok nélkül. 201	
γ) A XIX. századtól a moldvai katolikus magyarok az uniós politika áldozatai. 209	
c)Eseménytelen vegetációja, adatrólküli élete.....	218
2. A bukovinai magyarok sorsa: szaporodása.....	219
3.A kivándorlók sorsa	222
a) Elszóródásuk, elrománosodásuk. A monarchia konzulátusainak a büne.....	225
b) Katolikus szervezésük nem lehetséges	231
c) Magyarok maradásuk egyetlen lehetősége: a ref. egyházakban, szervezetekben való tömörülé	235

HÁNYAN MENTEK A KÁRPÁTOKON KÍVÜLRE S HOGY SZAPORODTAK OTT A MAGYAROK? – 242

1. A moldvai magyarság (- katolikuság) számbeli adatai	243
2. A bukovinai székelyek pontos statisztikája.....	249
3. Oláhországi magyarok, kivándorlók adatai.....	250

MILYENEK A KÁRPÁTOKON KÍVÜLI MAGYAROK? – – – – – 256

1. Külsőjük, környezetük, ahogy kutatók, utazók látták.....	256
a) A moldvai magyarságé	256
b) A bukovinai székelyek azonosak a székelyföldiekkel.....	263
c) A kivándorlók típusa.....	263

2. Lelkük dalaikban s meséikben.....	261
a) Moldvai csángó mese s dalok	264
b) A bukovinai székely dalokból.....	281
c) Oláhországi kivándorlók egy táncrigmusa.....	285

HOGY GONDOLKOZTUNK A KÁRPÁTOKON KÍ- VÜLI MAGYAROKRÓL, S MIT TETTÜNK ÉRTÜK?..... 288

1. E kérdés kutatásának a lehetősége: a köz- vélemény kialakulásától kezdve	288
2. A XVIII. század kalandos érdeklődése a „kilső magyarok” iránt.....	289
3. A múlt századközépi Magyarország gondosko- dása és aggódása az elszakadt magyarokért	290
4. A századfordulói csángó-visszatelepítések	299
5. A liberális Magyarország és a székely ki- vándorlás	308
6. Györfly István csángókra vonatkozó tervei a világháború idején.....	310
7. A csángók sorsának nagy pillanata: egy országban az erdélyi magyarsággal	314

UTÓSZÓ	318
BIBLIOGRÁFIA	330
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	400
KÉPEK JEGYZÉKE	407
TARTALOM-MUTATÓ	408